

ભાગ-૨

પંચવસ્તુક પ્રકરણ

શબ્દશઃ વિવેચન

ભાગ-૨

❖ મૂળ ગ્રંથકાર તથા ટીકાકાર ❖

આસત્રપૂર્વાચાર્ય, યાકિનીમહત્તરાસૂનુ, સૂરિપુરંદર
શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ

❖ આશીર્વાદદાતા ❖

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, શાસનપ્રભાવક, સ્વ. પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા
ષડ્દર્શનવિદ્, પ્રાવચનિકપ્રભાવક
સ્વ. પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ તથા
વર્તમાનશ્રુતમર્મજ્ઞાતા, વિદ્વદ્વિભૂષણ પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

❖ સંપાદિકા ❖

આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં સામ્રાજ્યવર્તી,
ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની
પ. પૂ. વિદુષી સા. શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ.નાં શિષ્યરત્ના પ. પૂ. સા. શ્રી ચંદ્રાનંદિતાશ્રીજી મ.સા.ના
વિનેયા સાધવીજી શ્રી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

❖ પ્રકાશક ❖

નિત્યાર્થગંગા

સંસ્થાના જ્ઞાનખાતામાંથી
આ પુસ્તક
જ્ઞાનભંડાર/શ્રીસંઘને
ભેટ આપેલ છે.

૨૦૧૬

પ, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨

❖ વિવેચનકાર ❖

પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

વીર સં. ૨૫૩૪

વિ. સં. ૨૦૬૪

આવૃત્તિ : પ્રથમ

નકલ : ૫૦૦

મૂલ્ય : રૂ. ૧૩૦=૦૦

卐 આર્થિક સહયોગ 卐

સિહોર નિવાસી હાલ-સાંતાકુઝ-મુંબઈ

શ્રીમતી હસુમતીબેન શાંતિલાલ શાહ પરિવાર

❖ મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન ❖

જૈનાર્થગંગા

૫, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી, ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

❖ મુદ્રક ❖

નવરંગ પ્રિન્ટર્સ

આસ્ટોડીયા, અમદાવાદ-૧. ફોન : (મો.) ૯૪૨૮૫૦૦૪૦૧ (ધર) ૨૬૬૧૪૬૦૩

પ્રાપ્તિસ્થાન

✽ અમદાવાદ :

ગીતાર્થ ગંગા

૫, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી,
ક્તોહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.
☎ (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ૩૨૯૧૧૪૭૧

શ્રી નટવરભાઈ એમ. શાહ (આફ્રિકાવાળા)
ફ્લેટ નં. ૫૦૧, બ્લોક-એ, રિઢિ વિનાયક ટાવર,
વિજયનગર રેલ્વે કોસિંગની પાસે, નારણપુરા,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.
☎ (૦૭૯) ૨૭૪૭૮૫૧૨

✽ મુંબઈ :

શ્રી નિકુંજભાઈ આર. ભંડારી

વિષ્ણુ મહલ, ત્રીજે માળે,
ગરવારે પેવેલીયનની સામે,
ડી-રોડ, ચર્ચગેટ, મુંબઈ-૪૦૦૦૨૦.
☎ (૦૨૨) ૨૨૮૧૪૦૪૮

શ્રી હિમાંશુભાઈ એન. શેઠ

એ-૨/૪૧, અશોક સર્કીટ, ત્રીજે માળે,
દફતરી રોડ, ગોશાળા લેન, બીના જવેલર્સની ઉપર,
મલાડ (ઈસ્ટ) મુંબઈ-૪૦૦૦૬૭.
☎ (૦૨૨) ૩૯૪૩૮૪૩૪ (મો.) ૯૩૨૨૨૬૪૮૫૧

શ્રી લલિતભાઈ ધરમશી

૩૦૨, ચંદનબાળા એપાર્ટમેન્ટ,
જવાહરલાલ નહેરુ રોડ,
સર્વોદય પાર્શ્વનાથનગર, જૈન ટેરાસરની પાછળ,
મુલુંડ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૦.
☎ (૦૨૨) ૨૫૬૮૦૬૧૪, ૨૫૬૮૬૦૩૦

✽ જામનગર :

શ્રી ઉદયભાઈ શાહ

C/o. મહાવીર અગરબત્તી વર્ક્સ,
સી-૯, સુપર માર્કેટ, જયશ્રી ટોકીઝની સામે,
જામનગર-૩૬૧૦૦૧.
☎ (૦૨૮૮) ૨૬૭૮૫૧૩

✽ સુરત :

ડો. પ્રફુલભાઈ જે. શેઠ

ડી-૧, અર્પણ એપાર્ટમેન્ટ,
બાબુનિવાસની ગલી, ટીમલીયાવાડ,
સુરત-૩૯૫૦૦૧.
☎ (૦૨૬૧) ૩૨૨૮૬૨૩

✽ રાજકોટ :

શ્રી કમલેશભાઈ દામાણી

“જિનાજા”, ૨૭, કરણપરા,
રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧.
☎ (૦૨૮૧) ૨૨૩૩૧૨૦

✽ BANGALORE :

Shri Vimalchandji

C/o. J. Nemkumar & Company
Kundan Market, D. S. Lane,
Chickpet Cross, Bangalore-560053.
☎ (080) (O) 22875262, (R) 22259925

પ્રકાશકીય

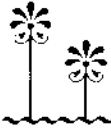
“ગીતાર્થ ગંગા”નું મુખ્ય લક્ષ્ય તો આપણા ઉપકારી પૂર્વાચાર્યો જેવા કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, પ. પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ રચિત જૈનશાસ્ત્રોમાં પથરાયેલાં વિવિધ પરમાર્થભૂત તત્ત્વોનાં રહસ્યોનું નય, નિક્ષેપ, વ્યવહાર, નિશ્ચય સાપેક્ષ અર્થગાંભીર્યપૂર્ણ વિશ્લેષણ કરવાનું છે, જેથી શ્રી જૈનસંઘને તે તે પદાર્થોના સર્વાંગી બોધમાં સહાય મળે. આ કાર્ય અત્યંત વિસ્તારવાળું અને ગહન છે, ઘણા સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો આમાં સહાય કરી રહ્યાં છે, અનેક શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ સૌ સૌને યોગ્ય કાર્યો સંભાળી રહ્યાં છે, તે અનુસાર કામ બહાર આવી રહ્યું છે અને કમસર આવતું રહેશે. દરમિયાન શ્રી સંઘમાંથી જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓ તથા શ્રાવકો-શ્રાવિકાઓ તરફથી એવી માંગ વારંવાર આવે છે કે પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં તથા પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ સાહેબનાં જુદા જુદા વિષયો પરનાં અપાયેલાં વ્યાખ્યાનો તથા પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતાએ વિવિધ શાસ્ત્રીય વિષયો પર કરેલાં વિવેચનો છપાવીને તૈયાર કરવામાં આવે તો સકળ શ્રી સંઘને ચોક્કસ લાભદાયી નીવડે. આવી વિનંતીઓને લક્ષ્યમાં રાખીને ટ્રસ્ટે નક્કી કર્યું છે કે આવાં વ્યાખ્યાનો તથા વિવેચનોનાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરવાં અને તેને માત્ર એક સંલગ્ન પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકારવી. આ કામ ગીતાર્થ ગંગાના મુખ્ય લક્ષ્યથી સહેજ ફંટાય છે, બોધની વિવિધતા અને સરળતાની દૃષ્ટિએ પણ ભિન્ન પ્રકારે છે, છતાં તત્ત્વજિજ્ઞાસુ માટે હિતકારી હોવાથી તેમ જ અતિ માંગને કારણે ઉપર્યુક્ત વિનંતી લક્ષમાં રાખીને આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખેલ છે.

તત્ત્વજિજ્ઞાસુ જીવો માટે આવાં પુસ્તકો સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધનામાં ઉપયોગી થશે, તેવી આશા સહિત -

પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૭.

ટ્રસ્ટીગણ
ગીતાર્થ ગંગા

સર્વ હક્ક ગીતાર્થ ગંગા ટ્રસ્ટને આદીન છે.

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત વ્યાખ્યાનના ગ્રંથો

ગુજરાતી

વ્યાખ્યાનકાર :- પ. પૂ. મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી (મોટા પંડિત) મહારાજ સાહેબ

૧. આશ્રવ અને અનુબંધ
૨. પુદ્ગલ વોસિરાવવાની ક્રિયા
૩. ચારિત્રાચાર

વ્યાખ્યાનકાર :- પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મહારાજ સાહેબ

૧. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય
૨. કર્મવાદ કર્ણિકા
૩. સદ્ગતિ તમારા હાથમાં !
૪. દર્શનાચાર
૫. શાસન સ્થાપના
૬. અનેકાંતવાદ
૭. પ્રશ્નોત્તરી
૮. ચિત્તવૃત્તિ
૯. ચાલો, મોક્ષનું સાચું સ્વરૂપ સમજીએ
૧૦. મનોવિજય અને આત્મશુદ્ધિ
૧૧. ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા પરિચય
૧૨. ભાવધર્મ ભાગ-૧ (પ્રણિધાન)
૧૩. ભાવધર્મ ભાગ-૨ (પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૧૪. લોકોત્તર દાનધર્મ “અનુકંપા”
૧૫. કુદરતી આફતમાં જૈનનું કર્તવ્ય
૧૬. ધર્મરક્ષા પ્રવચન શ્રેણી ભાગ-૧
૧૭. ગૃહજિનાલય મહામંગલકારી

સંપાદક :- પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મહારાજ સાહેબ

૧. શ્રાવકનાં બાર વ્રતોના વિકલ્પો

લેખક :- પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મહારાજ સાહેબ

૧. જૈનશાસન સ્વતંત્ર ધર્મ કે સંપ્રદાય ?

हिन्दी

व्याख्यानकार :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित) महाराज साहब

१. जैनशासन स्थापना
२. चित्तवृत्ति
३. श्रावक के बारह व्रत एवं विकल्प
४. प्रश्नोत्तरी

लेखक :- प. पू. गणिवर्य श्री युगभूषणविजयजी (नाना पंडित) महाराज साहब

१. जिनशासन स्वतंत्र धर्म या संप्रदाय ?

संपादक :- प. पू. गणिवर्य श्री अरिहंतसागरजी महाराज साहब

१. पाक्षिक अतिचार

ENGLISH

Lecturer : H. H. GANIVARYA SHRI YUGBHUSHANVIJAYJI MAHARAJ SAHEB

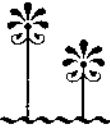
1. Status of Religion in Modern Nation State Theory

Author : H. H. GANIVARYA SHRI YUGBHUSHANVIJAYJI MAHARAJ SAHEB

1. Is Jaina Order Independent Religion or Denomination ?

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત અન્ય પુસ્તકોની યાદી

૧. શ્રી સમેતશિખરજીની સંવેદના	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૨. શ્રી નવપદ આરાધના વિધિ	સંકલનકર્તા : જ્યોતિષભાઈ શાહ
૩. સ્વતંત્ર ભારતમાં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (ગુજરાતી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૪. સ્વતંત્ર ભારત મેં ધર્મ પરતંત્ર !!!!! (હિન્દી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૫. Right to Freedom of Religion !!!!! (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૬. 'રક્ષાધર્મ' અભિયાન (ગુજરાતી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ
૭. 'Rakshadharma' Abhiyaan (અંગ્રેજી)	સંકલનકર્તા : ધર્મતીર્થ રક્ષા સમિતિ

ગીતાર્થ ગંગા દ્વારા પ્રકાશિત વિવેચનના ગ્રંથો

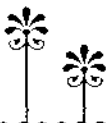

ગુજરાતી

વિવેચનકાર :- પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

૧. યોગવિશિકા શબ્દશઃ વિવેચન
૨. અધ્યાત્મઉપનિષત્ પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૩. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૫. અધ્યાત્મમતપરીક્ષા શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૬. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન પૂર્વાર્ધ
૭. વિંશતિવિંશિકા શબ્દશઃ વિવેચન ઉત્તરાર્ધ
૮. આરાધક-વિરાધક ચતુર્ભંગી શબ્દશઃ વિવેચન
૯. સમ્યક્ત્વ ષટ્સ્થાન ચઉપર્ધ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૦. અધ્યાત્મસાર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૧. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૨. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૩. કૂપદૃષ્ટાંત વિશદીકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૧૪. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧ (સૂત્ર ૧-૨)
૧૫. સૂત્રના પરિણામદર્શક યત્નલેશ ભાગ-૧
૧૬. પંચસૂત્ર શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨ (સૂત્ર ૩-૪-૫)
૧૭. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૧૮. સામાચારી પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૧૯. પ્રતિમાશતક શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૨૦. દાનદ્વાત્રિશિકા-૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૧. મિત્રાદ્વાત્રિશિકા-૨ ૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૨. યોગશતક શબ્દશઃ વિવેચન
૨૩. પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૨૪. યોગભેદદ્વાત્રિશિકા-૧ ૮ શબ્દશઃ વિવેચન

૨૫. યોગવિવેકદ્વાત્રિશિકા-૧૯ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૬. સાધુસામગ્ર્યદ્વાત્રિશિકા-૬ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૭. ભિક્ષુદ્વાત્રિશિકા-૨૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૮. દીક્ષાદ્વાત્રિશિકા-૨૮ શબ્દશઃ વિવેચન
૨૯. યોગદૃષ્ટિની સજ્જાય શબ્દશઃ વિવેચન
૩૦. કેવલિભુક્તિવ્યવસ્થાપનદ્વાત્રિશિકા-૩૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૧. પાતંજલયોગલક્ષણવિચારદ્વાત્રિશિકા-૧૧ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૨. જ્ઞાનસાર શબ્દશઃ વિવેચન
૩૩. સંથારા પોરિસી સૂત્રનો ભાવાનુવાદ અને હિંસાષ્ટક શબ્દશઃ વિવેચન
૩૪. જિનમહત્ત્વદ્વાત્રિશિકા-૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૫. સમ્યદૃષ્ટિદ્વાત્રિશિકા-૧૫ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૬. યોગલક્ષણદ્વાત્રિશિકા-૧૦ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૭. મુક્તિઅદ્વેષપ્રાધાન્યદ્વાત્રિશિકા-૧૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૮. અપુનર્બંધકદ્વાત્રિશિકા-૧૪ શબ્દશઃ વિવેચન
૩૯. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૧
૪૦. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨
૪૧. યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૩
૪૨. અધ્યાત્મસાર ભાગ-૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૩. અધ્યાત્મસાર ભાગ-૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૪. યતિલક્ષણસમુચ્ચય પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૫. દેવપુરુષકારદ્વાત્રિશિકા-૧૭ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૬. તારાદિત્રયદ્વાત્રિશિકા-૨૨ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૭. કુતર્કશ્રલનિવૃત્તિદ્વાત્રિશિકા-૨૩ શબ્દશઃ વિવેચન
૪૮. સદ્દૃષ્ટિદ્વાત્રિશિકા-૨૪ શબ્દશઃ વિવેચન

ગીતાર્થ ગંગા અંતર્ગત
ગંગોત્રી ગ્રંથમાળા દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો

૧. ધર્મતીર્થ ભાગ-૧

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-રના સંકલન-સંપાદનની વેળાએ અંતરોદ્ગાર

અનાદિકાળથી આ સંસારમાં અસહાય પરિભ્રમણ કરતા આ જીવને જ્યારે મોક્ષ અને મોક્ષના ઉપાયોની તાત્ત્વિક જિજ્ઞાસા થાય છે, ત્યારે તે જીવ સુગુરુના સાંનિધ્યને પ્રાપ્ત કરીને તત્ત્વશ્રવણ કરે છે; અને તે વખતે યોગ્ય જીવ સર્વ અનર્થોના બીજભૂત એવા સંસારથી નિર્વેદ પામીને તેનાથી મુક્ત થવા તીર્થંકરથી પ્રણીત એવી સર્વસંગના ત્યાગરૂપ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે છે. તે ગ્રહણ કરેલ પ્રવ્રજ્યાનું શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર પાલન કરવા માટે સાધુની ચક્રવાલ સામાચારીરૂપ આ ‘પ્રતિદિનક્રિયા’ વસ્તુ અતિ ઉપકારક છે. આથી આગમોમાંથી ઉદ્ધૃત કરેલા આ ૧૭૧૫ ગાથા પ્રમાણ વિરાટકાય પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાએ પ્રથમ ‘પ્રવ્રજ્યાવિધાન’ વસ્તુનું વિસ્તૃત નિરૂપણ કર્યા પછી બીજી ‘પ્રતિદિનક્રિયા’ વસ્તુનું નિરૂપણ કરેલ છે, જેનું વિવેચન પ્રસ્તુત ભાગ-૨માં કરવામાં આવેલ છે.

આ ‘પંચવસ્તુક પ્રકરણ ભાગ-૨’માં ‘પ્રતિદિનક્રિયા’ નામની બીજી વસ્તુમાં આવતા સૂક્ષ્મ પદાર્થો સમજાવવા માટે, યોગ-અધ્યાત્મગ્રંથમર્મજ્ઞ પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈએ પોતાની અનોખી શૈલીમાં સચોટ-સુંદર વિવેચન કરી ગ્રંથના અંતર્નિહિત ભાવો જણાવવાનો પ્રયાસ કરેલ છે. આથી આ ગ્રંથ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અભિજ્ઞ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને તો ઉપકારક બનશે જ, પરંતુ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અનભિજ્ઞ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ વર્ગને પણ દિગ્દર્શનરૂપ બની રહેશે.

જોકે પ્રસ્તુત ગ્રંથનું અધ્યયન-સંકલન કરવાની મારામાં કોઈ યોગ્યતા નથી, તોપણ પરમ ભાગ્યોદયને વશ મને આ મહાપ્રમાણવાળા ગ્રંથના તત્ત્વોનો અધ્યાત્મરસિક પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા પાસે અભ્યાસ કરવાની સોનેરી તક સાંપડી અને આ શક્ય બન્યું, તેમાં અનેક પૂજ્યશ્રીઓની મારા ઉપર વરસી રહેલી મહાકૃપા જ કારણ છે.

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ-કલિકાલકલ્પતરુ-બાલદીક્ષાસંરક્ષક-મહાન શાસનપ્રભાવક-આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ધ વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વિદ્વાન શિષ્યરત્નો પદ્મદર્શનવિદ્-અધ્યાત્મગુણસંપન્ન-શુદ્ધમાર્ગપ્રરૂપક સ્વ. પરમ પૂજ્ય મુનિપ્રવર શ્રી મોહજિતવિજયજી મહારાજાના તથા નિપુણમતિસંપન્ન-સૂક્ષ્મતત્ત્વવિવેચક પરમ પૂજ્ય ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજાના શ્રીમુખેથી વૈરાગ્યમય તાત્ત્વિક પ્રવચનોના શ્રવણ દ્વારા સંસારથી વિરક્ત બનેલાં મારા સંસારી પક્ષે માતૃશ્રીએ (હાલમાં પ. પૂ. સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યા સા. શ્રી ધ્યાનરુચિતાશ્રીજી મ. સા.એ) અમારામાં સુસંસ્કારોના સિંચન દ્વારા વૈરાગ્યનાં બીજ રોપ્યાં, જેના પ્રભાવે મને તથા મારા સંસારી પક્ષે ભાઈને (હાલમાં પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મ. સા.ના વિનેય મુનિશ્રી કેવલ્યજિતવિજયજી મ. સા.ને) બાલ્યવયમાં જ પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના મનોરથ જાગ્યા, જે મનોરથ શાસનદેવની કૃપાથી પૂર્ણ થતાં, ભાઈને સન્માર્ગોપદેશક પરમ પૂજ્ય ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી (નાના પંડિત) મહારાજ સાહેબના પાઠપદ્મમાં જીવન સમર્પિત કરવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું, તેમ જ મને શતાધિક શ્રમણીવૃંદના સમર્થસંચાલિકા વિદુષી સા. પૂજ્ય શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.નાં વિનેયરત્ના પરમ

પૂજ્ય સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના ચરણકમળમાં જીવન સમર્પણ કરવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. દીક્ષિત જીવનમાં વિદુષી સાધ્વીજી પૂજ્ય શ્રી ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.એ કરી આપેલ અનુકૂળતા અનુસાર પરમ પૂજ્ય ગુરુમહારાજને જૈનશાસનના મહાન ગ્રંથોના કોડીગ વગેરે કાર્ય માટે મારે પણ અમદાવાદમાં સ્થિરતા કરવાનું થયું, તે દરમિયાન પૂ. ગુરુમહારાજની અસીમકૃપાથી પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ પાસે પંચવસ્તુક ગ્રંથની સંકલના કરવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

આ ગ્રંથના ગુજરાતી વિવેચનના પ્રૂફ સંશોધનાદિ કાર્યમાં શ્રુતોપાસક-શ્રુતપિપાસુ સુશ્રાવક શ્રી શાંતિલાલ શિવલાલ શાહનો વિશેષ સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેઓએ પણ પોતાને આવા ઉત્તમ ગ્રંથરત્નના સ્વાધ્યાયની-વાંચનની અમૂલ્ય તક સાંપડી તે બદલ ધન્યતા અને ઉપકૃતતા અનુભવેલ છે.

આ અવસરે પ. પૂ. સા. શ્રી હિતરુચિતાશ્રીજી મ. સા. તથા પ. પૂ. સા. શ્રી જિતમોહાશ્રીજી મ. સા. પ્રમુખ સહવર્તી સાધ્વીજી ભગવંતોનો ઉપકાર પણ વિસરાય તેમ નથી. તેઓએ મારી પાસે અન્ય કોઈ કાર્યની અપેક્ષા ન રાખતાં મને જ્ઞાન-ધ્યાનની અનુકૂળતા કરી આપી છે, તે બદલ તેઓની હું ઋણી છું.

વિશેષ ઉપકારી પ્રતિ ચત્કિંચિત્ કૃતજ્ઞતા દાખવવાનો અમૂલ્ય અવસર :

આમ તો હું અનેક ઉપકારીઓના ઉપકારને ઝીલીને મારી નાનીશી ઉંમરમાં પ્રસ્તુત વિશાળકાય ગ્રંથનું સંકલન કરવા સમર્થ બની છું, છતાં મને બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ આટલા સ્તર સુધી પહોંચાડવામાં અત્યાર સુધી મારા જીવનમાં મુખ્યત્વે ચાર વ્યક્તિઓનો સિદ્ધાંતો છે, તે હું કોઈપણ કાળે ભૂલી શકું તેમ નથી અને તેની અહીં નોંધ લેતાં પરમ ઉપકૃતતાની લાગણીઓ અનુભવું છું.

(૧) ધર્મતીર્થરક્ષક-ભાવતીર્થપ્રાપક-અધ્યાત્મગુણસંપન્ન પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ સાહેબ, જેઓએ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી છવાયેલ મારા અંતરમાં ઉપદેશરૂપી ચિનગારી દ્વારા જ્ઞાનરૂપી દીપકનું ટમટમિયું પ્રગટાવ્યું અને જેઓ પાસેથી મને મારી પ્રાથમિક કક્ષામાં પહેલવહેલા ૧૪૪૪ ગ્રંથના કર્તા પરમ પૂજ્ય આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા જૈનતાર્કિકશિરોમણી મહામહોપાધ્યાય પરમ પૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું શુભનામ સાંભળવા મળ્યું, તેઓશ્રીની મહાનતાનો બોધ થયો, તેમ જ તેઓશ્રી દ્વારા રચાયેલા કપ-છેદ-તાપથી શુદ્ધ શાસ્ત્રોનાં નામો તથા પદાર્થો શ્રવણગોચર થયા. તે સિવાય પણ પ. પૂ. ગણિવર્ય શ્રી યુગભૂષણવિજયજી મહારાજ સાહેબે મારા પર કરેલા સંયમજીવનમાં સ્થિરીકરણ આદિ અન્ય સેંકડો ઉપકારોને હું જીવનભર વિસરી શકું તેમ નથી.

(૨) સદ્જ્ઞાનપિપાસુ-કલ્યાણાભિલાષિણી-યોગક્ષેમકારિણી પ. પૂ. ગુરુવર્યા સા. શ્રી ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા., જેઓએ મને પ્રવ્રજ્યા આપવા દ્વારા મારી સર્વ જવાબદારી પોતાના શિર ઉપર લીધી, મને વાત્સલ્ય આપીને તેમ જ મારા અનેક અપરાધોની ક્ષમા આપીને પણ મને શ્રુતાભ્યાસ કરાવ્યો, પંડિતવર્ય શ્રી પ્રવીણભાઈ પાસે અધ્યયન કરવા જવાની પ્રેરણા/અનુજ્ઞા આપી, ઈત્યાદિ પૂ. ગુરુવર્યાશ્રીએ મારા પર કરેલા અનેક ઉપકારો બદલ તેઓશ્રીની હું ઋણી છું.

(૩) સ્વાધ્યાયરસિક પ. પૂ. સા. શ્રી ધ્યાનરુચિતાશ્રીજી મ. સા., જેઓ સંસારીપક્ષે મારી સાથે માતૃત્વનો સંબંધ ધરાવનાર છે, તેઓએ સંસારના અનેક ઝંઝાવાતો વચ્ચે પણ પોતાનાં બન્ને સંતાનોને માત્ર ભૌતિક દૃષ્ટિએ જ નહીં પરંતુ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ જ્ઞાનાદિથી સંપન્ન કર્યા અને ઉત્તમ સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું, એટલું

જ નહીં પરંતુ પ્રવ્રજયા અપાવવા સુધીનો અથાગ પુરુષાર્થ કર્યો, અને ઉત્તમ ગુરુની શોધ કરીને પોતાના ભવિષ્યની પણ ચિંતા કર્યા વગર પોતાની બે આંખ સમાન બંને સંતાનોને ગુરુવરના ચરણે સમર્પિત કરીને પોતાના ‘માતૃત્વ’પદને ધન્ય બનાવ્યું, અને અંતે સ્વયં પણ પ્રવ્રજયા અંગીકાર કરીને સદા માટે ગુરુચરણ અંતેવાસી બન્યાં. જગતમાં આવી માતાઓ વિરલ જ હોય છે. આથી તેઓના પણ ઉપકારનો મહારાશિ મારા શિર પર સદા રહેશે.

(૪) અસંગભાવપ્રિય પંડિતવર્ય સુશ્રાવક શ્રી પ્રવીણભાઈ મોતા, જેઓએ મારા અજ્ઞાનભર્યા, અવિવેકભર્યા વર્તનની પણ ઉપેક્ષા કરીને, પોતાનાં સમય-શક્તિનો ભોગ આપીને મને અધ્યાપન દ્વારા સંપન્ન કરી. તેઓના તે ઉપકારને સ્મૃતિપથમાં લાવીને તેઓશ્રીનો હું અત્યંત આભાર માનું છું.

◆ શુભં ભવતુ ◆

મહા સુદ-૪, વિ. સં. ૨૦૬૪
તા. ૧૦-૨-૨૦૦૮, રવિવાર
ગીતાર્થગંગા,
પ, જૈન મર્યન્ટ સોસાયટી,
ફત્તેહપુરા રોડ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

પરમ પૂજ્ય, પરમતારક, પરમારાધ્યપાદ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્ વિજય રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં
સામ્રાજ્યવર્તી, ગચ્છાધિપતિ આચાર્યભગવંત
શ્રી હેમભૂષણસૂરિ મહારાજનાં આજ્ઞાવર્તિની
પ. પૂ. સા. ચંદ્રાનનાશ્રીજી મ. સા.નાં શિષ્યરત્ના
પ. પૂ. સા. ચારુનંદિતાશ્રીજી મ. સા.ના શિષ્યા
સાધ્વીજી કલ્પનંદિતાશ્રીજી

: પંચવસ્તુક ગ્રંથરત્ન અંતર્ગત દ્વિતીય પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુના પદાર્થોની સંક્ષિપ્ત સંકલના :

યોગ્ય જીવ શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે તો તેની મતિ શાસ્ત્રથી ભાવિત થવાને કારણે પ્રાયઃ કરીને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં જ તેને ભાવથી છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક સ્પર્શે છે, અને જેઓને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકનો સ્પર્શ થાય છે તે જીવો પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળથી માંડીને મન-વચન-કાયાની ગુપ્તિવાળા થાય છે, અને સુભટની જેમ મોહનો નાશ કરવા માટે ભગવાનના વચનનું અવલંબન લઈને પ્રતિદિન સવારથી સાંજ સુધી સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરે છે, જે ક્રિયાઓના બળથી તે મહાત્માનું ચિત્ત પટ્ટકાયના પાલનમાં યત્નવાળું બને છે. તેથી તેમના આત્મા પર રહેલા મોહના સંસ્કારો ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે, તેમ જ તેઓનું સમભાવના પરિણામરૂપ સામાયિક અતિશય-અતિશયતર થાય છે; કેમ કે શાસ્ત્રમાં કહેલ સંયમની સર્વ ક્રિયાઓ વિધિપૂર્વક કરવાથી તે સમભાવની વૃદ્ધિ દ્વારા વીતરાગભાવને અનુકૂળ દંઢ વ્યાપાર ઉલ્લસિત કરે છે. માટે જે મહાત્માને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનક સ્પર્શેલું હોય તેઓને પ્રતિદિનક્રિયા કરવાથી ઉત્તરોત્તર તે ગુણસ્થાનકના કંડકોની વૃદ્ધિ થાય છે.

વળી શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા છતાં કોઈ જીવને પ્રવ્રજ્યાગ્રહણકાળમાં સમભાવરૂપ સંયમનો પરિણામ ભાવથી સ્પર્શે તેવું વીર્ય ઉલ્લસિત થયું ન હોય, તોપણ તે મહાત્મા પ્રતિદિન શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ સંયમની ક્રિયાઓ કરે તો તે ક્રિયાઓના બળથી તે જીવમાં ભાવથી સંયમનો પરિણામ પ્રગટે તેવું વીર્ય ઉલ્લસિત થાય છે. માટે વિધિપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુએ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ પ્રતિદિનક્રિયા કરવી જોઈએ.

આથી પ્રસ્તુત પંચવસ્તુક ગ્રંથમાં બતાવેલ પાંચ વસ્તુઓમાંથી ગાથા ૧થી ૨૨૮ સુધી પ્રથમ પ્રવ્રજ્યાવિધાન નામની વસ્તુ બતાવ્યા પછી ગાથા ૨૨૯થી ૬૦૯ સુધી બીજી પ્રતિદિનક્રિયા નામની વસ્તુ બતાવેલ છે.

વળી તે પ્રતિદિનક્રિયા નામની વસ્તુનું સ્વરૂપ ગ્રંથકારે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મુખ્ય દશ દારોના વિભાગથી દર્શાવેલ છે, તે આ પ્રમાણે : (૧) પ્રત્યુપેક્ષણ દ્વાર (૨) પ્રમાર્જના દ્વાર (૩) ભિક્ષા દ્વાર (૪) ઈર્યા દ્વાર (૫) આલોચના દ્વાર (૬) ભુંજના દ્વાર (૭) પાત્રકધાવન દ્વાર (૮) વિચાર દ્વાર (૯) સ્થંડિલ દ્વાર (૧૦) આવશ્યકાદિ દ્વાર.

(૧) પ્રત્યુપેક્ષણ દ્વાર : પ્રત્યુપેક્ષણ એટલે સાધુ દ્વારા પ્રતિદિન કરાતી ઉપધિના પડિલેહણની ક્રિયા. સાધુ વસ્ત્ર-પાત્રની પડિલેહણમાં શક્તિ ગોપવ્યા વગર, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર, ઉપયોગપૂર્વક ઉદ્ગમ કરે તો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવની રક્ષણવિષયક યત્નનાનું પરિપૂર્ણ પાલન થાય છે, પટ્ટકાયના પાલનના અધ્યવસાયના બળથી સર્વ જીવો પ્રત્યે આત્મતુલ્ય બુદ્ધિ થવાને કારણે સમભાવરૂપ સંયમનો પરિણામ થાય છે, તેમ જ ઉલ્લસિત થયેલો તે સમભાવ પુષ્ટ-પુષ્ટતર થાય છે. તે પડિલેહણની ક્રિયાની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૨૩૧થી ૨૮૫માં વર્ણવેલ છે.

(૨) પ્રમાર્જના દ્વાર : પ્રમાર્જના એટલે સાધુ દ્વારા પ્રતિદિન કરાતી દંડાસણ દ્વારા વસતિના પ્રમાર્જનની ક્રિયા. સાધુ સંયમની આરાધના અર્થે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ નિર્દોષ વસતિની ગૃહસ્થ પાસે યાચના કરીને

તે વસતિમાં અમુક કાળમર્યાદાથી રહે છે ત્યારે, પટ્ટકાયના પાલન અર્થે પ્રથમ તે ભૂમિનું કાજો કાઢવારૂપ પ્રમાર્જન કરે છે, તેમ જ દરરોજ પણ પડિલેલણ કર્યા પછી તે ભૂમિનું કાજો કાઢવારૂપ પ્રમાર્જન કરે છે. તે પ્રમાર્જનની ક્રિયાની વિશેષ વિધિ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૨૬૩થી ૨૬૬માં વર્ણવેલ છે.

(૩) ભિક્ષા દ્વાર : ભિક્ષા એટલે સાધુ દ્વારા કરાતી શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક આહારાદિ લાવવાની ક્રિયા. સાધુ સંયમજીવનમાં ક્ષુધાવેદના આદિ છ કારણોમાંથી કોઈક કારણ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે વિધિપૂર્વક ઊંચ-નીચ ઘરોમાં ભિક્ષાટન કરીને ૪૨ દોષોથી રહિત ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, અને તે ભિક્ષા તેઓ દેહને પુષ્ટ કરવા માટે ગ્રહણ કરતા નથી, પરંતુ આ દેહ સંયમની આરાધનાનું સાધન હોવાથી સંયમવૃદ્ધિમાં ઉપદેશક બને તે માટે તેટલું જ દેહનું પાલન કરવા માટે ગ્રહણ કરે છે.

વળી સાધુ દેહનો નિર્વાહ કરવા અર્થે આહારપ્રાપ્તિ માટે જે ભિક્ષાટન કરે છે, તે કઈ રીતે કરે તો તેઓની ભિક્ષા સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા બને ? અર્થાત્ તે ભિક્ષા આપનાર ગૃહસ્થના અને લેનાર સાધુના કલ્યાણનું કારણ બને ? તેમ જ તે ભિક્ષાટનની ક્રિયાથી સાધુને કઈ રીતે સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ દ્વારા નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય ? તે સર્વ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૨૮૬થી ૩૨૬માં વર્ણવેલ છે.

(૪) ઈર્યા દ્વાર : ઈર્યા એટલે ભિક્ષાટન કરીને વસતિમાં પ્રવેશ કર્યા પછી સાધુ દ્વારા કરાતી ઈરિયાવહિયાની ક્રિયા. સાધુ ભિક્ષાટનથી પાછા ફર્યા પછી ભિક્ષાની આલોચના કરતાં પૂર્વે ઈરિયાવહિયા સૂત્રને બોલવાપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરે છે, અને તે કાયોત્સર્ગમાં ભિક્ષાટનની પ્રવૃત્તિ દરમિયાન આહાર મેળવવામાં સૂક્ષ્મ પણ જે કોઈ સ્પલના થઈ હોય તે સર્વનું ચિંતવન કરે છે, જેના બળથી સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ થાય છે. તે ઈર્યાપથિકી પ્રતિક્રમણની સંપૂર્ણ વિધિ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૩૧૭થી ૩૨૬માં વર્ણવેલ છે.

(૫) આલોચના દ્વાર : આલોચના એટલે ઈર્યાપથિકી પ્રતિક્રમણ કરીને સાધુ દ્વારા ગુરુ સમક્ષ કરાતી ભિક્ષાના નિવેદનની ક્રિયા. ભિક્ષાટન કરીને વસતિમાં આવ્યા પછી ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં સાધુ ભિક્ષાટનમાં લાગેલા દોષોનું ચિંતવન કરી લે ત્યારપછી પોતે ભિક્ષાટનકાળમાં ગ્રહણ કરેલ ભિક્ષાનું ગુરુ પાસે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ નિવેદન કરે છે. આથી ગુણવાન ગુરુના પારતંત્ર્યનો પરિણામ થાય છે, આહારગ્રહણકાળમાં લાગેલા દોષોનું સમ્યગ્ આલોચન થાય છે અને સમ્યગ્ આલોચન દ્વારા સંયમની શુદ્ધિ થાય છે.

આ આલોચના સાધુએ કેવા કાયિકવ્યાપાર અને માનસવ્યાપારપૂર્વક કરવી જોઈએ ? તે સર્વ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૩૨૭થી ૩૪૨માં વર્ણવેલ છે.

(૬) ભુંજના દ્વાર : ભુંજના એટલે સાધુ દ્વારા શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ કરાતી આહાર વાપરવાની ક્રિયા. સાધુ ભિક્ષાની આલોચના કર્યા પછી આહાર વાપરતાં પૂર્વે કઈ વિધિ કરે ? પોતાના આત્માને કઈ રીતે અનુશાસન આપે ? અને આહાર વાપરતી વખતે કયા દોષોનું વર્જન કરે ? જેથી ભોજનની ક્રિયાથી પણ સંયમના પરિણામમાં ક્યાંય માલિન્ય ન થાય, પરંતુ નિર્લેપ પરિણતિરૂપ સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ થાય, તે સર્વ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૩૪૩થી ૩૮૭માં વર્ણવેલ છે.

(૭) પાત્રકધાવન દ્વાર : પાત્રકધાવન એટલે આહાર વાપર્યા પછી સાધુ દ્વારા કરાતી પાત્રા ધોવાની ક્રિયા. સાધુ વાપર્યા પછી આહારથી ખરડાયેલ પાત્રાને કઈ વિધિથી ધુવે તો પાત્રા ધોવાની નાની પણ ક્રિયા સંયમશુદ્ધિનું એકાંતે કારણ બને ? તે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૩૮૮થી ૩૯૧માં વર્ણવેલ છે.

(૮) વિચાર દ્વાર : વિચાર એટલે સાધુ દ્વારા મળ-મૂત્રાદિના ત્યાગ માટે કરાતી બહિર્ભૂમિમાં ગમનની ક્રિયા. સાધુ જેમ દેહના પાલન માટે ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તેમ દેહના ધર્મરૂપે મળ-મૂત્રાદિનું વિસર્જન પણ કરે છે. તે મળાદિ ત્યાગ કરવા માટે સાધુ વસતિની બહાર તેવા કોઈ નિર્જન ભૂભાગમાં જાય છે ત્યારે કઈ રીતે ગમનાદિ ચેષ્ટા કરે ? જેથી તે મળાદિ ત્યાગની પણ ક્રિયા સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને ? તે સર્વ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ગાથા ૩૯૩થી ૩૯૮માં વર્ણવેલ છે.

છન્નસ્થતાને કારણે પ્રસ્તુત ગ્રંથના લખાણમાં વીતરાગ ભગવંતની આજ્ઞાવિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયવિરુદ્ધ જાણતાં કે અજાણતાં કંઈ પણ લખાણ થયું હોય તો તે બદલ ત્રિવિધે ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં માંગું છું.

મહા સુદ-૪, વિ.સં. ૨૦૬૪

તા. ૧૦-૨-૨૦૦૮, રવિવાર

૩૦૨, વિમલવિહાર, સરસ્વતી સોસાયટી,

પાલડી, અમદાવાદ-૭.

— પ્રવીણચંદ્ર ખીમજી મોતા

અનુક્રમણિકા

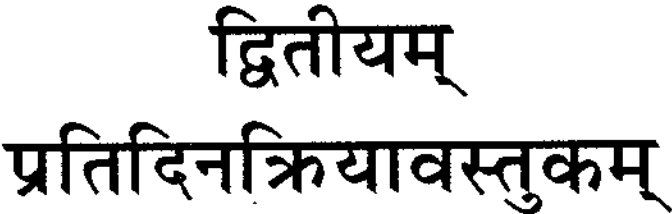
ગાથા નં.	વિષય	પાના નં.
૨૨૯.	પ્રવ્રજ્યાવિધાન વસ્તુ પછી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુના ઉપન્યાસનું પ્રયોજન.	૧-૨
૨૩૦.	બીજી વસ્તુનાં દશ દ્વારોનાં નામો.	૨-૪
૨૩૧ થી ૨૮૫.	પહેલું પ્રત્યુપેક્ષણ દ્વાર.	૪-૮૫
૨૩૧ થી ૨૬૨.	વસ્ત્રપ્રત્યુપેક્ષણનું સ્વરૂપ.	૪-૫૪
૨૬૩ થી ૨૬૬.	બીજું પ્રમાર્જના દ્વાર.	૫૪-૫૮
૨૬૭ થી ૨૮૫.	પાત્રપ્રત્યુપેક્ષણનું સ્વરૂપ.	૫૮-૮૫
૨૮૬ થી ૩૨૬.	ત્રીજું ભિક્ષા દ્વાર.	૮૫-૧૩૭
૩૧૭ થી ૩૨૬.	ચોથું ઈર્ષ્યા દ્વાર.	૧૨૩-૧૩૭
૩૨૬ થી ૩૪૨.	પાંચમું આલોચના દ્વાર.	૧૩૭-૧૫૭
૩૪૩ થી ૩૮૭.	છઠ્ઠું ભોજન દ્વાર.	૧૫૭-૨૦૮
૩૪૮ થી ૩૫૦.	નિમંત્રણ સામાચારીવિષયક જીર્ણશ્રેષ્ઠી અને અભિનવશ્રેષ્ઠીનું ઉદાહરણ.	૧૬૩-૧૬૭
૩૫૪.	ભોજન કરતાં પહેલાં સાધુ દ્વારા પોતાના આત્માને અપાતી અનુશાસ્તિનું સ્વરૂપ.	૧૭૦-૧૭૧
૩૫૮-૩૫૯.	ભોજન ગ્રહણ કરવા વિષયક સામાચારી.	૧૭૬-૧૭૮
૩૬૦-૩૬૧.	ભોજન વાપરવા વિષયક વિધિ.	૧૭૮-૧૮૧
૩૬૫ થી ૩૬૯.	ભોજન કરવાનાં છ કારણોનું સ્વરૂપ.	૧૮૬-૧૯૧
૩૭૦ થી ૩૮૦.	છ પ્રકારની વિગઈઓનું સ્વરૂપ.	૧૯૧-૨૦૦
૩૮૧-૩૮૨.	નિવિગઈનું સ્વરૂપ અને પ્રયોજન.	૨૦૦-૨૦૨
૩૮૨-૩૮૩.	વિગઈઓનો પરિભોગ કરવાથી થતા દોષનું સ્વરૂપ.	૨૦૨-૨૦૪
૩૮૮ થી ૩૯૨.	સાતમું પાત્રધાવન દ્વાર.	૨૦૮-૨૧૫
૩૯૧.	સાધુને પ્રચ્છન્ન ભોજન કરવાનું પ્રયોજન.	૨૧૨-૨૧૪
૩૯૩ થી ૩૯૮.	આઠમું વિચાર દ્વાર.	૨૧૫-૨૨૫
૩૯૩.	કાલસંજ્ઞા અને અકાલસંજ્ઞાનું સ્વરૂપ, તેમ જ અકાલમાં સંજ્ઞા વોસિરાવવા વિષયક વિધિ.	૨૧૫-૨૧૭
૩૯૪.	કાલમાં સંજ્ઞા વોસિરાવવા વિષયક વિધિ.	૨૧૮-૨૧૯
૩૯૫ થી ૩૯૮.	ઉત્કૃષ્ટ કાલસંજ્ઞાનું સ્વરૂપ, તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ કાલમાં સંજ્ઞા વોસિરાવવા વિષયક વિધિ.	૨૧૯-૨૨૫
❖ * ❖		

આમુખ

- (૧) રજોહરણનું ચિત્ર સાધુનું લિંગ સૂચવે છે.
- (૨) તેની અંદર રહેલ સાધુનું ચિત્ર પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં દર્શાવેલ પ્રતિદિનક્રિયાના આરાધક સાધુ હોય છે એમ જણાવે છે.
- (૩) રજોહરણમાંથી નીકળતાં કિરણો સાધુલિંગનો પ્રભાવ બતાવે છે.

★ આઠેય વિભાગોમાં જે જુદાં જુદાં ચિત્રો છે, તે સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સાધુ પ્રતિદિવસ સંવેગપૂર્વક સાધ્વાચારની સ્વાધ્યાયાદિ ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ કરે છે એમ દર્શાવે છે. તે આ પ્રમાણે :

૧. રજોહરણની ઉપર ડાબી બાજુના પ્રથમ ચિત્રમાં આચાર્ય ભગવંત સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને વાચના આપી રહ્યા છે.
 ૨. ત્યારપછીના બીજા ચિત્રમાં આચાર્ય ભગવંત સ્વયં શાસ્ત્રલેખન કરીને તથા અન્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો પાસે શાસ્ત્રલેખન કરાવીને જ્ઞાનભંડાર સમૃદ્ધ કરી રહ્યા છે.
 ૩. ત્યારપછીના ત્રીજા ચિત્રમાં સંઘાટક સાધુ ઊંચ-નીચ કુલોમાં ભિક્ષાટન કરતાં કોઈક શ્રાવકના ઘરે નિર્દોષ ભિક્ષા વહોરી રહ્યા છે.
 ૪. ત્યારપછીના ચોથા ચિત્રમાં સાધુઓ વિહાર કરી રહ્યા છે.
 ૫. ત્યારપછીના પાંચમા ચિત્રમાં ગીતાર્થ મહાત્મા રાજદરબારમાં રાજા સમક્ષ અન્ય સંન્યાસીઓ સાથે શાસ્ત્રવાદ કરી રહ્યા છે.
 ૬. ત્યારપછીના છઠ્ઠા ચિત્રમાં ભિક્ષાટનથી પાછા ફરેલા સાધુ પોતે વહોરેલ ભિક્ષા ગુરુભગવંતને બતાવી રહ્યા છે.
 ૭. ત્યારપછીના સાતમા ચિત્રમાં ગામની બહારના ઉદ્યાનમાં રહેલા સાધુઓને વંદન કરવા આવેલા રાજા-રાણીને ગુરુભગવંત આશીર્વાદ આપી રહ્યા છે.
 ૮. ત્યારપછીના આઠમા ચિત્રમાં કોઈ મુનિભગવંત કાઉસ્સગ્ગધ્યાન કરી રહ્યા છે.
- આ સર્વ ચિત્રો સંયમજીવનમાં કરાતી અલગ અલગ ધર્મક્રિયાને દર્શાવનારાં છે.

ॐ ह्रीं अर्हं नमः ।
ॐ श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।
ऐं नमः ।

याकिनीमहत्तराधर्मपुत्र-सुगृहीतनामधेय-श्रीहरिभद्रसूरिविरचितः
स्वोपज्ञशिष्यहिताव्याख्यासमेतः

“श्रीपञ्चवस्तुकग्रन्थः”

❀ द्वितीयम् प्रतिदिनक्रियावस्तुकम् ❀

અવતરણિકા :

પ્રવ્રજ્યાવિધાનાનન્તરં કિમર્થં પ્રતિદિનક્રિયેતિ ? ઉચ્યતે —

અવતરણિકાર્થ :

પંચવસ્તુકગ્રંથનાં પાંચ દ્વારોમાંથી પ્રવ્રજ્યાવિધાન નામની પ્રથમ વસ્તુ પછી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુ શા માટે છે ? એ પ્રકારની કોઈને શંકા છે, ત્યાં કહેવાય છે=તેને ગ્રંથકાર દ્વારા ઉત્તર અપાય છે —

ગાથા :

પવ્વઙ્ગઅગો જઓ ઇહ પઙ્ગિણકિરિયં કરેઙ્ગ જો નિયમા ।

સમ્મં સુત્તવિહીએ સફલા તસ્સેવ પવ્વજ્જા ॥૨૨૧॥

અન્યથાર્થ :

જઓ=જે કારણથી ઇહ=અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, જો પવ્વઙ્ગઅગો=જે પ્રવ્રજિત સુત્તવિહીએ=સૂત્રવિધિથી સમ્મં પઙ્ગિણકિરિયં=સમ્યક્ પ્રતિદિનક્રિયાને નિયમા=નિયમથી કરેઙ્ગ=કરે છે, તસ્સેવ=તેની જ પવ્વજ્જા=પ્રવ્રજ્યા સફલા=સફળ છે. (તે કારણથી પ્રવ્રજ્યાવિધાન વસ્તુ પછી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુનું વર્ણન કરાય છે, એ પ્રમાણે અવતરણિકા સાથે સંબંધ છે.)

ગાથાર્થ :

જે કારણથી ભગવાનના શાસનમાં જે પ્રવ્રજિત સૂત્રોક્ત વિધિથી સમ્યક્ પ્રતિદિનક્રિયાને નિયમથી કરે છે, તેની જ પ્રવ્રજ્યા સફળ છે, તે કારણથી પ્રવ્રજ્યાવિધાન વસ્તુ પછી પ્રતિદિનક્રિયા વસ્તુનું વર્ણન કરાય છે.

ટીકા :

પ્રવ્રજિતકો યતો=યસ્માદિહ=લોકે શાસને વા પ્રતિદિનક્રિયાં=ચક્રવાલસામાચારીં કરોતિ યો નિયમાદપ્રમાદેન, સમ્યક્ સૂત્રોક્તેન વિધિનોપયોગપૂર્વકં, સફલા તસ્યૈવ ઇત્યંભૂતસ્ય પ્રવ્રજ્યા, નાઽન્યસ્ય, ઇત્યતઃ પ્રવ્રજ્યાવિધાનાનન્તરં પ્રતિદિનક્રિયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૨૯॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી અહીં=લોકમાં કે શાસનમાં, જે પ્રવ્રજિત=સાધુ, પ્રતિદિનક્રિયાને=ચક્રવાલસામાચારીને, નિયમથી અપ્રમાદ વડે કરે છે.

અપ્રમાદ વડે કઈ રીતે કરે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

સમ્યક્ સૂત્રમાં કહેવાયેલ વિધિથી ઉપયોગપૂર્વક કરે છે, આવા પ્રકારના તેની જ=તે સાધુની જ, પ્રવ્રજ્યા સફળ છે, અન્યની નહીં. આથી પ્રવ્રજ્યાવિધાનની પછી પ્રતિદિનક્રિયા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રવ્રજ્યાવિધાન નામના પ્રથમ દ્વારમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રકારની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ દ્વારા, અપ્રમાદથી ઉપયોગપૂર્વક જે મુમુક્ષુ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તેને પ્રાયઃ કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે જ ભાવથી પ્રવ્રજ્યા પરિણમન પામે છે; અને આ રીતે પ્રવ્રજિત થયા પછી શાસ્ત્રની વિધિનું સ્મરણ કરીને જે મુનિ ચક્રવાલસામાચારીનું શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર નિયમથી પાલન કરે છે, તેની જ પ્રવ્રજ્યા સફળ છે; કેમ કે ઉપયોગપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાથી ગ્રહણકાળમાં જ પ્રાયઃ કરીને ભાવથી પ્રવ્રજ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રાપ્ત થયેલી પ્રવ્રજ્યા ચક્રવાલસામાચારીના સમ્યક્ પાલનથી સ્થિર થાય છે અને ઉત્તરોત્તર વધે છે.

પરંતુ જેઓ વિધિપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરતા નથી, અને ગ્રહણ કર્યા પછી દસવિધ ચક્રવાલસામાચારી સમ્યક્ પાળતાં નથી, તેઓની પ્રવ્રજ્યા નામમાત્રરૂપ પ્રવ્રજ્યા છે; કેમ કે પ્રવ્રજ્યાગ્રહણનું નિર્જરા અને સંયમની વૃદ્ધિરૂપ ફળ તેઓને મળતું નથી. આથી ગ્રંથકારે પ્રવ્રજ્યા કેવી રીતે ગ્રહણ કરવી જોઈએ તે પ્રથમ બતાવ્યું, અને હવે પ્રતિદિનક્રિયા બતાવે છે. ॥૨૨૯॥

અવતરણિકા :

સા ચેયમ્ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે આ છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પ્રવ્રજિત ચક્રવાલસામાચારીરૂપ પ્રતિદિનક્રિયાને નિયમથી કરે છે, તે ચક્રવાલસામાચારી પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે, એ છે —

ગાથા :

પડિલેહણા ૧ પમજ્જણ ૨ ખિક્ખિ ૩ રિઆ ૪ ડડ્ડોઅ ૫ ખુંજણા ૬ ચેવ ।

પત્તગધુવણ ૭ વિચારા ૮ થંડિલ ૯ માવસ્સગાર્હઆ ૧૦ ॥૨૩૦॥ મૂલદાગ્ગાહા ॥

અન્યવાર્થ :

પટિલેહણા=પ્રતિલેખના, પમજ્જણ=પ્રમાર્જન, ખિસ્કરિઆ=ભિક્ષા, ઈરિયાવહિયા, આલોઅ=આલોચન=પિંડાદિનું નિવેદન, ખુંજણા ચેવ=અને ભોજન, પત્તગધુવણ=પાત્રકધાવન, વિચારા=વિચાર=બહિર્ભૂમિમાં ગમન, થંડિલં=સ્થંડિલ=બીજા જીવોના ઉપરોધ વગરની નિર્દોષ ભૂમિ, આવસ્સગાઈઆ=આવશ્યકાદિ=પ્રતિક્રમણ આદિ.

ગાથાર્થ :

પ્રતિલેખના, પ્રમાર્જના, ભિક્ષા, ઇરિયાવહિયા, આલોચન, ભોજન, પાત્રનું ધાવન, બહિર્ભૂમિમાં ગમન, બીજા જીવોના ઉપરોધ વગરની નિર્દોષ ભૂમિ, પ્રતિક્રમણ આદિ.

ટીકા :

પ્રત્યુપેક્ષણા ઉપધેઃ, પ્રમાર્જનં વસતેઃ, ભિક્ષા=વિધિના પિણ્ડાનયનમ્, ઈર્યા=તત્સૂત્રોચ્ચારણપુરસ્સરં કાયોત્સર્ગઃ, આલોચનં=પિણ્ડાદિનિવેદનં, ભોજનં ચૈવેતિ પ્રતીતં, પાત્રકધાવનમ્=અલાબ્વાદિપ્રક્ષાલનં, વિચારો=બહિર્ભૂમેર્ગમનં, સ્થંડિલં=પરાનુપરોધી પ્રાસુકો ભૂભાગઃ, આવશ્યકં=પ્રતિક્રમણમ્, આદિશબ્દાત્ કાલગ્રહણાદિપરિગ્રહ ઇતિ દ્વિતીયવસ્તુદ્વારગાથાસમુદાયાર્થઃ । અવયવાર્થ તુ વક્ષ્યતિ ॥૨૩૦॥

ટીકાર્થ :

ઉપધિની પ્રત્યુપેક્ષણા, વસતિનું પ્રમાર્જન, ભિક્ષા=વિધિથી પિંડનું આનયન, ઈર્યા એટલે તે સૂત્રના=ઈર્યાપથ સૂત્રના, ઉચ્ચારણપૂર્વક કાયોત્સર્ગ, આલોચન=પિંડાદિનું નિવેદન, અને ભોજન, એ પ્રતીત છે=પ્રસિદ્ધ છે, પાત્રકનું ધાવન=અલાબુ આદિનું પ્રક્ષાલન, વિચાર=બહિર્ભૂમિમાં ગમન, સ્થંડિલ=પરના અનુપરોધવાળો પ્રાસુક એવો ભૂમિનો ભાગ, આવશ્યક=પ્રતિક્રમણ; 'આદિ' શબ્દથી="આવસ્સગાઈઆ"માં 'આદિ' શબ્દથી, કાળગ્રહણાદિનો પરિગ્રહ છે. આ પ્રમાણે બીજી વસ્તુની દ્વારગાથાનો સમુદાયાર્થ છે. વળી અવયવાર્થને કહેશે=પ્રસ્તુત દ્વારગાથાના અવયવોના અર્થને ગ્રંથકારશ્રી આગળમાં કહેશે.

ભાવાર્થ :

- (૧) પ્રથમ દ્વારમાં ઉપધિની પ્રત્યુપેક્ષણાની વિધિ બતાવાશે.
- (૨) બીજા દ્વારમાં વસતિના પ્રમાર્જનની વિધિ બતાવાશે.
- (૩) ત્રીજા દ્વારમાં ભિક્ષા વહોરવાની વિધિ બતાવાશે.
- (૪) ચોથા દ્વારમાં ભિક્ષા લાવ્યા પછી ઈરિયાવહિયા સૂત્રના ઉચ્ચારણપૂર્વક કાયોત્સર્ગની વિધિ બતાવાશે.
- (૫) પાંચમા દ્વારમાં ગુરુને પિંડ આદિના નિવેદનરૂપ આલોચનની વિધિ બતાવાશે.
- (૬) છઠ્ઠા દ્વારમાં સાધુ ભોજન કેવી રીતે કરે છે ? તેની વિધિ બતાવાશે.
- (૭) સાતમા દ્વારમાં ભોજન કર્યા પછી કરાતી તુંબડું વગેરે પાત્રા ધોવાની વિધિ બતાવાશે.
- (૮) આઠમા દ્વારમાં વડીનીતિ માટે બહિર્ભૂમિમાં ગમનની વિધિ બતાવાશે.
- (૯) નવમા દ્વારમાં અન્ય જીવોને પીડા નહીં કરનારી નિર્દોષ ભૂમિના ભેદો બતાવવામાં આવશે.

(૧૦) દશમા દ્વારમાં પ્રતિક્રમણરૂપ આવશ્યકનું અને 'આદિ' શબ્દથી કાળગ્રહણ, સ્વાધ્યાયનું સ્વરૂપ બતાવાશે.

આ પ્રમાણે પ્રતિદિનક્રિયારૂપ મૂળદ્વારગાથાનો સમૂહ અર્થ કહેવાયો. હવે તે દરેક દ્વારના અર્થને ગ્રંથકારશ્રી આગળમાં વિસ્તારથી દર્શાવશે. ॥૨૩૦॥

અવતરણિકા :

તથા ચાદ્યદ્વારાવયવર્થાભિધિત્સયાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે રીતે=જે રીતે ગાથા ૨૩૦માં પ્રતિદિનક્રિયાદ્વારના ૧૦ અવયવો બતાવ્યા તે રીતે, પડિલેહણારૂપ આઘ દ્વારના ત્રણ અવયવર્થને કહેવાની ઈચ્છાથી ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

ઊવગરણગોઅરા પુણ એથં પડિલેહણા મુણેઅવ્વા ।
અપ્પડિલેહિય દોસા વિણ્ણેયા પાણિઘાયાઈ ॥૨૩૧॥

અન્યવાર્થ :

એથં=અહીં=પ્રતિદિનક્રિયાના પ્રક્રમમાં, પુણ=વળી ઊવગરણગોઅરા=ઉપકરણના ગોચરવાળી પડિલેહણા=પ્રતિલેખના મુણેઅવ્વા=જાણવી. અપ્પડિલેહિય=(ઉપકરણ) અપ્રતિલેખિત હોતે છતે પાણિઘાયાઈ દોસા=પ્રાણિઘાતાદિ દોષો વિણ્ણેયા=જાણવા.

ગાથાર્થ :

પ્રતિદિનક્રિયાના પ્રક્રમમાં વળી ઉપકરણના વિષયવાળી પ્રતિલેખના જાણવી, ઉપકરણ અપ્રતિલેખિત હોતે છતે પ્રાણિઘાતાદિ દોષો જાણવા.

ટીકા :

સંયમપ્રવૃત્તસ્યોપકરેતીત્યુપકરણં-વસ્ત્રાદિ, તદ્ગોચરા=તદ્વિષયા પુનઃ પ્રક્રમે પ્રત્યુપેક્ષણા વક્ષ્યમાણલક્ષણા મુણિતવ્યા=મન્તવ્યા જ્ઞાતવ્યેત્યર્થઃ, અપ્રત્યુપેક્ષિત ઉપકરણે દોષા વિજ્ઞેયાઃ, કે ? इत्याह- प्राणिघातादयः, आदिशब्दात्परितापनादिपरिग्रह इति गार्थार्थः ॥૨૩૧॥

ટીકાર્થ :

સંયમમાં પ્રવૃત્તનો ઉપકાર કરે એ વસ્ત્રાદિ ઉપકરણ છે. વળી આ પ્રક્રમમાં તેના ગોચરવાળી=તેના વિષયવાળી=ઉપકરણના વિષયવાળી, કહેવાનારા લક્ષણવાળી પ્રત્યુપેક્ષણ જાણવી. અપ્રત્યુપેક્ષિત ઉપકરણ હોતે છતે દોષો જાણવા. કયા ? એથી કહે છે - પ્રાણિઘાતાદિ દોષો જાણવા. 'આદિ' શબ્દથી='પ્રાણિઘાતાદયઃ'માં 'આદિ' શબ્દથી, પરિતાપનાદિનો પરિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સંયમમાં પ્રયત્ન કરતા મુનિને સંયમની વૃદ્ધિમાં જે ઉપકારક હોય તેને ઉપકરણ કહેવાય, અને તે ઉપકરણ વસ્ત્ર-પાત્રાદિ જાણવા.

અહીં પ્રતિદિનક્રિયાનો પ્રસ્તાવ ચાલે છે, જેમાં ઉપકરણવિષયક પ્રત્યુપેક્ષણ કરવાની છે, જેનું સ્વરૂપ આગળમાં કહેવાના છે; અને વસ્ત્રાદિની પ્રત્યુપેક્ષણ કરવામાં ન આવે તો પ્રાણીનો ધાત, પ્રાણીને પરિતાપના વગેરે દોષો થાય છે.

આથ દ્વારના ત્રણ અવયવો આ પ્રમાણે છે — (૧) ઉપકરણ શું વસ્તુ છે? (૨) ઉપકરણવિષયક પ્રત્યુપેક્ષણ શું છે? અને (૩) પ્રત્યુપેક્ષણ ન કરવામાં આવે તો શું દોષો પ્રાપ્ત થાય? આ ત્રણ અવયવો પડિલેહણ દ્વારના છે. ॥૨૩૧॥

અવતરણિકા :

તત્ર —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં=પડિલેહણના વિષયમાં,

ગાથા :

उवगरण वत्थपाए वत्थे पडिलेहणं तु वुच्छमि ।
पुव्वण्हे अवरण्हे मुहपोत्तियमाइ पडिलेहा ॥२३२॥

અન્યથાર્થ :

उवगरण=ઉપકરણને (આશ્રયીને) वत्थपाए=વસ્ત્ર-પાત્રવિષયક (પડિલેહણ) છે. वत्थे तु=વળી વસ્ત્રવિષયક પડિલેહણ=પ્રતિલેખનાને वुच्छमि=હું કહીશ. पुव्वण्हे अवरण्हे=પૂર્વાહમાં, અપરાહમાં मुहपोत्तियमाइ पडिलेहा=મુહપત્તિની આદિવાળી પ્રતિલેખના થાય છે.

ગાથાર્થ :

ઉપકરણને આશ્રયીને વસ્ત્ર-પાત્રવિષયક પડિલેહણ છે. વળી વસ્ત્રવિષયક પ્રતિલેખનાને હું કહીશ. પૂર્વાહમાં અને અપરાહમાં મુહપત્તિની આદિવાળી પ્રતિલેખના થાય છે.

ટીકા :

उपकरणमधिकृत्य प्रत्युपेक्षणा वस्त्रपात्रे=वस्त्रपात्रविषया, तत्र प्रव्रज्याग्रहणकाले प्रथममेव यथाजातरजोहरणादिभावात् 'वस्त्रेषणा पात्रेषणा' इति च सूत्रक्रमप्रामाण्याद्वस्त्र इति वस्त्रविषयां प्रत्युपेक्षणां-विशिष्टक्रियारूपां तावद्वक्ष्ये, तत्क्रममाह-पूर्वाह्णे=प्रत्यूषसि, अपराह्णे=चरमपौरुष्यां, मुखवस्त्रिकाद्या=मुखवस्त्रिकामादौ कृत्वा प्रत्युपेक्षणा प्रवर्तत इति गार्थः ॥

अत्र च वृद्धसम्प्रदायः- "काए आणुपुव्वीए वत्था पडिलेहेअव्वा ? मुहपोत्ती पुव्वं, ताहे कायं स्यहरणं चोलपट्टयं, ताहे गुरुस्सा उट्ठाइ, ताहे गिलाणस्स सेहस्स, ताहे अण्णो च्छए (?च्चअ) कप्पे विट्ठिया, ताहे उत्तरपट्टयं संथारपट्टयं, जं च गुरुनिउत्तं" ति ॥२३२॥

ટીકાર્થ :

ઉપકરણને આશ્રયીને વસ્ત્ર-પાત્રના વિષયવાળી પ્રત્યુપેક્ષણ છે. તેમાં પ્રવ્રજ્યાગ્રહણના કાળમાં પ્રથમ જ યથાજાતને રજોહરણાદિનો ભાવ હોવાથી અને “વસ્ત્રની એષણા, પાત્રની એષણા” એ પ્રકારે સૂત્રના ક્રમનું પ્રમાણપણું હોવાથી, વસ્ત્રના વિષયવાળી વિશિષ્ટ ક્રિયારૂપ પ્રત્યુપેક્ષણને હું કહીશ. તેના=પ્રત્યુપેક્ષણના, ક્રમને કહે છે —

પૂર્વાહમાં=સવારમાં, અપરાહમાં=ચરમ પોરિસીમાં, મુખવસ્ત્રિકાની આઘવાળી=મુહપત્તિને આદિમાં કરીને, પ્રત્યુપેક્ષણ પ્રવર્તે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અને અહીં=વસ્ત્રપડિલેહણના વિષયમાં, વૃદ્ધનો સંપ્રદાય છે — “કઈ આનુપૂર્વીથી વસ્ત્રો પડિલેહવાં જોઈએ ? તે બતાવે છે — પૂર્વે મુહપત્તિ, ત્યારપછી કાયાને, રજોહરણને, ચોલપટ્ટકને, ત્યારપછી ગુરુનું ઉત્થાન કરે છે=ગુરુસંબંધી વસ્ત્રો પડિલેહવાનો પ્રારંભ કરે છે, ત્યારપછી ગ્લાનનાં, શૈક્ષનાં વસ્ત્રો પડિલેહે છે, ત્યારપછી આત્માના જ=પોતાના જ, કલ્પને, વિંટિયાને, ત્યારપછી ઉત્તરપટ્ટકને, સંચારપટ્ટકને અને ગુરુનિયુક્ત એવું જે હોય, તેને પડિલેહે છે.”

‘તિ’ વૃદ્ધસંપ્રદાયના કથનની સમાપ્તિમાં છે.

ભાવાર્થ :

ઉપકરણની પ્રતિલેખના વસ્ત્રની અને પાત્રની એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પ્રથમ વસ્ત્રની પ્રતિલેખનાને ગ્રંથકાર કહેશે.

અહીં શંકા થાય કે પ્રથમ વસ્ત્રની પ્રતિલેખના કહેવાનું શું કારણ ? તેથી કહે છે — દીક્ષા લેતી વખતે યથાજાત મુદ્રામાં રહેલા સાધુને પહેલાં જ રજોહરણ વગેરે વસ્ત્ર હોય છે અને પછી પાત્ર હોય છે; તથા ‘વસ્ત્રૈષણા પાત્રૈષણા’ એ પ્રમાણે આચારાંગ સૂત્રમાં જણાવેલ ક્રમનું પ્રમાણ્ય હોવાથી અહીં પ્રથમ વસ્ત્રૈષણા કહેવામાં આવશે, પછી પાત્રૈષણા કહેવામાં આવશે.

વસ્ત્રપ્રતિલેખનાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે : સવારમાં અને ચોથી પોરિસીમાં પહેલાં મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરીને પછી બાકીનાં વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરવામાં આવે છે.

વળી, કયા ક્રમથી વસ્ત્રો પડિલેહવાં ? એમાં જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરુષોનો સંપ્રદાય આ પ્રમાણે છે —

પહેલાં મુહપત્તિ, ત્યારપછી કાયાને, રજોહરણને અને ચોલપટ્ટકને પડિલેહવાં, ત્યારપછી ગુરુની ઉપધિનું પડિલેહણ કરવું, ત્યારપછી ગ્લાનની અને શૈક્ષની ઉપધિનું પડિલેહણ કરવું, ત્યારપછી પોતાનાં કપડાંઓનું, વિંટિયાનું પડિલેહણ કરવું, ત્યારપછી પોતાના ઉત્તરપટ્ટકને અને સંસ્તારકપટ્ટકને પડિલેહવાં, અને ત્યારબાદ ગુરુ દ્વારા નિયુક્ત જે ઉપધિ હોય અર્થાત્ સમુદાય માટે સર્વ સામાન્ય રાખેલ જે વસ્ત્રો પોતાને પડિલેહણ કરવા માટે ગુરુએ સોંપ્યાં હોય, તેનું પડિલેહણ કરવું. ॥૨૩૨॥

અવતરણિકા :

તત્પુનરનેન વિધિના વસ્ત્રં પ્રત્યુપેક્ષિતવ્યમિત્યેતદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પ્રથમ મુહપત્તિ આદિના ક્રમથી વસ્ત્રની પડિલેહણ કરવાની કહી. તે વસ્ત્રને વળી આ વિધિ વડે પ્રત્યુપેક્ષવું જોઈએ. એથી આને=વસ્ત્રપ્રત્યુપેક્ષણની વિધિને, ગાથા ૨૪૩ સુધી કહે છે —

ગાથા :

ઊઠું થિરં અતુરિઅં સવ્વં તા વત્થ પુવ્વ પડિલેહે ।
તો બીઅં પપ્પોડે તઇઅં ચ પુણો પમજ્જિજ્જા ॥૨૩૩॥ પડિદારગાહા ॥

અન્વયાર્થ :

સવ્વં તા વત્થ=સર્વ તેટલા વસ્ત્રને ઊઠું=ઊર્ધ્વ, થિરં=સ્થિર, અતુરિઅં=અત્વરિત પુવ્વ પડિલેહે=પૂર્વે (ચક્ષુથી) પ્રતિલેખે, તો=ત્યારપછી બીઅં=બીજું પપ્પોડે=પ્રસ્ફોટે=પ્રસ્ફોટનથી પડિલેહણ કરે, પુણો ચ=અને વળી તઇઅં=ત્રીજું પમજ્જિજ્જા=પ્રમાર્જે=પ્રમાર્જનથી પડિલેહણ કરે.

ગાથાર્થ :

સર્વ તેટલા વસ્ત્રને ઊર્ધ્વ, સ્થિર, અત્વરિત પહેલાં ચક્ષુથી પ્રતિલેખે, ત્યારપછી બીજું પ્રસ્ફોટનથી પડિલેહણ કરે અને વળી ત્રીજું પ્રમાર્જનથી પડિલેહણ કરે.

ટીકા :

ઊર્ધ્વ વસ્ત્રોર્ધ્વકાયોર્ધ્વપેક્ષયા સમ્યક્, સ્થિરં ઘનગ્રહણેન, અત્વરિતમ્=અદ્રુતં, વક્ષ્યમાણલક્ષણેન વિધિના સર્વં તાવદ્વસ્ત્રમ્ આરતઃ પરતશ્ચ પૂર્વ=પ્રથમં પ્રત્યુપેક્ષેત=ચક્ષુષા નિરીક્ષેત, તતઃ=તદનન્તરં દ્વિતીયમિદં કુર્યાત્, યદુત-પરિશુદ્ધં સત્ પ્રસ્ફોટયેત્ વક્ષ્યમાણેન વિધિના, તૃતીયં ચ પુનરિદં કુર્યાત્, યદુત-પ્રમાર્જયેત્ વક્ષ્યમાણેનૈવ વિધિનેતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૨૩૩॥

ટીકાર્થ :

વસ્ત્રોર્ધ્વ-કાયોર્ધ્વની અપેક્ષાથી સમ્યક્ ઊર્ધ્વ, ઘન ગ્રહણ વડે સ્થિર, અત્વરિત=અદ્રુત, કહેવાનાર લક્ષણવાળી વિધિથી સર્વ તેટલા વસ્ત્રને આગળથી અને પાછળથી પૂર્વ=પ્રથમ, પ્રત્યુપેક્ષે=ચક્ષુથી નિરીક્ષણ કરે; ત્યારપછી બીજું આ કરે, જે યદુતથી બતાવે છે — પરિશુદ્ધ છતું કહેવાનાર વિધિથી પ્રસ્ફોટે=ચક્ષુથી જોતાં વસ્ત્ર જીવો રહિત શુદ્ધ હોય તો આગળમાં કહેવાશે એ વિધિથી તેને ખંખેરે; અને વળી ત્રીજું આ કરે, જે યદુતથી બતાવે છે — કહેવાનાર જ વિધિથી વસ્ત્રને પ્રમાર્જે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) ઊઠું : વસ્ત્રોર્ધ્વ અને કાયોર્ધ્વ એમ બે પ્રકારે ઊર્ધ્વ છે. તેમાં વસ્ત્રોર્ધ્વ એટલે વસ્ત્ર જમીનને કે શરીર વગેરેને ન સ્પર્શે તે રીતે અદ્વર રાખીને, અને કાયોર્ધ્વ એટલે ઉભડક પગે બેસીને, પ્રતિલેખના કરવી.

થિરં : વસ્ત્ર પડી ન જાય તેમ મજબૂત પકડીને વસ્ત્રની પ્રતિલેખના કરવી.

અતુરિઅં : હવે કહેવાશે તે વિધિ અનુસારે અત્વરાપૂર્વક પ્રતિલેખના કરવી.

સવ્વં તા વત્થ પુવ્વ પડિલેહે : પહેલી વાર, સંપૂર્ણ વસ્ત્રની આગળથી અને પાછળથી પ્રતિલેખના કરવી, અર્થાત્ પહેલાં દૃષ્ટિથી વસ્ત્રને એક બાજુથી સંપૂર્ણ જોઈને, તેનું પાસુ ફેરવીને બીજી બાજુથી પણ સંપૂર્ણ જોવું.

(૨) તો બીઅં પપ્પોડે : જોવાથી જીવરહિત હોય તો શુદ્ધ જાગ્રાયેલા વસ્ત્રનું ત્યારપછી બીજી વાર, હવે કહેવાશે તે વિધિથી પ્રસ્ફોટન કરવું.

(૩) તદ્દઅં ચ પુણો પપજ્જિજ્જા : પછી ત્રીજી વાર, હવે કહેવાશે તે વિધિથી વસ્ત્રનું પ્રમાર્જન કરવું.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સર્વ જીવો પ્રત્યે આત્મતુલ્યવૃત્તિવાળા સાધુ કોઈ જીવને કિલામણા ન થાય તે માટે, પડિલેલણ કરતી વખતે પ્રથમ ચકુથી વસ્ત્રનું બંને બાજુથી નિરીક્ષણ કરે. તેમાં જો કોઈ જીવ વસ્ત્ર પર દેખાય તો સાધુ તેને યતનાપૂર્વક ઉચિત સ્થાને મૂકે, અને વસ્ત્ર પર કોઈ જીવ ન દેખાય તોપણ, વસ્ત્ર જેવા વર્ણવાળો કોઈ જીવ વસ્ત્રમાં રહી ન જાય તે માટે સાધુ વસ્ત્રને હાથ ઉપર ખંખેરે છે, અને ત્યારપછી સાધુ વસ્ત્રનું હાથ પર પ્રમાર્જન કરે છે, જેથી પ્રસ્ફોટન કરતાં પોતાની કાયા પર કોઈ જીવ પડેલ હોય તો તેનો નાશ ન થાય. આ પ્રકારે પડિલેલણ કરવાથી જીવમાત્રની પીડાના પરિહાર માટેની ઉચિત યતના થાય છે. ॥૨૩૩॥

અવતરણિકા :

व्यासार्थं त्वाह -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૩૩માં ઊર્ધ્વ-સ્થિરાદિ વસ્ત્રપ્રતિલેખનાની વિધિ સંક્ષેપથી બતાવી. તેના જ અર્થને હવે વળી વ્યાસથી=વિસ્તારથી, કહે છે. ત્યાં પ્રથમ ઊર્ધ્વમાં વસ્ત્રનો ઊર્ધ્વ અને કાયાનો ઊર્ધ્વ શું છે, તે બતાવે છે -

ગાથા :

વત્થે કાઝૂમિ અ પરવયણ ઠિઓ ગહાય દસિઅંતે ।

तं न भवइ उकुडुओ तिरिअं पेहे जह विलित्तो ॥२३४॥ (दारं)॥

અર્થ :

વત્થે કાઠઢ્ઢમિ અ=વસ્ત્રમાં=વસ્ત્રોર્ધ્વમાં, અને કાયોર્ધ્વમાં પરવચન=પરવચન છે. (તે પરવચન બતાવે છે —) દસિઅંતે ગઘાય ઠિઓ=દશાના અંતમાં=વસ્ત્રને બે છેડામાં, ગ્રહણ કરીને સ્થિત=ઊભાં રહેલો, (તે વસ્ત્રોર્ધ્વ અને કાયોર્ધ્વ છે, તેમ પૂર્વપશ્ચી કહે છે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે —) તં ન ભવઈ=તે બરાબર નથી. (તો વસ્ત્રોર્ધ્વ-કાયોર્ધ્વ શું છે ? તે બતાવે છે —) જહ વિલિત્તો ઝકુડુઓ તિચ્છિં પેહે=જે પ્રમાણે વિલિપ્ત હોય (તે પ્રમાણે) ઉત્કુટક=ઉભડક બેઠેલા સાધુ, તિચ્છિં પ્રેક્ષે=વસ્ત્રને તિચ્છિં રાખીને તેમાં જીવો છે કે નહિ ? તે જુએ, (તે વસ્ત્રોર્ધ્વ-કાયોર્ધ્વ છે.)

ગાથાર્થ :

વસ્ત્રના અને કાયાના ઊર્ધ્વમાં પરવચન છે અર્થાત્ પૂર્વપક્ષનું વચન છે. તે પરવચન બતાવે છે — વસ્ત્રના બે છેડાને પકડીને ઊભો રહેલો, તે વસ્ત્રોર્ધ્વ અને કાયોર્ધ્વ છે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે તે બરાબર નથી. તો વસ્ત્રોર્ધ્વ-કાયોર્ધ્વ શું છે ? તે બતાવે છે — જેવી રીતે વિલિપ્ત શરીરવાળો ઉભડક બેસે તેવી રીતે ઉભડક બેઠેલા સાધુ વસ્ત્રને તિચ્છું રાખીને, તેમાં જીવો છે કે નહિ તે જુએ, તે વસ્ત્રોર્ધ્વ અને કાયોર્ધ્વ છે.

ટીકા :

વસ્ત્ર ઇતિ વસ્ત્રોર્ધ્વે કાયોર્ધ્વે ચ નિરૂપ્યમાણે પરવચનમિતિ ચોદક આહ - સ્થિતો ગૃહીત્વા દશાન્ત ઇતિ 'સ્થિતઃ ઋર્ધ્વસ્થાનેન' ઇત્યનેન કાયોર્ધ્વસ્વરૂપં 'ગૃહીત્વા દશાપર્યન્તે' ઇત્યનેન તુ વસ્ત્રોર્ધ્વસ્વરૂપમાહ, અત્રોત્તરમ્-તત્ર ભવતિ=ચંદેતદુક્તં પેણ એતદિત્યં ન, કિમત્ર તત્ત્વમિત્યાહ-'તિર્યક્ પ્રેક્ષેત=પ્રત્યુપેક્ષેત' અનેન વસ્ત્રોર્ધ્વમાહ, 'ઉત્કુટુકો યથા વિલિપ્તઃ=સમારબ્ધશ્ચન્દનાદિના' ઇતિ અનેન તુ કાયોર્ધ્વે, તિર્યગ્વ્યવસ્થિતં વસ્ત્રં ભૂમાવલોલયન્, વિલિપ્ત ઇવ કાયેન ગાત્રસંસ્પર્શમકુર્વન્નિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૩૪॥

ટીકાર્થ :

વસ્ત્ર=વસ્ત્રોર્ધ્વ, અને કાયોર્ધ્વ નિરૂપાતે છતે પરનું વચન છે=ચોદક કહે છે —

'દશાના અંતમાં=વસ્ત્રને બે છેડામાં, ગ્રહણ કરીને સ્થિત' આ પ્રકારના મૂળગાથાના કથનથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

'ઊર્ધ્વસ્થાનથી સ્થિત=ઊભા રહેલા સાધુ,' આ પ્રકારના આના વડે=ગાથાના બીજા પાઠના કથન વડે, કાયોર્ધ્વના સ્વરૂપને, 'દશાના પર્યંતમાં ગ્રહણ કરીને' આ પ્રકારના આના વડે=ગાથાના બીજા પાઠના કથન વડે, વળી વસ્ત્રોર્ધ્વના સ્વરૂપને પૂર્વપક્ષી કહે છે —

અહીં ઉત્તર=ઉપર બતાવેલ પૂર્વપક્ષીના કથનમાં ગ્રંથકાર ઉત્તર આપે છે —

તે નથી=પર વડે જે આ કહેવાયું એ એ પ્રકારે નથી.

અહીં તત્ત્વ શું છે ? એથી કહે છે —

'તિચ્છું પ્રેક્ષણ કરે=પ્રત્યુપેક્ષણ કરે,' આના વડે=મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધના કથન વડે, શાસ્ત્રકારો વસ્ત્રોર્ધ્વને કહે છે. 'જે પ્રમાણે વિલિપ્ત હોય=ચંદનાદિ વડે સમારબ્ધ હોય=ચંદનાદિના લેપ વડે શરીરે વિલેપન કરાયેલો પુરુષ હોય, તે પ્રમાણે ઉત્કુટુક=ઉભડક બેઠેલા સાધુ,' આ પ્રકારના આના વડે=મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધના કથન વડે, વળી શાસ્ત્રકારો કાયોર્ધ્વને કહે છે.

ઉપરમાં વસ્ત્રોર્ધ્વ-કાયોર્ધ્વનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, તેનાથી શું કલિત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

તિચ્છા રહેલા વસ્ત્રને ભૂમિ ઉપર નહીં લબડાવતો, વિલેપાયેલાની જેમ કાયાથી ગાત્રના સંસ્પર્શને નહીં કરતો, પડિલેણ કરે એ વસ્ત્રઊર્ધ્વ અને કાયઊર્ધ્વ છે, એમ સંબંધ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વસ્ત્રોર્ધ્વ અને કાયોર્ધ્વના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરાય છે ત્યારે પૂર્વપક્ષી કહે છે — ઊભો ઊભો પ્રતિલેખના કરે એ કાયોર્ધ્વ છે, અને વસ્ત્રને છેડેથી પકડીને પડિલેણ કરે એ વસ્ત્રોર્ધ્વ છે. આનો ઉત્તર ગ્રંથકાર આપે છે — પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું તે બરાબર નથી; કારણ કે ઉભડક પગે બેસીને પ્રતિલેખના કરવી એ કાયોર્ધ્વ છે, અને વસ્ત્રને તિચ્છું પહોળું કરીને પ્રતિલેખના કરવી એ વસ્ત્રોર્ધ્વ છે. જેમ શરીરે ચંદનાદિનું વિલેપન કર્યું હોય ત્યારે તે વિલેપનના રક્ષણ માટે વ્યક્તિ પરસ્પર અંગોનો સ્પર્શ ન થાય તે રીતે બેસે, તેમ અહીં પણ પરસ્પર અંગોનો સ્પર્શ ન થાય એમ ઉભડક પગે બેસીને વસ્ત્રને તિચ્છું પહોળું કરીને વસ્ત્ર ભૂમિને અને કાયાને ન અડે તે રીતે પ્રતિલેખના કરવી.

આ રીતે પડિલેહણ કરવાથી જીવરક્ષા થાય છે, તેમ જ શાસ્ત્રોક્ત વિધિનું પાલન થાય છે; કેમ કે વસ્ત્રનું પ્રસ્કોટન કરતી વખતે સાધુ ઉભડક પગે બેઠેલ હોય તો વસ્ત્રમાંથી જીવો પ્રાયઃ પોતાના દેહ ઉપર પડે નહીં અને કદાચ દેહ ઉપર પડે તોપણ સાધુ પડિલેહણ કરતાં ગાત્રનો પરસ્પર સ્પર્શ ન કરતા હોય તો જીવો મરવાની સંભાવના ઓછી રહે છે. ॥૨૩૪॥

અવતરણિકા :

વ્યાખ્યાતમૂર્ધ્વદ્વારમ્, અધુના સ્થિરદ્વારં વ્યાચિચ્છ્યાસુગ્રહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૩૩માં ઊર્ધ્વ આદિ દ્વારો બતાવ્યાં, તેમાંથી પ્રથમ 'ઊર્ધ્વ' દ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે બીજા 'સ્થિર' દ્વારને વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અંગુઢ્ઠાઅંગુલીર્હિં ચિત્તું વત્થં તિભાગબુદ્ધીએ ।

તત્તો અ અસંભંતો થિરં તિ થિરચક્ષુવાવારં ॥૨૩૫॥ (દારં) ॥

અન્યવાર્થ :

તત્તો અ=અને ત્યારપછી અસંભંતો=અસંભ્રાંત (સાધુ) અંગુઢ્ઠાઅંગુલીર્હિં=અંગુઠ અને અંગુલી દ્વારા વત્થં ચિત્તું=વસ્ત્રને ગ્રહણ કરીને તિભાગબુદ્ધીએ=ત્રિભાગની બુદ્ધિથી થિરચક્ષુવાવારં=સ્થિર ચક્ષુના વ્યાપારપૂર્વક (પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.) તિ થિરં=એ 'સ્થિર' (દ્વાર) છે.

ગાથાર્થ :

ત્યારપછી અસંભ્રાંત સાધુ અંગૂઠા અને આંગળી દ્વારા વસ્ત્રને પકડીને, બુદ્ધિથી ત્રણ ભાગની કલ્પના કરીને, સ્થિર ચક્ષુના વ્યાપારપૂર્વક પ્રત્યુપેક્ષણ કરે, એ 'સ્થિર' દ્વાર છે.

ટીકા :

અંગુઠાઅંગુલીભ્યાં કરણભૂતાભ્યાં ગૃહીત્વા વસ્ત્રં પ્રત્યુપેક્ષણીયં ત્રિભાગબુદ્ધ્યેતિ બુદ્ધ્યા પરિકલ્પ્ય ત્રિભાગે, તતશ્ચ=તદનન્તરમસમ્પ્રાન્તઃ=અનાકુલઃ સન્, સ્થિરમિતિ દ્વારપરામર્શઃ, અસ્યાર્થઃ સ્થિરચક્ષુર્વ્યાપારં ચ પ્રત્યુપેક્ષેતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૩૫॥

ટીકાર્થ :

અને ત્યારપછી=પૂર્વગાથામાં કહ્યા મુજબ વસ્ત્રપડિલેહણમાં વસ્ત્રોર્ધ્વ-કાયોર્ધ્વ કર્યા પછી, અસંભ્રાંત=અનાકુલ છતાં, સાધુ પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

કઈ રીતે પ્રત્યુપેક્ષણ કરે ? તે બતાવે છે —

કરણભૂત=વસ્ત્ર પકડવાના સાધનભૂત, એવા અંગૂઠા અને આંગળી દ્વારા વસ્ત્રને ગ્રહણ કરીને ત્રિભાગની બુદ્ધિથી=બુદ્ધિથી ત્રણ ભાગમાં કલ્પીને, વસ્ત્રને પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

‘સ્થિર’ એ પ્રકારે દ્વારનો પરામર્શ છે=મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં ‘થિરં તિ’ છે તે ‘સ્થિર’ નામના દ્વારને ઉપસ્થિત કરાવનાર છે, અને આનો અર્થ=‘સ્થિર’ નામના દ્વારનો અર્થ, સ્થિર ચક્ષુના વ્યાપારપૂર્વક પ્રત્યુપેક્ષણ કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૩૩ માં ઊર્ધ્વાદિ વસ્ત્રપડિલેહણની વિધિ બતાવેલ. તેમાંથી ‘ઊર્ધ્વ’ દ્વારનું સ્વરૂપ ગાથા ૨૩૪માં બતાવીને હવે ‘સ્થિર’ નામના બીજા દ્વારમાં કહે છે કે સ્થિર એવા ચક્ષુના વ્યાપારપૂર્વક વસ્ત્રનું પડિલેહણ સાધુ કરે છે, અને તે કઈ રીતે કરે છે, તે બતાવતાં કહે છે —

વસ્ત્રને એક આંગળી અને અંગૂઠાથી પકડવું જોઈએ, જેથી સંપૂર્ણ વસ્ત્ર યથાર્થ જોઈ શકાય, અને તે વસ્ત્રના ત્રણ ભાગની કલ્પના કરવાથી પૂર્ણ વસ્ત્ર ક્રમસર જોઈ શકાય. અને ત્રણ ભાગ કર્યા પછી ચિત્તને બીજા કોઈ વ્યાપારમાં આકુળ નહીં કરીને ચક્ષુને સ્થિર વ્યાપારવાળાં રાખીને વસ્ત્ર જુએ, જેથી જયજ્ઞાનો પરિણામ અને જીવરક્ષાને અનુકૂળ મન-વચન-કાયાનો સુદૃઢ વ્યાપાર થાય, જેનાથી સર્વ જીવો પ્રત્યે આત્મતુલ્ય બુદ્ધિરૂપ સમભાવની વૃદ્ધિ થાય. ॥૨૩૫॥

અવતરણિકા :

ગતં સ્થિરદ્વારં, સામ્પ્રતમત્વરિતદ્વારમધિકૃત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘સ્થિર’ દ્વાર ગયું=પૂરું થયું, હવે ‘અત્વરિત’ દ્વારને આશ્રયીને કહે છે —

ગાથા :

પરિવૃત્તિઅં ચ સમ્મં અતુરિઅમિદ્ અદુયં પયત્તેણં ।

વાઝયણાનિમિત્તં ઇહરા તક્ષોભમાઈઆ ॥૨૩૬॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

સમ્મં ચ પરિવૃત્તિઅં=અને સમ્યગ્ પરાવર્તિત અતુરિઅં=અત્વરિત ઇહ=એ પ્રમાણે (‘અત્વરિત’ દ્વારનો અર્થ છે, આનાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —)

વાઝયણાનિમિત્તં=વાયુની યતનાના નિમિત્તે પયત્તેણં અદુયં=પ્રયત્નથી અદ્રુત (પરાવર્તિત વસ્ત્રનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ.) ઇહરા=ઈતરથા=વસ્ત્રનું અદ્રુત પરાવર્તન કરવામાં ન આવે તો, તક્ષોભમાઈઆ=તેના ક્ષોભાદિ થાય છે=વાયુના ક્ષોભાદિ દોષો થાય છે.

ગાથાર્થ :

અને સમ્યગ્ પરાવર્તિત એટલે અત્વરિત, એ પ્રમાણે ‘અત્વરિત’ દ્વારનો અર્થ છે. આનાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

વાયુની યતનાના નિમિત્તે પ્રયત્નથી અદ્રુત પરાવર્તિત વસ્ત્રનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ. વસ્ત્રનું અદ્રુત પરાવર્તન કરવામાં ન આવે તો વાયુના ક્ષોભાદિ દોષો થાય છે.

ટીકા :

પરાવર્તિતં ચ સમ્યગ્ દ્વિતીયપાશ્વેન અત્વરિતમિતિ દ્વારસંસ્પર્શઃ, કિમુક્તં ભવતિ? અદ્રુતં પ્રયત્નેન પરાવર્તિતં પ્રત્યુપેક્ષેત, કિમર્થમિત્યાહ-વાયુયતનાનિમિત્તં=વાયુસંરક્ષણાય, इतरथा द्रुतपरावर्त्तनेन तत्क्षोभादयो दोषा इति गाथार्थः ॥૨૩૬॥

★ “તત્ક્ષોભાદયઃ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી વાઉકાયના જીવોના નાશનું અને જીવોના રક્ષણ માટેની ઉચિત યતનાના અભાવનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

અને બીજા પાસાથી સમ્યક્ પરાવર્તિત ‘અત્વરિત’, એ પ્રકારે દ્વારનો સંસ્પર્શ છે=‘અત્વરિત’ નામના દ્વારનું સ્વરૂપ છે.

આ ક્યનથી શું કહેવાયેલું થાય છે ? તે બતાવે છે —

પ્રયત્નથી અદ્રુત=શીઘ્રતા વગર, પરાવર્તિતનું=બીજા પાસાથી ફેરવેલા વસ્ત્રનું, પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ.

શા માટે ? અર્થાત્ શા માટે અદ્રુત પરાવર્તિત વસ્ત્રનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ ? એથી કહે છે —

વાયુની યતનાના નિમિત્તે=વાયુના સંરક્ષણ માટે, અદ્રુત પરાવર્તિત વસ્ત્રનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ, એમ અન્વય છે.

ઈતરથા=વસ્ત્રનું અદ્રુત પરાવર્તન કરવામાં ન આવે તો, દ્રુત પરાવર્તનથી=વસ્ત્રનું જલદી જલદી પરાવર્તન થવાથી, તેના ક્ષોભાદિ=વાયુના ક્ષોભાદિ, દોષો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

‘અતુરિઝં’ શબ્દ અત્વરિતદ્વારને સ્પર્શનારો છે. તેનો જ અર્થ ‘પ્રયત્નથી અદ્રુત’ કરેલ છે.

તેનાથી એ કહેવું છે કે વસ્ત્રને એક બાજુથી જોયા પછી બીજી બાજુ જોવા માટે ત્વરા વગર પરાવર્તન કરીને વસ્ત્રનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ, જેથી વાઉકાયના જીવોની રક્ષા થાય. અને જો ત્વરાથી પરાવર્તન કરીને વસ્ત્રનું પડિલેહણ કરે, તો વાઉકાયના જીવો ક્ષોભ પામે, અર્થાત્ વસ્ત્રના ઝપાટાથી વાઉકાયના જીવોની હિંસા થાય, જેથી સર્વ જીવો પ્રત્યે આત્મતુલ્ય ભાવના રક્ષણને અનુકૂળ યતનાના અભાવરૂપ દોષની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી, સાધુને ત્રસ જીવોની રક્ષા કરવા માટે પડિલેહણ છે. તેથી પડિલેહણની ક્રિયામાં અશક્ય પરિહાર હોય તેવા વાઉકાયના જીવોની ક્વચિત્ હિંસા થાય, તોપણ ઉતાવળ વગર પડિલેહણ કરવાથી વાઉકાયના જીવોની વિશેષ હિંસા થતી નથી. આથી વસ્ત્રનું અત્વરિત જ પરાવર્તન કરવું જોઈએ. ॥૨૩૬॥

અવતરણિકા :

उक्तमत्वरितद्वारं, सर्वं तावदिति द्वारमभिधातुमाह —

અવતરણિકાર્થ :

‘અત્વરિત’ દ્વાર કહેવાયું, હવે ‘સર્વં તાવદ્’ એ પ્રકારના દ્વારને કહેવા માટે કહે છે —

ગાથા :

ઇઅ દોસું પાસેસું દંસણઓ સવ્વગહણભાવેણં ।
સવ્વં તિ નિરવસેસં તા પઢમં ચક્ષુણા પેહે ॥૨૩૭॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

ઇઅ=આ રીતે=ગાથા ૨૩૩માં કહ્યું એ રીતે, દોસું પાસેસું=બન્ને પાસાંઓમાં દંસણઓ=દર્શનને કારણે સવ્વગહણભાવેણં=સર્વના ગ્રહણનો ભાવ હોવાથી=સંપૂર્ણ વસ્ત્રના ગ્રહણનો સદ્ભાવ હોવાથી, સવ્વં તિ નિરવસેસં=સર્વ એટલે નિરવશેષ તા=તેટલા (વસ્ત્રને) પઢમં ચક્ષુણા પેહે=પ્રથમ ચક્ષુથી પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૨૩૩માં કહ્યું એ રીતે વસ્ત્રનાં બન્ને પાસાંઓમાં દર્શનને કારણે સંપૂર્ણ વસ્ત્રના ગ્રહણનો સદ્ભાવ હોવાથી સર્વ એટલે નિરવશેષ, તેટલા વસ્ત્રનું પ્રથમ ચક્ષુથી પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

ટીકા :

ઇતિ=એવં દ્વયોરપિ પાર્શ્વયોર્વસ્ત્રસ્ય દર્શનાત્ સર્વગ્રહણભાવેન હેતુના સર્વમિતિ નિરવશેષં, વસ્ત્રં તાવત્ પ્રથમં ચક્ષુષા પ્રત્યુપેક્ષેત, એષ દ્વાસંસ્પર્શ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૩૭॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૨૩૩માં કહ્યું એ રીતે, બેય પણ પાસામાં વસ્ત્રના દર્શનને કારણે સર્વના ગ્રહણના ભાવરૂપ હેતુથી=સંપૂર્ણ વસ્ત્રને ગ્રહણ કરવાના સદ્ભાવરૂપ હેતુથી, સર્વ એટલે નિરવશેષ, તેટલા વસ્ત્રને પ્રથમ=પ્રસ્ફીટનાદિ કરતાં પહેલાં, ચક્ષુથી પ્રત્યુપેક્ષણ કરે. આ=મૂળગાથામાં જે વર્ણન કર્યું એ, દારનો સંસ્પર્શ છે='સર્વ તાવત્' નામના દારને સ્પર્શનારો અર્થ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

'સર્વ વસ્ત્રનું પ્રથમ ચક્ષુ વડે પડિલેહણ કરે', આ કથન દ્વારા ચક્ષુ વડે પ્રથમ આખા વસ્ત્રનાં બંને પાસાંઓને બરાબર જુએ, એ પ્રમાણે અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ કહેવાથી વસ્ત્રમાં કોઈ જીવની હિંસા ન થાય તેના માટે ચક્ષુનો દૃઢ વ્યાપાર કરવામાં આવે તો જ સમભાવના પરિણામનું રક્ષણ થાય, એમ સૂચિત થાય છે. ॥૨૩૭॥

અવતરણિકા :

અધિકૃતદ્વારગાથાર્થ વ્યાખ્યાતં, શેષાર્દ્ધપ્રથમદ્વારમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

અધિકૃત એવી ૨૩૩ રૂપ દ્વારગાથાનું અર્થ વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે શેષ અર્ધના પ્રથમ દ્વારને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૩૩ના પૂર્વાર્ધમાં કહેલ કે સંપૂર્ણ વસ્ત્રનું ઊર્ધ્વ, સ્થિર અને અત્વરિત રીતે પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ, તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી ગાથા ૨૩૪થી ૨૩૭માં બતાવ્યું. હવે ગાથા ૨૩૩ના ઉત્તરાર્ધમાં બતાવેલ બે દ્વારોમાંથી 'બીઝં પપ્પોઢે' રૂપ પ્રથમ દ્વારનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે -

ગાથા :

અદંસણંમિ અ તહા મૂઝંગલિઆઇઆણ જીવાણં ।
તો બીઅં પપ્ફોડે ઇહરા સંકામણં વિહિણા ॥૨૩૮॥

અન્વયાર્થ :

તહા અ=અને તે પ્રકારે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે પ્રકારે, મૂઝંગલિઆઇઆણ જીવાણં=કીડી આદિ જીવોનું (વસ્ત્રમાં) અદંસણંમિ=અદર્શન થયે છે તે તો=ત્યારપછી બીઅં=બીજું પપ્ફોડે=પ્રસ્ફોટન કરે, ઇહરા=ઈતરથા=જીવોનું વસ્ત્રમાં દર્શન થયે છે તે, વિહિણા=વિધિથી સંકામણં=સંક્રમણ=તે જીવોનું અન્ય સ્થાને સંક્રમણ કરે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે પ્રકારે કીડી આદિ જીવોનું વસ્ત્રમાં અદર્શન થયે છે, ત્યારપછી બીજું પ્રસ્ફોટન કરે. જો જીવોનું વસ્ત્રમાં દર્શન થાય તો વિધિથી તે જીવોનું અન્ય સ્થાને સંક્રમણ કરે.

ટીકા :

અદર્શને ચ સતિ તથા મૂઝંગલિકાદીનાં=પિપીલિકાદીનાં જીવાનાં તતો દ્વિતીયં પ્રસ્ફોટયેત્ इति દ્વાસંસ્પર્શઃ, ઇતરથા=દર્શને સતિ તેષાં સદ્ક્રમણં વિધિના કુર્યાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૩૮॥

ટીકાર્થ :

અને તે પ્રકારે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે પ્રકારે, મૂઝંગલિકાદિ=પિપીલિકાદિ, જીવોનું વસ્ત્રમાં અદર્શન થયે છે તે ત્યારપછી બીજું પ્રસ્ફોટન કરે, એ દ્વારનો સંસ્પર્શ છે='બીઅં પપ્ફોડે' નામના દ્વારને સ્પર્શનારો અર્થ છે. ઇતરથા=તેઓનું દર્શન થયે છે તે=પિપીલિકાદિ જીવો વસ્ત્રમાં દેખાયે છે તે, તેઓનું વિધિથી સંક્રમણ કરે=કીડી વગેરેને અન્ય ઉચિત સ્થાને સ્થાપન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં બતાવ્યું તે રીતે ઊર્ધ્વ-સ્થિર-અત્વરિત રીતે સંપૂર્ણ વસ્ત્રને ચક્ષુથી જોવાથી, કોઈ કીડી વગેરે જીવ વસ્ત્રમાં દેખાય નહીં તો, ચક્ષુથી ન દેખાયા હોય તેવા જીવોની રક્ષા માટે વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કરે; અર્થાત્ વસ્ત્રને હાથ ઉપર ખંખેરે છે, જેથી ચક્ષુથી ન દેખાય એવા કોઈ સૂક્ષ્મ જીવજંતુ વસ્ત્રમાં હોય તોપણ તે જીવો વસ્ત્રમાં દબાઈને મરી ન જાય.

અન ઊર્ધ્વ-સ્થિર-અત્વરિત રીતે સંપૂર્ણ વસ્ત્રનું નિરીક્ષણ કરવાથી વસ્ત્રમાં કોઈ જીવ દેખાય તો તેને વિધિપૂર્વક યોગ્ય સ્થાને મૂક્યા પછી સાધુ વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કરે, જેથી આ પ્રકારની સૂક્ષ્મ યતનાને કારણે સાધુનો ષટ્કાયના પાલનનો પરિણામ જીવંત રહે છે. ॥૨૩૮॥

અવતરણિકા :

કથં પ્રસ્ફોટયેદિત્યત્ર પ્રતિદ્વારગાથામાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ચક્ષુથી સંપૂર્ણ વસ્ત્રનું ઊર્ધ્વ-સ્થિર-અત્વરિત પરિલેહણ કર્યા પછી કીડી આદિ જીવોનું અદર્શન થયે છે તે વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કરે. તેથી પ્રશ્ન થાય કે વસ્ત્રનું કેવી રીતે પ્રસ્ફોટન કરે ? એથી અહીં= પ્રત્યુપેક્ષણની વિધિમાં, પ્રતિદ્વારગાથાને કહે છે, અર્થાત્ મૂળદ્વારગાથા ૨૩૦નું પ્રથમ દ્વાર પ્રત્યુપેક્ષણ છે, તે પ્રત્યુપેક્ષણનું પેટા દ્વાર પ્રસ્ફોટન છે, તે રૂપ દ્વારગાથાના અવાંતર દ્વારને કહે છે -

ગાથા :

અણચ્ચાવિઅમવલિઅમણાણુબંધિ અમોસલિં ચેવ ।

છપ્પુરિમં નવઘોડં પાણી પાણિપમજ્જણં ॥૨૩૧॥ પડિદારગાહા ॥

અન્યવાર્થ :

અણચ્ચાવિઅમ્=અનર્તિત, અવલિઅમ્=અવલિત, અણાણુબંધિ=અનનુબંધવાળું, અમોસલિં ચેવ=અને અમોસલવાળું, છપ્પુરિમં=પટ્પૂર્વવાળું, નવઘોડં=નવ સ્ફોટનોવાળું પાણી=હાથમાં પાણિપમજ્જણં=પ્રાણીનું=જીવનું, પ્રમાર્જન (કરવું.)

ગાથાર્થ :

અનર્તિત, અવલિત, અનનુબંધવાળું, અમોસલવાળું, છ પૂર્વવાળું અને નવ સ્ફોટનોવાળું હાથમાં જીવનું પ્રમાર્જન કરવું.

ટીકા :

અનર્તિતં વસ્ત્રાત્માનર્તનેન, અવલિતં વસ્ત્રાત્માવલનેનૈવ, અનનુબન્ધિ=અનિસ્તરં, અમોસલિં ચૈવ તિર્યઘદૃનાદિરહિતં ચેત્યર્થઃ, પટ્પૂર્વ=ષટ્તિર્યઘકૃતવસ્ત્રપ્રસ્ફોટનોપેતં, નવપ્રસ્ફોટનં=કરતલગતપ્રમાર્જનનાન્તરિત્રિકત્રિકનવપ્રસ્ફોટનવત્, પાણૌ પ્રાણિપ્રમાર્જનં=હસ્તે પ્રાણિવિશોધનમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૩૧॥

ટીકાર્થ :

વસ્ત્ર અને આત્માના અનર્તન વડે અનર્તિત, વસ્ત્ર અને આત્માના અવલન વડે જ=નહીં વાળવા વડે જ, અવલિત, અનનુબંધી=અનિસ્તર, અને અમોસલી=તિર્યગ્ ઘટ્ટન વગેરેથી રહિત, પટ્પૂર્વ=તિર્યગ્ કરાયેલ વસ્ત્રના છ પ્રસ્ફોટનોથી યુક્ત, એવા નવ પ્રસ્ફોટનોવાળું=હાથના તળિયામાં પ્રાપ્ત એવા પ્રમાર્જનથી અંતરિત એવા ત્રણ ત્રણ વડે નવ પ્રસ્ફોટનોવાળું, પાણિમાં પ્રાણીનું પ્રમાર્જન=હાથમાં પ્રાણીનું વિશોધન, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અનર્તિત : પરિલેહણ કરતાં વસ્ત્ર અને આત્માને=શરીરને, નચાવવો નહિ. પણ સ્થિર રાખીને પ્રસ્ફોટન કરવું.

અવલિત : વસ્ત્ર અને શરીર વળેલું ન રહે તે રીતે પ્રસ્ફોટન કરવું.

અનનુબંધી : હાથ ઉપર નવ પ્રસ્ફોટન કરતી વખતે ત્રણ ત્રણ પ્રસ્ફોટનના આંતરે કરાતી એકેક પ્રમાર્જના એમ ત્રણ પ્રમાર્જનાને બદલે, આંતરા વગર સળંગ ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી, તે અનુબંધી નામનો દોષ છે.તે દોષરહિત પ્રસ્ફોટન કરવું.

અમોસલી : સાંબેલાની જેમ તિચ્છું, ઊર્ધ્વ અને અધઃ સ્પર્શ કર્યા વગર વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કરવું.

ષટ્પૂર્વ : પ્રતિલેખનના પ્રારંભમાં વસ્ત્ર તિચ્છું રાખીને પહેલાં આગળના ભાગમાં વસ્ત્રને ચક્ષુથી જોવાય છે. ત્યારપછી ત્રણ વખત વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કરાય છે, જેથી તે વસ્ત્રમાં ચક્ષુથી ન દેખાય તેવા સૂક્ષ્મ જીવો હોય તો તે નીચે પડે. ત્યારપછી તે વસ્ત્રને ફેરવીને પાછળના ભાગમાં સંપૂર્ણ અવલોકન કરવાનું છે, અને પાછળના ભાગનું સંપૂર્ણ અવલોકન=દષ્ટિપડિલેહણ કર્યા પછી, તે વસ્ત્રનું ફરી ત્રણ વખત પ્રસ્ફોટન કરાય છે, જેથી તેમાં કદાચ સૂક્ષ્મ જંતુઓ રહી ગયા હોય તો તે પણ નીચે પડે. આને તિચ્છા કરેલ વસ્ત્રનાં છ પ્રસ્ફોટન કહેવાય છે.

નવપ્રસ્ફોટ : આ રીતે છ પુરિમની ક્રિયાવિશેષ થયા પછી હાથ ઉપર તે વસ્ત્રના ત્રણ ત્રણ પ્રસ્ફોટનની વચમાં, એક-એક પ્રમાર્જનના આંતરાથી કુલ નવ પ્રસ્ફોટન કરાય છે. અર્થાત્ વસ્ત્રને જમણા હાથમાં ગ્રહણ કરીને ડાબા હાથ ઉપર ત્રણ સ્થાને એકેક પ્રસ્ફોટન કરાય છે, જેથી તે વસ્ત્રમાં કોઈ સૂક્ષ્મ જીવજંતુ હોય તો તે હાથ ઉપર પડે; અને ત્રણ પ્રસ્ફોટન કર્યા પછી એક પ્રમાર્જના કરાય છે. એ રીતે ત્રણ વાર ત્રણ-ત્રણ પ્રસ્ફોટન અને એકેક પ્રમાર્જના કરાય છે, એથી કુલ નવ પ્રસ્ફોટન અને ત્રણ પ્રમાર્જના થાય.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે હાથ ઉપર ત્રણ વખત જુદા જુદા સ્થાને પ્રસ્ફોટન કરવાથી જો જંતુ હાથ ઉપર પડેલું દેખાય તો સાધુ તેને યતનાપૂર્વક ઉચિત સ્થાને મૂકે, અને કદાચ જંતુ સૂક્ષ્મ હોય અને હાથના વર્ણવાળું હોય તેથી ન દેખાય તેમ હોય તોપણ ત્રણ ત્રણ પ્રસ્ફોટન પછી જે એકેક પ્રમાર્જના કરવામાં આવે છે તેનાથી તે સૂક્ષ્મ જંતુ ભૂમિ ઉપર પડે, પરંતુ દેહના પરસ્પર સંશ્લેષથી મરે નહીં.

આ રીતે નવ પ્રસ્ફોટન અને ત્રણ પ્રમાર્જનથી વસ્ત્રનું પડિલેહણ પૂરું થાય છે. ॥૨૩૯॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સાધુ વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કઈ રીતે કરે ? એના વિષયમાં પૂર્વગાથામાં 'બીઅં વપ્પોઢે' નામના પ્રત્યુપેક્ષણના બીજા દ્વારના અવાંતર દ્વારો બતાવ્યાં. હવે તે પ્રસ્ફોટનના અવાંતર દ્વારોરૂપ અવયવોના અર્થને વળી કહે છે —

ગાથા :

વત્થે અપ્પાણંમિ અ ચહ્હ અણચ્ચાવિઅં અવલિઅં ચ ।

અણુબંધિ નિરંતરયા તિરિહ્હુહ્ઘટ્ટુણા મુસલી ॥૨૪૦॥

અન્યથાર્થ :

વત્થે અપ્પાણંમિ અ ચહ્હ=વસ્ત્રવિષયક અને આત્માવિષયક ચાર પ્રકારે (ભાંગા) છે. અણચ્ચાવિઅં=એમાં વસ્ત્ર અને આત્મા, બંનેને ન નચાવે એ રૂપ અનર્તિત એ પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. અવલિઅં અ=અને વસ્ત્ર

અને આત્મા, બંનેને ન વાળે એ રૂપ અવલિત એ પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. અણુબંધિ નિરંતરતા=અનુબંધી એટલે નિરંતરતા. તિરિઝ્ઙુઙ્ઘઘટ્ટણા મુસલી=તિર્યગ્-ઊર્ધ્વ-અધો ઘટ્ટનથી મોસલી થાય છે.

ગાથાર્થ :

વસ્ત્રને અને આત્માને આશ્રયીને બે ચતુર્ભંગી છે. તેમાં પ્રથમ ચતુર્ભંગીમાં વસ્ત્ર અને આત્મા બંનેને ન નચાવે એ રૂપ અનર્તિત એ પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે, અને બીજી ચતુર્ભંગીમાં વસ્ત્ર અને આત્મા બંનેને ન વાળે એ રૂપ અવલિત એ પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. અનુબંધી એટલે નિરંતરતા, તે અનુબંધી દોષ વગર પડિલેહણ કરવું જોઈએ. તિર્યગ્-ઊર્ધ્વ-અધો ઘટ્ટનથી મોસલીદોષ થાય છે, તે મોસલીદોષ વગર પડિલેહણ કરવું જોઈએ.

ટીકા :

વસ્ત્રે=વસ્ત્રવિષયમાત્મનિ=આત્મવિષયં ચ વસ્ત્રમાત્માનં ચાધિકૃત્યેત્યર્થઃ, ચતુર્ધ્વા ભઙ્ગસમ્ભવ ઇતિ વાક્યશેષઃ, વસ્ત્રં નર્તયતિ આત્માનં ચ, ઇત્યં વસ્ત્રં વલિતમાત્મા ચેત્યાદિ, અત્રોભયમાશ્રિત્યાનર્તિતમવલિતં ચ ગૃહ્યતે, અનુબન્ધિ કિમુચ્યત ? ઇત્યાહ-નિરંતરતા=નૈસ્તંતર્યપ્રત્યુપેક્ષણમિતિ ભાવઃ, તિર્યગૂર્ધ્વમધોઘટ્ટના-ન્મોષલિઃ ॥૨૪૦॥

ટીકાર્થ :

વસ્ત્રના વિષયવાળો અને આત્માના વિષયવાળો=વસ્ત્રને અને આત્માને આશ્રયીને, ચાર પ્રકારે ભંગનો સંભવ છે. એ પ્રકારે વાક્યનું શેષ છે=વાક્યનો અંશ અધ્યાહાર છે. વસ્ત્રને અને આત્માને નચાવે છે, એ રીતે વસ્ત્ર અને આત્મા વલિત છે ઇત્યાદિ. અહીં=પ્રસ્તુત પ્રસ્ફોટનની વિધિમાં, ઉભયને=વસ્ત્ર અને આત્મા એ બંનેને, આશ્રયીને અનર્તિત અને અવલિત ગ્રહણ કરાય છે. અનુબંધી શું કહેવાય છે ? એથી કહે છે — નિરંતરતા=નિરંતરપણાથી પ્રત્યુપેક્ષણ, એ પ્રકારે ભાવ છે. તિર્યગ્, ઊર્ધ્વ અને અધઃ ઘટ્ટનથી મોસલી થાય છે.

ભાવાર્થ :

અહીં 'વસ્ત્ર' અને 'આત્મા' એ બે પદોથી ચતુર્ભંગીનું સૂચન કર્યું છે.

અનર્તિતના પહેલા ભાંગમાં વસ્ત્ર અને આત્મા=શરીર, બંનેને નહિ નચાવવાં, બીજા ભાંગમાં વસ્ત્રને ન નચાવવું - આત્માને નચાવવો, ત્રીજા ભાંગમાં વસ્ત્રને નચાવવું - આત્માને નહીં નચાવવો, ચોથા ભાંગમાં વસ્ત્ર અને આત્મા બંનેને નચાવવાં. અહીં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે વસ્ત્રપડિલેહણ કરતી વખતે સાધુ વસ્ત્રને નચાવે તો વસ્ત્ર પર રહેલા જીવોનું સમ્યગ્ અવલોકન થાય નહીં, જેથી વસ્ત્રમાં રહેલા જીવોને પ્રસ્ફોટનાદિથી કિલામણા થવાનો સંભવ રહે; તેમ જ શરીરને નચાવે તો શરીર ઉપર કોઈક સ્થાને વસ્ત્રમાંથી જીવ પડવાની સંભાવના રહે. આથી સાધુએ વસ્ત્ર અને શરીરને સ્થિર રાખીને પડિલેહણ કરવું જોઈએ, જેથી દયાના પરિણામપૂર્વક જીવરક્ષા માટે યત્ન થાય.

આ પ્રમાણે અવલિતના પહેલા ભાંગમાં વસ્ત્ર અને શરીર, બંનેને નહિ વાળવાં, બીજા ભાંગમાં વસ્ત્રને ન વાળવું - શરીરને વાળવું, ત્રીજા ભાંગમાં વસ્ત્રને વાળવું - શરીરને ન વાળવું, ચોથા ભાંગમાં વસ્ત્ર અને શરીર બંનેને વાળવાં. અહીં પણ પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે વસ્ત્રપડિલેહણ કરતી વખતે સાધુએ વસ્ત્રને પૂરેપૂરું ખોલ્યું ન હોય તો વસ્ત્ર કોઈ ભાગમાં વળેલું રહે, જેથી તે વળેલા ભાગમાં જીવોનું બરાબર અવલોકન થઈ શકે નહીં; તેમ જ કાયાને પણ વળેલી રાખી હોય તો તે વળેલા કાયાના ભાગમાં કોઈ જીવ પડે તો શરીરના સંપ્રલેપથી તેની વિરાધના થવાનો સંભવ રહે. આથી સાધુએ વસ્ત્ર અને શરીરને વાળ્યા વગર પડિલેહણ કરવું જોઈએ, જેથી જીવરક્ષા માટેનો સમ્યગ્ ચત્ત થઈ શકે.

વળી, અનુબંધીનો નિરંતર=સતત, એવો અર્થ થાય છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય કે વસ્ત્રપડિલેહણમાં નવ પ્રસ્ફોટનો કરતી વખતે સાધુ હાથ ઉપર ત્રણ સ્થાને એકેક પ્રસ્ફોટન કર્યા પછી એક પ્રમાર્જના કરે છે, ત્યારબાદ ફરી બીજી વખત હાથ ઉપર ત્રણ સ્થાને એકેક પ્રસ્ફોટન કરે છે અને પછી એક પ્રમાર્જના કરે છે, ત્યારબાદ ફરી ત્રીજી વખત હાથ ઉપર ત્રણ સ્થાને એકેક પ્રસ્ફોટન કરે છે અને પછી એક પ્રમાર્જના કરે છે.

આમ, પડિલેહણકાળમાં સાધુ પટ્ટપૂર્વે કર્યા પછી ત્રણ ત્રણ પ્રસ્ફોટનોના આંતરે એક-એક પ્રમાર્જના કરે છે. તેને બદલે હાથ ઉપર એક સાથે નવ પ્રસ્ફોટનો કર્યા પછી એક સાથે ત્રણ પ્રમાર્જના કરવામાં આવે તો તે પ્રત્યુપેક્ષણમાં અનુબંધી દોષની પ્રાપ્તિ થાય; કેમ કે હાથ ઉપર નવ પ્રસ્ફોટનો એક સાથે કરવામાં આવે તો પહેલાંના પ્રસ્ફોટનો કરતાં હાથ ઉપર વસ્ત્રમાંથી કોઈ જીવ પડ્યો હોય તો પ્રમાર્જન કર્યા વગર ફરી તે સ્થાને બીજા પ્રસ્ફોટનો કરવાથી પૂર્વે હાથ પર પડેલા તે જીવને કિલામણાદિ થાય. આથી હાથ ઉપર ત્રણ સ્થાને એકેક પ્રસ્ફોટન કર્યા પછી એકેક પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ, જેથી જીવરક્ષાને અનુકૂળ શક્ય સર્વ ઉચિત ચત્ત થવાથી ષટ્કાયના પાલનના પરિણામરૂપ વિરતિનો પરિણામ મ્લાન ન થાય.

વળી, ૧. તિચ્છુ, ૨. ઊર્ધ્વ અને ૩. અધો, એમ ત્રણ સ્થાને વસ્ત્રનું સંવદ્ધન કરવાથી પ્રત્યુપેક્ષણનો મોસલીદોષ થાય છે.

આશય એ છે કે સાંભેલાથી કંઈક ખાંડતી વખતે જેમ સાંભેલું ઉપર, નીચે અને આજુ-બાજુમાં પડેલી વસ્તુને અડે, તેમ પડિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્ર ઉપર છત વગેરેને, નીચે જમીન વગેરેને કે તિચ્છુ પાટ-પાટલા, ભીંત વગેરેને અડે, તો તે તે સ્થાને રહેલા જેંતુ વસ્ત્રમાં લાગી જવાથી તેને કિલામણા આદિ થવાનો સંભવ રહે. આથી પડિલેહણ કરનારા સાધુએ વસ્ત્રનો ક્યાંય સ્પર્શ ન થાય તે રીતે ચત્ત કરવો જોઈએ, અને જો તે રીતે ચત્ત કરવામાં ન આવે તો ષટ્કાયના સમ્યક્ પાલનમાં ચત્તના ન થવાથી દોષની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૨૪૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં પ્રત્યુપેક્ષણ વિષયક અનર્તિતનું અને અવલિતનું સ્વરૂપ તથા અનુબંધીદોષનું અને મોસલીદોષનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે તે મોસલીદોષને જ વિશેષ સ્પષ્ટ કરતાં બતાવે છે —

ગાથા :

તિરિ ઉઢ્ઠ અહે મુસલી ઘટ્ટણ કુઢ્ઠે અ માલ ભૂમીએ ।

एअं तु मोसलीए फुडमेवं लक्खणं भणिअं ॥૨૪૧॥

અન્યથાર્થ :

તિરિ કુટ્ટે=તિર્થુ, કુટ્ટીમાં, ડહુ માલ=ઉર્ધ્વ=ઉંચે, માળમાં અહે અ ભૂમીએ=અને અધો=નીચે, ભૂમિમાં ઘટ્ટન=ઘટ્ટન; એનું તુ મુસલી=એ વળી મોસલી છે. એવં=આ પ્રમાણે મોસલીએ=મોસલીનું ફુડં લક્ષણં મણિઅં=સ્ફુટ=પ્રગટ, લક્ષણ કહેવાયું.

ગાથાર્થ :

તિર્થુ કુટ્ટીમાં, ઉંચે માળિયામાં અને નીચે ભૂમિમાં સંઘટ્ટન; એ વળી મોસલીદોષ છે. આ પ્રમાણે મોસલીદોષનું પ્રગટ લક્ષણ કહેવાયું.

ટીકા :

તિર્યક્ કુડ્યાદૌ, ઊર્ધ્વ માલાદૌ, અધો ભૂમ્યાદૌ, ઘટ્ટનં ચ લગનમિતિ ગાથાર્થ: ॥૨૪૧॥

ટીકાર્થ :

તિર્યક્ કુટ્ટી આદિમાં=ભીંત વગેરેમાં, ઉર્ધ્વ માલાદિમાં=માળિયા વગેરેમાં, અને અધો ભૂમિ આદિમાં ઘટ્ટન કરવું=લાગવું=વસ્ત્રનું અથડાવું, એ મોસલીદોષ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મોસલી શબ્દ મુસલ અર્થમાં છે, જેને સાંબેલું કહેવાય છે; અને કંઈક ખાંડતી વખતે તે સાંબેલું નીચે જમીનને અડતું હોય છે, વળી ઉપર માળિયાને પણ અડતું હોય, અને ક્યારેક વચમાં ભીંત વગેરે સાથે પણ અથડાતું હોય; આમ, ત્રણ રીતે જેમ મુસલનો સંસર્ગ થાય છે, તેમ પડિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્ર પણ ક્યારેક ઉપર માળિયા વગેરેને, તો ક્યારેક નીચે જમીન વગેરેને અડતું હોય, અને ક્યારેક તિર્થુ ભીંત, પલંગ, પાટ વગેરે સાથે પણ અથડાતું હોય તો પ્રત્યુપેક્ષણમાં મોસલીદોષ લાગે. તેથી વસ્ત્રનું પ્રતિલેખન સમ્યગ્ ન થઈ શકે; કેમ કે તે-તે સ્થાનના સંસ્પર્શથી ત્યાં રહેલા જીવોનો પણ વસ્ત્ર સાથે સંસર્ગ થવાની સંભાવના રહે, જેથી જીવવિરાધના થાય. માટે મોસલીદોષ ન લાગે તે રીતે સાધુએ વસ્ત્રપડિલેહણ કરવું જોઈએ. ॥૨૪૧॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૨૩૯ના પૂર્વાર્ધ ભાગના અવયવોનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી ગાથા ૨૩૯ના ઉત્તરાર્ધ ભાગના અવયવોનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે —

ગાથા :

છપ્પુરિમા તિરિઅકા નવ ર્ખોડા તિન્નિ તિન્નિ અંતરિઆ ।
તે ઊણ વિઆણિયવ્વા હ્થંમિ પમજ્જણતિણં ॥૨૪૨॥

અન્યથાર્થ :

છપ્પુરિમા તિરિઅકા=છ પૂર્વો તિર્યક્કૃત એવા વસ્ત્રમાં (કરાય છે, ત્યારપછી) પમજ્જણતિણં અંતરિઆ તિન્નિ તિન્નિ=પ્રમાર્જનત્રિકથી અંતરિત એવા ત્રણ-ત્રણ (પ્રસ્ફોટો મળીને) નવ ર્ખોડા=નવ પ્રસ્ફોટો થાય છે.

તે ઊળ હૃથ્યંમિ વિઆણિયવ્વા=વળી તેઓ હાથમાં જાણવા=પ્રમાર્જનત્રિકથી અંતરિત એવા નવ પ્રસ્ફોટો હાથરૂપ આધારમાં જાણવા.

ગાથાર્થ :

છ પૂર્વો તિર્યક્ કરાયેલ વસ્ત્રમાં કરાય છે, ત્યાર પછી પ્રમાર્જનત્રિકથી અંતરિત એવા ત્રણ ત્રણ પ્રસ્ફોટો મળીને નવ પ્રસ્ફોટો થાય છે. વળી તે નવ પ્રસ્ફોટો હાથરૂપ આધારમાં જાણવા.

ટીકા :

ષટ્પૂર્વાઃ પૂર્વા ઇતિ પ્રથમાઃ ક્રિયાવિશેષાઃ તિર્યક્કૃત ઇતિ ચ તિર્યક્કૃતે વસ્ત્રે ઉભયતો નિરીક્ષણવિધિના ક્રિયન્તે । નવ પ્રસ્ફોટાસ્ત્રયસ્ત્રયોઽન્તરિતાઃ=વ્યવહિતાઃ, ક્ષ પુનસ્ત ઇત્યાહ - તે પુનર્વિજ્ઞાતવ્યાઃ હસ્તે આધારે, કેનાન્તરિતાઃ ? પ્રમાર્જનત્રિકેણ=સુપ્રસિદ્ધપ્રમાર્જનત્રિતયેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૪૨॥

ટીકાર્થ :

પૂર્વો એટલે પ્રથમ ક્રિયાવિશેષો, અને તિર્યક્ કૃતમાં=તિર્યક્ કરાયેલ વસ્ત્રમાં, ઉભયથી=બંને બાજુથી, નિરીક્ષણની વિધિ વડે છ પૂર્વો કરાય છે. અંતરિત=વ્યવહિત=એકેક પ્રમાર્જનાથી આંતરાવાળા, ત્રણ-ત્રણ એવા નવ પ્રસ્ફોટો થાય છે. વળી તેઓ=નવ પ્રસ્ફોટો, ક્યાં થાય છે ? એથી કહે છે - વળી તે=નવ પ્રસ્ફોટો, હસ્તરૂપ આધારમાં જાણવા. કોના વડે અંતરિત નવ પ્રસ્ફોટો થાય છે ? તે બતાવે છે - પ્રમાર્જનના ત્રિક વડે=સુપ્રસિદ્ધ એવાં ત્રણ પ્રમાર્જનો વડે, અંતરિત એવા નવ પ્રસ્ફોટો થાય છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

‘ષટ્પૂર્વાઃ’માં ‘પૂર્વ’ શબ્દ પ્રથમ ક્રિયાવિશેષના અર્થમાં છે, અને તે ષટ્પૂર્વરૂપ ક્રિયાવિશેષ વસ્ત્રને થોડું આડું કરીને બંને બાજુથી ચક્ષુ દ્વારા સંપૂર્ણ અવલોકનથી કરાય છે.

આશય એ છે કે પડિલેહણકાળમાં સાધુ ઉભડક પગે બેસીને વસ્ત્રના ત્રણ ભાગ કરીને એકેક ભાગનું ચક્ષુથી અવલોકન કરે છે અને પછી ત્રણેય ભાગનું એકેક વાર પ્રસ્ફોટન કરે છે, જેથી વસ્ત્રમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયના અવિષય એવા કોઈ સૂક્ષ્મ જીવો હોય તો તે ભૂમિ પર પડે; આમ વસ્ત્રને એક બાજુથી ત્રણ ભાગ કરીને ક્રમસર એકેક ભાગનું ચક્ષુથી અવલોકન અને પ્રસ્ફોટન કર્યા પછી વસ્ત્રને ફેરવીને બીજી બાજુ પણ તે જ રીતે ત્રણ ભાગ કરીને ક્રમસર એકેક ભાગનું ચક્ષુથી અવલોકન અને પ્રસ્ફોટન કરે છે. અને વસ્ત્રના બંને બાજુ થઈને જે છ પ્રસ્ફોટનો કરવામાં આવે છે, તે જ ષટ્પૂર્વો છે અર્થાત્ પ્રથમના છ ક્રિયાવિશેષો છે, અને ષટ્પૂર્વો કર્યા પછી જે નવ પ્રસ્ફોટનો કરાય છે તેની અપેક્ષાએ આ જીવરક્ષા માટે કરાતા ક્રિયાવિશેષો પ્રથમ છે.

આ રીતે વસ્ત્રપડિલેહણમાં ષટ્પૂર્વોની ક્રિયા કર્યા પછી હાથરૂપ આધારમાં ત્રણ પ્રમાર્જનાથી અંતરિત એવા નવ પ્રસ્ફોટનો કરાય છે.

આનાથી એ ફલિત થાય કે સાધુનું ચિત્ત ષટ્કાયના જીવો પ્રત્યે અતિદયાળુ હોય છે. તેથી શક્ય હોય ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મ પણ જીવોને કિલામણા પણ ન થાય તે માટે મુનિ અત્યંત યત્ન કરે છે, જેથી સર્વ જીવોના

રક્ષણવિષયક પોતે કરેલ પ્રતિજ્ઞાનો સમ્યગ્ નિર્વાહ થાય અને શાસ્ત્રોક્તવિધિ પ્રત્યેના પક્ષપાતને કારણે વીતરાગવચન પર બહુમાનભાવ વૃદ્ધિ પામે. ॥૨૪૨॥

અવતરણિકા :

ઋધ્વમિત્યાદિમૂલદ્વારગાથાયાઃ અધિકૃતપ્રતિદ્વારગાથાયાશ્ચ ચરમદ્વારવ્યાચિઞ્ચાસયાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

‘ઊર્ધ્વ’ ઇત્યાદિરૂપ પ્રત્યુપેક્ષણની મૂળદ્વારગાથા ૨૩૩મીના અને અધિકૃત એવી પ્રત્યુપેક્ષણની પ્રતિદ્વારગાથા ૨૩૮મીના ચરમ દ્વારનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

પ્રતિદિનક્રિયાની મૂળદ્વારગાથા ૨૩૦મી છે, અને તેમાં વર્ણવેલ ૧૦ દ્વારોમાંથી આઘ દ્વાર પ્રત્યુપેક્ષણ છે, અને તે આઘ દ્વારરૂપ પ્રત્યુપેક્ષણની મૂળદ્વારગાથા ૨૩૩મી છે, જે પ્રતિદિનક્રિયાની પ્રતિદ્વારગાથા છે. આથી મૂળદ્વારગાથારૂપે ગાથા ૨૩૦મીનો ભ્રમ ન થાય અને મૂળદ્વારગાથારૂપે ગાથા ૨૩૩મી ભાસિત થાય, તદર્થે અવતરણિકામાં ઋધ્વમિત્યાદિમૂલદ્વારગાથાયાઃ એમ કહેલ છે.

વળી પ્રતિદિનક્રિયાની મૂળદ્વારગાથાના આઘ દ્વારરૂપ પ્રત્યુપેક્ષણની પ્રતિદ્વારગાથા ૨૩૮મી છે, એવું જણાવવા અર્થે જ અવતરણિકામાં અધિકૃતપ્રતિદ્વારગાથાયાઃ એમ કહેલ છે; કેમ કે અત્યારે પ્રત્યુપેક્ષણનો અધિકાર ચાલે છે, તેથી અધિકૃત એવી પ્રત્યુપેક્ષણ છે. આથી હવે પ્રત્યુપેક્ષણની મૂળદ્વારગાથા ૨૩૩મીના છેલ્લા અને પ્રત્યુપેક્ષણની પ્રતિદ્વારગાથા ૨૩૮મીના પણ છેલ્લા ‘પ્રમાર્જન’ દ્વારનું પ્રસ્તુત ગાથામાં વ્યાખ્યાન કરે છે —

ગાથા :

તદ્ગં પમજ્જણમિણં તવ્વણ્ણઽદિસ્સસત્તરક્કવ્વઢ્ઠા ।

તક્કવ્વણ્ણપમજ્જિઆએ તબ્ભૂમીએ અભોગાઓ ॥૨૪૩॥

અન્યથાર્થ :

તદ્ગં પમજ્જણં=ત્રીજું પ્રમાર્જન છે. ડ્ઘ્ઘં=આ=પ્રમાર્જન, તવ્વણ્ણઽદિસ્સસત્તરક્કવ્વઢ્ઠા=તેના વર્ણવાળા અદૃશ્ય સત્ત્વોની રક્ષા અર્થે છે. (જીવોની સંભાવનાને આશ્રયીને પ્રમાર્જન છે તેમાં શાસ્ત્રયુક્તિ બતાવે છે —) તક્કવ્વણ્ણપમજ્જિઆએ=(પડિલેહણની પૂર્વે) તે ક્ષણમાં પ્રમાર્જિત એવી તબ્ભૂમીએ=તે ભૂમિનો=પ્રત્યુપેક્ષણ કરાયેલી ભૂમિનો, અભોગાઓ=અભોગ હોવાથી (બીજવાર પ્રમાર્જન કરાય છે.)

ગાથાર્થ :

ત્રીજું ‘પ્રમાર્જન’ દ્વાર છે, અને પ્રમાર્જન હાથ જેવા વર્ણવાળા અદૃશ્ય જીવોના રક્ષણ માટે છે. આ પ્રમાર્જન હાથમાં જીવોના સંભવને આશ્રયીને છે, તે શાસ્ત્રયુક્તિથી બતાવે છે —

પડિલેહણ કરવા પૂર્વે તે જ ક્ષણે પ્રમાર્જિત ભૂમિ હોય અને પછી તે ભૂમિમાં વસ્ત્રનું પ્રતિલેખન કરેલ હોય, તો તે ભૂમિમાં ફરી કાજો કાઢ્યા પછી જ તે ભૂમિનો સાધુ ભોગ કરી શકે.

આથી નક્કી થાય છે કે પડિલેહણ કરેલી ભૂમિમાં કોઈ સૂક્ષ્મ જંતુની સંભાવના હોવાથી ફરી કાજો કાઢ્યા વગર સાધુને તે ભૂમિના ઉપભોગનો નિષેધ છે. તેમ હાથ ઉપર વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કરવાથી હાથ જેવા વર્ણવાળાં કોઈ સૂક્ષ્મ જંતુ વસ્ત્રમાંથી હાથ ઉપર પડેલાં હોય, તો તેઓના રક્ષણ માટે હાથ ઉપર પ્રમાર્જન કરાય છે.

ટીકા :

તૃતીયં પ્રમાર્જનમિતિ દ્વારપરામર્શઃ, इदं तद्वर्ण=हस्तवर्णअदृश्यसत्त्वरक्षार्थमिति फलं, सम्भवमाश्रित्याऽत्र समययुक्तिः, तत्क्षणप्रमार्जिताया एव पूर्व तद्भूमेः=प्रत्युपेक्षणपृथिव्याः अभोगाद् भूयः प्रत्युपेक्षणादिविरहेणेति । आगमे एवं भण्यते, यदुत-“यस्यां प्रत्युपेक्षणा क्रियते सा यद्यपि प्रत्युपेक्षणतः पूर्व प्रमार्जिता तद्वा विपडिलेहणं काउं पुणो जाव न पमज्जिया ताव न भोत्तव्वा, एसा आगमियजुत्ती, न उण प्रमाणमङ्गीक्रियते” इति गाथार्थः ॥૨૪૩॥

ટીકાર્થ :

‘ત્રીજું પ્રમાર્જન’ એ પ્રકારે દ્વારનો પરામર્શ છે=ગાથા ૨૩૩માં બતાવેલ પ્રત્યુપેક્ષણના દ્વારોમાંના છેલ્લા દ્વારને ઉપસ્થિત કરાવનાર છે. આ=પ્રમાર્જન, તેના વર્ણવાળા=હસ્તના વર્ણવાળા અદૃશ્ય સત્ત્વોની રક્ષા અર્થે છે=હાથના વર્ણ જેવા વર્ણવાળા આંખથી દેખી ન શકાય એવા જીવોની રક્ષા કરવા માટે છે, આ પ્રકારે ફળ છે=પ્રમાર્જન દ્વારનું ફળ છે.

સંભવને આશ્રયીને છે, એમાં સમયની યુક્તિ છે=નવ પ્રસ્ફોટનોની વચ્ચે વચ્ચે કરાતું એકેક પ્રમાર્જન હાથ ઉપર કદાચ હાથ જેવા વર્ણવાળા જીવો રહેલા હોય એવા સંભવને આશ્રયીને છે. એમાં શાસ્ત્રની યુક્તિ બતાવે છે —

પૂર્વે=વસ્ત્રના પડિલેહણની પૂર્વે, તે ક્ષણમાં પ્રમાર્જેલી પણ તે ભૂમિનો=પ્રત્યુપેક્ષણની પૃથ્વીનો, ફરી પ્રત્યુપેક્ષણાદિના વિરહથી=ફરીથી તે ભૂમિનું ચક્ષુપડિલેહણ-પ્રમાર્જન કર્યા વગર, અભોગ હોવાથી=સાધુને તે ભૂમિના પરિભોગનો નિષેધ હોવાથી, પ્રમાર્જન હાથ ઉપર જીવોના સંભવને આશ્રયીને છે, એમ અન્વય છે.

‘ઇતિ’ ગાથાસ્પર્શી ટીકાની સમાપ્તિ માટે છે.

આ પ્રમાણે આગમમાં કહેવાય છે, જે ચદુતથી બતાવે છે —

“જેમાં=જે ભૂમિમાં, પ્રત્યુપેક્ષણ કરાય છે, તે ભૂમિ જોકે પ્રત્યુપેક્ષણથી પૂર્વે પ્રમાર્જાયેલી છે, તોપણ પડિલેહણ કરીને ફરી જ્યાં સુધી પ્રમાર્જાયેલી ન હોય ત્યાં સુધી ભોગવવા યોગ્ય નથી=તે ભૂમિ સાધુને પરિભોગ કરવા યોગ્ય નથી.” આ આગમિક યુક્તિ છે, પરંતુ પ્રમાણ અંગીકરાતું નથી=તે ભૂમિમાં જીવો છે જ એવું પ્રમાણ સ્વીકારાતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પ્રમાર્જન હાથ જેવા વર્ણવાળા અદૃશ્ય જીવોનું રક્ષણ કરવા માટે છે, અને આ પ્રમાર્જન હાથ ઉપર જીવો પડેલા જ છે તેને આશ્રયીને કરાતું નથી, પરંતુ હાથ ઉપર પ્રસ્ફોટનો કરવાથી કદાચ હાથ ઉપર જીવો પડેલા હોઈ શકે, એ પ્રકારની જીવોની સંભાવનાને આશ્રયીને કરાય છે. અને એમાં શાસ્ત્રમાં બતાવેલી યુક્તિ આપે છે —

વસ્ત્રનું પડિલેહણ કરતાં પહેલાં તે ભૂમિ પ્રમાર્જલી હોય તોપણ વસ્ત્રનું પડિલેહણ કર્યા પછી ફરીથી તે ભૂમિનું ચક્ષુથી પડિલેહણ અને પ્રમાર્જન સાધુ કરે છે, અને તે કર્યા વિના સાધુ તે ભૂમિનો ભોગ કરી શકે નહીં; કેમ કે પડિલેહણ કરેલ વસ્ત્રમાંથી તે ભૂમિ ઉપર કોઈક સૂક્ષ્મ જંતુ પડેલ હોવાની સંભાવના રહે છે, જે જીવો ચક્ષુથી દેખાય નહીં તેવા હોઈ શકે. તેથી ફરીથી કાજો કાઢ્યા પછી જ તે ભૂમિનો સાધુ ભોગ કરી શકે.

તેનાથી એ ફલિત થાય કે જેમ ત્યાં સંભવને આશ્રયીને ફરી કાજો કાઢવાની વિધિ છે, તેમ હાથ ઉપર વસ્ત્રનું પ્રસ્ફોટન કર્યા પછી જીવોના સંભવને આશ્રયીને હાથ ઉપર ફરી પ્રમાર્જન કરવાની વિધિ છે.

પૂર્વમાં સંભવને આશ્રયીને પ્રમાર્જનાની આ શાસ્ત્રયુક્તિ બતાવી. હવે તે શાસ્ત્રયુક્તિ આગમમાં કહી છે તે બતાવે છે —

સાધુ વિહાર કરીને કોઈક સ્થાને ગયા હોય અને ત્યાં યાચના કરીને કોઈ વસતિમાં રહ્યા હોય, ત્યારે પ્રથમ તે નવી વસતિનું સાધુને પ્રમાર્જન કરવાની વિધિ છે; કેમ કે વસતિનું પ્રમાર્જન કર્યા વિના સાધુ ત્યાં કોઈ પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહીં. તેથી સાધુ પ્રથમ તે વસતિનું પ્રમાર્જન કરે, અને ત્યારપછી કદાચ વસ્ત્રપડિલેહણ કરવાનો સમય થઈ ગયો હોય તો, તરત વસ્ત્રપડિલેહણ પણ કરે; પરંતુ પડિલેહણ કર્યા પછી સાધુને તે ભૂમિમાં ફરી કાજો કાઢવાની વિધિ છે, ફરી કાજો કાઢ્યા વગર તે ભૂમિનો ઉપભોગ કરવાનો નિષેધ છે; કેમ કે પડિલેહણ કરેલ હોવાથી તે ભૂમિમાં કોઈક સૂક્ષ્મ જીવો પડેલ હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ ત્યાં સૂક્ષ્મ જીવો છે જ, એવું પ્રમાણ સ્વીકારીને ફરી કાજો કાઢવાની વિધિ નથી. ॥૨૪૩॥

ગાથા :

વિહિપાહણેણેવં ભણિતં પડિલેહણં અઓ ઉઢું ।

एअं चेवाह गुरू पडिसेहपहाणओ नवरं ॥२४४॥

અન્યથાર્થ :

एव=આ પ્રમાણે=ગાથા ૨૩૩થી ૨૪૩માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે, વિહિપાહણેણ=વિધિના પ્રાધાન્યથી પડિલેહણં ભણિતં=પ્રતિલેખનને કહીને અઓ ઉઢું=આનાથી ઊર્ધ્વ=હવે પછી, નवरं પडिसेहपहाणओ=ફક્ત પ્રતિષેધના પ્રાધાન્યથી एअं चेव=આને જ=પ્રત્યુપેક્ષણને જ, गुरू आह=गुरु=નિર્યુક્તિકાર, કહે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૨૩૩ થી ૨૪૩ માં બતાવ્યું એ પ્રમાણે વિધિના પ્રાધાન્યથી પ્રતિલેખનને કહીને હવે પછી ફક્ત પ્રતિષેધના પ્રાધાન્યથી પ્રત્યુપેક્ષણને જ નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

ટીકા :

विधिप्राधान्येनैवम्=ऊर्ध्वादिप्रकारेण भणितम् (?भणित्वा)=अभिधाय प्रत्युपेक्षणां-प्रक्रान्तामत ऊर्ध्वमेनामेव=प्रत्युपेक्षणामाह गुरुः=निर्युक्तिकारः प्रतिषेधप्राधान्येन-प्रकारान्तरेण नवरं, विधिप्रतिषेधविषय-त्वाद्धर्मस्येति गाथार्थः ॥२४४॥

ટીકાર્થ :

આ પ્રકારે=ઉર્ધ્વાદિ પ્રકાર વડે, વિધિના પ્રાધાન્યથી પ્રકાંત એવી પ્રત્યુપેક્ષણને કહીને, આનાથી ઉર્ધ્વ=હવે પછી, ફક્ત પ્રકારાંતરરૂપ પ્રતિષેધના પ્રાધાન્યથી ગુરુ=નિર્યુક્તિકાર, આને જ=પ્રત્યુપેક્ષણને જ, કહે છે; કેમ કે ધર્મનું વિધિ અને પ્રતિષેધરૂપ વિષયપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૩૩થી ૨૪૩ સુધીમાં ઉર્ધ્વ આદિ દ્વારો વડે વિધિની પ્રધાનતાથી પ્રતિલેખનાને કહી, અર્થાત્ પ્રતિલેખનામાં શું શું કરવું જોઈએ ?=પ્રતિલેખના કેવી રીતે કરવી જોઈએ ? એ સર્વ કહ્યું. હવે આ જ પ્રતિલેખનાને નિર્યુક્તિકાર પ્રતિષેધની પ્રધાનતાથી ગાથા ૨૪૫થી ૨૫૧ સુધીમાં કહે છે, અર્થાત્ પ્રતિલેખનામાં શું શું ન કરવું જોઈએ ?=પ્રતિલેખના કેવી રીતે ન કરવી જોઈએ ? ઇત્યાદિ કહે છે; કેમ કે ધર્મમાં વિધિ અને પ્રતિષેધ, એમ બન્ને હોય છે.

આશય એ છે કે ધર્મ ઉચિત કર્તવ્યોનું વિધાન બતાવે છે અને અનુચિત કર્તવ્યોનો નિષેધ બતાવે છે, જેથી સમ્યગ્ કર્તવ્યમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને અસમ્યગ્ પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ થાય. માટે પ્રસ્તુત પડિલેહણમાં વિધિ બતાવ્યા બાદ કઈ રીતે પડિલેહણ ન કરવું જોઈએ ? એ રૂપ પ્રતિષેધ બતાવવા અર્થે કહે છે. ॥૨૪૪॥

ગાથા :

આરભઢા સમ્મદા વજ્જેયવ્વા અઠાણઠવણા ય ।

પપ્ફોહણા ચઝ્ઠ્ઠી વિક્ષિપ્તા વેદ્દિઆ છઢ્ઠી ॥૨૪૫॥ પહિદારગાહા ॥

અન્વયાર્થ :

આરભઢા=આરભડા, સમ્મદા=સંમર્દા, અઠાણઠવણા ય=અને અસ્થાનસ્થાપના, ચઝ્ઠ્ઠી પપ્ફોહણા=ચોથી પ્રસ્ફોટના, વિક્ષિપ્તા=વિક્ષિપ્તા છઢ્ઠી વેદ્દિઆ=છઢી વેદિકા (પ્રત્યુપેક્ષણ) વજ્જેયવ્વા=વર્જવી જોઈએ.

ગાથાર્થ :

આરભડા, સંમર્દા, અસ્થાનસ્થાપના, ચોથી પ્રસ્ફોટના, વિક્ષિપ્તા અને છઢી વેદિકા પ્રત્યુપેક્ષણ ત્યજવી જોઈએ.

ટીકા :

આરભઢા પ્રત્યુપેક્ષણેતિ અવિધિક્રિયા, તથા સમ્મદા વક્ષ્યમાણલક્ષણા વર્જયિતવ્યા, અસ્થાનસ્થાપના ચ વક્ષ્યમાણરૂપા, પ્રસ્ફોટના ચતુર્થી વક્ષ્યમાણલક્ષણા, વિક્ષિપ્તા પચ્ચમી વક્ષ્યમાણલક્ષણૈવ, વેદિકા ષષ્ઠી વક્ષ્યમાણસ્વરૂપૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૪૫॥

ટીકાર્થ :

આરભડા પ્રત્યુપેક્ષણ એટલે અવિધિવાળી ક્રિયા, અને વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળી સંમર્દા, અને વક્ષ્યમાણ રૂપવાળી અસ્થાનસ્થાપના, વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળી ચોથી પ્રસ્ફોટના, વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળી જ પાંચમી વિક્ષિપ્તા, વક્ષ્યમાણ સ્વરૂપવાળી જ છઢી વેદિકા વર્જવી જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

- (૧) શાસ્ત્રવિધિથી નિરપેક્ષ યથાતથા પ્રત્યુપેક્ષણ કરવી એ પ્રત્યુપેક્ષણનો આરભડા દોષ છે.
- (૨) વસ્ત્રનું સંમર્દન કરીને પડિલેહણ કરવાથી પ્રત્યુપેક્ષણનો સંમર્દ દોષ થાય છે.
- (૩) પ્રતિલેખના કરેલાં વસ્ત્રોને અસ્થાને મૂકવાથી પ્રત્યુપેક્ષણનો અસ્થાનસ્થાપના દોષ થાય છે.
- (૪) ધૂળવાળાં વસ્ત્રોને યતના વગર ખંખેરવાથી પ્રત્યુપેક્ષણનો પ્રસ્ફોટના દોષ થાય છે.
- (૫) પ્રત્યુપેક્ષણ કરાયેલ વસ્ત્રોને જેમ તેમ ફેંકવાથી પ્રત્યુપેક્ષણનો વિક્ષિપ્તા દોષ થાય છે.
- (૬) વસ્ત્રોનું પડિલેહણ કરતી વખતે સાથળ ઉપર હાથ રાખવાથી પ્રત્યુપેક્ષણનો વેદિકા નામનો દોષ થાય છે, અને તે વેદિકા દોષ પાંચ પ્રકારનો છે, જેનું વર્ણન ગ્રંથકાર સ્વયં આગળમાં કરશે.

આ છ દોષોવાળું પ્રતિલેખન કરવાથી વાઉકાયાદિ જીવોની વિરાધના થવાનો સંભવ રહે છે અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રત્યે ઉપેક્ષા થાય છે. તેથી તેવી પડિલેહણની ક્રિયાથી કર્મબંધની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૨૪૫॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં છ પ્રકારના દોષોવાળી પડિલેહણ બતાવી. હવે તે છએ દોષોરૂપ અવયવોના અર્થને વળી ક્રમસર કહે છે —

ગાથા :

વિતહકરણંમિ તુરિઅં અણ્ણં અણ્ણં વ ગિણ્હ આરભડા ।

અંતો ડ હોજ્જ કોણા ણિસિઅણ તત્થેવ સમ્મદ્દા ॥૨૪૬॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

વિતહકરણંમિ=વિતથના કરણમાં=પડિલેહણની ક્રિયામાં પ્રસ્ફોટનાદિ વિપરીત રીતે સેવવામાં, (અથવા) તુરિઅં=ત્વરિત=પડિલેહણની સર્વ ક્રિયા શીઘ્ર શીઘ્ર કરતા સાધુને, અણ્ણં અણ્ણં વ ગિણ્હ=અથવા અન્ય અન્યને ગ્રહણ કરતાને=અડધું-પડધું વસ્ત્ર પ્રત્યુપેક્ષીને અન્ય અન્ય વસ્ત્રને ગ્રહણ કરતા સાધુને, આરભડા=આરભડા થાય છે.

કોણા ડ અંતો હોજ્જ=વળી કોણો અંદર થાય=વસ્ત્રના વળી ગયેલા ખૂણાઓ ખોલવા માટે વસ્ત્રનું સંમર્દન થાય, (તો સંમર્દ થાય છે.) તત્થેવ ણિસિઅણ સમ્મદ્દા=ત્યાં જ નિષદન સંમર્દ છે=પડિલેહણ કરાયેલ વિંટિયા વગેરે ઉપર જ બેસીને પડિલેહણ કરવાથી સંમર્દ દોષ થાય છે.

ગાથાર્થ :

પડિલેહણની ક્રિયામાં પ્રસ્ફોટનાદિ વિપરીત રીતે કરવામાં, અથવા પડિલેહણની સર્વ ક્રિયા શીઘ્ર શીઘ્ર કરવામાં, અથવા અડધું વસ્ત્ર પડિલેહીને તે મૂકીને બીજું બીજું વસ્ત્ર ગ્રહણ કરવામાં સાધુને આરભડા દોષ થાય છે.

વસ્ત્રના વળેલા ખૂણાઓ ખોલવામાં વસ્ત્રનું સંમર્દન થાય તો, ત્યાં રહેલા જીવોનું પણ સંમર્દન થવાથી, અને પડિલેલણ કરાયેલ વિંટિયા ઉપર જ બેસીને પડિલેલણ કરવાથી સંમર્દ દોષ થાય છે.

ટીકા :

વિતથકરણે વા=પ્રસ્ફોટનાદ્યન્યથાસેવને વા આરભડા, ત્વરિતં વા=દ્રુતં વા સર્વમારભમાણસ્ય, અન્યદર્દ્દપ્રત્યુપેક્ષિતમેવ મુક્ત્વા કલ્પમન્યદ્વા ગૃહ્યતઃ આરભડેતિ, વાશબ્દો વિકલ્પાર્થત્વાત્ સર્વત્રાઽભિસમ્બધ્યતે આરભડાશબ્દશ્ચ, સમ્પર્દાસ્વરૂપમાહ—અન્તસ્તુ ભવેયુઃ કોણાઃ વસ્ત્રસ્ય, તુર્વિશેષણાર્થઃ, કિં વિશિનષ્ટિ ? તાન્નિવષતો વસ્ત્રં સમ્પર્દયતઃ સમ્પર્દા, નિષદનં તત્રૈવ ચ પ્રત્યુપેક્ષિતવેષ્ટિકાયાં સમ્પર્દેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૪૬॥

ટીકાર્થ :

વિતથના કરણમાં=પ્રસ્ફોટનાદિના અન્યથા સેવનમાં, આરભડા થાય છે. અથવા સર્વને ત્વરિત=દ્રુત, આરંભ કરતા એવા સાધુને આરભડા થાય છે. અથવા અર્ધ પ્રત્યુપેક્ષિત જ અન્યને મૂકીને અન્ય કલ્પને ગ્રહણ કરતા એવા સાધુને આરભડા થાય છે. 'ઇતિ' શબ્દ આરભડા દોષના ત્રણ વિકલ્પોના કથનની સમાપ્તિ માટે છે. વિકલ્પ અર્થપણું હોવાથી=વા શબ્દનો વિકલ્પ અર્થ હોવાથી, 'વા' શબ્દ સર્વત્ર અભિસંબંધ કરાય છે, અને 'આરભડા' શબ્દ સર્વત્ર અભિસંબંધ કરાય છે.

સંમર્દના સ્વરૂપને કહે છે — વળી વસ્ત્રના કોણો અંદર થાય, 'તુ' વિશેષણના અર્થવાળો છે. 'તુ' શબ્દ શું વિશેષ કરે છે ? તે બતાવે છે —

તેઓને અન્વેષણ કરતા વસ્ત્રને સંમર્દતા એવા સાધુને સંમર્દ થાય છે=વળી ગયેલા વસ્ત્રના ખૂણાઓને શોધતા વસ્ત્રનું મર્દન કરતા એવા સાધુને પ્રત્યુપેક્ષણનો સંમર્દ દોષ થાય છે.

અને તે જ પ્રત્યુપેક્ષિત વેષ્ટિકામાં નિષદન સંમર્દ છે=પૂર્વે પ્રત્યુપેક્ષણ કરાયેલ વિંટિયા ઉપર જ બેસી જવું એ પ્રત્યુપેક્ષણનો સંમર્દ દોષ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) પડિલેલણ કરતી વખતે જે રીતે પ્રસ્ફોટનાદિ કરવાના છે તેનાથી વિપરીત રીતે પ્રસ્ફોટનાદિ કરવાથી આરભડા દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) અથવા વસ્ત્રાદિ સર્વનું પડિલેલણ શીઘ્ર શીઘ્ર કરવાથી જીવરક્ષા માટે ઉચિત યતના ન થઈ શકે, તેથી પણ આરભડા દોષ થાય છે. (૩) અથવા તો વસ્ત્રને અડધા પલેવીને જ મૂકી દઈને બીજું બીજું વસ્ત્ર ગ્રહણ કરીને પડિલેલણ કરવાથી પણ આરભડા દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

તથા પડિલેલણ કરવા માટે ગ્રહણ કરાયેલ વસ્ત્રના ખૂણાઓ વળેલા હોય તો તેને ખોલવા માટે વસ્ત્રનું સંમર્દન કરવાથી પડિલેલણમાં સંમર્દ દોષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મૂળગાથામાં 'ખૂણાઓ ખોલવા માટે સંમર્દન કરે', તે વાત સાક્ષાત્ બતાવી નથી, પરંતુ 'તુ' શબ્દ વિશેષણાર્થ માટે હોવાથી તે બતાવે છે કે વળેલા ખૂણાઓને ખોલવા માટે વસ્ત્રનું સંમર્દન કરવામાં આવે તો સંમર્દ દોષ થાય. તેથી એ પ્રાપ્ત થયું કે વસ્ત્રનું સંમર્દન કર્યા વિના જીવરક્ષા થાય તેમ ઉચિત રીતે પડિલેલણ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વળી પડિલેલણ કરતાં પડિલેલણ કરાયેલ વિંટિયા ઉપર બેસીને બાકીનાં વસ્ત્રોનું પડિલેલણ કરવાથી પણ સંમર્દ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૪૬॥

ગાથા :

ગુરુઝગ્રહાયઠાણં । દારં । પપ્ફોડણ રેણુગુંડિએ ચેવ ।
વિક્ષિત્તેતુક્ષેવો । (દારં) । વેદઅપણગં ચ છદ્દોસા ॥૨૪૭॥ (દારં) ॥

અન્વયાર્થ :

ગુરુઝગ્રહાયઠાણં=ગુરુના અવગ્રહાદિ અસ્થાનને વિષે (ઉપધિ મૂકવી એ અસ્થાનસ્થાપના છે.) રેણુગુંડિએ ચેવ=અને રેણુથી ગુંડિતમાં=૨૪થી ખરડાયેલ ઉપધિમાં, પપ્ફોડણ=પ્રસ્ફોટના (દોષ) થાય છે. વિક્ષિત્તે-તુક્ષેવો=વિક્ષિપ્તા એટલે ઉત્કેષ. વેદઅપણગં ચ=અને વેદિકાપંચક. છદ્દોસા=છ દોષોવાળી છે=ગાથા ૨૪૬-૨૪૭માં બતાવ્યા એ છ દોષોવાળી પ્રત્યુપેક્ષણ છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુના અવગ્રહાદિ અસ્થાનમાં પડિલેહણ કરેલી ઉપધિ મૂકવાથી અસ્થાનસ્થાપનાદોષ થાય છે, ૨૪થી ખરડાયેલ ઉપધિને ખંખેરવાથી પ્રસ્ફોટનાદોષ થાય છે, ઉપધિનું પડિલેહણ કરીને વિવિધ પ્રકારે ફેંકવાથી વિક્ષિપ્તાદોષ થાય છે, અને છઠ્ઠો વેદિકાપંચક દોષ છે. આ પ્રત્યુપેક્ષણના છ દોષો છે.

ટીકા :

ગુર્વવગ્રહાદ્યસ્થાનં પ્રત્યુપેક્ષિતોપધેર્નિક્ષેપ ઇતિ, પ્રસ્ફોટનૈવ ભવતિ રેણુગુણિડતે ચૈવેતિ રેણુગુણિડતમેવાઽય-તનયા પ્રસ્ફોટયતઃ, વિક્ષિપ્તેત્યુક્ષેપઃ ‘સૂચનાત્સૂત્રં’ ઇતિ ન્યાયાત્ પ્રત્યુપેક્ષ્ય વિવિધૈઃ પ્રકારૈઃ ક્ષિપત ઇત્યર્થઃ, વેદિકાપંચકં ચોર્ધ્વવેદિકાદિ, ષડ્દોષા પ્રત્યુપેક્ષણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૪૭॥

★ “સૂચનાત્સૂત્રમ્” ઇતિ ન્યાયાત્ — મૂળગાથામાં “વિક્ષિત્તેતુક્ષેવો” એ પ્રમાણે સૂચન કર્યું, તેનાથી વિશેષ અર્થ બાજવાનો છે. તેથી કહે છે કે, સૂત્ર હંમેશાં સૂચન કરનાર હોય છે, માટે સૂત્રથી જેનું સૂચન કરેલું હોય, તેનો પરિપૂર્ણ અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે. તે પ્રમાણે પ્રસ્તુતમાં વિક્ષિપ્ત એટલે ફેંકવું, તેનો અર્થ એ કરવાનો કે પ્રત્યુપેક્ષણ કરીને ઉપધિને વિવિધ પ્રકારે ફેંકે તે વિક્ષિપ્તાદોષ છે.

ટીકાર્થ :

ગુરુના અવગ્રહાદિ અસ્થાનને વિષે પ્રત્યુપેક્ષિત ઉપધિનો નિક્ષેપ=પડિલેહણ કરેલી ઉપધિને સ્થાપન કરવી, એ અસ્થાનસ્થાપના છે.

અને રેણુથી ગુંડિતમાં=રેણુથી ગુંડિતને જ અયતનાથી પ્રસ્ફોટના એવાને=૨૪થી ખરડાયેલી ઉપધિને જ જયણા વગર ખંખેરતા સાધુને, પ્રસ્ફોટના જ થાય છે.

વિક્ષિપ્તા એટલે ઉત્કેષ. “સૂચન કરનાર હોવાથી સૂત્ર” એ પ્રકારના ન્યાયથી પ્રત્યુપેક્ષીને=ઉપધિનું પડિલેહણ કરીને, વિવિધ પ્રકારો વડે ક્ષેપ કરતા એવાને=ઉપધિને ફેંકતા એવા સાધુને, વિક્ષિપ્તા થાય છે.

અને ઊર્ધ્વવેદિકા આદિરૂપ વેદિકાપંચક છે : છ દોષોવાળી પ્રત્યુપેક્ષણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુનો અવગ્રહ વગેરે શિષ્ય માટે અસ્થાન છે, અને પડિલેહિત ઉપધિ ગુરુના અવગ્રહ વગેરે અસ્થાનમાં મૂકવી તે અસ્થાનસ્થાપનાદોષ છે. ધૂળવાળા વસ્ત્રનું અયતનાથી પ્રસ્ફોટન કરવું અર્થાત્ ધૂળ કાઢવા ગૃહસ્થની

જેમ વસ્ત્રને ઝાટકવું તે પ્રસ્ફોટનાદોષ છે. પડિલેહણ કરીને વસ્ત્રને વિવિધ પ્રકારે ફેંકવું તે વિક્ષિપ્તાદોષ છે. વેદિકાના ઊર્ધ્વવેદિકા વગેરે પાંચ પ્રકાર છે, અને તે પાંચ પ્રકારના વેદિકાદોષનું વર્ણન ગ્રંથકાર વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી આગળની ગાથામાં કરે છે. આમ, આરભડા વગેરે પ્રતિલેખનાના છ દોષો છે. ॥૨૪૭॥

અવતરણિકા :

अयं च वृद्धसम्प्रदायः —

અવતરણિકાર્થ :

અને આ વૃદ્ધસંપ્રદાય છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પ્રત્યુપેક્ષણાના છ દોષો બતાવતાં અંતે વેદિકાપંચક નામનો છટ્ટો દોષ બતાવ્યો. હવે તે વેદિકાપંચક દોષનું સ્વરૂપ બતાવવા ગ્રંથકારશ્રી જ્ઞાનવૃદ્ધ પુરુષોની પરંપરા બતાવે છે —

ગાથા :

उड्महो एगत्तो दुहओ अंतो अ वेइआपणगं ।

जाणूणमुवरि हिट्ठा एगंतर दोण्ह बीयंतो ॥२४८॥

અન્યથાર્થ :

जाणूणमुवरि उड्म=જાનુની ઉપર બે હાથ રાખીને પ્રતિલેખના કરવી તે ઊર્ધ્વવેદિકા છે. हिट्ठा अहो=જાનુની નીચે બે હાથ રાખીને પ્રતિલેખના કરવી તે અધોવેદિકા છે. एगंतर एगत्तो=એક જાનુના આંતરે અર્થાત્ એક જાનુ બે હાથની વચ્ચે અને એક જાનુ એક બાજુના હાથની બહાર રાખીને પ્રતિલેખના કરવી તે એકતોવેદિકા છે. दोण्ह दुहओ=બે જાનુના આંતરે હાથ રાખીને પ્રતિલેખના કરવી તે દ્વિતોવેદિકા છે. बीयंतो अ अंतो=અને બે હાથને જાનુની અંદર રાખીને પ્રતિલેખના કરવી તે અંતોવેદિકા છે. वेइआपणगं=(આ) વેદિકાપંચક છે.

ગાથાર્થ :

જાનુ=સાથળ ઉપર હાથ રાખીને પડિલેહણ કરવી તે ઊર્ધ્વવેદિકાદોષ છે. સાથળની નીચે બે હાથ રાખીને પડિલેહણ કરવી તે અધોવેદિકાદોષ છે. એક સાથળ બે હાથની વચ્ચે અને એક સાથળ એક બાજુના હાથની બહાર રાખીને પડિલેહણ કરવી તે એકતોવેદિકાદોષ છે. બંને હાથની વચ્ચે બંને સાથળ રાખીને પડિલેહણ કરવી તે દ્વિતોવેદિકાદોષ છે અને બંને સાથળની વચ્ચે બંને હાથ રાખીને પડિલેહણ કરવી તે અંતોવેદિકાદોષ છે. આ પ્રત્યુપેક્ષણાનો છટ્ટો વેદિકાપંચક દોષ છે.

ટીકા :

“उड्मवेतिया अहोवेतिया एगतोवेइया दुहवेइया अंतोवेइया, उड्मवेइया उवरि जण्णुयाणं हत्थे काऊण पडिलेहेइ १ अहोवेइया अहो जण्णुयाणं २ एगओवेइया एगजण्णुयमंतरेउं ३ दुहओवेइया दो वि ४ अंतोवेइया अंतो जण्णुयाणं ति ५” ॥२४८॥

ટીકાર્થ :

ઊર્ધ્વવેદિકા, અધોવેદિકા, એકતોવેદિકા, દ્વિતોવેદિકા, અંતોવેદિકા.

- (૧) જાનુની ઉપર હાથને કરીને પડિલેહણ કરે છે એ ઊર્ધ્વવેદિકા છે.
- (૨) જાનુની નીચે હાથને કરીને પડિલેહણ કરે છે એ અધોવેદિકા છે.
- (૩) એક જાનુને આંતરીને=બે હાથની વચ્ચે એક જાનુને રાખીને, પડિલેહણ કરે છે એ એકતોવેદિકા છે.
- (૪) બેને પણ=બે હાથની વચ્ચે બંને પણ જાનુને, રાખીને પડિલેહણ કરે છે એ દ્વિતોવેદિકા છે.
- (૫) જાનુની અંદર બે હાથ રાખીને પડિલેહણ કરે છે એ અંતોવેદિકા છે.

'તિ' વૃદ્ધસંપ્રદાયના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે. ॥૨૪૮॥

અવતરણિકા :

પ્રત્યુપેક્ષણાદોષાનેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પ્રત્યુપેક્ષણના દોષોને જ કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૪૫થી ૨૪૭માં છ દોષોવાળી પ્રત્યુપેક્ષણ બતાવી. હવે પડિલેહણમાં વસ્ત્રનું ચક્ષુથી પ્રત્યુપેક્ષણ કરતી વખતે વસ્ત્રને પકડવા વિષયક કે પ્રસ્ફોટન કરવા આદિ વિષયક જે દોષો થાય છે તે દોષોને જ બતાવે છે —

ગાથા :

પસિદ્ધિલ પલંબ લોલા એગામોસા અણેગરૂવધુણા ।

કુણઙ્ગ પમાણિ પમાયં સંકિઅ ગણણોપગં કુજ્જા ॥૨૪૯॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

પસિદ્ધિલ=પ્રશ્લથ, પલંબ=પ્રલંબ, લોલા=લોલન; એગામોસા=એકામર્ષ, અણેગરૂવધુણા=અનેકરૂપધુનન, પમાણિ પમાયં કુણઙ્ગ=પ્રમાણમાં પ્રમાદને કરે છે, સંકિઅ=શંકિત થયે છતે ગણણોપગં કુજ્જા=ગણનો-પગને કરે=સાધુ ગણનાને અનુસરનાર એવા પ્રત્યુપેક્ષણને કરે.

ગાથાર્થ :

પ્રતિલેખન કરતી વખતે વસ્ત્રને ટીલું ગ્રહણ કરવાથી પ્રશ્લથ નામનો, વસ્ત્રને એક છેડે ગ્રહણ કરવાથી પ્રલંબ નામનો, ઘડીકમાં વસ્ત્ર ભૂમિની નજીક જાય અને ઘડીકમાં ભૂમિથી ઊંચું જાય, તેવી રીતે પકડવાથી લોલન નામનો, વસ્ત્રના આકર્ષણાદિમાં એકામર્ષ નામનો, પહેલાં કહેવાયેલ વિધિ મુજબ વસ્ત્રને ત્રણ વાર ઘુણાવવાને બદલે તેનાથી વધારે વખત ઘુણાવવાથી અનેકરૂપધુનન નામનો દોષ થાય છે. અને પ્રસ્ફોટનાદિની સંખ્યામાં પ્રમાદ કરવાથી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, તેની નિવૃત્તિ માટે પ્રસ્ફોટનાદિની સંખ્યાની ગણના કરવાથી ગણણોપગ નામનો દોષ થાય છે.

ટીકા :

પ્રશ્લથમ્ અઘનગ્રહણાત્, પ્રલમ્બમ્ એકાન્તગ્રહણેન, લોલનં ભૂમિકસયોરવજ્જયા, એકામર્ષઃ આકર્ષણાદૌ, અનેકરૂપધૂનનં ત્રિસદ્ગ્રહ્યોલ્લહ્નનાદૌ, કરોતિ પ્રમાદમિતિ યોગઃ, ક્વેત્યાહ-પ્રમાણે-પ્રસ્ફોટનાદિસમ્બન્ધિનિ,

તતઃ શઙ્કોપજાયતે તદ્વિનિવૃત્ત્યર્થં ગણનોપગં કુર્યાત્=પ્રત્યુપેક્ષણં ગણનાં કુર્વન્ કુર્યાદિત્યર્થઃ, અન્યે તુ કાક્વા વ્યાચક્ષતે-પ્રમાદતઃ શઙ્કાભાવે સતિ ગણનોપગં ભવતિ, તતઃ પ્રમાદમેવ ન કુર્યાદિતિ ગાથા-સમુદાયાર્થઃ ॥૨૪૯॥

ટીકાર્થ :

અઘન ગ્રહણથી=વસ્ત્રને ઢીલું પકડવાથી, પ્રશ્લથ. એક અંતના ગ્રહણથી=વસ્ત્રના એક છેડાને પકડવાથી, પ્રલંબ. ભૂમિ અને કરની અવજાથી=જમીન અને હાથની વચ્ચેના આંતરામાં વસ્ત્ર ઊંચું નીચું કરવાથી, લોલન. આકર્ષણાદિમાં એકામર્ષ. ત્રણ સંખ્યાના ઉલ્લંઘનાદિમાં અનેકરૂપધુનન થાય છે. પ્રમાદને કરે છે, ક્યાં? એથી કહે છે — પ્રસ્ફોટનાદિના સંબંધવાળા પ્રમાણમાં, પ્રમાદને કરે છે તે કારણથી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે તેની વિનિવૃત્તિ અર્થે=તે શંકાના નિવારણ માટે, ગણનોપગને કરે=ગણનાને અનુસરનાર પ્રત્યુપેક્ષણને કરે=ગણનાને કરતા એવા સાધુ પ્રત્યુપેક્ષણને કરે.

વળી અન્યો કાકુ ધ્વનિથી કહે છે — પ્રમાદથી શંકાનો ભાવ હોતે છે તે ગણનોપગ થાય છે=ગણનાને અનુસરનારું પ્રત્યુપેક્ષણ થાય છે, તે કારણથી સાધુ પ્રમાદને જ ન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) પડિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્રને મજબૂત ન પકડવાથી વારંવાર વસ્ત્ર પડી જતું હોય, તો તે પ્રત્યુપેક્ષણનો પ્રશ્લથ નામનો દોષ છે.

(૨) પ્રત્યુપેક્ષણ કરતી વખતે વસ્ત્રના એક છેડાને ગ્રહણ કરીને વસ્ત્ર સાધુ જોતા હોય, તો તે પ્રત્યુપેક્ષણનો પ્રલંબ નામનો દોષ છે.

(૩) ભૂમિ અને હાથને યોગ્ય આંતરાની બેદરકારીથી વસ્ત્રને સાધુ જોતા હોય, જેથી વસ્ત્ર ઘડીકમાં ભૂમિની નજીક જતું હોય અને ઘડીકમાં ભૂમિથી ઊંચું થતું હોય, તે પ્રત્યુપેક્ષણનો લોલન નામનો દોષ છે.

(૪) વસ્ત્રપડિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્રના આકર્ષણમાં અને ગ્રહણમાં એકામર્ષ નામનો દોષ થાય છે અને તે અનેક રીતે થાય છે, જેની સ્પષ્ટતા ગ્રંથકાર આગળની ગાથામાં કરવાના છે.

(૫) પડિલેહણમાં છ પૂર્વોની ક્રિયા કરતી વખતે વસ્ત્રના ત્રણ ભાગ કરીને દરેક ભાગમાં બંને બાજુથી વસ્ત્રનું એકેક વાર ધુનન કરવાનું છે, જેથી વસ્ત્રની બંને બાજુ ત્રણ-ત્રણવાર ધુનન થાય. તેને ઉલ્લંઘીને વસ્ત્રનું અનેક વાર ધુનન કરતા હોય તો તે પ્રત્યુપેક્ષણનો અનેકરૂપધુનન નામનો દોષ છે.

(૬) પ્રત્યુપેક્ષણ કરતી વખતે સાધુ પ્રસ્ફોટનાદિ સંબંધી સંખ્યામાં પ્રમાદ કરે, તેથી શંકા થાય કે કેટલા પ્રસ્ફોટન થયા? ૬ કે ૮? તે શંકાની વિનિવૃત્તિ માટે પ્રત્યુપેક્ષણમાં સંખ્યાની ગણના કરે, તે પ્રત્યુપેક્ષણનો ગણનોપગ નામનો દોષ છે.

વળી આ કથનના અર્થથી પ્રાપ્ત થતા તાત્પર્યને અન્ય આચાર્યો કહે છે —

પ્રમાદથી પ્રસ્ફોટનાદિની સંખ્યા ભૂલી જવાય છે, જેથી પ્રસ્ફોટનાદિની સંખ્યામાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પ્રત્યુપેક્ષણનો ગણનોપગ નામનો દોષ છે. તેથી પડિલેહણ કરતાં સાધુએ પ્રમાદ જ ન કરવો જોઈએ.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પડિલેહણ પ્રસ્ફોટનાદિની સંખ્યાની ગણનાપૂર્વક કરવા ન જોઈએ, પરંતુ પડિલેહણ કરતી વખતે પ્રસ્ફોટનાદિની સંખ્યાનું વિસ્મરણ ન થાય તે પ્રકારનો પડિલેહણમાં અપ્રમાદ જ કરવો જોઈએ. ॥૨૪૯॥

અવતરણિકા :

અવયવર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પ્રત્યુપેક્ષણના દોષો બતાવ્યા. હવે તે દોષોરૂપ અવયવોના અર્થને વળી કહે છે —

ગાથા :

પસિદ્ધિલમઘણં અણિરાયયં વ વિસમગહે લંબ કોણે વા ।
ભૂમીકરલોલણયા કઢ્ઢુણગહણેક્કઆમોસા ॥૨૫૦॥ (દારં)॥

અન્વયાર્થ :

અઘણં અણિરાયયં વ=અઘન અથવા અનિરાયત (વસ્ત્ર) પસિદ્ધિલં=પ્રશ્લથ છે, વિસમગહે=વિષમગ્રહ હોતે છતે કોણે વા લંબ=(વસ્ત્ર મધ્યમાં) અથવા કોણમાં લાંબું થાય છે, (એ પ્રલંબ છે.) ભૂમીકરલોલણયા=ભૂમિ અને કરમાં લોલનતા, (એ લોલન છે.) કઢ્ઢુણગહણેક્કઆમોસા=કર્ષણ અને ગ્રહણમાં એકામર્ષ થાય છે.

ગાથાર્થ :

વસ્ત્રને ટીલું પકડવાથી અથવા વસ્ત્રને પૂરેપૂરું નહીં ખોલવાથી પ્રશ્લથ દોષ થાય છે.

વસ્ત્રને વિષમ રીતે ગ્રહણ કરવામાં છેડા ઉપર પકડવાથી વસ્ત્ર મધ્યભાગમાં લાંબું થાય અને બીજો ભાગ પકડવાથી વસ્ત્ર અંતમાં લાંબું થાય તે પ્રલંબદોષ છે.

પડિલેહણ કરતાં વસ્ત્ર ઘડીક ભૂમિની નજીક થાય અને ઘડીક ભૂમિથી ઊંચું થાય તે લોલનદોષ છે.

વસ્ત્રના આકર્ષણ અને ગ્રહણમાં એકામર્ષદોષ થાય છે.

ટીકા :

પ્રશ્લથમઘનમિતિ ગ્રહણદેશેઽઘનગ્રહણાદ્ અનિરાયતં વા પ્રશ્લથમતટિતમિત્યર્થઃ । પ્રલમ્બમાહ-વિષમગ્રહે લંબમિતિ ભવતિ મધ્ય ઇતિ ગમ્યતે કોણે વા=પર્યન્તે વા લમ્બં ભવતિ અપરાન્તગ્રહણેન, અન્યે તુ અનિરાયતમપિ પ્રલમ્બભેદમેવાઽભિદધતિ । લોલનમાહ - ભૂમિકરયોર્લોલનમ્ । આકર્ષણગ્રહણયોરેકામર્ષ ઇતિ આકર્ષણે સામાન્યેન વેણિકાયાઃ ગ્રહણેઽઙ્ગુલિત્રયગ્રાહ્યમેકયા ગૃહ્ણત ઇતિ ।

તથાઽત્ર વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ- “‘एगामोसा [त्ति] मज्जे घिन्तूण [हत्थेहिं] वत्थं घसंतो [तिभागावसेसं जाव] णेति, दोहिं वि [वा] पासेहिं जाव गिण्हणा, अहवा तिहिं अंगुलीहिं घित्ठ्वं तं एक्काओ चेव गिण्हइ'”તિ ગાથાર્થઃ ॥૨૫૦॥

નોંધ :

ટીકાના ઉદ્ધરણમાં [] કૌંસમાં જે પાઠો આપ્યા છે તે ઓઘનિર્યુક્તિ ગાથા ૨૩૭ની ટીકામાંથી લીધેલ છે; કેમ કે પ્રસ્તુત ટીકામાં આપેલો તે ઉદ્ધરણનો પાઠ કંઈક ત્રુટિ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

અઘન એટલે ગ્રહણના દેશમાં અઘન ગ્રહણથી=વસ્ત્રને પકડવાની જગ્યાએ ઢીલું પકડવાથી, પ્રશ્ન થાય છે અથવા અનિરાયત=અતટિત એટલે વસ્ત્રને આખું નહીં ખોલવાથી, પ્રશ્ન થાય છે.

પ્રલંબને કહે છે — વિષમ ગ્રહ હોતે છતે=વસ્ત્ર વિષમ રીતે પકડેલ હોતે છતે, મધ્યમાં લાંબું થાય છે અથવા કોણમાં=અપરાન્તના ગ્રહણથી પર્યન્તમાં અર્થાત્ વસ્ત્રના બીજા છેડાને વિષમ પકડવાથી અંતમાં, લાંબું થાય છે. વળી અન્યો અનિરાયતને પણ પ્રલંબનો ભેદ જ કહે છે.

લોલનને કહે છે — ભૂમિ-કરમાં લોલવું=વસ્ત્રને રગડોળવું.

આકર્ષણ અને ગ્રહણમાં એકામર્ષ થાય છે અર્થાત્ સામાન્યથી વેટિકાના આકર્ષણમાં, અંગુલિત્રયથી ગ્રહણ કરવા યોગ્યને એક આંગળી વડે ગ્રહણ કરતા એવાને ગ્રહણમાં એકામર્ષ થાય છે.

અને અહીં=એકામર્ષ દોષના વિષયમાં, વૃદ્ધનો સંપ્રદાય છે — “એકામર્ષ એટલે હાથ વડે વસ્ત્રને મધ્યમાં ગ્રહણ કરીને ઘસડતો ત્રીજા ભાગના અવશેષ સુધી લઈ જાય છે, એ એકામર્ષ દોષ છે, અથવા બંને પણ પાસાઓથી વસ્ત્રને યાવત્=સંપૂર્ણ, ગ્રહણ કરવું એ એકામર્ષ દોષ છે, અથવા ત્રણ આંગળીઓ વડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તેને=વસ્ત્રને, એક આંગળીથી જ ગ્રહણ કરે છે એ એકામર્ષ દોષ છે,” એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

★ અપરાન્ત એટલે બીજાભાગનો છેડો. અપર=બીજો, અંત=છેડો, તે બીજાભાગના છેડાને ગ્રહણ કરવું તે અપરાન્તગ્રહણ.

ભાવાર્થ :**(૧) પ્રશ્નદોષ :**

વસ્ત્રનું પરિલેહણ કરતી વખતે પકડવાના ભાગમાં વસ્ત્રને મજબૂત નહીં પકડવાથી પ્રશ્નદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. અથવા વસ્ત્ર પરિપૂર્ણ આયત ન કર્યું હોય અર્થાત્ વસ્ત્ર આખું ખોલ્યું ન હોય, તોપણ પ્રશ્નદોષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) પ્રલંબદોષ :

વળી, પરિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્રને વિષમ રીતે પકડવામાં પ્રલંબદોષ થાય છે. તે પ્રલંબદોષ ક્યાં થાય છે? તે બતાવે છે- મધ્યમાં અથવા અપરાન્તગ્રહણ દ્વારા પર્યન્તમાં પ્રલંબદોષ થાય છે. અર્થાત્ પરિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્રના એક સરખા ત્રણ ભાગ કરીને વસ્ત્રનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે, તેને બદલે પ્રથમ ભાગના છેડાને ટૂંકો પકડવામાં આવે તો મધ્યભાગ લાંબો થાય અથવા બીજાભાગના છેડાને ટૂંકો પકડવામાં આવે તો અંતભાગ લાંબો થાય, જે દોષરૂપ છે; કેમ કે આ રીતે પરિલેહણ કરવાથી વસ્ત્રમાં રહેલા જીવોનું અવલોકન સમ્યક્ થઈ શકતું નથી. વળી અનિરાયતદોષને પણ બીજા આચાર્યો પ્રલંબદોષના ભેદરૂપે જ ગ્રહણ કરે છે.

(૩) લોલનદોષ :

પરિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્ર ભૂમિને ન ઝેડે એ રીતે ઊંચું રાખીને હાથમાં પકડ્યું હોય તોપણ સાધુ હાથને વારંવાર ઊંચા-નીચા કરે તો વસ્ત્ર ભૂમિને ઝેડે, જેથી ભૂમિ પર રહેલાં જંતુઓ વસ્ત્ર પર લાગવાની સંભાવના રહે. તેથી શાસ્ત્રોક્તવિધિથી વિપરીત રીતે વસ્ત્રને હાથ અને જમીન વચ્ચે લબડાવવું તે પ્રત્યુપેક્ષણનો લોલનદોષ છે.

(૪) એકામર્ષદોષ :

પ્રત્યુપેક્ષણાનો એકામર્ષદોષ બે પ્રકારે છે : (૧) આકર્ષણવિષયક એકામર્ષ (૨) ગ્રહણવિષયક એકામર્ષ.

(એ) આકર્ષણવિષયક એકામર્ષદોષ :

વસ્ત્રપડિલેહણ કરતી વખતે ક્યારેક વિટિયું દૂર પડ્યું હોય તો તેને નજીક લેવા માટે સાધુ સામાન્યથી તે વિટિયાને પોતાના તરફ ખેંચે, તો આકર્ષણમાં એકામર્ષ દોષ થાય; કેમ કે તેને ખેંચવામાં વચ્ચે જમીન પર કોઈ સૂક્ષ્મ જીવો પડ્યા હોય તો તે મરી જાય અથવા તે જીવોને કિલામણાદિ થાય. આથી વિટિયાને યતનાપૂર્વક ઉપાડીને ગ્રહણ કરવું જોઈએ, પરંતુ ખેંચીને ગ્રહણ કરવું જોઈએ નહીં.

(બી) ગ્રહણવિષયક એકામર્ષદોષ :

વસ્ત્રપડિલેહણ કરતી વખતે વસ્ત્રને ત્રણ આંગળીઓથી પકડવાનું છે. તેના બદલે એક આંગળીથી વસ્ત્ર ગ્રહણ કરે, તો ગ્રહણમાં એકામર્ષદોષ થાય; કેમ કે તેમ પકડવાથી ક્યારેક વસ્ત્ર હાથમાંથી પડી જાય તો જીવવિરાધના થવાનો સંભવ છે. આથી વસ્ત્રને શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદા અનુસાર ત્રણ આંગળીઓથી જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે ગ્રંથકારે એકામર્ષદોષનો અર્થ કર્યો. હવે વૃદ્ધસંપ્રદાય અનુસાર એકામર્ષદોષનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :

(એ) આકર્ષણવિષયક એકામર્ષદોષ :

વસ્ત્રપડિલેહણમાં છ પૂર્વો વસ્ત્રમાં ત્રણ ભાગ કલ્પીને કરવાના છે, ત્યાં કોઈ સાધુ વસ્ત્રના બીજા ભાગથી હાથની આંગળીઓ વડે વસ્ત્રને ઘસતો ઘસતો ત્રીજા ભાગ સુધી લઈ જાય તો બીજા અને ત્રીજા ભાગની વચ્ચે વસ્ત્ર પર કોઈ સૂક્ષ્મ જીવ રહેલ હોય તો હાથ ઘસવાથી તેનો વિનાશ થાય, જે આકર્ષણમાં એકામર્ષ દોષ છે. વસ્તુતઃ સાધુએ વસ્ત્રના ત્રણ ભાગ કલ્પીને વસ્ત્રના પ્રથમ છેડાથી બીજા ભાગ સુધી અને બીજા ભાગથી ત્રીજા ભાગ સુધી વસ્ત્રને ઘસ્યા વગર સીધું જ પકડવાનું છે, જેથી જીવવિરાધના થવાનો સંભવ રહે નહીં.

અથવા

વસ્ત્રના ત્રણ ભાગ કર્યા વગર વસ્ત્રના પ્રથમ છેડાને અને અંતિમ છેડાને ગ્રહણ કરીને છ પૂર્વો કરે તોપણ આકર્ષણમાં એકામર્ષદોષ થાય છે.

(બી) ગ્રહણવિષયક એકામર્ષદોષ :

વળી, વસ્ત્રને ત્રણ આંગળીઓથી ગ્રહણ કરવાનું છે. તેને બદલે એક આંગળીથી વસ્ત્રને ગ્રહણ કરે તો ગ્રહણમાં એકામર્ષદોષ થાય. ॥૨૫૦॥

ગાથા :

ધુળગ્ના તિણ્હ પેરેણં બહૂણિ વા ઘેત્તુ ઇગઓ ધુળગ્ઝ ।

ખોડણપમજ્જણાસુ ય સંકિય ગણણં કરિ પમાઈ ॥૨૫૧॥

અન્યથાર્થ :

તિણ્હ પેરેણં ધુણણા=ત્રણથી વધારે વાર વસ્ત્રનું ધુનન બહૂણિ વા ઘેત્તુ=અથવા બહુને=ઘણાં વસ્ત્રોને, ગ્રહણ કરીને એક સાથે ધુણફ=ધુણાવે છે, (એ અનેકરૂપધૂનન છે.) ય્વોડણપમજ્જણાસુ ચ=અને પ્રસ્ફોટન-પ્રમાર્જનામાં સંકિત થયે છે તે પ્રમાર્જ=પ્રમાદી ગણણં કરિ=ગણનાને કરે.

ગાથાર્થ :

ત્રણથી અધિક વાર વસ્ત્રને ધુણાવે અથવા ઘણાં વસ્ત્રોને ગ્રહણ કરીને એક સાથે ધુણાવે, એ અનેકરૂપધૂનન દોષ છે. પ્રસ્ફોટનની અને પ્રમાર્જનની સંખ્યાના વિષયમાં શંકિત થયેલ પ્રમાદી સાધુ ગણના કરે, તે પ્રત્યુપેક્ષણનો છઠ્ઠો દોષ છે.

ટીકા :

ધુનનં ત્રયાણાં વારાણાં પેરેણ કુર્વતઃ, બહૂનિ વા વસ્ત્રાણિ ગૃહીત્વા એકતો ધુનાતિ=યુગપદ્ધુનાતીતિ । પ્રસ્ફોટનપ્રમાર્જનાસુ ચ=પ્રસ્ફોટનેષુ ઉક્તલક્ષણેષ્વેવ પ્રમાર્જનેષુ ચ ઉક્તલક્ષણેષ્વેવ, શંકિત ઇતિ શંક્યાયાં સત્યાં ગણનાં કુર્વાત્પ્રમાદી, ભાવાર્થો નિર્દર્શિત એવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૫૧॥

ટીકાર્થ :

ત્રણ વારથી અધિક ધુનનને કરતા એવાને=ત્રણ વારથી વધારે વાર વસ્ત્રને ધુણાવતા સાધુને, અનેકરૂપધૂનન થાય છે, અથવા બહુ વસ્ત્રોને ગ્રહણ કરીને એકથી ધુણાવે છે=એકસાથે ધુણાવે છે, એ અનેકરૂપધૂનન છે. અને પ્રસ્ફોટન-પ્રમાર્જનામાં=કહેવાયેલ લક્ષણવાળા જ પ્રસ્ફોટનમાં અને કહેવાયેલ લક્ષણવાળા જ પ્રમાર્જનમાં, શંકિત થયે છે=શંકા હોતે છે, પ્રમાદવાળો ગણનાને કરે. ભાવાર્થ દર્શાવાયો જ છે=આ છઠ્ઠા દોષનો ભાવાર્થ ગાથા ૨૪૯માં ગ્રંથકાર વડે બતાવાયો જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :**(૫) અનેકરૂપધૂનનદોષ :**

વસ્ત્રનું ચક્ષુથી પરિલેહણ કર્યા પછી પટપૂર્વો કરતી વખતે દરેક વસ્ત્રને આગળ-પાછળ ત્રણ ત્રણ વખત ધુણાવવાના છે. તેને બદલે ત્રણથી અધિક વાર ધુણાવે, અથવા ઘણાં વસ્ત્રોને ગ્રહણ કરીને એકી સાથે ત્રણ ત્રણ વાર ધુણાવે તો પ્રત્યુપેક્ષણનો અનેકરૂપધૂનનદોષ થાય છે.

(૬) ગણનોપગદોષ :

વળી, પૂર્વમાં કહેલ લક્ષણવાળા જ નવ પ્રસ્ફોટનમાં અને પૂર્વમાં કહેલ લક્ષણવાળા જ ત્રણ પ્રમાર્જનમાં શંકા થયે છે તે પ્રમાદી સાધુ પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનની સંખ્યામાં ગણના કરે, એ પ્રત્યુપેક્ષણનો ગણનોપગ નામનો છઠ્ઠો દોષ છે.

આનો ભાવાર્થ ગાથા ૨૪૯માં નિર્દર્શિત જ છે. આશય એ છે કે પ્રત્યુપેક્ષણમાં પ્રસ્ફોટનની અને પ્રમાર્જનની સંખ્યા ગણવાની નથી, પરંતુ અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક પ્રત્યુપેક્ષણ કરવાની છે, જેથી સંખ્યાની ગણના વગર પણ સહજ રીતે પ્રસ્ફોટનાદિ સંખ્યાયુક્ત થાય; કેમ કે સાધુ સંખ્યા ગણવામાં ઉપયુક્ત રહે તો જીવરક્ષામાં બરાબર ઉપયોગ સમી શકે નહિ. આથી સાધુએ પરિલેહણ કરતી વખતે પ્રમાદ જ કરવો જોઈએ નહીં. આ પ્રકારનો ભાવાર્થ જે ગાથા ૨૪૯માં ગ્રંથકારે બતાવેલો, તે અહીં ગ્રહણ કરવાનો છે. ॥૨૫૧॥

અવતરણિકા :

ન ઋધ્વાદિવિધાને સત્યનેકથા દોષવર્ણનમનર્થકમિત્યેતદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અને ઊધ્વાદિનું વિધાન કરાયે છતે અનેક પ્રકારે દોષોનું વર્ણન અનર્થક છે. એથી આને=અનેક પ્રકારે દોષોનું વર્ણન અનર્થક નથી એને, કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૩૩માં પ્રત્યુપેક્ષણની વિધિ બતાવી અને ગાથા ૨૩૪થી ૨૩૮ સુધી ગાથા ૨૩૩ના પૂર્વાર્ધનું વિધિમુખથી વર્ણન કર્યું, અને ગાથા ૨૩૯માં ગાથા ૨૩૩ના ઉત્તરાર્ધનું નિષેધમુખથી વર્ણન કર્યું, અને ગાથા ૨૩૯ના સર્વ અવયવોનું ગાથા ૨૪૩ સુધી વર્ણન કર્યું. ત્યારપછી ગાથા ૨૪૫થી ૨૫૧માં પ્રત્યુપેક્ષણમાં કયા દોષો ન સેવવા જોઈએ ? તેનું વર્ણન કર્યું. તેથી કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ગાથા ૨૩૩માં પડિલેહણની ઊધ્વાદિ વિધિ બતાવ્યા પછી ગાથા ૨૩૯થી પડિલેહણમાં વર્જ્ય એવા દોષોનું વર્ણન કર્યું તે અર્થ વગરનું છે; કેમ કે વિધિના કથનથી તેનાથી વિપરીતનો નિષેધ અર્થથી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે; છતાં ગ્રંથકારે પડિલેહણમાં દોષોનું વર્ણન કેમ કર્યું ? તે સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

ઉઢ્ઠાઙ્ઠિહાણમિ વિ અણેગહા દોસવર્ણણં એઅં ।

પરિસુદ્ધમણુઢાણં ફલયં તિ નિદરિસણપરં તુ ॥૨૫૨॥

અન્વયાર્થ :

ઉઢ્ઠાઙ્ઠિહાણમિ વિ=ઊધ્વાદિનું વિધાન કરાયે છતે પણ અણેગહા=અનેકથા દોસવર્ણણં=દોષોનું વર્ણન છે, એઅં=એ પરિસુદ્ધં તુ=પરિશુદ્ધ જ અણુઢાણં=અનુષ્ઠાન ફલયં=ફળને દેનારું છે, તિ=એ પ્રકારે નિદરિસણપરં=નિદર્શનમાં પર છે=દેખાડવામાં તત્પર છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૨૩૩માં ઊધ્વાદિનું વિધાન કરાયે છતે પણ ગાથા ૨૩૯થી ૨૫૧માં અનેક પ્રકારના પડિલેહણના દોષોનું વર્ણન છે, એ પરિશુદ્ધ જ અનુષ્ઠાન ફળને દેનારું છે, એ પ્રકારે દેખાડવામાં તત્પર છે.

ટીકા :

ઋધ્વાદિવિધાને સત્યપિ 'ઉઢ્ઠં થિરં' ઇત્યાદિના યદનેકથા દોષવર્ણનમ્, એતત્=પ્રત્યુપેક્ષણાયાં 'અણચ્ચાવિયં' ઇત્યાદિના યદુક્તમ્ એતત્, કિમિત્યાહ— પરિશુદ્ધમનુષ્ઠાનં નિરતિચારમેવ ફલદમિતિ નિદર્શનપરમ્, અન્યથા પ્રક્રાન્તફલાભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૫૨॥

ટીકાર્થ :

'ઉઢ્ઠં થિરં' ઇત્યાદિના ઋધ્વાદિવિધાને સત્યપિ યદનેકથા દોષવર્ણનમ્, એતત્=પ્રત્યુપેક્ષણાયાં 'અણચ્ચાવિયં' ઇત્યાદિના યદુક્તમ્ એતત્, 'ઉઢ્ઠં થિરં' ઇત્યાદિ દ્વારા ઊધ્વાદિનું વિધાન કરાયે છતે પણ જે અનેક પ્રકારના

દોષોનું વર્ણન છે, એ=પ્રત્યુપેક્ષણામાં 'અણચ્ચાવિયં' ઇત્યાદિ દ્વારા જે કહેવાયું એ,

પરિશુદ્ધં=નિરતિચારં એવ અનુષ્ઠાનં ફલદં ઇતિ નિદર્શનપરં, પરિશુદ્ધં=નિરતિચાર જ, અનુષ્ઠાન ફળને દેનારું છે, એ પ્રકારે નિદર્શનમાં પર છે=દેખાડવામાં તત્પર છે.

અન્યથા પ્રક્રાન્તફલભાવાદ કેમ કે અન્યથા પ્રકાંત ફળનો અભાવ છે, અર્થાત્ પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કરવામાં ન આવે તો પડિલેહણની ક્રિયા દ્વારા પ્રકાંત એવું નિર્જરારૂપ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી.

ઇતિ ગાથાર્થઃ આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૩૩માં ઊર્ધ્વ - સ્થિર ઇત્યાદિ દ્વારો બતાવવા દ્વારા પ્રત્યુપેક્ષણાનું વિધાન કર્યું, તેથી કોઈને થાય કે વિધિ બતાવ્યા પછી અનર્તિતાદિ દ્વારોથી પ્રત્યુપેક્ષણાના દોષો બતાડવાની જરૂર રહેતી નથી; કેમ કે પૂર્વના કથનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે કે પડિલેહણ ઊર્ધ્વ-સ્થિરાદિ ભાવોથી જ કરવાનું છે, અન્ય રીતે નહીં.

તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે વિધિ બતાવ્યા પછી પણ દોષોનું વર્ણન કરવાથી એ તાત્પર્ય પ્રાપ્ત થાય છે કે વિધિપૂર્વક અને કોઈ પણ જાતના દોષોથી રહિત કરાયેલું પડિલેહણરૂપ પરિશુદ્ધ જ અનુષ્ઠાન નિર્જરારૂપ ફળને આપનારું છે, એ બતાડવા માટે જ ઊર્ધ્વાદિ વિધાન કરાયેલ હોવા છતાં પણ દોષોનું વર્ણન કરેલ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે અતિ પ્રાણ પુરુષ વિધિવાક્યથી જ નિષેધવાક્યને જાણી શકે છે, પરંતુ કલ્યાણના અર્થી પણ મધ્યમ બુદ્ધિવાળા પુરુષને, વિધિનું જ્ઞાન કરાવ્યા પછી પણ, 'આ રીતે ન કરાય' એમ નિષિદ્ધનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવે તો વિધિ અને નિષેધ દ્વારા તેને પરિપૂર્ણ વિધિનો બોધ થઈ શકે છે. અને પરિપૂર્ણ બોધ કરાવવા પાછળનો ગ્રંથકારનો આશય એ છે કે જો શ્રોતા પરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કરી ન શકે તો ફળનો અર્થી હોવા છતાં પણ સમ્યગ્ ફળને પામી શકે નહિ, જે ઉચિત નથી.

તેથી આ રીતે વિધિ અને નિષેધ બતાવવાથી શ્રોતાને પણ બોધ થાય કે શાસ્ત્રમાં જે રીતે કરવાનું કહ્યું છે તે રીતે જ મારે કરવું જોઈએ, અને જે રીતે કરવાનો નિષેધ કર્યો છે તે રીતે મારે ન જ કરવું જોઈએ, અને તો જ મને પરિપૂર્ણ ફળ પ્રાપ્ત થશે. તેથી ગ્રંથકારે વિધિ બતાવ્યા પછી નિષેધનું પણ વર્ણન કર્યું છે. ॥૨૫૨॥

અવતરણિકા :

તથા ચાહ નિર્યુક્તિકારઃ —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે પ્રકારે નિર્યુક્તિકાર કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પરિશુદ્ધ જ અનુષ્ઠાન ફળને દેનારું છે અને અનુષ્ઠાન પરિશુદ્ધ ન હોય તો અનુષ્ઠાનનું જે પ્રકાંત ફળ છે તે થાય નહિ, તે પ્રકારે નિર્યુક્તિકાર કહે છે —

ગાથા :

અણુણાઙ્ગરિત્ત પડિલેહા અવિવચ્ચાસા અ અદ્ધ મંગાઓ ।

પદ્ધમં પયં પસત્થં સેસાણિ ડ અપ્પસત્થાણિ ॥૨૫૩॥

અન્વયાર્થ :

અણુનાઽરિત્ત=અન્યૂન, અનતિરિક્ત અવિવચ્ચાસા અ=અને અવિપર્યાસવાળી પડિલેહા=પ્રતિલેખના છે. અદ્વ ભંગાઓ=(એમાં) આઠ ભાંગાઓ થાય છે. પદમં પયં=(તેમાં) પ્રથમ પદ પસત્થં=પ્રશસ્ત છે, સેસાણિ ડ=વળી શેષ=બાકીનાં સાત પદો, અપ્પસત્થાણિ=અપ્રશસ્ત છે.

★ પ્રત્યુપેક્ષણના આઠ ભાંગાઓ :

૧.	અન્યૂન	અનતિરિક્ત	અવિપર્યાસ
૨.	અન્યૂન	અનતિરિક્ત	વિપર્યાસ
૩.	અન્યૂન	અતિરિક્ત	અવિપર્યાસ
૪.	અન્યૂન	અતિરિક્ત	વિપર્યાસ
૫.	ન્યૂન	અનતિરિક્ત	અવિપર્યાસ
૬.	ન્યૂન	અનતિરિક્ત	વિપર્યાસ
૭.	ન્યૂન	અતિરિક્ત	અવિપર્યાસ
૮.	ન્યૂન	અતિરિક્ત	વિપર્યાસ

ગાથાર્થ :

ન્યૂન-અતિરિક્તતાથી રહિત, અને વિપર્યાસ વગરની પ્રતિલેખના છે. એમાં આઠ ભાંગાઓ થાય છે. તેમાં પહેલો ભાંગો પ્રશસ્ત છે, વળી બાકીના સાત ભાંગાઓ અપ્રશસ્ત છે.

ટીકા :

અન્યૂના પ્રસ્ફોટનાદિભિઃ, અનતિરિક્તા એભિરેવ, પ્રત્યુપેક્ષણા=નિરીક્ષણાદિક્રિયા વેણિકાબન્ધાવસાના, ઉપલક્ષણત્વાત્ પ્રત્યુપેક્ષણશબ્દસ્ય, અવિપર્યાસા ચ=અવિદ્યમાનપુરુષાદિવિપર્યાસા ચ, ઇતિ ત્રીણિ પદાનિ, એતેષુ ચાષ્ઠૌ ભદ્ગા ભવન્તિ, તથા ચાહ-અષ્ઠૌ ભદ્ગા ઇત્યષ્ઠૌ ભદ્ગકપદાનિ ભવન્તિ, અત્ર પ્રથમં પદમ્=આદ્યભદ્ગરૂપં યદુપન્યસ્તમેવ એતત્, પ્રશસ્તં=મુક્ત્યવિરોધિ, શેષાણિ તુ=સપ્ત પદાનિ વિપર્યાસાદિદોષવન્તિ અપ્રશસ્તાનિ=ન મુક્તિસાધકાનીતિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૨૫૩॥

★ “પ્રસ્ફોટનાદિભિઃ”માં ‘આદિ’ પદથી પ્રમાર્જન અને પડિલેહાની વેળાનું ગ્રહણ છે.

★ “નિરીક્ષણાદિક્રિયા”માં ‘આદિ’ પદથી પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનનું ગ્રહણ છે.

★ “અવિદ્યમાનપુરુષાદિવિપર્યાસા”માં ‘આદિ’ પદથી અવિદ્યમાન ઉપધિનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

પ્રસ્ફોટનાદિ દ્વારા અન્યૂન, આના દ્વારા જ=પ્રસ્ફોટનાદિ દ્વારા જ, અનતિરિક્ત અને અવિપર્યાસવાળી=અવિદ્યમાન છે પુરુષાદિનો વિપર્યાસ જેમાં એવી, પ્રત્યુપેક્ષણા છે=વિંટિયાના બંધના અવસાનવાળી નિરીક્ષણની આદિવાળી ક્રિયા છે.

અહીં શંકા થાય કે પ્રત્યુપેક્ષણ શબ્દનો અર્થ “નિરીક્ષણની આદિવાળી ક્રિયા” એવો થઈ શકે, પરંતુ વિદિયાના બંધના અવસાનવાળી નિરીક્ષણની આદિવાળી ક્રિયા” એવો કઈ રીતે થઈ શકે ? તેમાં હેતુ આપે છે —

પ્રત્યુપેક્ષણ શબ્દનું ઉપલક્ષણપણું છે.

આ રીતે=ઉપરમાં બતાવ્યાં એ રીતે, ત્રણ પદો છે, અને આમાં=ત્રણ પદોમાં, આઠ ભંગો થાય છે. અને તે રીતે કહે છે— આઠ ભંગો છે=આઠ ભાંગાવાળા પદો છે. અહીં=આઠ ભંગપદો છે એમાં, પહેલા ભાંગારૂપ જે ઉપન્યસ્ત જ પ્રથમ પદ છે એ પ્રશસ્ત છે=મુક્તિ સાથે અવિરોધવાળું છે, વળી શેષ=વિપર્યાસાદિ દોષોવાળા સાત પદો, અપ્રશસ્ત છે=મુક્તિનાં સાધક નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પડિલેહણની ક્રિયા વસ્ત્રનું નિરીક્ષણ, પછી પ્રસ્ફોટન, પછી પ્રમાર્જન કર્યા પછી વિદિયો બાંધવા સુધી ગ્રહણ કરવાની છે; અને તે સર્વ ક્રિયા પ્રસ્ફોટનાદિથી ન્યૂન કે અતિરિક્ત હોવી જોઈએ નહીં.

આ રીતે કરવાથી પડિલેહણની ક્રિયા પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થાય. આમ છતાં, પડિલેહણની ક્રિયામાં બાળ-શૈક્ષ-વૃદ્ધ આદિની ઉપધિનું પડિલેહણ વિપર્યાસથી કરે અર્થાત્ આડા-અવળા ક્રમથી કરે, તો પ્રસ્ફોટનાદિથી શુદ્ધ હોવા છતાં પણ વિપર્યાસદોષવાળી હોવાથી પડિલેહણ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ કહેવાય નહિ, અને ઉપધિના પડિલેહણનો ક્રમ જે રીતે શાસ્ત્રમાં બતાવ્યો છે, તેને છોડીને વિપરીત ક્રમથી પડિલેહણ કરવામાં આવે તો પણ પડિલેહણની ક્રિયા પરિપૂર્ણ શુદ્ધ કહેવાય નહિ.

વળી આ ત્રણ પદોથી જે આઠ ભાંગાઓની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમાં પડિલેહણની ક્રિયા અન્યૂન-અનતિરિક્ત-અવિપર્યાસવાળી કરવાથી જ પરિશુદ્ધ બને છે, જે પ્રથમ ભાંગારૂપ છે, અને તે પ્રથમ ભાંગાથી કરાયેલ ક્રિયા મુક્તિ સાથે અવિરોધી છે અર્થાત્ મુક્તિને અનુકૂળ એવી નિર્જેરાનું કારણ છે. અને આ ત્રણ પદોને આશ્રયીને બાકીના સાત ભાંગાઓ કંઈક દોષવાળા છે. આથી આ સાતેય ભાંગામાંથી કોઈ પણ ભાંગાથી પડિલેહણ કરવામાં આવે તો તે અપ્રશસ્ત છે અર્થાત્ નિર્જેરાનું કારણ બને નહિ.

આનાથી એ ફલિત થાય કે જે સાધુ શાસ્ત્રોક્ત વિધિનો સમ્યગ્ બોધ કરીને તે વિધિ પ્રમાણે સર્વ ક્રિયાઓ કરવાની બળવાન રુચિવાળા હોય અને તે પ્રમાણે કરવા માટે અપ્રમાદપૂર્વક શક્ય પ્રયત્ન કરતા હોય; આમ છતાં અભ્યાસદશામાં તે પ્રકારે ક્રિયાઓ કરવામાં કાંઈક ત્રુટિઓ થતી હોય, તો તેવા સાધુની તે પડિલેહણાદિની ક્રિયાઓ શુદ્ધિને અભિમુખ છે, તેથી તેઓ નિર્જેરા પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ જેઓ તે પ્રકારના યત્ન વગર યથા-તથા પડિલેહણાદિની ક્રિયાઓ કરતા હોય તેવા સાધુને તે તે ક્રિયાઓ કરવા છતાં નિર્જેરા પ્રાપ્ત થતી નથી. ઊલટું શાસ્ત્રવિધિને જાણવા-આચરવા પ્રત્યે ઉપેક્ષા હોવાથી સર્વજ્ઞવચન પ્રત્યેના અનાદરને કારણે કર્મબંધની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૨૫૩॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં શુદ્ધ પડિલેહણનાં ત્રણ પદોને આશ્રયીને આઠ ભાંગા દર્શાવ્યા. હવે તે ત્રણ પદોરૂપ અવયવોના અર્થને વળી કહે છે —

ગાથા :

નો ઝૂળા ન ઝડરિત્તા અવિવચ્ચાસા ચ પઢમઓ સુદ્ધો ।
સેસા હુંતિ અસુદ્ધા ઉવરિલ્લા સત્ત જે ભંગા ॥૨૫૪॥

અન્યથાર્થ :

નો ઝૂળા ન ઝડરિત્તા=ન ન્યૂના, ન અતિરિક્તા અવિવચ્ચાસા ચ=અને અવિપર્યાસા, (એ પ્રકારનો) પઢમઓ સુદ્ધો=પ્રથમ (ભાંગો) શુદ્ધ છે. ઉવરિલ્લા=ઉપરના સેસા=શેષ જે સત્ત ભંગા=જે સાત ભાંગાઓ છે, અસુદ્ધા=(તે) અશુદ્ધ હુંતિ=છે.

ગાથાર્થ :

ન ન્યૂના, ન અતિરિક્તા અને અવિપર્યાસા, એ પ્રકારનો પ્રથમ ભાંગો શુદ્ધ છે, ઉપરના શેષ સાત ભાંગાઓ છે, તે અશુદ્ધ છે.

ટીકા :

નો ન્યૂના નાતિરિક્તા અવિપર્યાસા ચ પ્રત્યુપેક્ષણેતિ ગમ્યતે, પ્રથમઃ શુદ્ધ ઇતિ અયં પ્રથમભક્ષઃ શોભન ઇતિ, શેષાઃ ભવન્ત્યશુદ્ધા ઉપરિત્તાઃ સમ ચે ભક્ષકાઃ, ન્યૂનત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૫૪॥

ટીકાર્થ :

ન્યૂન નહીં, અતિરિક્ત નહીં અને અવિપર્યાસવાળી પ્રત્યુપેક્ષણ, પ્રથમ શુદ્ધ છે=આ પ્રથમ ભાંગો શોભન છે. ઉપરના શેષ જે સાત ભાંગાઓ છે, તે અશુદ્ધ છે; કેમ કે ન્યૂનપણું છે=શેષ સાત ભાંગાઓમાં વિધિનું કંઈક ન્યૂનપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૨૫૪॥

અવતરણિકા :

યૈર્ન્યૂનત્વમધિકત્વં વેતિ તાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પડિલેહણમાં જેઓ વડે=જે પ્રસ્ફોટનાદિ વડે, ન્યૂનપણું કે અધિકપણું થાય છે, તેઓને=તે પ્રસ્ફોટનાદિને, કહે છે —

ગાથા :

ઘોડણપમજ્જવેલાસુ ચેવ ઝૂળાહિઆ મુણેઅવ્વા ।
ચોદગ-કુકુડઅરુણપગાસં પરોપ્પરં પાણિ પડિલેહા ॥૨૫૫॥

અન્યથાર્થ :

ઘોડણપમજ્જવેલાસુ ચેવ=પ્રસ્ફોટન, પ્રમાર્જન અને વેળામાં જ ઝૂળાહિઆ=ન્યૂન-અધિક (પ્રતિલોખના) મુણેઅવ્વા=જાણવી. ચોદગ=પ્રશ્નકાર કહે છે, કુકુડઅરુણપગાસં=કૂકડો બોલે ત્યારે, અરુણોદય થાય ત્યારે, પ્રકાશ થાય ત્યારે, પરોપ્પરં=પરસ્પર=પ્રવ્રજિતકોનાં પરસ્પર મુખ દેખાય ત્યારે, પાણિ=પાણિ=હાથની ઢરેક રેખા દેખાય ત્યારે પડિલેહા=પ્રતિલોખના (કરવી જોઈએ.)

ગાથાર્થ :

પ્રસ્ફોટન, પ્રમાર્જન અને વેળામાં જ ન્યૂન-અધિક પ્રતિલેખના જાણવી. ત્યાં કોઈક કહે છે કે કૂકડો બોલે ત્યારે પડિલેહણ કરવી, કોઈક કહે છે કે અરુણોદય થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવી, કોઈક કહે છે કે પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવી, કોઈક કહે છે કે જ્યારે સાધુઓ એકબીજાનાં મુખ જોઈ શકે એટલો પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવી, કોઈક કહે છે કે જ્યારે હાથની દરેક રેખા દેખાય એટલો પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવી.

ટીકા :

પ્રસ્ફોટનપ્રમાર્જનવેલાસ્થેવ ન્યૂનાધિકા મન્તવ્યા પ્રત્યુપેક્ષણા પ્રસ્ફોટનૈઃ પ્રમાર્જનૈઃ કાલેન ચેતિ ભાવઃ, તત્ર પ્રસ્ફોટનાદિભિર્ન્યૂનાધિકત્વં જ્ઞાયત એવ, કાલં ત્વઙ્ગીકૃત્ય 'કુકુટઅરુણં' ઇત્યાદિના ગાથાર્દ્ધેન 'એતે તુ અણાણસા' ઇત્યનેન ચ ગાથાસૂત્રેણાહ —

અત્ર ચ વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ—'' કાલેણ ડુણા જો પડિલેહણાકાલો તત્તો ડુણં પડિલેહેડ, તત્થ ધણણડ- કો પડિલેહણાકાલો? તાહે ઇમો ધણણિ-જાહે કુકુડો વાસતિ પડિલેહિજ્જત, તો પટ્ટવેત્તા અજ્ઞાણજ્જત ૧, અણ્ણો ધણણિ-અરુણો ડિહિ ૨, અણ્ણો- જાહે પગાસં જાયં ૩, અણ્ણો-પડિસસે જાહે પરોપ્પરં પવ્વડયગા દિસસંતિ ૪, અણ્ણો ધણણિ-જાહે હથે રેહાઓ દિસસંતિ ૫'' ॥૨૫૫॥

ટીકાર્થ :

પ્રસ્ફોટન ચેતિ ભાવઃ પ્રસ્ફોટન, પ્રમાર્જન અને વેળામાં જ અર્થાત્ પ્રસ્ફોટનોથી, પ્રમાર્જનોથી અને કાળથી, ન્યૂનાધિક પ્રત્યુપેક્ષણ જાણવી.

તત્ર જ્ઞાયત એવ ત્યાં=પ્રસ્ફોટન, પ્રમાર્જન અને વેળાને આશ્રયીને પ્રત્યુપેક્ષણ ન્યૂનાધિક છે તેમાં, પ્રસ્ફોટનાદિ વડે=પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જન વડે, ન્યૂન-અધિકપણું જણાય જ છે=પ્રગટ જ છે,

કાલં સૂત્રેણાહ- વળી કાળને આશ્રયીને 'કુકુડઅરુણં' ઇત્યાદિ ગાથાર્ધ વડે=પ્રસ્તુત ગાથાના ઉત્તરાર્ધ વડે, અને 'એતે તુ અણાણસા' એ પ્રકારના આ=ગાથા ૨૫૭માં બતાવાશે એ, ગાથાસૂત્ર વડે કહે છે.

અત્ર ચ વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ અને અહીં=કાળને આશ્રયીને પડિલેહણના વિષયમાં, વૃદ્ધોનો સંપ્રદાય છે.

કાલેણ દિસસંતિ જે પડિલેહણાનો કાળ છે, તેનાથી ન્યૂનને વિષે પડિલેહણ કરે છે અર્થાત્ જે કાળે પડિલેહણ કરવાનું છે તે કાળથી પહેલાં પડિલેહણ કરે છે, તે કાળથી ન્યૂન પડિલેહણ છે.

ત્યાં કહેવાય છે — કયો પડિલેહણાનો કાળ છે ?

ત્યારે એક કહે છે : જ્યારે કૂકડો બોલે છે ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરીને પડિલેહણ કરવું જોઈએ, ત્યારપછી સજ્જાયનું પ્રસ્થાપન કરીને અધ્યયન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ કૂકડો બોલે તે પહેલાં સાધુએ પ્રતિક્રમણ કરી લેવું જોઈએ અને કૂકડો બોલે ત્યારે પડિલેહણ કરવું જોઈએ, ત્યારપછી સજ્જાયનું પ્રસ્થાપન કરીને સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. ૧.

અન્ય કહે છે : અરુણ ઉચ્ચિત થયે છતે=અરુણોદય થાય ત્યારે, સાધુએ પડિલેહણ કરવું જોઈએ, ત્યારબાદ સજ્જાય કરીને સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. ૨.

અન્ય કહે છે : જ્યારે પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવું જોઈએ, શેષ કથન પૂર્વની જેમ જાણવું. ૩.

અન્ય કહે છે : પ્રતિશ્રયમાં=ઉપાશ્રયમાં, જ્યારે પરસ્પર પ્રવ્રજિતકો=સાધુઓ, દેખાય ત્યારે પડિલેહણ કરવું જોઈએ. શેષ કથન પૂર્વની જેમ જાણવું. ૪.

અન્ય કહે છે : જ્યારે હસ્તમાં રેખાઓ દેખાય, ત્યારે પડિલેહણ કરવું જોઈએ. બાકીનું કથન પૂર્વની જેમ સમજવું. ૫.

ભાવાર્થ :

વસ્ત્રપડિલેહણમાં પ્રસ્ફોટનોની ન્યૂનતા કે અધિકતા કરવામાં આવે, પ્રમાર્જનાની ન્યૂનતા કે અધિકતા કરવામાં આવે, અથવા પડિલેહણના કાળથી પૂર્વે કે પડિલેહણનો કાળ વ્યતીત થયા પછી પડિલેહણ કરવામાં આવે, તો પ્રસ્ફોટન-પ્રમાર્જન-વેળા એ ત્રણેયને આશ્રયીને ન્યૂન-અધિકત્વ દોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનના વિષયમાં ન્યૂનતા અને અધિકતા સમજવી સુગમ છે, તેથી હવે વેળાના વિષયમાં ન્યૂનતા અને અધિકતા સમજાવવા માટે ગ્રંથકાર પ્રથમ વૃદ્ધસંપ્રદાયના બળથી પડિલેહણના કાળવિષયક પાંચ મતો બતાવે છે, તે આ પ્રમાણે :-

અહીં પહેલો મત કૂકડો બોલે ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું કહે છે. તે સૂર્યોદયથી એક પહોર પહેલાંનો કાળ છે; કેમ કે રાત્રિના ચોથા પહોરમાં કૂકડો બોલે છે. અને ત્યારપછી બીજો મત સૂર્યોદયથી પહેલાં સવાર જેવું કંઈક દેખાય ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું કહે છે. ત્રીજા મત પ્રમાણે અરુણોદય થયા પછી કંઈક પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું છે. ચોથો મત અરુણોદય વખતે થતા પ્રકાશ કરતાં કંઈક વિશેષ પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું કહે છે, અને પાંચમા મતનો કાળ સૂર્યોદયથી નજીકનો છે; કેમ કે હાથની રેખાઓ સૂર્યોદયની અતિનજીકનો કાળ હોય ત્યારે જ દેખાય છે. ॥૨૫૫॥

અવતરણિકા :

एतेषां विभ्रमनिमित्तमाह —

અવતરણિકાર્થ :

આમના=પૂર્વગાથામાં પડિલેહણનો કાળ દર્શાવનાર અન્ય આચાર્યોના પાંચ મતો બતાવ્યા એ આચાર્યોના, કાળવિષયક થતા વિભ્રમના નિમિત્તને=કારણને, કહે છે —

ગાથા :

देवसिया पडिलेहा जं चरिमाए त्ति विब्भमो एसो ।

कुक्कुडगादिसिस्सा तत्थंऽधारं ति तो सेसा ॥२५६॥

અન્યવાર્થ :

જં=જે કારણથી દેવસિયા પડિલેહા=દેવસિક પડિલેહણ ચરિમાએ=ચરમ પોરિસીમાં થાય છે, ત્તિ=એથી કુક્કુડગાદિસિસ્સા=કુક્કુડકાદેશીનો=કૂકડો બોલે ત્યારે પડિલેહણ કરવી એમ કહેનારનો, એસો વિભ્ભમો=આ વિભ્રમ છે. (કૂકડાદેશીનું કથન સત્ય કેમ નથી ? તેથી કહે છે —) તત્થ=ત્યાં=કૂકડો બોલે છે તે કાળમાં, અંધારં=અંધારું હોય છે. તિ=એથી (તેનું કથન સત્ય નથી.) તો સેસા=તેનાથી શેષ=કૂકડાદેશી મતથી શેષ એવા ચાર મતો, (અનાદેશ છે.)

ગાથાર્થ :

જે કારણથી દેવસિક પ્રતિલેખના ચરમ પોરિસીમાં થાય છે, એથી કૂકડો બોલે ત્યારે પ્રતિલેખના કરવી, એમ કહેનારનો આ વિભ્રમ છે. કૂકડાદેશીનું કથન સાચું કેમ નથી ? તેથી કહે છે— કૂકડો બોલે છે તે કાળમાં અંધકાર હોય છે, એથી તેનું કથન સાચું નથી. કૂકડાદેશી મતથી શેષ ચાર મતો અનાદેશ છે.

ટીકા :

દૈવસિકપ્રત્યુપેક્ષણા વસ્ત્રાદેર્થસ્માચ્ચરમાયાં તદન્વેવ સ્વાધ્યાય ઇતિ, તસ્માદ્વિભ્રમ ઇષઃ ભ્રાન્તિરિત્યર્થઃ, કસ્ય ? કુર્કુટકાદેશિનઃ ચોદકસ્ય, તત્રાન્ધકારમિતિ કૃત્વા, તતઃ શેષા અનાદેશા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૫૬॥

ટીકાર્થ :

દૈવસિક ચોદકસ્ય જે કારણથી વસ્ત્રાદિની દૈવસિક પ્રત્યુપેક્ષણા ચરમામાં=ચરમ પોરિસીમાં, થાય છે, ત્યારપછી જ સ્વાધ્યાય થાય છે, તે કારણથી આ=કૂકડો બોલે ત્યારે પડિલેહણ કરવી જોઈએ એ, કૂકડાદેશી ચોદકનો વિભ્રમ છે=ભ્રાંતિ છે.

કૂકડાદેશીનું કથન ભ્રાંતિરૂપ કેમ છે ? તેથી કહે છે —

તત્રાન્ધકારમિતિ કૃત્વા ત્યાં=સૂર્યોદયથી એક પહોર પહેલાંના કાળમાં, અંધકાર હોય છે, એથી કરીને કૂકડાદેશીનું કથન ભ્રાંતિરૂપ છે.

તતઃ શેષા અનાદેશાઃ તેનાથી=કૂકડાદેશી ચોદકથી, શેષ અનાદેશો છે=બાકીના ચારેય મતો શાસ્ત્રસંમત નથી. તેમાં કૂકડાદેશીનો મત શાસ્ત્રસંમત કેમ નથી ? તે પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવ્યું, અને બાકીના ચાર મતો શાસ્ત્રસંમત કેમ નથી ? તે આગળની ગાથામાં બતાવે છે. ઇતિ ગાથાર્થઃ આ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૨૫૬॥

અવતરણિકા :

इह च बृद्धसम्प्रदायः —

અવતરણિકાર્થ :

અને અહીં=કેટલાક મતો બતાવ્યા એમાં, વૃદ્ધોનો સંપ્રદાય છે —

ગાથા :

एए उ अणाएसा अंधारे उगए वि हु ण दीसे ।

मुहरयणिसिज्जचोले कप्पतिअ दुपट्ट थुइ सूरौ ॥२५७॥

અન્યથાર્થ :

एए उ=વળી આ=ગાથા ૨૫૫માં બતાવેલ કૂકડાદેશીથી અન્ય ચાર મતો, અણાએસા=અનાદેશ છે=શાસ્ત્રસંમત નથી. (જે કારણથી) અંધારે=અંધારામાં=અંધકારવાળા ઉપાશ્રયમાં, उगए वि ण दीसे=ઉદ્ગત હોતે છતે પણ દેખાતું નથી=સૂર્ય ઊગે પછી પણ હાથની રેખાઓ દેખાતી નથી. (તેથી હવે શાસ્ત્રસંમત પડિલેહણનો કાળ બતાવે છે —) थुइ=થોયો=પ્રતિક્રમણ પૂરું થાય પછી ત્રણ થોયો, (બોલાઈ જાય, પછી) मुहरयणिसिज्जचोले कप्पतिअ दुपट्ट=મુહપત્તિ, રજોહરણ, નિપદ્યા, ચોલપટ્ટો, કલ્પત્રિક=ત્રણ કપડાં, द्विपट्ट=સંસ્તારક-ઉત્તરપટ્ટ, (પડિલેહણ કરાયેલા થાય ત્યારે) सूरौ=સૂર્ય (ઊગે.)

★ 'हु' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

વળી ગાથા ૨૫૫માં બતાવેલ કૂકડાદેશીથી અન્ય ચાર મતો શાસ્ત્રસંમત નથી; જે કારણથી અંધકારવાળા ઉપાશ્રયમાં સૂર્ય ઊગે પછી પણ હાથની રેખાઓ દેખાતી નથી. તેથી હવે શાસ્ત્રસંમત

પડિલેહણનો કાળ કયો છે ? તે બતાવે છે — પ્રતિક્રમણના અંતે ત્રણ થોયો બોલાઈ જાય પછી મુહપત્તિ, રજોહરણ, બે નિસેથિયા, ચોલપટ્ટો, ત્રણ કપડાં, સંચારો અને ઉત્તરપટ્ટો પડિલેહણ કરાવેલા થાય ત્યારે સૂર્યોદય થાય. આ પડિલેહણનો કાળ છે.

ટીકા :

“एवं आचरिया भर्णानि-सव्वे वि एए सच्छंदा, अंधकारे पडिस्सए हत्थेहाओ सूर्रे उग्गए वि न दीमंति, इमो पडिलेहणाकालो, आवस्सए कए तिहिं शुत्तीहिं दिण्णिगयाहिं जहा पडिलेहणाकालो भवति तहा आवस्सयं कायव्वं, इमेहिं य दमहिं पडिलेहिएहिं जहा सूर्रे उड्डेइ ।

“મુહપોત્તિય રચ્છરણં દોત્તિ નિસિજ્જા ઉ ચોલપટ્ટો ય ।

સંસ્થારુત્તરપટ્ટો તિત્તિ ઉ કપ્પા મુણેયવ્વા ॥૧॥”

કેઈ ભર્ણાનિ-એક્કારસમો દંડગો, એસો કાલો, તતો જં ઊળં વા અઙ્ગિત્તં વા કુણઙ્ગ તં કાલાઓ ઊળાતિરિત્તં” ॥૨૫૭॥

ટીકાર્થ :

एवं न दीसंति आ रीते=आगणમાં બતાવે છે એ રીતે, આચાર્ય કહે છે-સર્વ પણ આ=ગાથા ૨૫૫ માં પડિલેહણના વિષયમાં પાછળના ચાર મતો બતાવ્યા એ, સ્વચ્છંદ છે=આગમાનુસાર નથી.

તેમાં યુક્તિ બતાવે છે —

અંધકારવાળા પ્રતિશ્રયમાં=ઉપાશ્રયમાં, સૂર્ય ઉદ્ગત હોતે છતે પણ હાથની રેખાઓ દેખાતી નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સર્વ મતો સ્વચ્છંદ છે, તો પછી સવારના પડિલેહણનો કાળ કયો ? તેથી કહે છે-

इमो सूर्रे उड्डेइ आ पडिलेहणो काल છે- આવશ્યક કરાયે છતે અપાયેલી ત્રણ સ્તુતિઓ વડે=વિશાલ ધોયન સૂત્ર બોલવારૂપ ત્રણ થોયો કરવા વડે, જેવી રીતે પડિલેહણનો કાળ થાય, તેવી રીતે આવશ્યક કરવું જોઈએ, અને આ પ્રતિલેખિત એવાં દશ વડે=નીચે બતાવે છે એ પડિલેહણ કરાયેલ એવાં દશ વસ્ત્રો વડે, જેવી રીતે સૂર્ય ઊઠે છે=ઊગે છે, તે રીતે પડિલેહણ કરવું જોઈએ.

સૂર્યોદય થાય ત્યાં સુધીમાં પલેવવાનાં દશ વસ્ત્રોનાં નામ બતાવે છે —

મુહપોત્તિય મુણેયવ્વા ૧. મુહપત્તિ ૨. રજોહરણ ૩-૪. વળી બે નિપદ્યા=નિસેથિયું અને ઓધારિયું, ૫. અને ચોલપટ્ટો ૬-૭ સંસ્તારક-ઉત્તરપટ્ટો ૮-૯-૧૦. વળી ત્રણ કલ્પો જાણવા.

કેઈ ભર્ણાનિ ઊળાતિરિત્તં કેટલાક કહે છે- અગિયારમો દાંડો. આ કાળ છે=આટલી ઉપધિનું પડિલેહણ થાય ત્યારે સૂર્યોદય થાય એ પડિલેહણનો કાળ છે. તેનાથી જે પડિલેહણ ન્યૂનને અથવા અતિરિક્તને કરે છે, તે પડિલેહણ કાળથી ન્યૂન-અતિરિક્ત છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કૂકડો બોલે ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું કહેનારો મત અનાદેશ છે એમ બતાવ્યું. હવે કહે છે કે અન્ય પણ ચાર મતો અનાદેશ છે, અને તે ચારેય પણ મતો ક્રમસર સૂર્યોદયની નજીક નજીકના કાળમાં પડિલેહણ કરવાનું કહે છે. તેમાં પણ સૌથી છેલ્લો મત તો હાથની રેખાઓ દેખાય ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું કહે છે, પરંતુ તેવો નિયમ પણ વ્યાપક બની શકે નહીં; કેમ કે અંધકારવાળા ઉપાશ્રયમાં સૂર્યોદય થઈ જાય તોપણ હાથની રેખાઓ દેખાતી નથી, અને શાસ્ત્રકારોએ તો સૂર્યોદય થયા પછી દિવસની પ્રથમ પોરિસીમાં સાધુઓને સ્વાધ્યાય કરવાનું કહ્યું છે, તેથી છેલ્લા મત પ્રમાણે પણ પડિલેહણ કરવામાં આવે તો સૂત્રપોરિસીનો

વ્યાધાત થાય. આથી સવારનું પ્રતિક્રમણ થઈ જાય, ત્યારપછી મુહુર્ત પાતિ આદિ દશ વસ્તુઓનું પડિલેહણ થઈ જાય, તે વખતે સૂર્યનો ઉદય થાય એ શાસ્ત્રસંમત પડિલેહણનો કાળ છે. માટે અપવાદિક કારણ વગર આ કાળની પહેલાં કે આ કાળની પછી પડિલેહણ કરવામાં આવે તો પ્રત્યુપેક્ષણમાં વેળાવિષયક ન્યૂનત્વ-અધિકત્વ દોષની પ્રાપ્તિ થાય, જેથી શાસ્ત્રવિધિ પ્રત્યે અનાદર થવાને કારણે તેમ જ સ્વાધ્યાયાદિ યોગોની હાનિ થવાને કારણે સાધુને કર્મબંધની પ્રાપ્તિ થાય. ॥૨૫૭॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ વ્યતિકરે યુક્તિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ જ વ્યતિકરમાં યુક્તિને કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં સવારના પડિલેહણનો કાળ બતાવતાં કહ્યું કે સૂર્યોદય થતાં દશ વસ્ત્રોની પડિલેહણ થાય એ પડિલેહણનો કાળ છે, એ જ પ્રસંગમાં યુક્તિ આપે છે —

ગાથા :

જીવદયદ્વા પેહા एसो कालो इमीए ता णेओ ।

आवस्सयथुइअंते दस पेहा उट्ठए सूरौ ॥२५८॥

અન્વયાર્થ :

પેહા જીવદયદ્વા=(જે કારણથી) પ્રત્યુપેક્ષણ જીવદયા અર્થે છે, તા=તે કારણથી ઇમીએ=આનો=પ્રત્યુપેક્ષણનો, एसो कालो=આ કાળ ણેओ=જાણવો. (એ કાળ બતાવે છે —) આવस्सयथुइअंते=આવશ્યકની સ્તુતિના અંતમાં=પ્રતિક્રમણના અંતે બોલાતી ત્રણ થોયોના અંતમાં, दस पेहा=દશ પ્રેક્ષા=દશ વસ્ત્રોની પડિલેહણ કરાયે છે, સૂરૌ उट्ठए=સૂર્ય ઊગે છે.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી પ્રત્યુપેક્ષણ જીવદયા માટે છે, તે કારણથી પ્રત્યુપેક્ષણનો આ કાળ જાણવો. તે કાળ બતાવે છે — પ્રતિક્રમણના અંતે બોલાતી ત્રણ થોયોના અંતમાં દશ વસ્ત્રોની પડિલેહણ કરાયે છે સૂર્યોદય થાય છે.

ટીકા :

जीवदयार्थ=जीवदयानिमित्तं प्रत्युपेक्षणा यस्मादेष कालोऽस्याः=प्रत्युपेक्षणायाः तस्मात् ज्ञेयः, आवश्यकस्तुत्यन्ते=प्रतिक्रमणान्त इत्यर्थः दश प्रत्युपेक्षेति दशसु वस्त्रेषु प्रत्युपेक्षितेषु सत्सु यथोत्तिष्ठति सूर्यः=आदित्य इति गाथार्थः ॥

अत्र वृद्धसम्प्रदाय एवम्— “एत्थ ऊणाइरित्ति या जत्तेण परिहरियव्वा, एवं चेव इत्थ फलसिद्धी, सब्बण्णुवयणमेयं, वितहकरणं विराहणा, न उण इट्ठफलजोगो, न हि अणुवाया उवेयं पाविज्ज, अकालचारिकरिसिगादयो एत्थ निदरिसणं, विवज्जओ चेव एवं हवति ति जयणाए सब्बत्थ आणापहाणेण होयव्वं” ति सपरिकरः ‘खोडण’ इत्यादिगाथाद्वयार्थः ॥२५८॥

ટીકાર્થ :

જીવદયાર્થ..... જ્ઞેય: જે કારણથી પ્રત્યુપેક્ષણ જીવદયાના અર્થે છે=જીવદયાના નિમિત્તે છે, તે કારણથી આનો=પ્રત્યુપેક્ષણનો, આ કાળ જાણવો.

તે કાળ બતાવે છે -

આવશ્યક..... ગાથાર્થ: આવશ્યકની સ્તુતિના અંતમાં=પ્રતિક્રમણના અંતમાં, દશ વસ્ત્રો પ્રત્યુપેક્ષાયે છતે જે રીતે સૂર્ય=આદિત્ય, ઊઠે છે=ઊગે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અત્રે એવં વૃદ્ધસંપ્રદાય: અહીં=પડિલેહણના વિષયમાં, આ પ્રકારનો વૃદ્ધસંપ્રદાય છે.

અથ પરિહરિયલ્લા અહીં=પ્રસ્ફોટન, પ્રમાર્જન અને પડિલેહણની લેણાના વિષયમાં, ન્યૂન-અતિરિક્તતા યત્નથી પરિહરવી જોઈએ.

એવં ચેવ ઇથ ફલસિદ્ધી આ રીતે જ=પૂર્વે કલ્યા મુજબ વસ્ત્રપડિલેહણમાં પ્રસ્ફોટનાદિ ત્રણેયની ન્યૂનતા-અધિકતાનો પરિહાર કરવો જોઈએ એ રીતે જ, અહીં=વસ્ત્રપડિલેહણની ક્રિયામાં, ફળની સિદ્ધિ છે=નિર્જરારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ છે.

અયં સઘ્વણુવયણં આ=પ્રસ્ફોટનાદિમાં ન્યૂન-અતિરિક્તતાના પરિહારથી ફળની સિદ્ધિ થાય છે એ, સર્વજનું વચન છે.

વિતહકરણં વિરાહણા વિતથનું કરણ વિરાધના છે=સર્વજના વચનથી વિપરીત રીતે પડિલેહણ કરવાથી સર્વજવચનની વિરાધના થાય છે.

ન ઝગ ઇદુફલજોગો વળી ઈષ્ટ ફળનો યોગ થતો નથી.

તેમાં યુક્તિ બતાવે છે -

ન હિ અણુવાયા ઉવેયં પાવિજ્જ ખરેખર અનુપાયથી ઉપેય પ્રાપ્ત થતું નથી, અર્થાત્ ભગવાનના વચનથી વિપરીત રીતે પડિલેહણ કરવું તે નિર્જરાનો અનુપાય છે, અને તે અનુપાયરૂપ પડિલેહણથી નિર્જરારૂપ ઉપેય પ્રાપ્ત થતું નથી.

તેમાં દૃષ્ટાંત બતાવે છે --

અકાલ નિદરિસણં અકાળચારી કર્ષકાદિ અહીં નિદર્શન છે=અકાળે ખેતી કરનારા ખેડૂત આદિનું અહીં દૃષ્ટાંત છે. અર્થાત્ ખેતીનો કાળ ન હોય ત્યારે ખેતી કરનાર ખેડૂતને જેમ ખેતીનું ફળ મળતું નથી, પરંતુ કેવલ શ્રમ જ પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે પડિલેહણનો કાળ ન હોય ત્યારે પડિલેહણ કરનાર સાધુને પડિલેહણનું નિર્જરારૂપ ફળ મળતું નથી, પરંતુ કેવલ પડિલેહણની ક્રિયાનો શ્રમ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ કથનને સ્પષ્ટ કરે છે -

વિવજ્જઓ હોયલ્લં આ રીતે વિપર્યય જ થાય છે, એથી યતનાથી સર્વત્ર=પડિલેહણની સર્વ ક્રિયામાં, આજ્ઞાપ્રધાન થવું જોઈએ.

'તિ' વૃદ્ધસંપ્રદાયના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

સપરિકર: દ્વયાર્થ: સપરિકર 'ઝોહણ' ઇત્યાદિ ગાથાદ્વયનો અર્થ છે.

આશય એ છે કે, ઓઘનિર્યુક્તિની ગાથા ૨૭૦માં 'ઝોહણ' ઇત્યાદિ અને ગાથા ૨૭૧માં 'એતે ઝ અણાણસા' ઇત્યાદિ છે, તેના વર્ણનરૂપે જ પ્રસ્તુતમાં ગાથા ૨૫૫-૨૫૬-૨૫૭-૨૫૮ મૂકેલ છે. આથી ઓઘનિર્યુક્તિની બે ગાથાના પરિકરસહિત આ પંચવસ્તુકગ્રંથની ચાર ગાથા છે, એ પ્રકારનો અર્થ બતાડવા માટે અહીં ટીકાના અંતે કહેલ છે કે, પરિકર સહિત અર્થાત્ ઓઘનિર્યુક્તિની તે બે ગાથા સાથે સંકળાયેલ પદાર્થના વિસ્તાર સહિત, 'ઝોહણેત્યાદિ' ઓઘનિર્યુક્તિની બે ગાથાનો અર્થ છે.

આ પ્રકારનો ભાવ અહીં ભાસે છે, તત્ત્વ બહુશ્રુત જાણે.

ભાવાર્થ :

સાધુ જીવદયા માટે પ્રત્યુપેક્ષણ કરે છે. તેથી સવારનું પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી મુહુપત્તિ આદિ દશ વસ્તુઓનું પડિલેહણ થાય તે વખતે સૂર્ય ઊગે, એ પડિલેહણ કરવાનો શાસ્ત્રસંમત કાળ છે.

આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે પૂર્વે બતાવેલા પાંચ મતો દ્વારા દર્શાવાયેલા કાળે પડિલેહણ કરવામાં આવે તો અંધારાને કારણે જીવદયાનું પાલન થાય નહીં, તેમ જ સૂર્યોદય પછી પડિલેહણ કરવામાં આવે તો જીવરક્ષામાં યત્ન થઈ શકે, પરંતુ સ્વાધ્યાયાદિ બળવાન યોગોનો નાશ થાય, જેથી સાધુ આત્માને તત્ત્વથી ભાવિત કરીને સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ કરી શકે નહીં, જેના કારણે પોતાના ભાવપ્રાણો પ્રત્યે ઉપેક્ષા થાય. આથી સાધુએ શાસ્ત્રસંમત એવા ઉચિત કાળે જ વસ્ત્રપડિલેહણ કરવી જોઈએ. ॥૨૫૮॥

અવતરણિકા :

અનાદેશાનામુન્યાસપ્રયોજનમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૫૫માં ન્યૂન-અધિક પ્રસ્ફોટના, પ્રમાર્જના અને વેળા બતાવી. તેમાં કાળથી ન્યૂન-અધિકત્વ બતાડવા માટે, સવારના પડિલેહણનો ઉચિત કાળ બતાવવાને બદલે પાંચ અનાદેશો બતાવ્યા. ત્યારપછી આ પાંચ અનાદેશો કેમ શાસ્ત્રસંમત નથી, તે બતાવીને સવારના પડિલેહણનો ઉચિત કાળ બતાવ્યો.

તેથી જિજ્ઞાસુને પ્રશ્ન થાય કે સવારના પડિલેહણનો ઉચિત કાળ બતાવવાને બદલે અનાદેશો બતાવવાનું શું પ્રયોજન છે ? તેથી અનાદેશોના ઉપન્યાસના=બતાવવાના, પ્રયોજનને કહે છે —

ગાથા :

ए ए उ अणादेसा एत्थ असंबद्धभासगं पि गुरू ।

असदं तु पण्णविज्ज त्ति खावणट्ठा विणिहिट्ठा ॥૨૫૯॥

અન્યથાર્થ :

અસંબદ્ધભાસગં પિ=અસંબદ્ધ ભાષક પણ અસદં તુ=અશઠને જ ગુરુ=ગુરુ પણ્ણવિજ્જ=પ્રજ્ઞાપના કરે=સમજાવે, ત્તિ=એ પ્રમાણે ખાવણટ્ઠા=ખ્યાપન અર્થે=જણાવવા માટે, એત્થ=અહીં=શાસ્ત્રમાં, એ એ અણાદેસા=વળી આ અનાદેશો વિણિહિટ્ઠા=વિનિર્દિષ્ટ છે=બતાવાયા છે.

ગાથાર્થ :

અસંબદ્ધ ભાષક પણ અશઠ જ શિષ્યને ગુરુ સમજાવે, એ પ્રમાણે જણાવવા માટે શાસ્ત્રમાં વળી આ અનાદેશો બતાવાયા છે.

ટીકા :

एते च कुक्कुटादयः अनादेशाः अत्र=शास्त्रे विनिर्दिष्टा इति योगः, किमर्थमित्यत्राह-असम्बद्धभाषकमपि शिष्यमशठं त्विति योगः अशठमेव, गुरुः=आचार्यः प्रज्ञापयेत् तत्त्वप्ररूपणया, इति=एवं ख्यापनार्थ=ज्ञापनार्थं विनिर्दिष्टा इति गाथार्थः ॥२५९॥

ટીકાર્થ :

અત્ર=શાસ્ત્રે ચ એતે કુર્કુટાદયઃ અનાદેશાઃ વિનિર્દિષ્ટા इति યોગઃ અને અહીં=શાસ્ત્રમાં, આ કુર્કુટાદિ=કૂકડાદેશી આદિ, અનાદેશો નિર્દેશાયા છે, મૂળગાથાના અંતમાં રહેલમાં 'વિનિર્દિષ્ટા'નો પ્રથમ પાદમાં રહેલ અણાદેસા સાથે સંબંધ છે, એમ જણાવવા માટે ટીકામાં વિનિર્દિષ્ટા પછી इति યોગઃ શબ્દ મૂકેલ છે.

કિમર્થમિત્યત્રાહ— શા માટે નિર્દેશાયા છે ? એ પ્રકારની શંકામાં કહે છે —

અસંબદ્ધ ગાથાર્થઃ અસંબદ્ધ ભાષક પણ અશઠ જ શિષ્યને ગુરુ=આચાર્ય, તત્ત્વની પ્રરૂપણા દ્વારા પ્રજ્ઞાપન કરે=સમજાવે, એ પ્રમાણે ખ્યાપનના અર્થે=જ્ઞાપનના અર્થે=જણાવવા માટે, આ અનાદેશો નિર્દેશાયા છે.

મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ અસદં તુ નો પૂર્વાર્ધમાં રહેલ અસંબદ્ધભાસંગં પિ સાથે સંબંધ છે, તે બતાવવા માટે ટીકામાં શિષ્યમશઠં તુ પછી इति યોગઃ શબ્દ મૂકેલ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પડિલેહણની ક્રિયાનો કાળ બતાવતી વખતે આ પાંચ મતોને અનાદેશ તરીકે શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે; કેમ કે પડિલેહણના વિષયમાં કોઈક જિજ્ઞાસુ શિષ્યને પોતાની મતિ પ્રમાણે સવારની પડિલેહણના કાળનો વિચાર આવે ત્યારે તે જિજ્ઞાસુ શિષ્ય અસંબદ્ધ રીતે કાળને જોડતો હોય; આમ છતાં જો તે શિષ્ય અસંબદ્ધ કાળને અશઠ ભાવથી જોડતો હોય તો ગુરુ તેને તત્ત્વની પ્રરૂપણા દ્વારા પ્રતિલેખનાનો સાચો કાળ શાસ્ત્ર દ્વારા જણાવે, તે માટે શાસ્ત્રમાં પાંચ અનાદેશો બતાવ્યા છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે કોઈ શિષ્ય સાંજના પડિલેહણનો કાળ વિચારે તો તેને થાય કે સાંજનું પડિલેહણ ચોથા પ્રહરના પ્રારંભમાં કરવાનું હોય છે, તે પ્રમાણે સવારની પડિલેહણનો કાળ પણ ચોથા પહોરના પ્રારંભમાં જ હોવો જોઈએ, અને કૂકડો રાત્રિના ચોથા પહોરના પ્રારંભમાં જ બોલતો હોય છે, તેથી તે શિષ્ય કલ્પના કરે કે કૂકડો બોલે ત્યારે સવારની પડિલેહણ શરૂ કરવી જોઈએ.

વળી કોઈક વિચારક શિષ્યને થાય કે અંધારામાં પડિલેહણ થાય નહિ; કેમ કે જીવરક્ષા ન થઈ શકે, અને સવારના સૂર્યોદય પછી સૂત્રપોરિસી કરવાની હોય છે. તેથી તે કલ્પના કરે કે અરુણોદય થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવી જોઈએ.

ત્યારે વળી હજી સૂક્ષ્મ વિચારક કોઈ સાધુને થાય કે અરુણોદય વખતે પણ પૂરતો પ્રકાશ હોતો નથી, તેથી પ્રકાશ થાય ત્યારે પડિલેહણ કરવી જોઈએ.

ત્યારે વળી કોઈ શિષ્ય વિચારે કે સાધુઓ પરસ્પર એકબીજાને જોઈ શકે તેટલો પ્રકાશ થયો હોય તો જીવરક્ષા સારી રીતે થઈ શકે. માટે તે કલ્પના કરે કે સાધુઓ પરસ્પર એકબીજાને જોઈ શકે તેટલો પ્રકાશ થાય ત્યારે જ પડિલેહણ કરવી જોઈએ.

વળી અન્ય કોઈ વિચારક શિષ્યને થાય કે સાધુઓને પરસ્પર જોવામાં તો અલ્પ પ્રકાશ ચાલે, પરંતુ તેટલા પ્રકાશમાત્રથી જીવરક્ષા બરાબર ન થાય. તેથી હાથની રેખાઓ દેખાય તેટલો પ્રકાશ થયો હોય ત્યારે જ સાધુએ પડિલેહણ કરવી જોઈએ.

આ સર્વ વિચારણા કરનાર શિષ્યો અશઠ ભાવથી અસંબદ્ધ બોલનારા છે, અને તેઓને સાચો બોધ કરાવવા માટે શાસ્ત્રમાં આ બધા મતો બતાવ્યા છે, જેથી પડિલેહણના કાળના વિષયમાં વિચારક શિષ્યને પોતાના મનમાં ઊઠતા આવા વિકલ્પો ઉચિત નથી, એવું જ્ઞાન થાય; કેમ કે આ બધા વિકલ્પોમાં કંઈક વિચારકતા હોવા છતાં પણ કંઈક અંશે ત્રુટી છે.

વળી, હાથની રેખાઓ દેખાય ત્યારે પડિલેહણ કરવાનું કહેનાર શિષ્યની વિચારણા જીવરક્ષાને અનુરૂપ હોવા છતાં પણ કોઈક સંયોગોમાં સ્વાધ્યાયની વ્યાધાતક બને તેવી છે; કેમ કે વાદળાંથી આકાશ ઘેરાયેલું હોય વગેરે કોઈપણ પ્રસંગોમાં સૂર્યોદય થવા છતાં હાથની રેખાઓ દેખાઈ શકે તેમ ન હોય ત્યારે, સ્વાધ્યાયને ગૌણ કરીને શિષ્ય પડિલેહણનું વિલંબન પણ કરે.

તેથી તેવું માનનાર શિષ્યોને સાચો બોધ કરાવવા અર્થે ગ્રંથકારે આ સર્વ અનાદેશો બતાવ્યા, અને ત્યારપછી પડિલેહણ કરવાનો ઉચિત કાળ પણ બતાવ્યો. ॥૨૫૯॥

અવતરણિકા :

અવિપર્યાસમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અવિપર્યાસને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૫૩માં અન્યૂન-અનતિરિક્ત-અવિપર્યાસવાળી પડિલેહણને આશ્રયીને આઠ ભાંગાઓ બતાવ્યા, અને ગાથા ૨૫૪માં કહ્યું કે અન્યૂન-અનતિરિક્ત-અવિપર્યાસવાળી પ્રત્યુપેક્ષણરૂપ પ્રથમ ભાંગો શુદ્ધ છે. ત્યારપછી ગાથા ૨૫૫માં અન્યૂન-અનતિરિક્ત પડિલેહણનું સ્વરૂપ બતાવતાં અત્યાર સુધી પડિલેહણમાં કાળને આશ્રયીને ન્યૂનત્વ અને અધિકત્વનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે અવિપર્યાસવાળી પડિલેહણનું સ્વરૂપ બતાડવા માટે કહે છે —

ગાથા :

ગુરુપચ્ચક્ષ્ણાગિલાણસેહમાઈણ પેહણં પુલ્લિં ।

તો અપ્પણો પુલ્લમહાકડાઈં ઇઅરે દુવે પચ્છ ॥૨૬૦॥

અન્વયાર્થ :

પુલ્લિં=પૂર્વે ગુરુપચ્ચક્ષ્ણાગિલાણસેહમાઈણ તો અપ્પણો પેહણં=ગુરુ, પ્રત્યાખ્યાનવાળા, ગ્લાન, શૈક્ષ આદિની, ત્યારપછી આત્માની (ઉપધિનું)પ્રેક્ષણ=પ્રતિલેખન; (એ પુરુષઅવિપર્યાસ છે.) પુલ્લં=પૂર્વે અહાકડાઈં=યથાકૃતને=યથાકૃત વસ્ત્રાદિને, પચ્છ=પછી ઇઅરે દુવે=ઈતર બેને=અલ્પ અને બહુપરિકર્મવાળાં વસ્ત્રાદિને, (પ્રતિલેખે, એ ઉપકરણઅવિપર્યાસ છે.)

ગાથાર્થ :

પુરુષઅવિપર્યાસમાં પૂર્વે ગુરુ, પ્રત્યાખ્યાનવાળા, ગ્લાન, શૈક્ષ વગેરેની ઉપધિની ક્રમસર પ્રત્યુપેક્ષણ

કરે, ત્યારપછી પોતાની ઉપધિની પ્રત્યુપેક્ષણ કરે. ઉપધિઅવિપર્યાસમાં પૂર્વે યથાકૃત વસ્ત્રાદિની પ્રત્યુપેક્ષણ કર્યા પછી અલ્પપરિકર્મ અને બહુપરિકર્મવાળાં વસ્ત્રાદિની પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

ટીકા :

ગુરુપ્રત્યાખ્યાનગ્લાનશિક્ષકાદીનાં પ્રેક્ષણમિતિ પ્રત્યુપેક્ષણં પૂર્વમ્=આદૌ, અયં પુરુષાવિપર્યાસઃ, પ્રથમં ગુરોઃ=આચાર્યસ્ય સમ્બન્ધી ઉપધિરાભિગ્રહિકસાધ્વભાવે સર્વૈઃ પ્રત્યુપેક્ષિતવ્યઃ, તદનુ પ્રત્યાખ્યાનિનઃ=ક્ષપકસ્ય, તદનુ ગ્લાનસ્ય, તદનુ શિષ્યકસ્ય=અભિનવપ્રવ્રજિતસ્ય, આદિશબ્દાદ્ વ્યાપૃતવૈયાવૃત્ત્યકરાદિપરિગ્રહઃ, તત આત્મન ઇતિ ।

ઉપકરણાવિપર્યાસમાહ-પૂર્વે યથાકૃતાનિ વસ્ત્રાદિનિ, સંયમોપકારકત્વાત્ તથાકરણે તત્ર બહુમાનાદ્, ઇતરે દ્વે=ઉપકરણજાતે અલ્પપરિકર્મબહુપરિકર્મરૂપે પશ્ચાત્=તદુત્તરકાલં પ્રત્યુપેક્ષેતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૦॥

ટીકાર્થ :

ગુરુ, પ્રત્યાખ્યાનવાળા=તપસ્વી, ગ્લાન, શિક્ષકાદિની ઉપધિનું પૂર્વે=આદિમાં, પ્રેક્ષણ=પ્રત્યુપેક્ષણ, એ પુરુષનો વિપર્યાસ છે.

હવે અવિપર્યાસથી ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવા માટે ગુરુ આદિના ક્રમને સ્પષ્ટ કરે છે —

પ્રથમ=પ્રત્યુપેક્ષણમાં સૌથી પહેલાં, ગુરુના=આચાર્યના, સંબંધવાળી ઉપધિ અભિગ્રહિક સાધુઓનો અભાવ હોતે છે તે સર્વએ=બધા સાધુઓએ, પ્રત્યુપેક્ષવી જોઈએ. તેનાથી પછી પ્રત્યાખ્યાનીની=ક્ષપકની=તપસ્વી સાધુની, ત્યારપછી ગ્લાનની, તેનાથી પછી શિષ્યકની=અભિનવ પ્રવ્રજિતની=નવદીક્ષિત સાધુની, 'આદિ' શબ્દથી="શિક્ષકાદીનાં"માં 'આદિ' શબ્દથી, વ્યાપૃત એવા વૈયાવૃત્ત્યકર આદિનો પરિગ્રહ છે=ગ્લાનાદિની વૈયાવચ્ચ વગેરે કાર્યમાં રોકાયેલા વૈયાવચ્ચ કરનારા સાધુ વગેરેનો સંગ્રહ છે. ત્યારપછી આત્માની અર્થાત્ ઉપરમાં બતાવ્યા એ તપસ્વી સાધુ વગેરેની તેમ જ 'આદિ' શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ વૈયાવચ્ચકારી સાધુ વગેરેની ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ થઈ જાય ત્યારપછી પોતાની, ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ.

'ઇતિ' પુરુષ અવિપર્યાસના સ્વરૂપ કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

ઉપકરણના અવિપર્યાસને કહે છે=ઉપકરણના અવિપર્યાસનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

પૂર્વે યથાકૃત વસ્ત્રાદિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે; કેમ કે સંયમમાં ઉપકારકપણું હોવાથી=યથાકૃત વસ્ત્ર-પાત્રનું સંયમમાં ઉપકાર કરવાપણું હોવાથી, તે પ્રકારે કરણમાં=યથાકૃત વસ્ત્રાદિનું પ્રથમ પ્રત્યુપેક્ષણ કરવામાં, ત્યાં=યથાકૃત વસ્ત્રાદિમાં, બહુમાન થાય છે. ઇતર બેને=અલ્પપરિકર્મ અને બહુપરિકર્મરૂપ ઉપકરણ જાતને=ઉપકરણના સમૂહને, પાછળથી=તેનાથી ઉત્તરકાળને વિષે=યથાકૃત વસ્ત્રાદિના પ્રત્યુપેક્ષણથી પછીના કાળને વિષે, પ્રત્યુપેક્ષણ કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જો ગુરુની ઉપધિ પલેવવાનો અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો હોય તેવા કોઈ અભિગ્રહધારી સાધુ ન હોય તો બધા સાધુઓએ પહેલાં આચાર્યની ઉપધિ પડિલેહવી. પછી ક્રમશઃ તપસ્વી, ગ્લાન, નવદીક્ષિત, વૈયાવચ્ચ વગેરે કાર્યમાં રોકાયેલા વૈયાવચ્ચી સાધુ વગેરેની ઉપધિ પડિલેહવી, પછી પોતાની ઉપધિ પડિલેહવી. આ પુરુષની અપેક્ષાએ અવિપર્યાસનો ક્રમ છે.

વળી ઉપકરણના અવિપર્યાસનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે — પહેલાં યથાકૃત વસ્ત્રાદિની પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ; કારણ કે યથાકૃત વસ્ત્રાદિ સંયમપાલનમાં અધિક ઉપકારી છે, આથી પહેલાં તેની પ્રતિલેખના કરવાથી યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ઉપર આદર થાય છે, અને તે આદરને કારણે સાધુને નિર્દોષ વસ્ત્ર-પાત્ર પ્રત્યે અધિક પક્ષપાતનો ભાવ થાય છે. ત્યારપછી ક્રમશઃ અલ્પપરિકર્મ અને બહુપરિકર્મ, એમ બે પ્રકારનાં વસ્ત્ર અને પાત્રની પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ.

વળી નિર્દોષ વસ્ત્ર-પાત્ર ત્રણ પ્રકારનાં છે : (૧) યથાકૃત, (૨) અલ્પપરિકર્મ અને (૩) બહુપરિકર્મ.

(૧) ગૃહસ્થ પાસેથી મેળવ્યા પછી જે વસ્ત્રાદિમાં ફાડવું, સાંધવું, વગેરે કાંઈપણ પરિકર્મ ન કરવું પડે, અર્થાત્ જેવું વહોર્યું હોય તેવું જ ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવું હોય તે વસ્ત્ર અને પાત્રને યથાકૃત વસ્ત્ર અને પાત્ર કહેવાય.

(૨) ગૃહસ્થ પાસેથી નિર્દોષ રીતે મેળવ્યા પછી જે વસ્ત્ર કે પાત્ર થોડું ફાડવું, સાંધવું વગેરે પરિકર્મ કર્યા પછી જ ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવું હોય, તે વસ્ત્ર કે પાત્રને અલ્પપરિકર્મવાળું કહેવાય.

(૩) ગૃહસ્થ પાસેથી નિર્દોષ રીતે મેળવ્યા પછી જે વસ્ત્ર કે પાત્ર ઘણું જ પરિકર્મ કર્યા પછી ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવું હોય, તે વસ્ત્ર કે પાત્રને બહુપરિકર્મવાળું કહેવાય.

માટે સાધુઓએ મુખ્યત્વે યથાકૃત વસ્ત્ર અને પાત્ર વહોરવાં જોઈએ; કારણ કે પરિકર્મવાળાં વસ્ત્રાદિ વહોરવાથી તેનું પરિકર્મ કરવામાં સંયમવિરાધના, આત્મવિરાધના, સ્વાધ્યાયનો પલિમંથ એટલે કે સ્વાધ્યાયહાનિ વગેરે દોષો થાય છે. છતાં યથાકૃત વસ્ત્રાદિ ન મળે તો અલ્પપરિકર્મવાળાં વસ્ત્રાદિ વહોરી શકાય, અને અલ્પપરિકર્મવાળાં વસ્ત્રાદિ પણ ન મળે તો છેવટે બહુપરિકર્મવાળાં વસ્ત્રાદિ પણ વહોરી શકાય. ॥૨૬૦॥

અવતરણિકા :

इदानीमर्थतो गतमपि विपर्यासं विशेषाभिधानार्थमाह —

અવતરણિકાર્થ :

હવે અર્થથી જણાવેલ પણ વિપર્યાસને વિશેષથી કહેવા અર્થે કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ઉપધિ અને પુરુષનો અવિપર્યાસ બતાવ્યો. આથી તેનાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ વિપર્યાસરૂપ છે, તેમ અર્થથી જણાય છે; તોપણ અપવાદથી ક્યારે પુરુષવિપર્યાસ કરવાનો છે ? અને ક્યારે ઉપધિવિપર્યાસ કરવાનો છે ? તે રૂપ વિશેષ બતાડવા માટે કહે છે —

ગાથા :

पुरिसुवहिविवच्चासो सागरिअ करिज्ज उवहिवच्चासं ।

आपुच्छित्ताण गुरुं पहुव्वमाणेयरे वितहं ॥૨૬૧॥

અન્યથાર્થ :

પુરિસુવહિવિવચ્ચાસો=પુરુષ-ઉપધિનો વિપર્યાસ (કરવો જોઈએ નહીં, તેમાં અપવાદ બતાવે છે —) સાગરિઅ=સાગારિક હોતે છતે ઉવહિવચ્ચાસં કરિજ્જ=ઉપધિના વિપર્યાસને કરે. પહુવ્વમાણે=(આભિગ્રહિક

સાધુનો) પ્રભવ હોતે છતે ગુરુ આપુચ્છિતાણ=ગુરુને પૂછીને ઇચ્છે=ઈતર વિષયક=પ્રત્યાખ્યાની આદિ સાધુઓ વિષયક, (ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.) વિતરું=વિતર થાય છે=અન્યથા વિપરીત પડિલેહણ થાય છે.

ગાથાર્થ :

પુરુષવિપર્યાસ અને ઉપધિવિપર્યાસ કરવો જોઈએ નહીં. હવે અપવાદથી ઉપધિવિપર્યાસનું સ્થાન બતાવે છે — સાગારિક હોતે છતે ઉપધિવિપર્યાસ કરે. હવે અપવાદથી પુરુષવિપર્યાસનું સ્થાન બતાવે છે- આભિગ્રહિક સાધુનો પ્રભવ હોતે છતે, ગુરુને પૂછીને પ્રત્યાખ્યાની આદિ સાધુઓ વિષયક ઉપધિનું પડિલેહણ કરે, અન્યથા વિપરીત પ્રત્યુપેક્ષણ થાય છે.

ટીકા :

પુરુષોપધિવિપર્યાસ इति पुरुषविपर्यासो गुरुं विहाय प्रत्याख्यानिन इत्यादिरूपः उपधिविपर्यासस्तु प्रथमं बहुपरिकर्मादेः तदनु यथाकृतस्य, उपलक्षणत्वाच्चैतस्य पूर्वाह्ने प्रथमं भाजनानां तदनु वस्त्राणां अपराह्ને विपर्ययः एष विपर्यासः, अयं च न कर्तव्य इति ।

અપવાદમાહ — સાગારિકે ઉપધૌ તથા અનુચિતે કુર્યાદુપધિવિપર્યાસં મા ભૂત તત્ર બહુમાન ઇતરસ્ય વા સંક્લેશ इति, एवं गुरोराभिग्रहिके सति आपृच्छ्यैव गुरुम् आभिग्रहिकसम्पदा (? दि) प्रभवति सति गुरौ इतर इत्यन्येषां प्रत्याख्यानिप्रभृतीनां प्रत्युपेक्षेत, अन्यथा वितथमिति वितथं प्रत्युपेक्षणं भवतीति गायार्थः ॥૨૬૧॥

નોંધ :

આભિગ્રહિકસમ્પદા છે તેને સ્થાને આભિગ્રહિકસમ્પદિ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

પુરુષ અને ઉપધિનો વિપર્યાસ એટલે ગુરુને છોડીને પ્રત્યાખ્યાનવાળા સાધુની ઉપધિનું પ્રથમ પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું ઇત્યાદિરૂપ પુરુષનો વિપર્યાસ છે, વળી પ્રથમ બહુપરિકર્માદિનું=બહુપરિકર્મવાળા અને અલ્પ પરિકર્મવાળા વસ્ત્ર અને પાત્રનું, ત્યારપછી યથાકૃત વસ્ત્રાદિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું એ ઉપધિનો વિપર્યાસ છે. અને આનું=પ્રથમ બહુપરિકર્માદિવાળા વસ્ત્રાદિનું અને પછી યથાકૃત વસ્ત્રાદિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું એ ઉપધિનો વિપર્યાસ છે એ કથનનું, ઉપલક્ષણપણું હોવાથી, પૂર્વાહ્નમાં પ્રથમ ભાજનોનું=પાત્રાઓનું, ત્યારપછી વસ્ત્રોનું= પાત્ર સંબંધી ઝોળી આદિ વસ્ત્રોનું, પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું, અને અપરાહ્નમાં વિપર્યય=સાંજે પાત્રપડિલેહણમાં પ્રથમ પાત્રાઓના પ્રત્યુપેક્ષણને બદલે પહેલાં ઝોળી આદિ વસ્ત્રોનું અને ત્યારપછી પાત્રાઓનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું, એ ઉપધિનો વિપર્યાસ છે. અને આ=પુરુષનો વિપર્યાસ અને ઉપધિનો વિપર્યાસ, કરવા યોગ્ય નથી.

‘इति’ પુરુષ અને ઉપધિવિપર્યાસના સ્વરૂપના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

અપવાદને કહે છે —

સાગારિક હોતે છતે ઉપધિમાં તે પ્રકારે અનુચિત હોતે છતે=ગૃહસ્થ વિદ્યમાન હોતે છતે ઉપધિમાં કોઈ કીમતી વસ્ત્ર-પાત્રનું પડિલેહણ કરવું અનુચિત હોતે છતે, ત્યાં=યથાકૃત વસ્ત્રાદિમાંથી કોઈક કીમતી વસ્તુમાં, બહુમાન=ચોરાદિ ગૃહસ્થને તે કીમતી વસ્તુ લેવાનો પરિણામ, અથવા ઈતરને સંકલેશ ન થાઓ=સાધુને તે ચોર વગેરે તરફથી ઉપદ્રવ ન થાઓ, એથી કરીને સાધુ ઉપધિના વિપર્યાસને કરે.

આ પ્રકારે=જે પ્રકારે ઉપધિવિપર્યાસના વિષયમાં અપવાદ છે એ પ્રકારે, ગુરુની ઉપધિનું પડિલેહણ કરવા માટે આભિગ્રહિક હોતે છતે=આભિગ્રહિકની સંપદાવાળા ગુરુ પ્રભવતે છતે=ગુરુની ઉપધિનું પડિલેહણ કરવાનો અભિગ્રહ ધારણ કરનારા સાધુઓવાળા ગુરુ હોતે છતે, ગુરુને પૂછીને જ ઈતરવિષયક=અન્ય પરચક્ષ્માણવાળા વગેરેની, ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

અન્યથા વિતથ થાય છે=વિતથ પ્રત્યુપેક્ષણ થાય છે, અર્થાત્ અપવાદના સ્થાન વગર પણ સાધુ પુરુષનો કે ઉપધિનો વિપર્યાસ કરે તો, તેનું પ્રત્યુપેક્ષણ વિપરીત થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું તે પ્રમાણે ગુરુની ઉપધિ છોડીને ક્ષપકાદિની ઉપધિનું પ્રથમ પડિલેહણ કરવામાં આવે તો પુરુષવિપર્યાસરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય; તેમ જ પ્રથમ બહુકર્મવાળા અને અલ્પપરિકર્મવાળા વસ્ત્ર-પાત્રનું પડિલેહણ કર્યા પછી યથાકૃત વસ્ત્ર-પાત્રનું પડિલેહણ કરવામાં આવે તો ઉપધિવિપર્યાસરૂપ દોષ થાય. તે રીતે સવારના પાત્રપડિલેહણમાં પ્રથમ પાત્રનું પડિલેહણ કર્યા પછી પાત્રનાં વસ્ત્રોનું પડિલેહણ કરવામાં આવે અને સાંજના પાત્રપડિલેહણમાં પ્રથમ પાત્રનાં વસ્ત્રોનું પડિલેહણ કર્યા પછી પાત્રનું પડિલેહણ કરવામાં આવે તો ઉપધિવિપર્યાસરૂપ દોષ થાય. આમ, પુરુષવિપર્યાસ અને ત્રણેય પ્રકારનો ઉપધિવિપર્યાસ કરવો જોઈએ નહિ.

આમ છતાં, સાધુ પડિલેહણ કરતા હોય ત્યારે ત્યાં કોઈ ગૃહસ્થ બેઠેલ હોય, અને તેના દેખતાં કોઈ સારી ઉપધિનું પડિલેહણ કરવામાં આવે તો તે ગૃહસ્થને તે સારી વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનો પરિણામ થાય તેમ હોય તો, અપવાદથી સાધુ ઉપધિનો વિપર્યાસ કરે, જેથી સાધુની સારી વસ્તુઓ ચોરના જોવામાં ન આવવાથી તેને તે વસ્તુના ગ્રહણનો પરિણામ થાય નહિ; અને જો તેવા સમયે ઉપધિનું પડિલેહણ વિપર્યાસથી કરવામાં ન આવે અને તે ચોર વગેરેના દેખતાં જો સારાં વસ્ત્ર કે પાત્રનું પડિલેહણ કરવામાં આવે તો સાધુની તે સારી વસ્તુ લેવાનો ચોર વગેરેને પરિણામ થાય, અથવા ચોરના ઉપદ્રવને કારણે સાધુને પણ સંકલેશ થવાનો સંભવ રહે.

વળી, જ્યારે આભિગ્રહિક સાધુઓની સંપદા ગુરુ પાસે વિદ્યમાન હોય ત્યારે, ગુરુની ઉપધિનું પડિલેહણ આભિગ્રહિક સાધુઓ કરે છે. તેથી શિષ્ય ગુરુને પૂછીને, ગુરુ સિવાય અન્ય ક્ષપકાદિ સાધુઓની ઉપધિનું પડિલેહણ કરે, તે અપવાદથી પુરુષનો વિપર્યાસ છે, જે દોષરૂપ નથી. પરંતુ જો તેવા કોઈ કારણ સિવાય ગુરુને છોડીને અન્ય સાધુઓની ઉપધિનું પહેલાં પડિલેહણ કરે અથવા કારણ વગર યથાકૃત વસ્ત્રાદિને પ્રથમ ન પહેલે કે પાત્રપડિલેહણમાં વસ્ત્ર-પાત્રોનું પડિલેહણ જે રીતે કરવાનું છે તે રીતે ન કરે તો, તે સાધુની પ્રત્યુપેક્ષણ વિતથ થાય છે; અર્થાત્ વિપર્યાસવાળી થાય છે, જે દોષરૂપ છે. ॥૨૬૧॥

અવતરણિકા :

ઉપસંહરત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૩૩થી ૨૬૧માં વસ્ત્રના પડિલેહણની વિધિ બતાવી. હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે —

ગાથા :

અપ્પડિલેહિય દોસા આણાઈ અવિહિણા વિ તે ચેવ ।

તમ્હા ઉ સિવિલ્લઅવ્વા પડિલેહા સેવિઅવ્વા ચ ॥૨૬૨॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

અપ્પડિલેહિય=(ઉપધિ) અપ્રત્યુપેક્ષિત હોતે છતે આણાઈ દોસા=આજ્ઞા આદિ=આજ્ઞાભંગાદિ, દોષો થાય છે, અવિહિણા વિ=અવિધિથી પણ (પ્રત્યુપેક્ષિત હોતે છતે) તે ચેવ=તે જ=આજ્ઞાભંગાદિ દોષો જ, થાય છે. તમ્હા ઉ=તે કારણથી જ પડિલેહા=પ્રત્યુપેક્ષણ સિવિલ્લઅવ્વા=શીખવી જોઈએ સેવિઅવ્વા ચ=અને સેવવી જોઈએ.

ગાથાર્થ :

ઉપધિ અપ્રત્યુપેક્ષિત હોતે છતે આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે, અવિધિથી પણ પ્રત્યુપેક્ષિત હોતે છતે આજ્ઞાભંગાદિ જ દોષો છે. તે કારણથી જ પ્રત્યુપેક્ષણ શીખવી જોઈએ અને સેવવી જોઈએ.

ટીકા :

અપ્રત્યુપેક્ષિતે ઉપધાવિતિ ગમ્યતે દોષાઃ આજ્ઞાદયઃ=આજ્ઞાનવસ્થાદયઃ, અવિધિનાડપિ પ્રત્યુપેક્ષિતે ત એવ દોષા ઇતિ, ચસ્માદેવં તસ્માચ્છિક્ષિતવ્યા પ્રત્યુપેક્ષણેતિ તદુપલક્ષિતા પ્રમાર્જનાદિક્રિયા, સેવિતવ્યા ચ યથાડગમમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૨॥

ટીકાર્થ :

ઉપધિ અપ્રત્યુપેક્ષિત હોતે છતે=ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ નહીં કરાયે છતે, આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગ-અનવસ્થાદિ, દોષો થાય છે; અવિધિથી પણ પ્રત્યુપેક્ષિત હોતે છતે=ઉપધિનું પ્રત્યુપેક્ષણ અવિધિથી કરાયે છતે પણ, તે જ=આજ્ઞાભંગાદિ જ, દોષો થાય છે. જે કારણથી આમ છે તે કારણથી પ્રત્યુપેક્ષણ શીખવી જોઈએ. તેનાથી ઉપલક્ષિત=પ્રત્યુપેક્ષણથી ઉપલક્ષિત, એવી પ્રમાર્જનાદિ ક્રિયા શીખવી જોઈએ, અને યથાઆગમ=જે પ્રમાણે આગમમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે, સેવવી જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઉપધિની પ્રતિલેખના ન કરવાથી આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને છકાયની વિરાધના એમ ચાર દોષો થાય છે, અને અવિધિથી પ્રતિલેખના કરવાથી પણ તે જ ચાર દોષો થાય છે. આથી પ્રતિલેખનાની વિધિ જાણવી જોઈએ, અને આગમમાં કહ્યા મુજબ આચરવી જોઈએ. તેમ જ પ્રતિલેખનાના ઉપલક્ષણથી પ્રમાર્જનાદિ ક્રિયા પણ શીખવી જોઈએ અને આચરવી જોઈએ.

જો આ પ્રતિલેખના વિપરીત કરવામાં આવે, કે ન કરવામાં આવે, તો ભગવાનની આજ્ઞાનો ભંગ થાય, માટે આજ્ઞાભંગરૂપ દોષ લાગે. તેને જોઈને અન્ય પણ તેવી અવિધિવાળું પડિલેહણ કરતા થાય, તેથી અનવસ્થા એટલે કે અવિધિની પરંપરારૂપ દોષ લાગે.

“આજ્ઞાનવસ્થાદયઃ”માં ‘આદિ’ પદથી છકાયની વિરાધના અને મિથ્યાત્વનું ગ્રહણ છે અને તે આ રીતે થાય —

ઉપધિનું પડિલેહણ ન કરવામાં આવે કે વિપરીત કરવામાં આવે તો જયણના અભાવને કારણે છકાયના જીવોની વિરાધના થાય; અને જો સાધુ પડિલેહણ ન કરે તો કોઈને વિપર્યાસ થાય કે સાધુને પડિલેહણ કરવાની જરૂર નથી. અથવા સાધુ જેમ-તેમ પડિલેહણ કરતા હોય તો અન્યને પણ પડિલેહણની વિધિ આ પ્રકારે જ છે એમ વિપરીત બોધ થાય. જેમાં પોતે નિમિત્ત બને; તેમ જ 'મારે ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર પડિલેહણ કરવું જોઈએ' એવા તત્ત્વના દૃઢ પક્ષપાતના અભાવને કારણે મિથ્યાત્વરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૨૬૨॥

અવતરણિકા :

પ્રતિદ્વારગાથાયાં પ્રત્યુપેક્ષણેતિ વ્યાખ્યાતમાદ્યદ્વારમ્, અધુના દ્વિતીયદ્વારમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૩૩મી પ્રતિદ્વારગાથામાં 'પ્રત્યુપેક્ષણ' એ પ્રકારનું મૂલદ્વારગાથાનું આદ્ય દ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે ૨૩૦મી મૂલદ્વારગાથાના 'પ્રમાર્જના' એ પ્રકારના દ્વિતીય દ્વારને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૩૦માં બતાવેલ પ્રતિદિનક્રિયાના ૧૦ દ્વારોમાંથી પહેલું પ્રતિલેખના દ્વાર છે. તેમાંથી વસ્ત્રપ્રતિલેખનાની સંક્ષેપથી વિધિ ૨૩૩મી રૂપ પ્રતિદ્વારગાથામાં બતાવી, અને તેનો વિસ્તારાર્થ ગાથા ૨૩૪થી માંડીને ૨૬૨ સુધી કર્યો. આથી પ્રતિદ્વારગાથામાં બતાવેલ વસ્ત્રપ્રત્યુપેક્ષણની વિધિનું વર્ણન પૂરું થયું, પરંતુ મૂલદ્વારગાથામાં બતાવેલ પડિલેહણ નામનું પ્રથમ દ્વાર હજુ સંપૂર્ણ પૂરું થયું નથી; કેમ કે પાત્રપ્રત્યુપેક્ષણની વિધિનું વર્ણન હજી બાકી છે, જેનું વર્ણન ગાથા ૨૬૩થી ૨૮૫માં ગ્રંથકાર કરવાના છે. અને ત્યારે જ મૂલદ્વારગાથાનું 'પ્રત્યુપેક્ષણ' નામનું પ્રથમ દ્વાર સંપૂર્ણ પૂરું થશે.

તથા ગાથા ૨૬૩ થી ૨૬૬ માં મૂલદ્વારગાથાના બીજાદ્વારરૂપ પ્રમાર્જનાનું સ્વરૂપ બતાવે છે; કેમ કે વસ્ત્રની પ્રતિલેખના કર્યા પછી સાધુને કાજો લેવાનો હોય છે, અને ત્યારપછી જ પાત્રપ્રત્યુપેક્ષણ કરવાની હોય છે, એ પ્રકારની વિધિ જણાવવા અર્થે ગ્રંથકારે વસ્ત્ર અને પાત્રની પ્રત્યુપેક્ષણના વર્ણન વચ્ચે પ્રમાર્જનાદ્વારનું વર્ણન કરેલ છે. અને અવતરણિકામાં મૂલદ્વારગાથાયાં ન કહેતાં પ્રતિદ્વારગાથાયાં કહેલ છે. તેથી પણ ખ્યાલ આવે કે મૂલદ્વારગાથામાં બતાવેલ સંપૂર્ણ પ્રત્યુપેક્ષણનું વર્ણન પુરું થયું નથી, પણ પ્રતિદ્વારગાથામાં બતાવેલ વસ્ત્રપ્રત્યુપેક્ષણનું જ વર્ણન પુરું થયું છે.

ગાથા :

પડિલેહિઠ્ઠણ ઉર્વાહિં ગોસંમિ પમજ્જણા ઉ વસહીએ .

અવરણહે પુણ પઢમં પમજ્જણા પચ્છ પડિલેહા ॥૨૬૩॥

અન્વયાર્થ :

ગોસંમિ=સવારમાં ઉર્વાહિં પડિલેહિઠ્ઠણ=ઉપધિને પડિલેહીને વસહીએ ઉ=વળી વસતિની પમજ્જણા=પ્રમાર્જના થાય છે; અવરણહે પુણ=વળી અપરાદમાં પઢમં પમજ્જણા=પ્રથમ (વસતિની) પ્રમાર્જના (અને) પચ્છ પડિલેહા=પછી (ઉપધિની) પડિલેહણ થાય છે.

ગાથાર્થ :

સવારમાં ઉપધિને પડિલેહીને વસતિની પ્રમાર્જના થાય છે, વળી અપરાહ્નમાં પહેલાં વસતિની પ્રમાર્જના અને પછી ઉપધિની પડિલેહણ થાય છે.

ટીકા :

પ્રત્યુપેક્ષ્યોર્પધિ - મુખ્યવસ્ત્રિકાવિલક્ષણં ગોસે=પ્રત્યૂષસિ તદનુ પ્રમાર્જ્જના તુ વસતેરિતિ, અપરાહ્ને પુનઃ પ્રથમં પ્રમાર્જ્જના વસતેઃ, પશ્ચાત્પ્રત્યુપેક્ષણોપધેરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૩॥

ટીકાર્થ :

ગોસમાં=પ્રત્યૂષમાં=સવારમાં, મુહુપત્તિ આદિના લક્ષણવાળી ઉપધિને પ્રત્યુપેક્ષણ કરીને, ત્યારપછી વસતિની પ્રમાર્જના થાય છે. વળી અપરાહ્નમાં પ્રથમ વસતિની પ્રમાર્જના થાય છે, પાછળથી ઉપધિની પ્રત્યુપેક્ષણ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અવતરણિકા :

તત્ર -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં વસતિની પ્રમાર્જના ક્યારે કરવી જોઈએ ? તે બતાવ્યું. હવે વસતિની પ્રમાર્જના કઈ રીતે કરવી જોઈએ ? તે બતાવતાં કહે છે -

ત્યાં=વસતિપ્રમાર્જનાની પ્રવૃત્તિમાં,

ગાથા :

વસહી પમજ્જિયવ્વા વક્ષેવવિવજ્જિણ ગીણ ।

ઉવઉત્તેણ વિવક્ષે નાયવ્વો હોઙ્ગ અવિહી ઉ ॥૨૬૪॥

અન્યથાર્થ :

વક્ષેવવિવજ્જિણ=વ્યાક્ષેપથી વિવર્જિત, ઉવઉત્તેણ=ઉપયુક્ત એવા ગીણ=ગીતાર્થે વસહી=વસતિ પમજ્જિયવ્વા=પ્રમાર્જવી જોઈએ. વિવક્ષે=વિપક્ષમાં=વ્યાક્ષેપાદિમાં, (વસતિની પ્રમાર્જના કરવા છતાં પણ) અવિહી ઉ=અવિધિ જ નાયવ્વો હોઙ્ગ=જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

ગાથાર્થ :

વ્યાક્ષેપથી રહિત, ઉપયુક્ત એવા ગીતાર્થે વસતિની પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ. વ્યાક્ષેપાદિમાં વસતિની પ્રમાર્જના કરવા છતાં પણ અવિધિ જ જ્ઞાતવ્ય થાય છે.

ટીકા :

વસતિઃ-ચતિનિવાસલક્ષણા પ્રમાર્જયિતવ્યા=પ્રમાર્ષ્ટવ્યા, કિંવિશિષ્ટેનેત્યાહ- વ્યાક્ષેપવિવર્જિતેન=અનન્યવ્યાપારેણ ગીતાર્થેન=સૂત્રાર્થવિદા ઉપયુક્તેન મનસા, વિપક્ષે=વ્યાક્ષેપાદૌ જ્ઞાતવ્યા (?વ્યો) ભવત્યવિધિરેવ પ્રમાર્જ્જનેડપીતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૪॥

★ “વ્યાક્ષેપાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી અગીતાર્થ સાધુનું ગ્રહણ છે.

ટીકાર્થ :

યતિના નિવાસના લક્ષણવાળી વસતિ પ્રમાર્જવી જોઈએ. કેવા વિશિષ્ટ સાધુએ પ્રમાર્જવી જોઈએ ? એથી કહે છે — વ્યાક્રેપથી વિવર્જિત=અનન્યવ્યાપારવાળા=અન્ય પ્રવૃત્તિઓથી રહિત, મનથી ઉપયુક્ત એવા ગીતાર્થે=સૂત્ર-અર્થના જાણનારે, વસતિ પ્રમાર્જવી જોઈએ, એમ અન્ય છે. વિપક્ષમાં=વ્યાક્રેપાદિમાં=સાધુ વ્યાક્રેપવાળા હોય અને વસતિ પ્રમાર્જવામાં ઉપયુક્ત ન હોય તો, પ્રમાર્જનમાં પણ=વસતિની પ્રમાર્જના કરવા છતાં પણ, અવિધિ જ જ્ઞાતવ્ય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

સઙ્ગ પમ્હલેણ મિઝણા ચોપ્પડમાઙ્ગરહિણ્ણ જુત્તેણં ।

અવિદ્ધદંડગેણં દંડગપુચ્છેણ નઽન્નેણં ॥૨૬૫॥

અન્યાર્થ :

મિઝણા=મૃદુ=કોમળ, ચોપ્પડમાઙ્ગરહિણ્ણ=ચોપ્પડ આદિથી રહિત=ચીકાશ, મેલ અને પરસેવાથી રહિત, જુત્તેણં=યુક્ત=પ્રમાણપેત, અવિદ્ધદંડગેણં=અવિદ્ધદંડકવાળા=વિધિપૂર્વક ગાંઠોથી બંધાયેલ, પમ્હલેણ=પક્ષમલ=દશિયોવાળા, દંડગપુચ્છેણ=દંડકપુચ્છ વડે=દંડાસન વડે, સઙ્ગ=સદા=સર્વ કાળે, (વસતિ પ્રમાર્જવી જોઈએ, પરંતુ) અન્નેણં ન=અન્ય વડે નહિ=સાવરણી આદિ વડે નહિ.

ગાથાર્થ :

કોમળ, ચીકાશ, મેલ અને પરસેવાથી રહિત, પ્રમાણપેત, વિધિપૂર્વક ગાંઠોથી બંધાયેલ, દશીઓવાળા દંડાસન વડે સર્વ કાળે વસતિ પ્રમાર્જવી જોઈએ, પરંતુ સાવરણી વગેરે વડે નહિ.

ટીકા :

સદા=સર્વકાલં પક્ષમલેન=પક્ષમલતા મૃદુના=અકઠિનેન ચોપ્પડમાદિરહિતેન=સ્નેહમલક્લેદરહિતેન યુક્તેન=પ્રમાણપેતેન અવિદ્ધદંડકેન=વિધિગ્રન્થિબન્ધેનેત્યર્થઃ દંડકપ્રમાર્જનેન-સંયતલોકપ્રસિદ્ધેન, નાઽન્યેન-કચવરણોધનાદિનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૫॥

ટીકાર્થ :

મૃદુ=અકઠિન, ચોપ્પડ આદિથી રહિત=સ્નેહ, મલ, કલેદથી રહિત=ચીકાશ, મેલ અને પરસેવાથી રહિત, યુક્ત=પ્રમાણથી ઉપેત, અવિદ્ધદંડકવાળા=વિધિથી ગ્રંથિબંધવાળા, પક્ષમલ=પક્ષમવાળા=દશિયોવાળા, સંયતલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા દંડકપ્રમાર્જન વડે=સાધુઓમાં પ્રસિદ્ધ એવા દંડાસન વડે, સદા=સર્વકાળ, સાધુએ વસતિ પ્રમાર્જવી જોઈએ, એમ પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. કચવરણોધનાદિ અન્ય વડે નહીં=સાવરણી વગેરે અન્ય સાધન વડે વસતિ પ્રમાર્જવી જોઈએ નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સવારના પહેલાં પ્રતિલેખના કર્યા પછી સાધુ વસતિની પ્રમાર્જના કરે છે, અને સાંજના પહેલાં વસતિની પ્રમાર્જના કર્યા પછી પ્રતિલેખના કરે છે, અને તે વસતિની પ્રમાર્જના ગીતાર્થ સાધુ કરે છે. તે ગીતાર્થ સાધુ પણ અન્ય વિચારણાઓથી વ્યાક્ષિપ્ત ચિત્ત વગર જીવરક્ષામાં ઉપયુક્ત થઈને પ્રમાર્જના કરે છે.

જો સાધુ આ રીતે વસતિની પ્રમાર્જના ન કરે તો વસતિ પ્રમાર્જવા છતાં પણ તેમને અવિધિનો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. અને વસતિની પ્રમાર્જના કેવા પ્રકારના દંડાસનથી કરવાની છે, તેનું સ્વરૂપ ગાથા ૨૬૫ માં બતાવેલ છે. તે સિવાય સાવરણી કે અન્ય કોઈ સાધનથી વસતિની પ્રમાર્જના સાધુ કરે નહીં; કેમ કે સાવરણી આદિ સાધનથી વસતિની પ્રમાર્જના કરવાથી ભૂમિ પર કોઈક અતિસુકોમળ જીવ હોય તો તેનો ઘાત થાય છે. માટે ગાથા ૨૬૫માં બતાવેલા સ્વરૂપવાળા દંડાસનથી જ સાધુએ વસતિનું પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ. ॥૨૬૩/૨૬૪/૨૬૫॥

અવતરણિકા :

અપ્રમાર્જને દોષનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વસતિનું પ્રમાર્જન નહીં કરવામાં પ્રાપ્ત થતા દોષોને કહે છે —

ગાથા :

અપમજ્જણંમિ દોસા જણગરહા પાણિઘાય મઙ્ગલણયા ।

પાયડપમજ્જણઝવહી ધુવણાધુવણંમિ દોસા ૩ ॥૨૬૬॥ (દારં) ॥

અન્યથાર્થ :

અપમજ્જણંમિ=(વસતિના) અપ્રમાર્જનમાં દોસા=દોષો થાય છે : જણગરહા=જનમાં ગર્હા=લોકમાં નિંદા, પાણિઘાય=પ્રાણીનો ઘાત=જીવવધ, પાયડપમજ્જણઝવહી મઙ્ગલણયા=પાદના અપ્રમાર્જનથી ઉપધિની મલિનતા, (અને તે ઉપધિના) ધુવણાધુવણંમિ=ધાવન-અધાવનમાં દોસા ૩=દોષો જ થાય છે.

ગાથાર્થ :

વસતિના અપ્રમાર્જનમાં દોષો થાય છે : લોકમાં નિંદા, જીવવધ, પાદના અપ્રમાર્જનથી થતું ઉપધિનું માલિન્ય, અને તે ઉપધિના ધાવન-અધાવનમાં દોષો જ થાય છે.

ટીકા :

અપ્રમાર્જને દોષા: વસતેરિતિ ગમ્યતે, કે ? इत्याह - जनगर्हा=लोकनिन्दा, प्राणिघातो रेणुसंसक्ततया, मालिन्यं पादाप्रमार्जनादुपधे: रेण्वाक्रान्तोपविशनेन, धावनाधावनयोर्दोषा एव कायात्मविराधनादय इति गाथार्थः ॥२६६॥

ટીકાર્થ :

વસતિના અપ્રમાર્જનમાં દોષો થાય છે. કયા ? એથી કહે છે — જનમાં ગર્હા=લોકમાં નિંદા, રેણુથી સંસક્તપણું હોવાથી પ્રાણીનો ઘાત થાય છે=પ્રમાર્જન નહીં કરવાથી વસતિ રજથી ખરડાયેલી હોવાને કારણે ત્યાં રહેલ જીવોનો નાશ થાય છે. પાદના અપ્રમાર્જનથી રેણુથી આકાંત વડે ઉપવિશન દ્વારા=પગને નહીં પ્રમાર્જવાથી ધૂળથી ખરડાયેલા પગ વડે આસન ઉપર બેસવા દ્વારા, ઉપધિનું માલિન્ય થાય છે. ધાવન-અધાવનમાં=મલિન થયેલ તે ઉપધિને ધોવામાં કે નહીં ધોવામાં, કાય-આત્મવિરાધનાદિ=છકાયની વિરાધના, આત્માની વિરાધના વગેરે, દોષો જ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ વસતિનું પ્રમાર્જન કરે નહીં તો લોકમાં નિંદા થાય કે જૈનધર્મના આચારો વિવેક વગરના છે; કેમ કે જૈન સાધુઓ પોતે વસે છે તે સ્થાન પણ શુદ્ધ રાખતા નથી.

બીજો દોષ પ્રાણિવધનો થાય છે; કેમ કે વસતિની પ્રમાર્જના ન કરવાથી ઉપાશ્રય ધૂળથી સંસક્ત રહેવાથી તેમાં જીવોત્પત્તિ થાય, અથવા તો ફરતા જીવો ધૂળ નીચે દબાઈ જાય, જેથી મૃત્યુ પામે.

વળી, વસતિનું પ્રમાર્જન ન કરવામાં આવે તો ધૂળથી ખરડાયેલા પગને પૂંજ્યા વગર ઉપધિ ઉપર બેસવાથી ઉપધિ મલિન થાય, તેથી વારંવાર ઉપધિ ધોવાથી જીવવિરાધના થાય અને પોતાની સંયમજીવનની આરાધના છોડીને વારંવાર ઉપધિ ધોવાથી આત્મવિરાધના પણ થાય. વળી સાધુ ઉપધિ ન ધોવે તોપણ ધૂળથી આકાંત ઉપધિમાં જીવોત્પત્તિ થવાને કારણે છકાયના જીવોની વિરાધના થાય, અને અતિમલિનતાને કારણે પોતાને રોગાદિ થવાથી આત્મવિરાધના પણ થાય.

આ રીતે વસતિની પ્રમાર્જના ન કરવાથી દોષો થાય છે, માટે સાધુએ વસતિની પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ. ॥૨૬૬॥

અવતરણિકા :

(?મૂલ)પ્રતિદ્વારગાથાયાં પ્રમાર્જ્જનેતિ વ્યાખ્યાતં, સામ્પ્રતં પાત્રકાણ્યધિકૃત્ય પ્રત્યુપેક્ષણમેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મૂલદ્વારગાથા ૨૩૦માં 'પ્રમાર્જના' એ પ્રકારના બીજા દ્વારનું ગાથા ૨૬૩થી ૨૬૬ સુધીમાં વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે પાત્રકોને=પાત્રાને, આશ્રયીને પ્રત્યુપેક્ષણને જ કહે છે —

નોંધ :

અવતરણિકામાં પ્રતિદ્વારગાથાયાં છે, તેને સ્થાને મૂલદ્વારગાથાયાં હોય, તેવું ભાસે છે.

ગાથા :

ચરિમાણ પોરિસીણ પત્તાણ ભાયણાણ પડિલેહા ।
સા પુણ ઇમેણ વિહિણા પત્તત્તા વીયરાગેહિ ॥૨૬૭॥

અન્વયાર્થ :

પોરિસીણ ચરિમાણ પત્તાણ=પોરિસી ચરિમ પ્રાપ્ત થયે છતે=દિવસના પહેલા પહોરનો ચોથો ભાગ બાકી રહે છે, ભાયણાણ=ભાજનોની=પાત્રોની, પડિલેહા=પ્રતિલેખના થાય છે. સા પુણ=વળી તે ઇમેણ વિહિણા=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, વિધિથી વીયરાગેહિ=વીતરાગ વડે પત્તત્તા=પ્રજપ્ત છે=પ્રરૂપાયેલી છે.

★ નિશીથ સૂત્રની ચૂર્ણિ ગાથા ૧૪૨૬ ની ટીકામાં “પદમપહરચ્ચઙ્ગાગવસેસા ચ ચરિમ ત્તિ ભણ્ણતિ” આ પ્રમાણે ‘ચરિમ’ શબ્દનો અર્થ કટેલ હોવાથી અહીં ‘ચરિમ’ શબ્દથી દિવસની ચાર પોરિસીમાંથી છેલ્લી પોરિસી ગ્રહણ કરવાની નથી, પરંતુ દિવસની પ્રથમ પોરિસીનો ચોથો ભાગ ગ્રહણ કરવાનો છે.

ગાથાર્થ :

દિવસના પહેલા પહોરનો ચોથો ભાગ ભાડી રહે છે તે પાત્રોની પડિલેહણ થાય છે. વળી તે આગળમાં કહેવાશે એ વિધિથી ભગવાન વડે કહેવાયેલી છે.

ટીકા :

ચરિમાયાં પૌરુષ્યાં પ્રાપ્તાયાં=ચતુર્ભાગાવશેષે પ્રહર इत्यर्थः भाजनानां प्रत्युपेक्षणा क्रियते, सा पुनरनेन=वक्ष्यमाणलक्षणेन विधिना प्रज्ञप्ता वीतरागैः=तीर्थकरणधरैरिति गाथार्थः ॥૨૬૭॥

ટીકાર્થ :

પોરિસી ચરિમ પ્રાપ્ત થયે છે તે=ચોથા ભાગના અવશેષવાળો પ્રહર હોતે છે તે, ભાજનોની=પાત્રોની, પ્રત્યુપેક્ષણ કરાય છે. વળી તે=પાત્રોની પ્રત્યુપેક્ષણ, આ=કહેવાનાર લક્ષણવાળી, વિધિથી વીતરાગ વડે=તીર્થકર-ગણધરો વડે, પ્રજ્ઞપાથી છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૨૬૭॥

અવતરણિકા :

તત્ર ચરમાયાં વિધિનૈવ પ્રત્યુપેક્ષણા કર્તવ્યા, યત આહ —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં=પાત્રના પડિલેહણના વિષયમાં, ચરમામાં=દિવસના પ્રથમ પહોરના ચરમ ભાગમાં, વિધિથી જ પ્રત્યુપેક્ષણ કરવી જોઈએ, જે કારણથી કહે છે —

ગાથા :

તીઆણાગયકરણે આણાઈ અવિહિણા વિ તે ચેવ ।

તમ્હા વિહીએ પેહા કાયવ્વા હોડ પત્તાણં ॥૨૬૮॥

અન્યથાર્થ :

તીઆણાગયકરણે=અતીત-અનાગતના કરણમાં=પ્રથમ પોરિસીનો ચોથો ભાગ વીતી ગયા પછી પડિલેહણ કરવામાં કે પ્રથમ પોરિસીનો ચોથો ભાગ પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વે પડિલેહણ કરવામાં, આણાઈ=આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ દોષો, થાય છે, અવિહિણા વિ=અવિધિથી પણ તે ચેવ=તેઓ જ=આજ્ઞાભંગાદિ દોષો જ, થાય છે. તમ્હા=તે કારણથી પત્તાણં પેહા=પાત્રોની પ્રેક્ષા=પાત્રક અને માત્રકની પ્રત્યુપેક્ષણ, વિહીએ=વિધિથી કાયવ્વા હોડ=કર્તવ્ય થાય છે.

ગાથાર્થ :

પ્રથમ પોરિસીનો ચોથો ભાગ વીતી ગયા પછી પડિલેહણ કરવામાં કે પ્રથમ પોરિસીનો ચોથો ભાગ પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વે પડિલેહણ કરવામાં આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે, અવિધિથી પણ આજ્ઞાભંગાદિ દોષો જ થાય છે. તે કારણથી પાત્રક અને માત્રકની પ્રત્યુપેક્ષણ વિધિથી કર્તવ્ય થાય છે.

ટીકા :

અતીતાનાગતકરણે=અતિક્રાન્તાયાં ચરમાયાં અપ્રાપ્તાયાં વા પ્રત્યુપેક્ષણાકરણે, આજ્ઞાદયઃ=આજ્ઞાઽનવસ્થા-

દયો દોષાઃ, અવિધિનાઽપિ પ્રત્યુપેક્ષણાકરણે ત એવાઽઽજ્ઞાદય ઇતિ, યસ્માદેવં તસ્માચ્ચરમાયામેવ વિધિના-
વક્ષ્યમાણસ્વરૂપેણ પ્રત્યુપેક્ષણા વક્ષ્યમાણૈવ કર્તવ્યા ભવતિ પાત્રયોઃ, પુનઃ સ્વાધ્યાયસંશ્રયે આચાર્યપ્રણામં
કૃત્વા તદભાવે ચાઽભિવન્દ્યોત્થાયૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૮॥

ટીકાર્થ :

અતીત-અનાગતના કરણમાં=ચરમા અતિકાંત હોતે છતે કે અપ્રાપ્ત હોતે છતે પ્રત્યુપેક્ષણાના કરણમાં,
અર્થાત્ પ્રથમ પહોરના ચોથા ભાગનું અતિક્રમણ થયું હોય ત્યારે કે આગમન ન થયું હોય ત્યારે પાત્ર પરિલેહણ
કરવામાં, આજ્ઞાદિ થાય છે=આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા વગેરે દોષો થાય છે. અવિધિથી પણ પ્રત્યુપેક્ષણ કરવામાં
તે જ આજ્ઞાદિ=આજ્ઞાભંગાદિ દોષો, થાય છે.

જે કારણથી આ પ્રમાણે છે તે કારણથી ચરમામાં જ=પ્રથમ પહોરનો ચોથો ભાગ પ્રાપ્ત થયે છતે જ,
કહેવાનાર સ્વરૂપવાળી વિધિથી બે પાત્રની=પાત્રક અને માત્રકની, કહેવાનારી જ પ્રત્યુપેક્ષણા કર્તવ્ય થાય
છે. ફરી સ્વાધ્યાયના સંશ્રયમાં આચાર્યને પ્રણામને કરીને અને તેના=આચાર્યના, અભાવમાં ઊઠીને જ
અભિવંદીને સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દિવસના પ્રથમ પહોરનો ચોથો ભાગ અતિકાંત થયે છતે અથવા તો પ્રથમ પહોરનો ચોથો ભાગ પ્રાપ્ત
નહીં થયે છતે પાત્રની પ્રત્યુપેક્ષણા કરવામાં આજ્ઞાભંગાદિ દોષો થાય છે અર્થાત્ આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા,
મિથ્યાત્વ અને વિરાધનારૂપ દોષો થાય છે, અને અવિધિથી પણ પ્રત્યુપેક્ષણા કરવામાં તે જ આજ્ઞાભંગાદિ
દોષો થાય છે. તે કારણથી પ્રથમ પહોરના ચોથા ભાગમાં જ પાત્રક અને માત્રકની આગળમાં કહેવાનારી
જ પ્રત્યુપેક્ષણા આગળમાં કહેવાનાર જ સ્વરૂપવાળી વિધિથી કરવી જોઈએ.

અહીં પાત્રનું પરિલેહણ દિવસના પ્રથમ પહોરના ચરમ ભાગમાં કરવાનું છે, અને પ્રથમ પહોર
સૂત્રપોરિસીનો હોય છે. તેથી સૂત્રપોરિસીનો ચોથો ભાગ બાકી હોય ત્યારે પાત્રનું પરિલેહણ શરૂ થાય છે,
અને પાત્રનું પરિલેહણ પૂરું કર્યા પછી પ્રાયઃ કરીને તરત જ અર્થપોરિસી કરવામાં આવે છે. તેથી કહે છે—

પાત્રનું પરિલેહણ કર્યા પછી ફરી સ્વાધ્યાયનું સંશ્રયણ કરવામાં આચાર્યને પ્રણામ કરવા જોઈએ, અને
આચાર્યના અભાવમાં ઊભા થઈને જ મનથી આચાર્યના સ્મરણપૂર્વક વંદન કરીને સ્વાધ્યાયનું આશ્રયણ
કરવું જોઈએ. ॥૨૬૮॥

અવતરણિકા :

પ્રત્યુપેક્ષણાવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે પ્રત્યુપેક્ષણાની=પાત્રપ્રતિલેખનાની, વિધિને કહે છે —

ગાથા :

ભાણસ્સ પાસ વિટ્થો પઢમં સોઆઇઍહિં કાઠુણં ।

ઉવઓગં તહ્લેસો પચ્છા પડિલેહ્ણે એવં ॥૨૬૯॥

અન્યાર્થ :

ભાણસ પાસ વિદ્વે=ભાજનની=પાત્રની, પાસે બેઠેલા પઢમં સોઆઈર્હિ=પ્રથમ શ્રોત્રાદિ વડે ઉવઓગં કારુણં=ઉપયોગને કરીને=પાત્રમાં ઉપયોગને મૂકીને, તલ્લેસો=તલ્લેશ્યાવાળા=જીવરક્ષાની લેશ્યાવાળા સાધુ, પચ્છ=પાછળથી એવં=આ પ્રકારે પડિલેહણ=(પાત્રનું) પડિલેહણ કરે.

ગાથાર્થ :

પાત્રની પાસે બેઠેલા સાધુ પહેલાં શ્રોત્ર આદિ પાંચેય ઇન્દ્રિયો વડે પાત્રમાં ઉપયોગને મૂકીને, જીવરક્ષાની લેશ્યાવાળા સાધુ પાછળથી આ પ્રકારે પાત્રનું પડિલેહણ કરે.

ટીકા :

ભાજનસ્ય પાર્શ્વ ઉપવિષ્ટ ઇત્યત્ર માત્રકાદ્ વિતસ્ત્યન્તરં વ્યવસ્થાપિતસ્ય મૂલભાજનસ્ય આસન્ન ઉપવિષ્ટઃ, પ્રથમં મુખવસ્ત્રિકાં પ્રત્યુપેક્ષ્ય શ્રોત્રાદિભિઃ કૃત્વોપયોગં, ઇત્યત્ર પશ્ચાનુપૂર્વ્યાં શ્રોત્રગ્રહણં સર્વેન્દ્રિયોપયોગસ્થાપનાર્થઃ,

તથા ચ વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ-“પઢમં ચક્ષુણા ઉવઝ્જઙ્ઙ, જાહે બાર્હિં ન દિદ્ધં ભવતિ તત્તો સોણં, અંતો અતિગયં હવિજ્જા, તત્તો ઘાણેણ કિક્કિસિંઘણં વા, જત્થ ગંધો તત્થ રસો, ફાસે ઉવરિ પડલાણ હત્થં દિજ્જા ।”

એવં શ્રોત્રાદિભિઃ કૃત્વોપયોગં તલ્લેશ્યઃ સન્=તદ્ભાવપરિણત ઇત્યર્થઃ, પશ્ચાત્=તદુત્તરકાલં પ્રત્યુપેક્ષેત ભાજનમેવં=વક્ષ્યમાણેન પ્રકારેણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૬૯॥

ટીકાર્થ :

ભાજનસ્ય આસન્ને ઉપવિષ્ટઃ ભાજનની પાર્શ્વમાં ઉપવિષ્ટ એ પ્રકારના અહીં=મૂળગાથાના કથનમાં, માત્રકથી વિતસ્તિની=એક વેંતની, અંતર સ્થાપેલ મૂલભાજનની નજીકમાં બેઠેલ સાધુ,

પ્રથમં ઉપયોગમ્ પ્રથમ મુખવસ્ત્રિકાને=પહેલાં મુહપતિને, પ્રત્યુપેક્ષીને શ્રોત્રાદિ વડે ઉપયોગને કરીને, તલ્લેશ્યઃ સન્=તદ્ભાવપરિણત ઇત્યર્થઃ તેની લેશ્યાવાળા છતાં=તેના ભાવમાં પરિણત=જીવરક્ષાના પરિણામમાં પરિણત એવા સાધુ,

પશ્ચાત્ પ્રકારેણ પાછળથી=તેના ઉત્તરકાળને વિષે=શ્રોત્રાદિના ઉપયોગના પછીના કાળમાં, આ પ્રકારે=કહેવાનાર પ્રકાર વડે, ભાજનનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે, એમ અન્યથા છે.

ઇત્યત્ર પશ્ચાન્ સ્થાપનાર્થ અહીં=શ્રોત્રાદિભિઃ કૃત્વોપયોગં એ પ્રકારના કથનમાં, પશ્ચાનુપૂર્વીથી શ્રોત્રનું ગ્રહણ=શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલ સ્પર્શનાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં સૌથી છેલ્લી ઇન્દ્રિય શ્રોત્ર છે તેથી તે ક્રમને આશ્રયીને પશ્ચાનુપૂર્વીથી શ્રોત્રેન્દ્રિયનું ગ્રહણ, સર્વ ઇન્દ્રિયોના ઉપયોગના ખ્યાપનના અર્થવાળું છે=પાંચેય ઇન્દ્રિયોથી ઉપયોગ મૂકવાનું જણાવવા માટે છે.

તથા ચ વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ અને તે રીતે=શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ પાંચેયથી ઉપયોગ મૂકીને પડિલેહણ કરવું જોઈએ તે રીતે, વૃદ્ધસંપ્રદાય છે.

પઢમં દિજ્જા પ્રથમ ચક્ષુ વડે ઉપયોગ મૂકાય છે, જ્યારે બહાર દેષ્ટ ન થાય ત્યારપછી શ્રોત્ર વડે ઉપયોગ મૂકાય છે, અથવા અંદર અતિગત હોય=પાત્રની અંદર કોઈ જીવ મરી ગયેલ હોય, તેથી ઘ્રાણ વડે કિક્કિસિંઘણ કરાય છે.

ધ્રાણ વડે કિક્કિસિંધણ કરવાથી રસનેન્દ્રિયથી પણ ઉપયોગ થાય છે, તે બતાવવા કહે છે —

જ્યાં ગંધ હોય ત્યાં રસ હોય અર્થાત્ મરેલા જીવની જ્યાં ગંધ આવતી હોય ત્યાં મરેલા જીવનો રસ પણ હોય, તેથી ધ્રાણેન્દ્રિય વડે સૂંઘવાથી જીવ મરેલું છે કે નહીં ? તેનો ધ્રાણેન્દ્રિય સાથે રસનેન્દ્રિય વડે પણ નિર્ણય થાય છે. સ્પર્શમાં=સ્પર્શનેન્દ્રિય વડે જીવનો નિર્ણય કરવામાં, પડલાઓની ઉપર હાથને આપે.

ટીકામાં વૃદ્ધસંપ્રદાય બતાવ્યા પછી ફરી એવં શ્રોત્રાદિભિઃ કૃત્વોપયોગં મૂકેલ છે તે વૃદ્ધસંપ્રદાયની પહેલાના કથનનું યોજન બતાવવા માટે છે, જેને ટીકાર્થમાં પૂર્વે જ યોજીને બતાવેલ છે.

इति गाथार्थः એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ પાત્રપડિલેહણ કરતી વખતે પ્રથમ ગુચ્છાદિથી બાંધેલા પાત્રોને પોતાનાથી એક વેંતની અંદર મૂકીને તેની પાસે પોતે બેસે. ત્યારપછી મુહપત્તિને પલેવીને પાત્રોમાં કોઈ જીવજંતુ છે કે નહીં ? તેનો નિર્ણય કરવા માટે શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિના ક્રમથી પાંચેય ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ મૂકે, જેથી કોઈપણ ઇન્દ્રિયથી અંદરમાં જીવ રહેલ જણાય તો તેને કિલામણા આદિ ન થાય તે રીતે પાત્રા ખોલતી વખતે યત્ન થાય.

આથી સાધુ પાત્રામાં સૌપ્રથમ ચક્ષુરિન્દ્રિયથી ઉપયોગ મૂકે, અને તેનાથી જો બાંધેલા તે પાત્રા ઉપર કોઈ જીવ ફરતા દેખાય તો તેને યતનાપૂર્વક ઉચિત સ્થાને મૂકે, પરંતુ જો પાત્રાની બહાર ચક્ષુથી પૂર્ણ નિરીક્ષણ કર્યા વગર પાત્રા ખોલવામાં આવે તો પાત્રાની ઉપર રહેલ સૂક્ષ્મ જીવોની વિરાધના થાય. આથી સાધુ ચક્ષુથી નિરીક્ષણ કર્યા વગર પાત્રાને ઉઘાડે નહીં.

વળી, ચક્ષુથી પાત્રાની બહાર નિરીક્ષણ કર્યા પછી પણ પાત્રાને તરત ખોલવાના નથી, પરંતુ બહાર કોઈ જીવ દેખાય નહીં તો સાધુ શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ઉપયોગ મૂકે, જેથી બાંધેલા પાત્રાની અંદર ભ્રમરી આદિ કોઈ જંતુ ભરાઈ ગયેલ હોય તો તેનો અવાજ સંભળાવાથી અંદર જીવ છે તેમ જણાય અને યતનાપૂર્વક પાત્રા ખોલી શકાય.

વળી શ્રોત્રથી પણ અંદર કોઈ જીવ નથી તેવો નિર્ણય થાય, ત્યારપછી પાત્રાની અંદરમાં કોઈ જીવ મરેલ છે કે નહીં ? તેનો ગંધ દ્વારા નિર્ણય કરવા માટે સાધુ ધ્રાણેન્દ્રિયનો ઉપયોગ મૂકે. ત્યારપછી સાધુ રસનેન્દ્રિયનો ઉપયોગ મૂકીને પાત્રાની અંદર કોઈ જીવ મરેલ છે કે નહીં તે જાણવા યત્ન કરે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે રસનેન્દ્રિયથી જીવવિષયક નિર્ણય કઈ રીતે થાય ? તેથી કહે છે —

જ્યાં ગંધ હોય ત્યાં રસ હોય. તેથી નાસિકા દ્વારા પાત્રાને સૂંઘવાથી અંદર જીવ મરેલો છે કે નહીં ? તેનો નિર્ણય ગંધનાં પુદ્ગલો હોઈને અડવાથી રસનેન્દ્રિયથી પણ નિર્ણય થાય છે. આ રીતે ગંધ કે રસ દ્વારા અંદર કોઈ જીવ મરેલ ન જણાય, ત્યારે સાધુ સ્પર્શનેન્દ્રિય દ્વારા નિર્ણય કરવા માટે પડલાઓથી વીંટાયેલા તે પાત્રા ઉપર હાથ મૂકે, જેથી અંદર કોઈ ભ્રમરી આદિ જીવો ફરતાં હોય તો સ્પર્શથી તેનું જ્ઞાન થાય, અને સ્પર્શ દ્વારા પણ અંદર રહેલ કોઈ જીવ જણાય તો તેનું યતનાપૂર્વક રક્ષણ થઈ શકે.

આ રીતે પાંચે ઇન્દ્રિયોથી પાત્રામાં જીવવિષયક ઉપયોગ મૂક્યા પછી જીવરક્ષાના પરિણામમાં ઉપયુક્ત એવા સાધુ આગળમાં કહેવાશે એ વિધિથી પાત્રાઓનું પડિલેહણ કરે.

અહીં 'તલ્લેશ્યઃ' શબ્દથી એ કહેવું છે કે પાત્રપડિલેહણની ક્રિયા દરમ્યાન સાધુમાં જીવરક્ષાની અત્યંત લેશ્યા વર્તતી હોય છે, જેથી તેમની સર્વ ઇન્દ્રિયો જીવરક્ષા માટે અપેક્ષિત સર્વ યતનાઓમાં ઉપયુક્ત મનપૂર્વકની હોય છે; પરંતુ જો સાધુ તલ્લેશ્યાવાળા ન હોય તો તેઓ પાંચેય ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ મૂકીને પાત્રપડિલેહણ કરતા હોય તોપણ વચ્ચે વચ્ચે અન્યત્ર ઉપયોગ જવાને કારણે તેઓની પાત્રપડિલેહણની ક્રિયા અવિધિવાળી થાય. ॥૨૬૯॥

અવતરણિકા :

તથા चाह —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે રીતે કહે છે અર્થાત્ જે રીતે પાત્રની પ્રત્યુપેક્ષણ કરવાની છે, તે રીતે કહે છે —

ગાથા :

મુહાંતણ ગોચ્છં ગોચ્છાલઇયંગુલી ઉ પડલાઈં ।
ઉક્કુડુઓ ભાણવત્થે પલિમંથાઈંઉ તં ન ભવે ॥૨૭૦॥

અન્યથાર્થ :

મુહાંતણ=મુખાનંતક વડે=મુહપત્તિ વડે, ગોચ્છં=ગુચ્છાને (પડિલેહે, ત્યારપછી) ગોચ્છાલઇયંગુલી ઉ=વળી આંગળીમાં ગ્રહણ કરેલ ગુચ્છાવાળા સાધુ પડલાઈં=પડલાઓને (પડિલેહે. ત્યાં કોઈ કહે છે કે) ઉક્કુડુઓ=ઉત્કુટુક=ઉભડક બેઠેલા સાધુ, ભાણવત્થે=ભાજનના વસ્ત્રોને (પડિલેહે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે) પલિમંથાઈંઉ તં ન ભવે=પલિમંથ આદિને કારણે તે=ઉભડક બેસીને ભાજનના વસ્ત્રોનું પ્રત્યુપેક્ષણ, ન થાય.

ગાથાર્થ :

મુહપત્તિ વડે ગુચ્છાનું પડિલેહણ કરે. ત્યારપછી વળી આંગળીમાં ગ્રહણ કરેલા ગુચ્છાવાળા સાધુ પડલાઓનું પડિલેહણ કરે. ત્યાં કોઈક કહે છે કે ઉભડક બેઠેલા સાધુ ભાજનનાં વસ્ત્રોનું પડિલેહણ કરે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે પલિમંથ આદિને કારણે ઉભડક બેસીને ભાજનનાં વસ્ત્રોનું પડિલેહણ ન થાય.

ટીકા :

મુખાનન્તકેનેતિ મુખવસ્ત્રિકયા ગોચ્છકં-પાત્રોપકરણવિશેષં પ્રત્યુપેક્ષેત, તતોડ્ઙ્ગુલિગૃહીતગોચ્છકસ્તુ પટલાનિ-પાત્રોપકરણવિશેષલક્ષણાનિ, ઉત્કુટુકો ભાજનવસ્ત્રાણિ-પટલાદીનિ પ્રત્યુપેક્ષેતેતિ કેચિત્, પલિમન્થાદેસ્તન્ન ભવતિ, અનાદેશોડયં, પરિશ્રમદોષાદિત્યર્થઃ,

તથા ચ વૃદ્ધવાદઃ “પડિલેહણા પુલ્લવત્રિયા ધીસણં, કેઈં ભણંતિ-પડલાઈં ઉક્કુડુઓ પડિલેહેઈં, અમ્હં પુણ નત્થિ, અમ્હં વિનિવિદ્ધે, પલિમંથાઈંદોસા” ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૭૦॥

ટીકાથ :

મુખાનન્તકેનેતિ પ્રત્યુપેક્ષેત મુખાનન્તકથી=મુખવસ્ત્રિકાથી=મુહપત્તિથી, પાત્રના ઉપકરણવિશેષરૂપ ગુચ્છાનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

તતો લક્ષણાનિ ત્યારપછી વળી આંગળીમાં ગ્રહણ કરેલ છે ગુચ્છા જેમણે એવા સાધુ, પાત્રના ઉપકરણવિશેષસ્વરૂપ પડલાઓનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

અકુટુકો કેચિત્ ઉત્કુટુક=ઉભડક બેઠેલા સાધુ, પડલા આદિરૂપ ભાજનનાં વસ્ત્રોનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે, એ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે.

પલિમન્થાદે: તન્ન ભવતિ પલિમંથાદિને કારણે અર્થાત્ સ્વાધ્યાયનો વ્યાઘાત વગેરે થવાને કારણે, તે થતું નથી=ઉભડક બેસીને પડલાઓનું પડિલેહણ કરાતું નથી. એનું તાત્પર્ય બતાવે છે —

અનાદેશો દિત્યર્થ: આ અનાદેશ છે=ઉભડક બેસીને પાત્રપ્રત્યુપેક્ષણ કરવું એ શાસ્ત્રસંમત નથી; કેમ કે પરિશ્રમરૂપ દોષ થાય છે અર્થાત્ તેમ બેસવાથી થાકી જવાના કારણે સાધુને પાત્રનું પડિલેહણ કર્યા પછી અર્થપોરિસી કરવારૂપ સ્વાધ્યાય કરવાનો છે તેમાં વ્યાઘાત થાય છે.

તથા ચ વૃદ્ધવાદ: અને તે પ્રમાણે=જે પ્રમાણે ઉભડક બેસીને પડલાઓનું પડિલેહણ કરવાથી સ્વાધ્યાયનો વ્યાઘાત થાય છે તે પ્રમાણે, વૃદ્ધોનો વાદ છે.

પહિલેહણા ધીરાણં પૂર્વમાં વર્ણવાયેલી પડિલેહણા ધીરોની છે=ધીર પુરુષોની છે.

કેઈ પહિલેહૃદ કેટલાક કહે છે — ઉત્કુટુક=ઉભડક બેઠેલો, પડલાદિને પડિલેહ છે.

અહં પુણ નતિથ વળી અમારા ગચ્છમાં તેમ થતું નથી.

અહં વિનિવિદ્ધે અમે વિનિવિદ્ધ=બેસીને પાત્રપડિલેહણ કરીએ છીએ.

પલિમંથાઈવોસા કેમ કે પલિમંથાદિ=સ્વાધ્યાયનો વ્યાઘાત વગેરે, દોષો થાય છે.

इति गाथार्थ: એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પાત્રનું પડિલેહણ કરતાં સૌ પ્રથમ મુહપત્તિ વડે ગુચ્છાનું પડિલેહણ કરવામાં આવે છે. ત્યારપછી તે ગુચ્છાને જ આંગળીમાં રાખીને સાધુ પડલાઓનું પડિલેહણ કરે છે. તેના વિષયમાં કેટલાક કહે છે કે જેમ વસ્ત્રની પડિલેહણા ઉભડક બેસીને કરવાની છે તેમ પડલાઓની પડિલેહણા ઉભડક બેસીને કરવાની છે. તેને ગ્રંથકાર કહે છે —

ઉભડક પગે બેસીને પડલાઓનું પડિલેહણ કરવાથી સાધુને થાક લાગે, અને થાક લાગવાને કારણે પાત્રનું પડિલેહણ કર્યા પછી અર્થપોરિસીમાં સ્વાધ્યાય કરવાનો છે, તેનો વ્યાઘાત થાય. તેથી સાધુ બેસીને પાત્રપડિલેહણ કરે છે. ॥૨૭૦॥

અવતરણિકા :

તતશ્ચ —

અવતરણિકાથ :

અને ત્યારપછી અર્થાત્ પડલાઓનું પ્રતિલેખન કર્યા પછી પાત્રના પડિલેહણવિષયક શું કરવાનું છે? તે બતાવે છે —

ગાથા :

ચરો વિ ભાણકોણં પમજ્જ પાસરીએ તિણં તુ ।
ભાણસ પુષ્કં તો ઇમેહિં કજ્જેહિં પડિલેહે ॥૨૭૧॥

અન્યથાથ :

ચરો વિ=ચારેયને પણ=પાત્રબંધના ચારે પણ ખૂણાઓને, (પ્રમાર્જને ત્યારપછી) પાસરીએ=પાત્રકેસરી વડે=ચરવળી વડે, ભાણકોણં=ભાજનના કોણને=પાત્ર જ્યાંથી પકડવાનું છે તે પાત્રના ખૂણાને, પમજ્જ=પ્રમાર્જને તિણં તુ=વળી ત્રિગુણ=પાત્રને અંદર-બહાર ત્રણ-ત્રણ વાર, (પ્રમાર્જ) તો=ત્યારપછી ભાણસ પુષ્કં=ભાજનના પુષ્પકને=પાત્રના નાભિપ્રદેશને, ઇમેહિં કજ્જેહિં=આ=આગળમાં કહેવાશે એ, કાર્યો વડે પડિલેહે=પડિલેહે.

ગાથાથ :

પાત્રબંધના ચારેય ખૂણાઓને પ્રમાર્જને ત્યારપછી ચરવળી વડે પાત્ર જ્યાંથી પકડવાનું છે તે પાત્રના ખૂણાનું પ્રમાર્જન કરીને વળી પાત્રને અંદર-બહાર ત્રણ-ત્રણવાર પ્રમાર્જ, ત્યારપછી પાત્રના નાભિપ્રદેશને આગળમાં કહેવાશે એ કાર્યો વડે પ્રતિલેખે.

ટીકા :

તદનન્તરં ચતુરોડપિ પાત્રબન્ધકોણાન્ પ્રમાર્ષિ, તદનુ ભાજનકોણં યત્ર આદૌ તદ્ગ્રહણમિતિ, તાંશ્ચૈવં પ્રમાર્ષિ પ્રમૃજ્ય પાત્રકેસરીંતિ તતસ્ત્રિગુણં તુ ભાજનમન્તર્બહિશ્ચ, ભાજનસ્ય પુષ્પકં=નાભિપ્રદેશં તત એભિઃ કાર્યૈઃ વશ્યમાણલક્ષણૈઃ પ્રત્યુપેક્ષેત વિધિનેતિ ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥

ભાવાર્થસ્તુ વૃદ્ધસમ્પ્રદાયાદવસેયઃ, સ ચાડ્યમ્ -

“જાહે પડલાણિ પડિલેહિયાણિ હવંતિ તાહે પાયકેસરિયં પડિલેહિતા ચોચ્છં વામેણ હથ્થેણં અણામિગાએ ગિણહ્ઠ, તાહે પાયકેસરિયાએ ચત્તારિ પત્તાબંધકોણે પમજ્જિત્તા ભાયણં સવ્વતો સમંતા પડિલેહેઠ, તાહે ઉવઓગં વચ્ચઠ પંચહિં, પચ્છ મુહણંતણં અન્તો તિણિણ વારે પમજ્જઠ, બાર્હિ પિ તિણિણ વારે પમજ્જિત્તા જાવ હેટ્ઠા પત્તો તાહે વામેણં હથ્થેણં ગિણહ્ઠ, ચર્હિ અંગુલેહિં ભૂમિમપાવંતં તાહે પુષ્કયં પલોણિ” ॥૨૭૧॥

ટીકાર્થ :

તદનન્તરં પ્રમાર્ષિ ત્યારપછી=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું તેમ સાધુ પડલાઓનું પડિલેહણ કરે ત્યારપછી, ચારે પણ પાત્રબંધના કોણોને=ઝોળીના ચારેય પણ ખૂણાઓને, પ્રમાર્જ છે.

તદનુ ગ્રહણમિતિ ત્યારપછી જ્યાં આદિમાં તેનું=પાત્રનું, ગ્રહણ થાય છે એ ભાજનના કોણને પ્રમાર્જ છે.

તાંશ્ચૈવં બહિશ્ચ અને આ રીતે=ઉપરમાં બતાવ્યું એ રીતે, પાત્રકેસરી વડે=ચરવળી વડે, તેઓને=પાત્રબંધના ચારેય ખૂણાઓને, પ્રમાર્જને, વળી ત્યારપછી ભાજનને=પાત્રને, અંદર અને બહાર ત્રિગુણ=ત્રણ વાર, પ્રમાર્જ છે.

તત એભિઃ=વશ્યમાણલક્ષણૈઃ કાર્યૈઃ ભાજનસ્ય પુષ્પકં=નાભિપ્રદેશં વિધિના પ્રત્યુપેક્ષેત ત્યારપછી આ=કહેવાનાર સ્વરૂપવાળા, કાર્યો વડે ભાજનના પુષ્પકને=નાભિપ્રદેશને, વિધિથી પ્રત્યુપેક્ષણ કરે.

इति गाथाक्षरार्थः એ પ્રમાણે ગાથાનો અક્ષરાર્થ છે.

भावार्थ स चाऽयम् — વળી ભાવાર્થ વૃદ્ધોના સંપ્રદાયથી જાણવો, અને તે આ છે —

જાહે गिण्हइ જ્યારે પડલાઓ પડિલેહિત થાય છે ત્યારે પાત્રકેસરિકાને=ચરવળીને, પડિલેહીને ગુચ્છને ડાબા હાથ વડે અનામિકા આંગળી દ્વારા ગ્રહણ કરે છે.

ताहे पडिलेहेइ ત્યારપછી પાત્રકેસરિકા વડે=ચરવળી વડે, પાત્રબંધના કોણોને=ચાર ખૂણાઓને, પ્રમાણને ભાજનને=પાત્રને, સર્વ બાજુથી સંપૂર્ણ પડિલેહે છે=જુએ છે.

ताहे पमज्जइ ત્યારપછી પાંચ ઇન્દ્રિયો વડે ઉપયોગને મૂકે છે. પાછળથી મુખાનંતક વડે=મુહપત્તિ વડે, અંદર ત્રણ વાર પ્રમાર્જે છે.

बाहिं पि गिण्हइ બહાર પણ ત્રણ વાર પ્રમાર્જને યાવત્ અધઃ=સંપૂર્ણ નીચેનો ભાગ, પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ડાબા હાથ વડે પાત્રને ગ્રહણ કરે છે.

चर्छहिं पलोएति ત્યારપછી ચાર આંગળીઓ વડે ભૂમિને નહીં સ્પર્શતા એવા પુષ્પકને=પાત્રના નાભિપ્રદેશને, જુએ છે. ॥૨૭૧॥

અવતરણિકા :

किं निमित्तम् ? एभिः कारणैरित्याह —

અવતરણિકાર્થ :

पूर्वगाथाમાં અંતે કહ્યું કે ભાજનના નાભિપ્રદેશને જુએ છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ભાજનના નાભિપ્રદેશને શા નિમિત્તે જુએ છે ? તેથી આ કારણો વડે જુએ છે, એ પ્રમાણે કહે છે —

ગાથા :

मूसगरयउक्केरे, घणसंताणए त्ति य ।

उदए मट्टिया चेव, एमेआ पडिवत्तिओ ॥૨૭૨॥

અન્વયાર્થ :

मूसगरयउक्केरे=મૂષકરજઉત્કર, घणसंताणए य=અને ઘનસંતાનક, उदए=ઉદક, मट्टिया चेव=અને માટી; एमेआ=આ પ્રકારે આ पडिवत्तिओ=પ્રતિપત્તિઓ છે=જીવોના શરીરની પ્રાપ્તિના સ્થાનો છે.

★ 'त्ति' પાદપૂર્તિ અર્થક છે.

ગાથાર્થ :

मूषकरजउत्कर અને ઘનસંતાનક, ઉદક અને માટી; આ પ્રકારે આ જીવોનાં શરીરની પ્રાપ્તિનાં સ્થાનો છે.

ટીકા :

मूषकरजउत्कर: घनसन्तानकश्च उदकं मृच्चैव, एवमेताः प्रतिपत्तयः=કાયાપત્તિસ્થાનાનીતિ શ્લોક-સમુદાયાર્થ: ॥૨૭૨॥

ટીકાર્થ :

મૂષકની રજનો ઉત્કર અને ઘનસંતાનક, ઉદક અને મૃદ્=ઉંદરની ધૂળનો ઢગલો, કરોળિયાનાં જાળાં, પાણી અને માટી : આ પ્રકારે આ પ્રતિપત્તિઓ છે=કાયની આપત્તિનાં સ્થાનો છે. આ ચાર કારણો વડે સાધુ ભાજનના નાભિપ્રદેશને જુએ છે. એ પ્રકારે અવતરણિકા સાથે સંબંધ છે, એ પ્રમાણે શ્લોકનો સમુદાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ કોઈક સ્થાને રહેલા હોય અને ત્યાં ઉંદરોએ દર બનાવવા માટે જમીન ખોદી હોય, તેમાંથી ઊડેલી ધૂળનો સમૂહ પાત્રના તળિયે લાગેલ હોય, ક્યારેક કરોળિયાઓ જાળાં બનાવીને પાત્રના તળિયે લાગેલા હોય, વળી ક્યારેક જમીનમાં ભેજ હોવાને કારણે સચિત્ત પાણીનાં બિંદુઓ પાત્રના તળિયે લાગ્યાં હોય, વળી નીચેની જમીન ભીની હોય તો ગુચ્છાદિને ભેદીને માટી પાત્રના તળિયે લાગી ગઈ હોય : તેવું બને. આ રીતે પાત્રના તળિયારૂપ નાભિપ્રદેશ જીવોની પ્રાપ્તિનું સ્થાન હોવાથી પાત્રપડિલેહણ કરતી વખતે પાત્રને ઊંધું કરીને પાત્રનું તળિયું જોવાની વિધિ છે. આથી સાધુઓ પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ પ્રમાણે પાત્રપડિલેહણ કરતાં પાત્રના નાભિપ્રદેશને જુએ છે. ॥૨૭૨॥

અવતરણિકા :

અવયવાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વળી અવયવોના અર્થને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૭૧માં કહ્યું કે ત્યારપછી સાધુ વશ્યમાણ કાર્યો વડે પાત્રના નાભિપ્રદેશનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરે. તેથી પૂર્વગાથામાં પાત્રના નાભિપ્રદેશનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવાનાં ચાર કારણો બતાવ્યાં. તે ચાર કારણોરૂપ અવયવોના સ્વરૂપને કહે છે —

ગાથા :

નવગનિવેસે દૂગઓ ઉક્કિરો મૂસર્હિ ઉક્કિણ્ણો । દારં ।

નિદ્ધમહી હસ્તણુઓ ઠાવણં (?ઠાવણં) ભિત્તૂણ પવિસિજ્જા ॥૨૭૩॥

અન્વયાર્થ :

નવગનિવેસે=નવક નિવેશમાં=નવા બનેલા ગ્રામાદિમાં, દૂગઓ=દૂરમાંથી=ઊંડાણમાંથી, મૂસર્હિ=મૂષકો વડે=ઉંદરો વડે, ઉક્કિરો=ઉત્કર=સચિત્ત પૃથ્વીની રજનો સમૂહ, ઉક્કિણ્ણો=ઉત્કીર્ણ હોય=ખોદાયેલો હોય, નિદ્ધમહી=સ્નિગ્ધ મહીમાં ઠાવણં=સ્થાપનને=ગુચ્છાને, ભિત્તૂણ=ભેદીને હસ્તણુઓ=હસ્તનુ=પાણીનાં બિંદુ, પવિસિજ્જા=પ્રવેશે.

ગાથાર્થ :

નવા બનેલા ગ્રામ વગેરેમાં ઊંડાણમાંથી ઉંદરો વડે સચિત્ત પૃથ્વીની રજનો સમૂહ ખોદાયેલો હોય, સ્નિગ્ધ ભૂમિમાં ગુચ્છાને ભેદીને પાણીનાં બિંદુ પ્રવેશેલ હોય.

ટીકા :

નવકનિવેશે ગ્રામાદાવિતિ ગમ્યતે દૂરદ્=ગમ્भीરાદ્ ઉત્કર:-સચિત્તપૃથિવીરજોલક્ષણ: મૂષકૈરુત્કીર્ણો ભવેદ્ । વ્યાખ્યાતાં રજોદ્વારમ્, અધુના ઘનસન્તાનદ્વારમુલ્લઙ્ચ્યૈકેન્દ્રિયસામ્યાદુદકદ્વારમાહ-સ્ત્રિગ્ધમહ્યાં=ક્વચિદનૂપદેશે હરતનુ: સ્થાપનં=પાત્રસ્થાપનં ભિત્ત્વા પ્રવિશેત્, સ્થાપનગ્રહણં પાત્રબન્ધાદ્યુપલક્ષણં, સ ઊર્ધ્વગામી ઉદકબિન્દુર્હરતનુરભિધીયત્ત્વમિતિ ગાથાર્થ: ॥૨૭૩॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં ઘણું છે તેને સ્થાને ટીકામાં કરેલ અર્થ પ્રમાણે ઘવળું હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

નવા નિવેશવાળા ગ્રામાદિમાં દૂરમાંથી=ગંભીરમાંથી=ઊંડાણમાંથી, મૂષકો વડે=ઉંદરો વડે, સચિત્ત પૃથ્વીની રજના લક્ષણવાળો ઉત્કર ઉત્કીર્ણ હોય=માટીનો ઢગલો કોતરાયો હોય. રજોદ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે એકેન્દ્રિયનું સામ્ય હોવાથી ઘનસંતાનદ્વારને ઉલ્લંઘીને ઉદકદ્વારને કહે છે — સ્ત્રિગ્ધ મહીમાં=કોઈક અનૂપ દેશમાં, સ્થાપનને=પાત્રસ્થાપનને=ગુચ્છાને, ભેદીને હરતનુ પ્રવેશે. ઊર્ધ્વગામી એવું તે ઉદકનું બિંદુ=ઉપર ગમન કરનારું એવું પાણીનું બિંદુ, હરતનુ કહેવાય છે. સ્થાપનનું ગ્રહણ પાત્રબંધાદિનું ઉપલક્ષણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નવા વસેલા ગામ વગેરેમાં સાધુઓ રહ્યા હોય અને ત્યાં પાત્રનિર્ચોગની આજુ-બાજુમાં જમીનના ઊંડાણમાંથી ઉંદરોએ બિલો ખોદ્યાં હોય એથી ત્યાં સચિત્ત માટીનો ઢગલો થયો હોય, અને એ સચિત્ત માટી પાત્રને લાગે. અહીં રજોદ્વાર પૂરું થયું. વળી ક્રમ પ્રમાણે ઘનસંતાનદ્વાર આવતું હોવા છતાં એકેન્દ્રિયની સમાનતાથી ઉદકદ્વારને પહેલાં કહે છે.

કોઈ ^૧અનૂપદેશમાં=અધિક પાણીવાળા પ્રદેશમાં, હરતનુ=ઉદકનાં બિંદુ, ગુચ્છાને, ઝોળીને, પડલા વગેરેને ભેદીને પાત્રમાં પેસે. આ કારણોથી સાધુ પાત્રપડિલેછણ કરતી વખતે ગાથા ૨૭૧માં કહ્યા મુજબ પાત્રના નાભિપ્રદેશને જુએ, અને ત્યાં સચિત્ત માટી આદિ કંઈ પણ જણાય તો તેને યતનાપૂર્વક ઉચિત સ્થાને મૂકે, જેથી જીવવિરાધના ન થાય.

જમીનમાંથી ઉપર જનારા ઉદક બિંદુઓને હરતનુ કહેવાય છે.

અહીં પાત્રસ્થાપનનું ગ્રહણ પાત્રબંધાદિનું ઉપલક્ષણ છે. તેથી હરતનુ જેમ પાત્રસ્થાપનને ભેદીને પ્રવેશે છે, તેમ પાત્રબંધાદિને પણ ભેદીને અંદર પ્રવેશે છે. ॥૨૭૩॥

૧. અનુગતા આપો યસ્મિન્ સ અનૂપો દેશ:-જેમાં ઘણું પાણી હોય તેવો દેશ તે અનૂપદેશ. અહીં સિદ્ધહેમવ્યાકરણના અનોદેશ ઉપ (૩/૨/૧૧૦) એ સૂત્રથી અપ્ નો ઉપ્ આદેશ થયો છે.

અવતરણિકા :

મૃદ્ધારમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં 'મૂષકરજઉત્કર' દ્વાર અને એકેન્દ્રિયના સામ્યથી 'ઉદક' દ્વાર કહેવાયું. હવે 'મૃદ્' દ્વારને અને ત્રસના સામ્યથી 'ધનસંતાનક' દ્વારને કહે છે —

ગાથા :

કોત્થલગારીઘરગં ઘણસંતાણાદઓ વ લગિજ્જા ।

ઉક્કેરં સદ્ધાણે હરતણુ ચિદ્વિજ્જં જા સુક્કો ॥૨૭૪॥

અન્યથાર્થ :

કોત્થલગારીઘરગં=કોત્થલકારીગૃહક=પાત્રના નાભિપ્રદેશમાં ભમરીએ ઘર કર્યું હોય, ઘણસંતાણાદઓ વ લગિજ્જા=અથવા ધનસંતાનાદિ લાગે. (ચારેય દ્વારોમાં કરવા યોગ્ય યતના બતાવે છે —) ઉક્કેરં સદ્ધાણે=ઉત્કરને સ્વસ્થાનમાં=સચિત્તરજના સમૂહને ઉદરે જ્યાંથી રજ ખોદી હોય તે સ્થાનમાં, (પ્રમાર્જે.) હરતણુ=હરતનુ હોતે છતે જા સુક્કો=જ્યાં સુધી શુષ્ક થાય=સુકાય, (ત્યાં સુધી) ચિદ્વિજ્જ=રાખે.

ગાથાર્થ :

પાત્રના નાભિપ્રદેશમાં ભમરીએ ઘર કર્યું હોય અથવા કરોળિયા વગેરે લાગ્યા હોય. ચારેય દ્વારોમાં કરવા યોગ્ય યતના બતાવે છે— સચિત્ત રજના સમૂહને ઉદરે જ્યાંથી રજ ખોદી હોય તે સ્થાનમાં પ્રમાર્જે, હરતનુ હોતે છતે જ્યાં સુધી સુકાય ત્યાં સુધી રાખે.

ટીકા :

કોત્થલકારીગૃહકમિતિ વત્તકારિકાણ ઘરં કયં, આણિત્તા કિમિણ છુહ્હ, દ્વારં ॥ ઇદાનીં ત્રસસામ્યાદ્ ઘનસન્તાનદ્વારમાહ-ઘનસન્તાનાદયો વા લગેયુઃ, “ઘણસંતાણઓ ણામ કોલિયઓ, સો પુણ પાત્રે વા ધાચણે વા લગેજ્જા, અત્ર યતનાવિધેયમાહ-ઉક્કેરં સ્વસ્થાન ઇતિ જાહે સચિત્તરઓ ભવતિ તાહે તસ્સ ચેવ ઉવરિ પમજ્જેઙ્ઘ, ” હસ્તનીં તિણ્ણેદ્ યાવચ્છુક્ક ઇતિ “જત્થ હરતણુઓ ભવતિ તત્થ તાવ અચ્છિજ્જંઙ્ઘ જાવ વિદ્ધત્થો, ”તિ ગાથાર્થઃ ॥૨૭૪॥

ટીકાર્થ :

કોત્થલ છુહ્હ કોત્થલકારીનું ગૃહ એટલે વર્ણકારિકા વડે ઘર કરાયું, તેમાં કૃમિઓને લાવીને નાંખે છે અર્થાત્ ભમરીએ પાત્રના તળિયે માટીનું ઘર કર્યું હોય અને તે ઘરમાં તેણે ઈયળો લાવીને મૂકી હોય.

ઇદાનીં લગેજ્જા હવે ત્રસના સમાનપણાથી ધનસંતાનદ્વારને કહે છે — અથવા ધનસંતાન આદિ લાગે, ધનસંતાનક એટલે કરોળિયો. વળી તે=કરોળિયો, પાત્રમાં કે ભાજનમાં=પાત્ર બાંધેલ જોડમાં, લાગે.

અત્ર માહ - અહીં યતનાના વિધેયને કહે છે=ચારેય દ્વારોમાંથી રજોદ્વારમાં અને ઉદકદ્વારમાં યતના કેવી રીતે કરવી ? તેની વિધિને કહે છે —

ઉક્કેરં સ્વસ્થાન ઇતિ ઉત્કરને=સચિત્ત રજના સમૂહને, સ્વસ્થાનમાં પ્રમાર્જે. એને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે —

જાહે પમજ્જેઙ્ગ જો સચિત્ત રજ હોય તો તેની જ=સચિત્ત રજની જ, ઉપર પ્રમાર્જે=પાત્રનાં તળિયાંને પ્રમાર્જે.

હરતનૌ ઇતિ હરતનુ હોતે છતે=પાત્રનાં તળિયાંમાં પાણીનાં બિંદુ લાગ્યાં હોય તો, જ્યાં સુધી શુષ્ક થાય=તે બિંદુઓ સુકાય, ત્યાં સુધી રાખે=પાત્રને મૂકી રાખે. એને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે —

જત્થ વિદ્ધત્થો જ્યાં=જે પાત્રાદિમાં, હરતનુ હોય ત્યાં=તે પાત્રાદિમાં, ત્યાં સુધી રાહ જુએ જ્યાં સુધી વિધ્વસ્ત થાય=પાણીનાં બિંદુ વિધ્વંસ પામે.

ત્તિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૨૭૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૨૭૨માં પાત્રના પુષ્પકનું પ્રત્યુપેક્ષણ કરવાનાં ચાર કારણો બતાવ્યાં, ત્યારપછી ગાથા ૨૭૩ અને ગાથા ૨૭૪ના પૂર્વાર્ધમાં તે ચારેય દ્વારોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.

આ રીતે ચારેય દ્વારોનું સ્વરૂપ બતાવ્યા પછી ગાથા ૨૭૪ના ઉત્તરાર્ધમાં તે ચારેય દ્વારોની ક્રમસર યતના બતાવતાં પ્રથમ રજોદ્વારની અને ઉદકદ્વારની યતના બતાવી. હવે ધનસંતાનદ્વારની અને મૃદ્દ્વારની યતના બતાવતાં કહે છે —

ગાથા :

ઇઅરેસુ પોરિસિતિગં સંચિક્ષાવિત્તુ તત્તિઅં છિંદે ।

સવ્વં વા વિ વિગિંચે પોરાણં મઢિઅં ચિખ્વં ॥૨૭૫॥

અન્યથાર્થ :

ઇઅરેસુ=ઇતર હોતે છતે=પાત્રના તળિયે કરોળિયાદિ હોતે છતે, પોરિસિતિગં=પોરિસીત્રિક=ત્રણ પોરિસી સુધી, સંચિક્ષાવિત્તુ=સ્થાપીને=પાત્રને રાખીને, (પછી તે પાત્રનો ઉપયોગ કરે, અને તે પાત્રનું કાર્ય હોય તો) તત્તિઅં=તેટલાને=જેટલા ભાગમાં કરોળિયાદિ લાગેલ હોય તેટલા પાત્રના ભાગને, છિંદે=છેદે. સવ્વં વા વિ વિગિંચે=અથવા સર્વને પણ=આખા પાત્રને પણ, ત્યજે. પોરાણં મઢિઅં ચિખ્વં=પુરાણી માટીને=અચિત્ત માટીને, ક્ષિપ્ર=જલદી, (ત્યજે.)

ગાથાર્થ :

પાત્રના તળિયે કરોળિયા આદિ હોતે છતે ત્રણ પોરિસી સુધી પાત્રને રાખીને પછી તે પાત્રનો ઉપયોગ કરે, અને તે પાત્રનું કાર્ય હોય તો તેટલો ભાગ છેદીને તે પાત્રનો ઉપયોગ કરે; અથવા આખું પાત્ર પણ ત્યજે, અચિત્ત માટીને જલદી ત્યજે.

ટીકા :

ઇતરેષુ=ધનસન્તાનાદિષુ પૌરુષીત્રયં સંસ્થાપ્ય અન્યાભાવે સતિ કાર્યે તાવન્માત્રં છિન્ધ્યાદ્, અસતિ કાર્યે સર્વં વાઽપિ વિગિંચે ત્તિ જહ્યાત્ પરિત્યજેદિત્યર્થઃ, પુરાણમ્દં ક્ષિપ્રં પરિત્યજેદિતિ વર્ત્તતે, પુરાણમ્દગ્ધહણાત્ કોત્યલકારીમ્મદો વ્યવચ્છેદઃ, તસ્યાં હિ વિધ્વંસાદિરેવ વિધિઃ, તથા ચ વૃદ્ધવ્યાખ્યા- “મઢિઆ જાવ વિદ્ધત્થા, જઙ્ગ મહાનગરે તત્થ અવણિજ્જઙ્ગ”ત્તિ ગાથાર્થઃ ॥૨૭૫॥

ટીકાર્થ :

ભાજનના નાભિપ્રદેશમાં ઈતર હોતે છતે=ધનસંતાનાદિ હોતે છતે, ત્રણ પોરિસી સંસ્થાપીને તે પાત્રનો ઉપયોગ કરે. અન્યના અભાવમાં=બીજા પાત્રના અભાવમાં, કાર્ય હોતે છતે=તે પાત્રની જરૂર હોય તો, તેટલા માત્રને છેદે. અથવા કાર્ય નહીં હોતે છતે સર્વને પણ=સંપૂર્ણ પાત્રને પણ, ત્યજે=પરિત્યાગ કરે; પુરાણી માટીને જલદી ત્યજે. પુરાણી માટીના પ્રહણથી કોત્યલકારીની મૃદનો=ભમરીની માટીનો, વ્યવચ્છેદ થાય છે. જે કારણથી તેમાં=ભમરીની માટીમાં, વિધ્વંસાદિ જ વિધિ છે.

અને તે રીતે વૃદ્ધવ્યાખ્યા છે — “માટી યાવત્ વિધ્વસ્ત થાય અર્થાત્ જ્યાં સુધી ભમરીની માટી સુકાઈ ન જાય ત્યાં સુધી તે પાત્ર રહેવા દે. જો મહાનગરો હોય તો ત્યાં દૂર કરાય છે=તે સ્થાનમાં માટીનાં મોટાં નગરાંઓ હોય તો તેના ઉપર પાત્રના નાભિપ્રદેશમાં લાગેલી ભમરીની માટી ત્યજી દેવાય છે,” એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પાત્રના તળિયા ઉપર કરોળિયા આદિ હોતે છતે ત્રણ પહોર સુધી તે પાત્રનું પડિલેહણ કર્યા વગર રાખી મૂકવું, જેથી તે કરોળિયા વગેરે કદાચ તેટલા સમયમાં ત્યાંથી નીકળીને અન્યત્ર ચાલ્યા જાય, અને જો ત્રણ પહોર સુધીમાં કરોળિયા વગેરે દૂર ન થાય, અને અન્ય પાત્ર ન હોય તો જેટલા ભાગમાં કરોળિયા વગેરે લાગેલા હોય, માત્ર તેટલા પાત્રના ભાગને છેદી નાખે, પરંતુ કરોળિયાના જાળા વગેરેને તોડે નહિ; કેમ કે તેમ કરવાથી કરોળિયા વગેરે ઝીણી જીવાતો નાશ પામે છે, જેથી ત્રસકાયની હિંસા થાય છે અથવા તેટલું પાત્ર તોડવામાં પણ તે કરોળિયા વગેરેના જીવોને કાંઈક કિલામણા થવાની સંભાવના રહે, માટે કાર્ય ન હોય, અને તે પાત્ર વગર ચાલે તેમ હોય તો સર્વ પણ પાત્રનો સાધુ ત્યાગ કરી દે.

આ પ્રકારની જયણા પાત્રના નાભિપ્રદેશમાં જ્યારે કરોળિયો કે અન્ય જીવાતો લાગેલ હોય ત્યારે કરવાની છે. હવે પાત્રના નાભિપ્રદેશમાં ભમરીએ માટીનું ઘર કરેલ હોય ત્યારે કરવાની યતના બતાવે છે -

જૂની રજ પાત્રના તળિયે લાગેલ હોય, તો તે અચિત્ત હોવાથી પાત્રપડિલેહણ કરતી વખતે સાધુ તે માટીને તરત કાઢી નાંખે. પાત્રના તળિયે ભમરીએ માટીનું ઘર કરેલ હોય તો ત્યાં વિધ્વંસાદિ જ વિધિ છે અર્થાત્ જ્યાં સુધી સચિત્ત માટી સુકાઈને અચિત્ત ન થાય ત્યાં સુધી તે પાત્રના તળિયે રાખી મૂકવી, કાઢવી નહીં; પરંતુ જો ત્યાં માટીના મોટા ઢગલાઓ પડ્યા હોય અને તેમાંથી જ માટી લઈને ભમરીએ પાત્રના તળિયે ખોતાનું ઘર બનાવેલ હોય, તો તે સચિત્ત માટીનો યતનાપૂર્વક તે માટીના ઢગલામાં જ ત્યાગ કરવો જોઈએ, જેથી સચિત્ત માટીના જીવોનો નાશ ન થાય. ॥૨૭૫॥

ગાથા :

भाणं पमज्जिऊणं बाहिं अंतो अ पच्छ पण्फोडे ।

केइ पुण तिन्नि वारा चउंगुलमित्तं पडणभया ॥२७६॥

અન્યથાર્થ :

भाणं=ભાજનને=પાત્રને, बाहिं अंतो अ=બહાર અને અંદર पमज्जिऊणं=પ્રમાણને पच्छ=પછી पण्फोडे=પ્રસ્ફોટન કરે. केइ पुण=વળી કેટલાક तिन्नि वारा=ત્રણ વાર (પ્રસ્ફોટન કરે, એમ કહે છે.)

પડળભયા=પતનના ભયથી=પાત્ર પડી જવાના ભયથી, ચરંગુલમિત્ત=ચાર અંગુલમાત્ર=પાત્રનું જમીનથી માત્ર ચાર અંગુલ પ્રમાણ અંતર હોય છે.

ગાથાર્થ :

પાત્રનું બહાર અને અંદર પ્રમાર્જન કરીને પછી પ્રસ્ફોટન કરે. વળી કેટલાક ત્રણ વાર પ્રસ્ફોટન કરે, એમ કહે છે. પાત્ર પડી જવાના ભયથી પાત્રનું જમીનથી માત્ર ચાર અંગુલ પ્રમાણ અંતર હોય છે.

ટીકા :

ભાજનં પ્રમૃજ્ય બહિરન્તશ્ચ પ્રસ્ફોટયેત્, અસ્ય ભાવાર્થો વૃદ્ધસમ્પ્રદાયાદેવાવસેયઃ, સ ચાયમ્- “પચ્છ પમજ્જિય પુપ્ફયં તિત્તિ વારે પચ્છ તિત્તિ પરિવાદીઓ પડિલેહેઝ, પચ્છ કરચલે કાકુગમણાઓ વિ તિણિ પરિવાદીઓ પમજ્જિજ્જઙ્ઙ, તઓ પપ્ફોહેઝ,”

કેચન પુનસ્ત્રીન્ વારાનિતિ “કેસિચિ આસો એકા પરિવાદી પમજ્જિત્તા પચ્છ પપ્ફોહિજ્જઙ્ઙ એવં તિત્તિ વારે, અપ્પં પુણ એગવારં પપ્ફોહિજ્જઙ્ઙ,

તં ચ ણાતીવ ઉચ્ચં પડિલેહિજ્જઙ્ઙ પમજ્જિજ્જઙ્ઙ વા, કિંતુ ચરંગુલમિત્તં તિ, અન્નહ પડળાદિયા દોસા” તથા ચાહ— ચતુરઙ્ગુલં તન્નાડન્તરં ભવતિ પતનભયાત્ નાડધિકમિતિ,

તથા “જઙ્ઙ ઉચ્ચદ્ધં તાહે ધારેઙ્ઙ, ચયત્તાણં પિ સંવલિત્તા ધારેતિ, ઇયંમિ વિહિં ભણિસ્સઙ્ઙ” ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૭૬॥

★ “પડળાદિયા”માં ‘આદિ’ પદથી પાત્ર ફૂટી જવા, જીવવિરાધના થવી, એ રૂપ દોષોનું ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ :

ભાજનં વસેયઃ ભાજનને બહાર અને અંદર પ્રમાર્જનને પ્રસ્ફોટન કરે. આનો ભાવાર્થ વૃદ્ધસંપ્રદાયથી જ જાણવો.

સ ચાયમ્ અને તે=વૃદ્ધસંપ્રદાય, આ છે —

પચ્છ પપ્ફોહેઝ પાછળથી=ગાથા ૨૭૧માં કહેલ એ પ્રમાણે સાધુ ભાજનના પુષ્પકને જુએ ત્યારપછી, પુષ્પકને= પાત્રના નાભિપ્રદેશને, ત્રણ વાર પ્રમાર્જન પછી ત્રણ વાર પરિપાટીથી=ક્રમસર, પડિલેહે છે. પછી કરતલમાં કરીને=પાત્રને હાથના તળિયામાં ગ્રહણ કરીને, અન્ય બાજુથી પણ પરિપાટીથી ત્રણ વાર પ્રમાર્જ છે, ત્યારપછી પ્રસ્ફોટન કરે છે.

કેચન પુનસ્ત્રીન્ વારાનિતિ વળી ત્રણ વાર પ્રસ્ફોટન કરે છે, એ પ્રમાણે કેટલાક કહે છે.

હવે કેટલાકનો મત જ વૃદ્ધસંપ્રદાયથી સ્પષ્ટ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે —

કેસિચિ દોસા કેટલાકનો આદેશ છે=મત છે : પરિપાટીથી એક વાર પ્રમાર્જન પછી પ્રસ્ફોટન કરે, એ પ્રકારે ત્રણ વાર કરે; વળી અમારામાં એક વાર પ્રસ્ફોટન કરાય છે. અને તેને=તે પાત્રને, અતિ ઊંચું રાખીને પડિલેહણ કરાતું નથી કે પ્રમાર્જન કરાતું નથી, પરંતુ ચતુર અંગુલ માત્ર=જમીનથી ચાર આંગળમાત્ર, ઊંચું રાખીને પડિલેહણ કરાય છે કે પ્રમાર્જન કરાય છે. ‘તિ’ કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે. અન્યથા=ચાર અંગુલથી અધિક ઊંચે રાખીને પાત્રનું પડિલેહણ કે પ્રમાર્જન કરવામાં આવે તો, પતનાદિ=પાત્રનું પડવું-ફૂટી જવું વગેરે, દોષો થાય છે.

તથા ચાહ - અને તે પ્રમાણે કહે છે —

ચતુરઙ્ગુલં મિતિ ત્યાં=પાત્રપડિલેહણમાં, પતનના ભયથી=પાત્ર પડી જવાના ભયથી, ચતુર અંગુલ=જમીનથી ચાર આંગળ, અંતર હોય છે, અધિક નહીં=ચાર આંગળથી અધિક અંતર હોતું નથી.

પાત્રપડિલેહણની વિધિ બતાવ્યા પછી સાધુએ પાત્ર કઈ રીતે ધારણ કરવા, એ વિશેષ રીતે જણાવવા અર્થે ગ્રંથકાર કહે છે -

તથા જહં મળિસ્સહ અને જો ઋતુબદ્ધ હોય તો ધારે છે=ચોમાસા સિવાયનો કાળ હોય તો પાત્રપડિલેહણ કર્યા પછી પાત્રને ધારણ કરે છે, અને સંવલન કરીને રજસ્ત્રાણને પણ ધારણ કરે છે. ઇતરમાં વિધિને કહેશે=ચોમાસામાં પાત્રને ધારણ કરવા વિષયક વિધિને ગાથા ૨૮૨માં ગ્રંથકાર કહેશે.

इति गार्थः એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૨૭૬॥

અવતરણિકા :

પૂર્વમાં પાત્રપડિલેહણની વિધિ બતાવી. હવે સાધુ ગૃહસ્થ પાસે પાત્ર વહોરે, તે વખતે પાત્રનું કઈ રીતે પડિલેહણ કરે, જેથી જીવરક્ષા સમ્યગ્ થાય? અને પાત્રમાં જીવો છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરી શકાય? તેથી તેની વિધિ બતાવે છે -

ગાથા :

दाहिणकरेण कत्रे घेतुं भाणंमि वामपडिबंधे ।

खोडेज्ज तिन्नि वारे तिन्नि तले तिन्नि भूमीए ॥૨૭૭॥

અન્યથાર્થ :

दाहिणकरेण=જમણા હાથ વડે ભાણંમિ કત્રે ઘેતું=ભાજનના કર્ણને=પાત્રના ખૂણાને, ગ્રહણ કરીને વામપડિબંધે=વામ પ્રતિબંધ ઉપર=ડાબા હાથના મણિબંધ ઉપર, तिन्नि वारे खोडेज्ज=ત્રણ વાર પ્રસ્ફોટન કરે. तिन्नि तले=ત્રણ વાર તલમાં=હાથના તળિયા ઉપર, तिन्नि भूमीए=ત્રણ વાર ભૂમિમાં=જમીન ઉપર, (પ્રસ્ફોટન કરે.)

★ આ ગાથા હસ્તાપ્રત પ્રમાણે છે, પરંતુ ગુજરાતી અનુવાદવાળા પુસ્તકમાં બૃહત્કલ્પભાષ્યગાથા ૬૬૬ પ્રમાણે આ પ્રસ્તુત ગાથા સુધારેલ છે, તે આ પ્રમાણે -

ગાથા :

दाहिणकरेण कोणं घेतुत्ताणेण वाममणिबंधे ।

खोडेज्ज तिन्नि वारे तिन्नि तले तिन्नि भूमीए ॥૨૭૭॥

અન્યથાર્થ :

उत्ताणेण दाहिणकरेण=ઉત્તાન એવા દક્ષિણ કર વડે=ચત્તા એવા જમણા હાથ વડે, कोणं घेतु=કોણને=પાત્રના ખૂણાને, ગ્રહણ કરીને(પાત્રને ઊંધું કરીને) वाममणिबंधे=વામ મણિબંધમાં=ડાબા હાથના મણિબંધ ઉપર, तिन्नि वारे खोडेज्ज=ત્રણ વાર પ્રસ્ફોટન કરે, तिन्नि तले=ત્રણ વાર તલમાં=હાથના તળિયા ઉપર પ્રસ્ફોટન કરે, तिन्नि भूमीए=ત્રણ વાર ભૂમિમાં=જમીન ઉપર પ્રસ્ફોટન કરે.

ગાથાર્થ :

ચત્તા જમણા હાથ વડે પાત્રના ખૂણાને ગ્રહણ કરીને, પાત્રને ઊંધું કરીને, ડાબા હાથના મણિબંધ ઉપર ત્રણ વાર પ્રસ્ફોટન કરે, ત્રણ વાર હાથના તળિયા ઉપર પ્રસ્ફોટન કરે, ત્રણ વાર જમીન ઉપર પ્રસ્ફોટન કરે.

ટીકા :

ન વ્યાખ્યાતા ॥

(દક્ષિણેન કરેણોત્તાનેન પાત્રસ્ય કોણં=કર્ણ ગૃહીત્વા પાત્રમવાઙ્મુખં કૃત્વા વામહસ્તસ્ય મણિબન્ધે ત્રીન્ વારાન્ પ્રસ્ફોટયતિ, તતસ્ત્રીન્ વારાન્ હસ્તતલે, ત્રીન્ વારાન્ ભૂમિકાયામિતિ) ॥૨૭૭॥

નોંધ :

પ્રસ્તુત ગાથાની અવતરણિકા બૃહત્કલ્પભાષ્યગાથા-૬૬૬ના આધારે કરેલ છે, અને આ ગાથા બૃહત્કલ્પસૂત્રમાં કંઈક જુદા શબ્દોથી પ્રાપ્ત થાય છે અને આ ગાથા ઉપર ત્યાં ટીકા છે; જ્યારે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં આ ગાથા ઉપર ટીકા નથી. તેથી અમે ત્યાંની ટીકાને કૌંસમાં અહીં મૂકેલ છે અને તે પ્રમાણે જ અર્થ કરેલ છે. વિશેષ અર્થ બહુશ્રુતો વિચારે.

ટીકાર્થ :

ઉત્તાન એવા દક્ષિણ કર વડે=ચત્તા એવા જમણા હાથ વડે, પાત્રના કોણને=કર્ણને, ગ્રહણ કરીને પાત્રને અવાંગમુખ=ઊંધા મુખવાળું, કરીને ડાબા હાથના મણિબંધ ઉપર ત્રણ વાર પ્રસ્ફોટન કરે, ત્યાર પછી ત્રણ વાર હાથના તલ ઉપર, ત્રણ વાર ભૂમિકા ઉપર=જમીન ઉપર, પ્રસ્ફોટન કરે. ॥૨૭૭॥

અવતરણિકા :

સામ્પ્રતં ન પાત્રાણાં ભૂમૌ સ્થાપનં ક્રિયતે, તદ્વત્સર્વમેવ ન કર્તવ્યમિત્યાશઙ્કાનિવૃત્ત્યર્થમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

હમણાં પાત્રોનું ભૂમિ ઉપર સ્થાપન કરાતું નથી, વળી તેની જેમ સર્વ જ કર્તવ્ય નથી=બીજું પણ સર્વ જ શાસ્ત્રમાં જેમ કહ્યું હોય તેમ જ કરવું જોઈએ એમ નહિ, પરંતુ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે કરી શકાય, એ પ્રકારની આશંકાની નિવૃત્તિ અર્થે કહે છે -

ભાવાર્થ :

પાત્રાનું જમીન પર સ્થાપન કરવું જોઈએ, છતાં પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજના કાળમાં પાત્રપડિલેહણ કર્યા પછી પાત્રા ભૂમિ ઉપર સ્થાપવામાં આવતા ન હતા. તેથી ક્ષોઈને શંકા થાય કે કાળદોષને કારણે પાત્રા ફૂટી જવાનો ભય રહે, તેથી પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે જેમ સાધુ પાત્રાને ખીંટી ઉપર રાખે છે, તેમ અન્ય ક્રિયા પણ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે કરે તો વાંધો નહિ.

વસ્તુતઃ સાધુએ ઉપધિનું પડિલેહણ કરીને પોતે જ્યાં બેઠેલ હોય ત્યાં જ સર્વ વસ્તુઓ રાખવાની હોય છે, જેથી અચાનક કોઈ કારણે વિહાર કરવો પડે તો તરત જ તેઓ ઉપધિ લઈને ચાલતા થઈ શકે. માટે ઉપધિનું પડિલેહણ કરીને સાધુ પાત્રનિયોગને અન્ય સ્થાને મૂકે નહિ, આ પ્રકારનો પ્રાચીન વ્યવહાર હતો.

આમ છતાં, પાત્રા બાજુમાં મૂકેલા હોય અને ખ્યાલ ન રહે તો ક્યારેક અથડાવાથી પાત્રા તૂટી જાય, માટે પાત્રા ઊંચે મૂકવાનો વ્યવહાર પાછળથી થયો છે; પરંતુ તેની જેમ અન્ય પણ પડિલેહણાદિની વિધિ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે કરવાની નથી, પરંતુ શાસ્ત્રમાં જે રીતે કહેલ છે તે રીતે જ કરવી જોઈએ, તેમ બતાવવા અર્થે કહે છે -

ગાથા :

કાલપરિહાણિદોસા સિક્કગબંધે વિ વિલિંગ સંતે ।
એસેવ વિહી સમ્મં કાયવ્વો અપ્પમત્તેણં ॥૨૭૮॥

અન્યથાર્થ :

કાલપરિહાણિદોસા=કાળપરિહાણીના દોષથી સિક્કગબંધે વિ વિલિંગ સંતે=(પાત્રા) સિક્કગબંધમાં પણ=શીકામાં પણ, લગાયે છતે એસેવ વિહી=આ જ વિધિ=આગળમાં કહી એ જ વિધિ, અપ્પમત્તેણં=અપ્રમત્તે=અપ્રમત્ત એવા સાધુએ, સમ્મં=સમ્યગ્ કાયવ્વો=કરવી જોઈએ.

ગાથાર્થ :

કાળપરિહાણીના દોષથી પાત્રા શીકામાં પણ લટકાયે છતે, આગળમાં કહી એ જ વિધિ અપ્રમત્ત એવા સાધુએ સમ્યગ્ કરવી જોઈએ.

ટીકા :

કાલપરિહાણિદોષાદ્=દુષ્ક્રમાલક્ષણકાલપરિહાણ્યપરાધેન, સિક્કગબંધેઽપિ પાત્ર ઇતિ ગમ્યતે વિલિંગિતે સતિ કીલકાદૌ પ્રમાદમ્હમ્ભયેન એષ એવ વિધિરનન્તરોદિતઃ સમ્યગ્=અન્યૂનાતિરિક્તઃ કર્ત્તવ્યઃ અપ્રમત્તેન, ન સ્થાપનત્યાગવત્ સર્વત્યાગ એવ કાર્યઃ, તસ્ય પૂર્વાચાર્યૈરિવાઽઽચરિત્ત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૭૮॥

ટીકાર્થ :

કાળપરિહાણીના દોષથી=દુષ્ક્રમાના લક્ષણવાળા કાળની પરિહાણીના અપરાધથી, પ્રમાદથી ભંગનો ભય હોવાથી પાત્ર કીલકાદિરૂપ સિક્કગબંધમાં પણ=ખીલી વગેરે શીકામાં પણ, લગાયે છતે=લટકાયે છતે, આ જ=પૂર્વમાં કહેવાયેલ જ, વિધિ અપ્રમત્તે=પ્રમાદ વગરના સાધુએ, સમ્યક્=અન્યૂન-અનતિરિક્ત, કરવી જોઈએ, સ્થાપનના ત્યાગની જેમ સર્વનો ત્યાગ જ કરવો જોઈએ નહીં અર્થાત્ પાત્રા નીચે રાખવાની વિધિ હોવા છતાં તે વિધિ ત્યજીને પાત્રા ઉપર લટકાવાય છે, તેની જેમ બીજી બધી વિધિનો ત્યાગ જ કરવો જોઈએ નહીં; કેમ કે તેનું=પાત્રાના ભૂમિ ઉપર સ્થાપનના ત્યાગનું, પૂર્વાચાર્યો વડે જ આચરિતપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દુષ્ક્રમા નામના પાંચમા આરાની પરિહાણીના અર્થાત્ સંયમની ધૃતિ-બલ આદિની હાનિના, દોષથી પ્રમાદને કારણે પાત્રા ભાંગી જવાના ભયથી વર્તમાનમાં પાત્રા ખીલી આદિ શીકાબંધમાં સ્થાપન કરાય છે, તોપણ, પાત્રાને ખીલી વગેરે પર ટીંગાળવાના વ્યવહાર સિવાય વસ્ત્ર અને પાત્રના પડિલેહણની આગળમાં કહેલ વિધિ અપ્રમાદભાવથી સમ્યગ્ કરવી જોઈએ; પરંતુ ભૂમિ ઉપર પાત્રાના સ્થાપનના ત્યાગની જેમ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વસ્ત્ર અને પાત્રની પડિલેહણની વિધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ; કેમ કે પાત્રાને ખીંટી વગેરે પર લટકાવવાનું આચરણ પૂર્વાચાર્યોએ જ કરેલ છે, અને અન્ય સર્વ વિધિ શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે તે રીતે જ પૂર્વાચાર્યોએ આચરેલ છે. ॥૨૭૮॥

અવતરણિકા :

एतदेव समर्थयति -

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સમર્થન કરે છે, અર્થાત્ પૂર્વમાં કહ્યું કે પાત્રા ભૂમિ ઉપર સ્થાપન કરવાની વિધિ હોવા છતાં કાળપરિહાણીના દોષને કારણે પાત્રા ખીંટી ઉપર મુકાય છે, એ કાર્ય વર્તમાનમાં પણ ઉચિત છે, એનું જ ગ્રંથકાર સમર્થન કરે છે -

ગાથા :

अवलंबिकुण कज्जं जं किंचि समायरंति गीयत्था ।

शेवावराह बहुगुण सव्वेसिं तं पमाणं तु ॥૨૭૯॥

અવ્યયાર્થ :

કજ્જં અવલંબિકુળ=કાર્યને અવલંબીને શેવાવરાહ બહુગુણ=થોડા અપરાધવાળું, બહુ ગુણોવાળું જં કિંચિ=જે કંઈ ગીયત્થા=ગીતાર્થો સમાયરંતિ=આચરે છે, તં=તે સવ્વેસિં=સર્વને=બધા સાધુઓને, પમાણં તુ=પ્રમાણ જ છે.

ગાથાર્થ :

કાર્યને અવલંબીને થોડા અપરાધવાળું, બહુ ગુણોવાળું જે કંઈ કૃત્ય ગીતાર્થો આચરે છે, તે સર્વ સાધુઓને પ્રમાણ જ છે.

ટીકા :

अवलम्ब्य=आश्रित्य कार्यं यत्किञ्चिदाचरन्ति=सेवन्ते गीतार्थाः=आगमविदः स्तोकापराधं बहुगुणं मासकल्पाविहारवत् सर्वेषां जिनमतानुसारिणां तत् प्रमाणमेव, उत्सर्गापवादरूपत्वादागमस्येति गाथार्थः ॥૨૭૯॥

ટીકાર્થ :

કાર્યને અવલંબીને=આશ્રયીને, થોડા અપરાધવાળું, બહુગુણોવાળું જે કંઈ ગીતાર્થો=આગમને જાણનારાઓ, માસકલ્પના અવિહારની જેમ આચરે છે=સેવે છે, તે જિનમતને અનુસરનારા સર્વ સાધુઓને પ્રમાણ જ છે; કેમ કે આગમનું ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અત્યંત અપ્રમત્ત મુનિઓને પડિલેહણ કર્યા પછી ઉપધિ અને પાત્રા પોતાની પાસે જ રાખવાની વિધિ છે; આમ છતાં, સામાન્ય રીતે સાધુને માસકલ્પ વિહાર કરવાની વિધિ છે, છતાં તેવા કોઈ સંયોગોમાં ગીતાર્થો માસકલ્પ વિહાર નહીં કરીને વિશેષ લાભને કારણે સ્થિર રહે, તે જેમ અપવાદથી ઇષ્ટ છે; તેમ કાળના દોષને કારણે પાત્રાને ખીંટી વગેરે ઉપર ટીંગાળવાનું કૃત્ય અલ્પ દોષવાળું અને ઘણા ગુણોવાળું હોવાથી અર્થાત્ પૂર્વના મુનિઓની જેમ અત્યંત અપ્રમાદના અભાવરૂપ થોડા દોષવાળું અને પાત્રાના રક્ષણરૂપ ઘણા ગુણોવાળું હોવાથી, જિનમતાનુસારી સર્વ સાધુઓને પ્રમાણરૂપ જ છે; કેમ કે આગમ ઉત્સર્ગ અને અપવાદમય છે. તેથી દેશ-કાળ પ્રમાણે ખીંટી વગેરે ઉપર ટીંગાળવાથી પાત્રાનું રક્ષણ સંભવિત છે. ॥૨૭૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથાની અંતે કહ્યું કે ભગવાનનું આગમ ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપ છે. એ જ વાતને બતાવતાં કહે છે —

ગાથા :

ण य किंचि अणुनायं पडिसिद्धं वा वि जिणवरिदिहि ।
तित्थगराणं आणा कज्जे सच्चेण होअव्वं ॥૨૮૦॥

અન્યથાર્થ :

જિણવરિદિહિં ચ=અને જિનવરેન્દ્ર વડે કિંચિ અણુનાયં પડિસિદ્ધં વા વિ ણ=કાંઈ અનુજ્ઞાત અથવા પ્રતિષિદ્ધ પણ નથી. તિત્થગરાણં આણા=તીર્થકરોની આજ્ઞા છે, કજ્જે=કાર્ય હોતે છતે સચ્ચેણ=સત્ય=માયા વગરના, હોઅવ્વં=થવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

જિનવરેન્દ્ર વડે કોઈ કૃત્યની અનુજ્ઞા આપેલ નથી કે કોઈ કૃત્યનો પ્રતિષેધ પણ કર્યો નથી. તીર્થકરોની આજ્ઞા છે, કાર્ય હોતે છતે માયા વગરના થવું જોઈએ.

ટીકા :

न च किञ्चिदनुज्ञातम् एकान्तेन प्रतिषिद्धं वाऽपि जिनवरेन्द्रैः=भगवद्भिः, किन्तु तीर्थङ्कराणामज्ञा इयं, यदुत-कार्ये सत्येन भवितव्यं, न मातृस्थानतो यत्किञ्चिदवलम्बनीयमिति गायार्थः ॥૨૮૦॥

ટીકાર્થ :

અને જિનવરેન્દ્ર વડે=ભગવાન વડે, એકાંતથી કાંઈ અનુજ્ઞાત કે પ્રતિષિદ્ધ પણ નથી, પરંતુ આ તીર્થકરોની આજ્ઞા છે, જે યદુતથી બતાવે છે — કાર્ય હોતે છતે સત્ય થવું જોઈએ, માતૃસ્થાનથી=માયાથી, યત્કિંચિત્=ગમે તે કૃત્ય, અવલંબવું જોઈએ નહિ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભગવાને બાહ્ય કોઈ કૃત્યમાં એકાંતે “આમ જ કરવું કે આમ ન જ કરવું”, તેવો વિધિ કે નિષેધ કર્યો નથી, પરંતુ તીર્થકરોની આજ્ઞા છે કે જે કાર્યથી જે વખતે લાભ થતો હોય તે વખતે તે કાર્યને સાધુએ માયા વગર કરવું જોઈએ.

આ કથનથી નક્કી થાય કે આગમ ઉત્સર્ગ-અપવાદમય છે. અને એનાથી એ ફલિત થાય કે, વર્તમાનકાળના દોષને કારણે અપવાદથી પૂર્વાચાર્યોએ પાત્રપડિલેહણા કર્યા પછી પાત્રાને ઊંચે મૂકવાનું સ્વીકાર્યું છે, તે શાસ્ત્રસંમત છે; પરંતુ તેટલામાત્રથી પડિલેહણાદિ સર્વ ક્રિયાઓ પોતાને અનુકૂળ પડે તે રીતે યથાતથા કરવાનું શાસ્ત્રસંમત નથી. માટે પૂર્વાચાર્યોએ કર્યું છે તેમ કરવું ઉચિત છે, એ પ્રકારનું ગાથા ૨૭૮ સાથે પ્રસ્તુત ગાથાનું જોડાણ છે. ॥૨૮૦॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યેતદેવમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ આ પ્રમાણે કેમ છે ? એથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વમાં કહ્યું કે ભગવાને એકાંતે વિધિ કે નિષેધ કર્યો નથી, એ કથન એ પ્રમાણે કેમ છે ? અર્થાત્ જે અનુચિત હોય એનો એકાંતે નિષેધ હોય, અને જે ઉચિત હોય તેની એકાંતે વિધિ હોય, તો ભગવાને વિધિ અને નિષેધ અનિયત કેમ રાખ્યા છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

દોસા જેણ નિરુજ્જંતિ જેણ ચિજ્જંતિ પુવ્વકમ્માઈ ।
સો સો મોક્ષોવાઓ રોગાવત્થાસુ સમણં વ ॥૨૮૧॥

અન્યથાર્થ :

જેણ દોસા નિરુજ્જંતિ=જેનાથી દોષો નિરોધ પામે છે, જેણ પુવ્વકમ્માઈ ચિજ્જંતિ=જેનાથી પૂર્વકર્મો ક્ષય પામે છે, રોગાવત્થાસુ સમણં વ=રોગાવસ્થામાં શમનની જેમ=ઔષધના સેવનની જેમ, સો સો મોક્ષોવાઓ=તે તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

ગાથાર્થ :

જેનાથી દોષો નિરોધ પામે છે, જેનાથી પૂર્વકૃત કર્મો ક્ષય પામે છે, રોગાવસ્થામાં ઔષધના સેવનની જેમ તે તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

ટીકા :

દોષા-રાગાદયો યેન નિરુદ્ધ્યન્તે અનુષ્ઠાનવિશેષેણ, યેન ક્ષીયન્તે પૂર્વકર્મ્માણિ=શેષાણિ જ્ઞાનાવરણાદીનિ, સ સ અનુષ્ઠાનવિશેષો મોક્ષોપાયઃ, દૃષ્ટાન્તમાહ-રોગાવસ્થાસુ શમનમિવ=ઔષધાનુષ્ઠાનમિવેતિ, ઉક્તં ચ બિષગ્વરણાસ્ત્રે —

“અપદ્યતે હિ સાઽવસ્થા, દેશકાલામયાન્ પ્રતિ ।

યસ્યામકાર્યં કાર્યં સ્યાત્, કર્મ્મ કાર્યં ચ વર્જ્યેદ્ ॥૧॥”

इति गायार्थः ॥२८१॥

ટીકાર્થ :

જે અનુષ્ઠાનવિશેષ વડે રાગાદિ દોષો નિરૂંધાય છે, જેના વડે=જે અનુષ્ઠાનવિશેષ વડે, પૂર્વનાં કર્મો=શેષ જ્ઞાનાવરણાદિ, ક્ષીણ થાય છે, તે તે અનુષ્ઠાનવિશેષ મોક્ષનો ઉપાય છે. તેમાં દૃષ્ટાંતને કહે છે — રોગની અવસ્થાઓમાં શમનની જેમ=ઔષધના સેવનની જેમ. અને બિષગ્વરણાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે :

“દેશ અને કાળના આમયો પ્રતિ=રોગો પ્રત્યે, તે અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે જ, જેમાં=જે અવસ્થામાં, અકાર્ય કાર્ય થાય= કરવા યોગ્ય થાય, અને કાર્ય કર્મ=કરવા યોગ્ય કૃત્ય, વર્જવા યોગ્ય થાય,” એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આયુર્વેદશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે અમુક રોગ માટે જે ઔષધાદિ અકર્તવ્ય હોય, તે જ ઔષધાદિ અમુક દેશ-કાળને આશ્રયીને તે રોગ માટે કર્તવ્ય બને; અને જે કર્તવ્ય એવી ક્રિયા હોય તે ક્રિયા અમુક દેશ-કાળને આશ્રયીને અકર્તવ્ય બને. તેથી એ નક્કી થાય છે કે “આ કર્તવ્ય જ છે અને આ અકર્તવ્ય જ છે,” તેવો એકાંતે નિયમ નથી; પરંતુ અમુક રોગાવસ્થામાં તે દેશ-કાળ પ્રમાણે જે કર્તવ્ય હોય તે અન્ય દેશ-કાળને આશ્રયીને અકર્તવ્ય બને છે. તેથી જે રીતે રોગ શમે તે રીતે ઔષધમાં ફેરફાર કરવો પડે.

આ રીતે આત્માના રાગાદિરૂપ ભાવરોગો જે અનુજાનવિશેષ કરવાથી નાશ પામતા હોય તે અનુજાનવિશેષ મોક્ષનો ઉપાય છે. તેથી ભગવાને કોઈપણ કૃત્યમાં એકાંતે વિધિ કે નિષેધ કર્યો નથી.

આથી એ ફલિત થયું કે પૂર્વના અપ્રમત્ત મુનિઓને પાત્રપડિલેહણ કર્યા પછી પાત્રા પોતાની પાસે જ રાખવાની વિધિ હતી, છતાં કાળના દોષને કારણે મુનિઓ એટલા અપ્રમત્ત નહીં રહી શકવાથી, પડિલેહણ કર્યા પછી જો પાત્રા પોતાની પાસે જ રાખે તો પ્રમાદને કારણે વારંવાર પાત્રા ફૂટી જવાનો ભય રહે, અને પાત્રાની જો અત્યંત યતના કરવા જાય તો સ્વાધ્યાયાદિમાં વિક્ષેપ થાય, અને સતત પાત્રાની ચિંતામાં તેઓનું ચિત્ત પરોવાયેલું રહે, જેના કારણે સ્વાધ્યાય વગેરે અન્ય ક્રિયાઓ સારી રીતે કરીને વિશેષ ભાવની નિષ્પત્તિ તેઓ ન કરી શકે. માટે વર્તમાનકાળમાં પૂર્વપુરુષોએ પાત્રાને ખીંટી વગેરે ઉપર મૂકવાનો વ્યવહાર અપવાદથી સ્વીકારેલ છે, જેથી સ્વાધ્યાય, વૈયાવચ્ચાદિ દ્વારા મુનિઓ વિશેષ પ્રકારનો અપ્રમાદભાવ કરીને કર્મોનો નાશ કરી શકે.

પૂર્વના મહર્ષિઓ પ્રકૃતિથી જ અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા હોવાથી, પડિલેહણ કર્યા પછી પાત્રા બાજુમાં મૂકી રાખે તોપણ તેઓને સહસા પાત્રા ભાંગવાનો ભય રહેતો ન હતો, અને તેઓના સ્વાધ્યાયાદિમાં પણ વિક્ષેપ થતો ન હતો. તેથી તેઓ માટે પૂર્વનો વ્યવહાર જ ઉચિત હતો. આમ, ભગવાને દેશ-કાળને સામે રાખીને કર્તવ્ય-અકર્તવ્યમાં ફેરફાર કરવાની અનુજ્ઞા આપેલ છે. ॥૨૮૧॥

અવતરણિકા :

ઉક્તમાનુષઙ્ગિકં , પ્રકૃતમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આનુષંગિક કહેવાયું, હવે પ્રકૃતને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૭૬માં પાત્રપડિલેહણની વિધિ બતાવીને ગાથા ૨૭૭ માં ગૃહસ્થ પાસેથી વહોરેલા નવા પાત્રાનું પ્રસ્ફોટન કરવાની વિધિ બતાવી.

ગાથા ૨૭૬માં કહેલ કે ઋતુબદ્ધકાળમાં પાત્રાને પોતાની પાસે રાખે, તેના વિષયમાં વર્તમાનમાં પાત્રાને ખીંટી વગેરે ઉપર મૂકવાની વિધિ છે. ત્યાં કોઈને શંકા થાય કે ‘જેમ અનુકૂળતા પ્રમાણે પાત્રાને ખીંટી પર

લટકાવી શકાય, તેમ શાસ્ત્રમાં કહેલું અન્ય પણ કાર્ય પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે કરી શકાય.' એના નિવર્તન અર્થે આનુષંગિક રીતે ગાથા ૨૭૮માં ખુલાસો કર્યો, અને એનું જ ગાથા ૨૭૯-૨૮૦માં સમર્થન કર્યું કે 'ગીતાર્થો લાભાલાભને સામે રાખીને પ્રવૃત્તિમાં ફેરફાર કરે છે, અને ભગવાનની આજ્ઞા લાભાલાભ પ્રમાણે ક્રિયામાં ફેરફાર કરવાની છે.' ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ભગવાનની આજ્ઞા આવી અસ્થિર કેમ છે ? કે ક્યારેક જે કરાય તે જ ક્યારેક ન કરાય ? તેથી આનુષંગિક રીતે ગાથા ૨૮૧માં તેનો ખુલાસો દૃષ્ટાંત દ્વારા કર્યો.

આ રીતે આનુષંગિક કહેવાયું, હવે પ્રકૃતને કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૨૭૬ની ટીકાના અંતે કહેલ કે ઋતુબદ્ધકાળમાં પાત્રા પોતાની પાસે ધારણ કરીને રાખે, એ વાત પ્રકૃત છે. તેથી હવે ઋતુબદ્ધકાળમાં જ પાત્રાને પાસે કેમ રાખવા જોઈએ ? અને વર્ષાકાળમાં કેમ નહિ ? તે રૂપ પ્રકૃત કથનને કહે છે -

ગાથા :

વિંટિઅબંધણધરણે અગણી તેણે અ દંડિઅક્ષોહે ।

ઉત્તબદ્ધ ધરણબંધણ વાસાસુ અબંધણા ઠવણા ॥૨૮૨॥

અન્યથાર્થ :

વિંટિઅબંધણધરણે=વિંટિયાનું બંધન અને ધારણ=પાત્રનું ધારણ, (કરવું જોઈએ.) અગણી તેણે અ દંડિઅક્ષોહે=અગ્નિ હોતે છતે, સ્તેન હોતે છતે અને દંડિકનો ક્ષોભ થયે છતે (દોષનો સંભવ હોવાને કારણે) ઉત્તબદ્ધ ધરણબંધણ=ઋતુબદ્ધમાં ધારણ અને બંધન થાય છે=શેષકાળમાં પાત્રનું ધારણ અને વિંટિયાનું બંધન થાય છે. વાસાસુ અબંધણા ઠવણા=વર્ષામાં અબંધના-સ્થાપના થાય છે=ચોમાસામાં ઉપધિનું અબંધન અને પાત્રની સ્થાપના થાય છે.

ગાથાર્થ :

વિંટિયાનું બંધન અને પાત્રનું ધારણ કરવું જોઈએ. અગ્નિ હોતે છતે, સ્તેન હોતે છતે અને દંડિકનો ક્ષોભ થયે છતે દોષનો સંભવ હોવાને કારણે શેષકાળમાં પાત્રનું ધારણ અને વિંટિયાનું બંધન થાય છે. વળી ચોમાસામાં ઉપધિનું અબંધન અને પાત્રની સ્થાપના થાય છે.

ટીકા :

વિંટિકાબન્ધનમિતિ પ્રત્યુપેક્ષ્યોપર્થિ કાર્ય ધારણં ચ પાત્રસ્ય, 'તં ચ રચતાણં પિ સંવલિત્તા ધારિજ્જહ ન નિસ્સિખ્વપ્પઙ્ક' કિમિત્યેતદેવમિત્યાહ - અગ્નૌ સ્તેને દણ્ડિકક્ષોભે ચ દોષસમ્ભવાત્, અન્યાદયશ્ચ પ્રાય ઋતુબદ્ધે ભવન્તિ ન વર્ષાકાલે इत्यत આહ-ઋતુબદ્ધે ધારણબન્ધને=ધારણં પાત્રસ્ય બન્ધનં તૂપધેઃ, વર્ષાસ્વબન્ધનોપધેઃ સ્થાપના ચ પાત્રસ્ય, અન્યે ત્વાહુઃ- 'ઠવણા ચ પુણ મત્તયસ્સે'તિ ગાથાસમુદાયાર્થઃ ॥૨૮૨॥

ટીકાર્થ :

વિંટિકા ચ પાત્રસ્ય ઉપધિને પ્રત્યુપેક્ષીને વિંટિયાનું બંધન અને પાત્રનું ધારણ કરવું જોઈએ. તં ચ નિસ્સિખ્વપ્પઙ્ક "અને સંવલન કરીને તે રજસ્ત્રાણને પણ ધારણ કરે, નિસ્કેપ ન કરે=ખીંટી વગેરે ઉપર નાંખે નહીં."

एतद् एवं किमिति ? इत्याह - आ=ઉપરનું કથન, આમ કેમ છે ? એથી હેતુ કહે છે -

ગાથાર્થ :

શેષકાળમાં અગ્નિ હોતે છેતે, ચોરનો ભય હોતે છેતે અને રાજ્યનો ક્ષોભ થયે છેતે વિરાધના થાય છે. આથી રજસ્ત્રાણ અને પાત્રનું ધારણ કરવું જોઈએ, ચોમાસામાં પાત્રનો પણ નિક્ષેપ કરવો જોઈએ.

ટીકા :

રજસ્ત્રાણભાજનધરણં ઋતુબદ્ધે કુર્યાત્, નિક્ષિપેદ્વર્ષાસુ ભાજનમપિ, અધારણે દોષમાહ-અગ્નૌ સ્તેનમયે રાજ્યક્ષોભે વા વિરાધના સંયમાત્મનોર્ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૮૩॥

ટીકાર્થ :

ઋતુબદ્ધમાં=શેષકાળમાં, રજસ્ત્રાણ અને ભાજનનું ધારણ કરે, વર્ષામાં ભાજનને પણ નિક્ષેપ કરે=ચોમાસામાં પાત્રનું પણ સ્થાપન કરે. અધારણમાં=શેષકાળમાં પાત્રને પાસે નહીં રાખવામાં, દોષને કહે છે — અગ્નિ હોતે છેતે, સ્તેનનો ભય હોતે છેતે અથવા રાજ્યનો ક્ષોભ થયે છેતે સંયમ અને આત્માની વિરાધના થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૨૮૩॥

અવતરણિકા :

તથા चाह —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે પ્રમાણે કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઋતુબદ્ધકાળમાં ઉપધિનું બંધન ન કરે અને પાત્રનું ધારણ ન કરે તો, અગ્નિ આદિના ઉપદ્રવ વખતે સંયમવિરાધના અને આત્મવિરાધના થાય છે, તે કઈ રીતે થાય છે ? તે પ્રમાણે કહે છે —

ગાથા :

परिगलमाणो हीरेज्ज डहणभेआ तहेव छक्काया ।

गुप्तो अ सयं डज्झे हीरेज्ज व जं च तेण विणा ॥૨૮૪॥

અન્યથાર્થ :

(શેષકાળમાં સાધુ ઉપધિનું બંધન અને પાત્રનું ધારણ ન કરે તો,) પરિગલમાણો=પરિગલતી=હાથમાંથી પડતી એવી ઉપધિ, હીરેજ્જ=હરાય=કોઈ વડે હરણ થાય, ડહણભેઆ=દહન અને ભેદ થાય=ઉપધિ અગ્નિમાં બળી જાય અને પાત્ર ભાંગી જાય, તહેવ=તે રીતે જ છક્કાયા=ષટ્કાયો (વિરાધાયેલા થાય.) ગુપ્તો અ=અને ગુપ્ત એવા સાધુ સયં=સ્વયં ડજ્ઝે હીરેજ્જ વ=દાડે અથવા હરાય. તેણ ચ વિણા=અને તેના વિના=ઉપધિ-પાત્ર વિના, જં=જે થાય, (તેને ઉપધિ-પાત્રનો નિક્ષેપ કરતા સાધુ પ્રાપ્ત કરે છે.)

ગાથાર્થ :

શેષકાળમાં સાધુ ઉપધિનું બંધન અને પાત્રનું ધારણ ન કરે તો હાથમાંથી પડતી ઉપધિનું કોઈ વડે હરણ થાય, ઉપધિ અગ્નિમાં બળી જાય અને પાત્ર ભાંગી જાય. તે રીતે જ ષટ્કાયો વિરાધાયેલા થાય, અને ગુપ્ત એવા સાધુ સ્વયં દાડે અથવા હરાય. અને ઉપધિ-પાત્ર વિના જે થાય તેને ઉપધિ-પાત્રનો નિક્ષેપ કરતા સાધુ પ્રાપ્ત કરે છે.

ટીકા :

પરિગલન્ દ્વિયેતોપધિરિતિ ગમ્યતે, દહનભેદાવિત્યુપધિપાત્રયોઃ સ્યાતાં, તથૈવ ષટ્કાયાસ્તદ્વ્યાપૃતતયા સમ્પ્રાન્તનિર્ગમન ઇતિ, ગુપ્તો વા ઉપધ્યર્થ સ્વયં દહ્યેત દ્વિયેત વા સ્વયમેવ, યચ્ચ તેન વિના આજ્ઞાવિરાધનાઽ-સંયમાદિ તચ્ચ પ્રાપ્નોતિ નિક્ષિપન્, 'ગહિણ પુણ પડિંગ્ગહેણ વેંટિયં ગહાય બાહિરકપ્પં ઊવરિ છોદું તાહે વચ્ચઈ' ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૮૪॥

ટીકાર્થ :

પરિગલન્ ગમ્યતે પરિગલતી ઉપધિ હરાય અર્થાત્ ચોમાસા સિવાયના કાળમાં ઉપધિ બાંધી ન હોય અને પાત્રા ધારણ કરેલા ન હોય તો ચોર વગેરેના ઉપદ્રવ વખતે જેમ-તેમ ઉપધિ લઈને નીકળતા સાધુના હાથમાંથી ઉપધિ પડી જવાને કારણે તેનું હરણ થાય;

દહન સ્યાતાં ઉપધિ અને પાત્રનો દહન અને ભેદ થાય અર્થાત્ અગ્નિ લાગે ત્યારે નહીં બાંધેલ ઉપધિ અને પાત્રને લઈને સાધુ નીકળે તો અગ્નિની જ્વાળાના સંસર્ગથી ઉપધિ બળી જાય અને પાત્ર પણ ક્યાંક અથડાઈને ભાંગી જાય.

તથૈવ ઇતિ તેમાં વ્યાપૃતપણાને કારણે=ઉપધિ અને પાત્રના ગ્રહણમાં પ્રવૃત્તપણાને કારણે, સંભ્રાંત નિર્ગમનમાં=સંભ્રમપૂર્વક નીકળવામાં, તે પ્રકારે જ=જે પ્રકારે દહન-ભેદ થાય તે પ્રકારે જ, છકાયો વિરાધાયેલા થાય.

ગુપ્તો વા સ્વયમેવ અથવા ઉપધિના અર્થે ગુપ્ત એવો સ્વયં બળે કે સ્વયં જ હરાય અર્થાત્ ઉપધિ અગ્નિમાં બળીને જીવહિંસાનું નિમિત્ત ન બને તે માટે ઉપધિનું રક્ષણ કરતા સાધુ સ્વયં અગ્નિમાં બળી જાય અથવા રાજ્યનો ક્ષોભ થયો હોય તો સ્વયંનું જ હરણ થાય, જેથી કોઈ મ્લેચ્છાદિથી ઉપદ્રવ થવાને કારણે સંયમવિરાધના કે આત્મવિરાધના થવાનો પણ પ્રસંગ આવે.

યચ્ચ નિક્ષિપન્ અને તેના વિના આજ્ઞાનું વિરાધન, અસંયમાદિ જે થાય છે તેને, નિક્ષેપ કરતા=ઉપધિ-પાત્રને શાસ્ત્રવિધિથી નિરપેક્ષ રીતે સ્થાપન કરતા સાધુ, પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે ઉપધિને ન બાંધી હોય કે પાત્રને ધારણ ન કર્યા હોય અને અગ્નિ વગેરે કોઈપણ ઉપદ્રવ ન થાય તોપણ, ભગવાનની આજ્ઞાના પાલન વિના જે આજ્ઞાવિરાધના અને અસંયમાદિ દોષો થાય છે, તે દોષોને ઉપધિ અને પાત્રનો જેમ તેમ નિક્ષેપ કરતા સાધુ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ રીતે શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે વિંટિયાનું બંધન અને પાત્રનું ધારણ કરેલ ન હોય તો કયા દોષો પ્રાપ્ત થાય, તે બતાવ્યું. હવે જે સાધુઓ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે ઋતુબદ્ધકાળમાં વિંટિયાનું બંધન અને પાત્રનું ધારણ કરે છે, તેઓને જ્યારે અગ્નિ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે કેવી રીતે નીકળી જવું જોઈએ ? તે બતાવવા કહે છે -

ગહિણ વચ્ચઈ “વળી ગ્રહણ કરેલા પ્રતિગ્રહ સાથે=પાત્ર સાથે, વિંટિયાને ગ્રહણ કરીને બાહ્યકલ્પને=કામળીને, શરીર ઉપર નાખીને, ત્યારે=જ્યારે અગ્નિ આદિનો ઉપદ્રવ હોય ત્યારે, જાય છે=ઉપાશ્રયમાંથી સાધુ નીકળી જાય છે.”

ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૨૮૪॥

અવતરણિકા :

વર્ષાકાલે ત્વનિક્ષિપ્તેઽપિ(? તુ નિક્ષિપ્તેઽપિ) ન દોષ ઇત્યેતદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વર્ષા વર્ષાકાળમાં નિક્ષિપ્ત હોતે છતે પણ=ઉપધિ અને પાત્રનો નિક્ષેપ કરેલ હોતે. છતે પણ, દોષ નથી, એને કહે છે —

નોંધ :

અવતરણિકામાં અનિક્ષિપ્તેઽપિ છે તેને સ્થાને નિક્ષિપ્તેઽપિ પાઠ હોવો જોઈએ.

ગાથા :

વાસાસુ ણત્થિ અગ્ની ણેવ અ તેણા ડંડિઆ સત્થા ।

તેણ અબંધણ ઠવણા એવં પડિલેહણા પાણ ॥૨૮૫॥

‘પડિલેહણા પમજ્જણ’ત્તિ દારં ગયં ॥

અન્યથાર્થ :

વાસાસુ=વર્ષામાં=ચોમાસામાં, અગ્ની ણત્થિ=અગ્નિ હોતો નથી, તેણા ડંડિઆ=સ્તેનો પણ નથી જ હોતા. ડંડિઆ સત્થા=દંડિકો=રાજાઓ, સ્વસ્થ હોય છે. તેણ=તે કારણથી અબંધણ=(ઉપધિનું) અબંધન ઠવણા=(પાત્રની) સ્થાપના થાય છે, એવં=આ રીતે=ગાથા ૨૬૭ થી અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એ રીતે, પાણ=પાત્રવિષયક પડિલેહણા=પ્રત્યુપેક્ષણ છે. પડિલેહણા પમજ્જણા=‘પ્રતિલેખના’ ‘પ્રમાર્જના’ ત્તિ=એ પ્રકારે દારં ગયં=દ્વાર ગયું=સમાપ્ત થયું.

★ પ્રસ્તુત ગાથામાં ‘ડં’ અપિ અર્થમાં છે અને ‘અ’ પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

ચોમાસામાં અગ્નિ હોતો નથી, ચોરો પણ નથી જ હોતા, અને રાજાઓ સ્વસ્થ હોય છે; તે કારણથી ઉપધિનું અબંધન અને પાત્રની સ્થાપના થાય છે. ગાથા ૨૬૭થી અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એ રીતે પાત્રવિષયક પ્રત્યુપેક્ષણ છે.

ટીકા :

વર્ષાસુ નાસ્ત્યગ્નિઃ જલબાહુલ્યાત્, નૈવ સ્તેના અપિ નિસ્સરણોપાયાભાવાદ્, ઘણિકાઃ સ્વસ્થાઃ બલસામગ્ર્યભાવેન કારણેન, એતદેવં, તેનાઽબન્ધનોપધેઃ સ્થાપના પાત્રસ્ય, પ્રકૃતનિગમનાયાહ-એવમ્ ઉક્ત-પ્રકારા પ્રત્યુપેક્ષણા પાત્ર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૮૫॥

ટીકાર્થ :

વર્ષામાં=ચોમાસામાં, જલનું બહુલપણ હોવાથી અગ્નિ હોતો નથી. નિસ્સરણના=કોઈના ઘરમાંથી ચોરી કરીને નીકળવાના, ઉપાયનો અભાવ હોવાથી સ્તેનો પણ=ચોરો પણ, નથી જ હોતા. બળની સામગ્રીના અભાવરૂપ કારણથી દંડિકો=રાજાઓ, સ્વસ્થ હોય છે.

આ આ પ્રમાણે છે=વર્ષાકાળમાં અગ્નિ આદિ ઉપદ્રવો થતા નથી એ એ પ્રમાણે છે, તે કારણથી ઉપધિની અબંધના, પાત્રની સ્થાપના થાય છે. પ્રકૃતના=પ્રકૃત એવી પાત્રની પ્રત્યુપેક્ષણના, નિગમન માટે કહે છે — આ રીતે કહેવાયેલ પ્રકારવાળી પાત્રવિષયક પ્રત્યુપેક્ષણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ચોમાસામાં ભેજનું બાહુલ્ય હોવાને કારણે અગ્નિનો ઉપદ્રવ પ્રાયઃ થતો નથી, અને વર્ષાઋતુમાં ભાગી જવાના ઉપાયના અભાવને કારણે ચોરોનો ઉપદ્રવ પણ પ્રાયઃ થતો નથી અને રાજાઓ પણ ચોમાસામાં એકબીજા પર હુમલા કરતા નથી; કેમ કે સૈન્ય માટે સામગ્રીનો અભાવ હોય છે. આથી વર્ષાઋતુમાં સાધુએ ઉપધિ બાંધવાની નથી અને પાત્રાને પોતાની પાસે રાખવાના નથી, પરંતુ એકાંતવાળા ઉચિત સ્થાને સ્થાપન કરવાના છે.

હવે પાત્રપડિલેહણની વિધિનું નિગમન કરતાં કહે છે કે ગાથા ૨૬૭થી અત્યાર સુધી વર્ણન કર્યું એ રીતે પાત્રપડિલેહણ જાણવી.

ગાથા ૨૩૦માં પ્રતિદિનક્રિયાનાં દસ દ્વારો બતાવ્યાં. તેમાં પડિલેહણ નામના પ્રથમ દ્વારનું વર્ણન ગાથા ૨૩૩થી શરૂ કર્યું અને તે પ્રથમ દ્વારનું જ બીજું અંગ પાત્રપડિલેહણ બાકી રાખ્યું; કેમ કે વસ્ત્રપડિલેહણ સૂર્યોદય પહેલાં કરવાની હોય છે, અને પાત્રપડિલેહણ સૂર્યોદય પછી પ્રથમ પહોરના ચોથા ભાગના અવશેષમાં કરવાની હોય છે. અને વસ્ત્રની પડિલેહણ કર્યા પછી વસતિની પ્રમાર્જના કરવાની હોય છે, તેથી ગાથા ૨૩૦માં બતાવેલાં ૧૦ દ્વારોમાંથી પડિલેહણ નામના પ્રથમ દ્વારના પહેલા અંગરૂપ વસ્ત્રપ્રતિલેખનાની વિધિ ગાથા ૨૬૨માં પૂરી થતાં બીજું પ્રમાર્જના દ્વાર ગાથા ૨૬૩થી ૨૬૬ સુધી બતાવ્યું. ત્યારબાદ પડિલેહણાંરૂપ પ્રથમદ્વારના બીજા અંગરૂપ જે પાત્રપ્રતિલેખનાની વિધિ બતાવવાની બાકી હતી, તે ગાથા ૨૬૭થી શરૂ કરીને ગાથા ૨૮૫માં પુરી કરી. તેથી પ્રસ્તુત ગાથાના અંતે કહ્યું કે પડિલેહણાદ્વાર અને પ્રમાર્જનાદ્વાર પૂરું થયું. ॥૨૮૫॥

અવતરણિકા :

મૂલપ્રતિદ્વારગાથાયાં કાત્સ્ન્યેન વ્યાખ્યાતં પ્રત્યુપેક્ષણાદ્વારં, સામ્પ્રતં ભિક્ષાદ્વારવ્યાચિંચ્યાસુરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

મૂળદ્વાર ગાથા ૨૩૦માં બતાવાયેલ પ્રથમ 'પ્રત્યુપેક્ષણ' દ્વાર સંપૂર્ણપણાથી વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે 'ભિક્ષા' નામના ત્રીજા દ્વારનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર કહે છે —

નોંધ :

અવતરણિકામાં મૂલપ્રતિદ્વારગાથાયાં છે, તેમાં 'પ્રતિ' શબ્દ વધારાનો હોય, તેવું લાગે છે.

ગાથા :

કયજોગસમાયારા ઉવઓગં કાઉ ગુરુસમીવંમિ ।

આવસિયાઈ ણિંતી જોગેણ ચ ભિક્ષણદ્વાઈ ॥૨૮૬॥

અન્યવાર્થ :

કચ્છજોગસમાચારા=કૃતયોગસમાચારવાળા=મળ-મૂત્રાદિરૂપ શરીરના ધર્મો કર્યા છે જેમણે એવા સાધુઓ, ગુરુસમીર્વંશિ=ગુરુની સમીપમાં ઉવઓગં કાડ=ઉપયોગને કરીને આવસિયાણ=આવશ્યિકી વડે જોગેણ ચ=અને યોગ વડે ભિક્ષણદ્વાર=ભિક્ષણના અર્થે=ભિક્ષાગ્રહણ માટે, ણિતી=(વસતિમાંથી) નીકળે છે.

ગાથાર્થ :

મળ-મૂત્રાદિરૂપ શરીરના ધર્મો કર્યા છે જેમણે એવા સાધુઓ ગુરુ પાસે ઉપયોગને કરીને 'આવશ્યિકી' વડે અને 'જસસ જોગ' વડે ભિક્ષાગ્રહણ માટે વસતિમાંથી નીકળે છે.

ટીકા :

કૃતયોગસમાચારા:=કૃતકાયાિકાદિવ્યાપારા इत्यर्थः उपयोगं-કાલોચિતપ્રશસ્તવ્યાપારલક્ષણં कृत्वा गुरुसमीपे=આચાર્યસન્નિધૌ 'આવશ્યિક્યા'-સાધુક્રિયાધિધાયિન્યા હેતુભૂતયા निर्गच्छन्ति वसतेरिति गम्यते યોગેન च 'यस्य योग' इत्येवंवचनलक्षणेन भिक्षार्थमिति गाथासमुदायार्थः ॥૨૮૬॥

ટીકાર્થ :

કરાયેલા છે યોગના આચાર જેમના વડે એવા=કરાયેલા છે કાયિકાદિના વ્યાપાર જેમના વડે એવા, સાધુઓ ગુરુની સમીપમાં=આચાર્યની સંનિધિમાં, કાળને ઉચિત પ્રશસ્ત વ્યાપારના લક્ષણવાળા ઉપયોગને કરીને હેતુભૂત એવી સાધુક્રિયાનું અભિધાન કરનારી 'આવશ્યિકી' વડે અને 'યસ્ય યોગ' એ પ્રકારના વચનના લક્ષણવાળા યોગ વડે ભિક્ષાના અર્થે=ગોચરી વહોરવા માટે, વસતિમાંથી નીકળે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમુદાયાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભિક્ષા વહોરવા જતાં વચ્ચે મળ-મૂત્ર આદિની શંકા થાય તો યતનામાં ઉપયોગ રહી શકે નહિ; આથી સાધુ ભિક્ષા માટે જતાં પહેલાં મળ-મૂત્ર આદિની શંકાને અવશ્ય ટાળે.

આ રીતે મળ-મૂત્રાદિની શંકા ટાળ્યા પછી ભિક્ષાએ જતાં પહેલાં સાધુએ ઉપયોગની ક્રિયા કરવાની હોય છે, અને આ ક્રિયા ભિક્ષાના કાળને ઉચિત પ્રશસ્ત વ્યાપારરૂપ છે; કેમ કે ઉપયોગની ક્રિયા કરવાથી ભિક્ષા માટે જતાં ભિક્ષાના વિષયમાં સમ્યગ્ શુદ્ધિનો ઉપયોગ રહી શકે છે. આથી ગુરુની પાસે ઉપયોગની ક્રિયા કરીને 'આવસિયાણ' અને 'જસસ જોગો' એ પ્રકારનો વચનપ્રયોગ કરે છે અને ત્યારપછી સાધુઓ ભિક્ષા માટે વસતિમાંથી જાય છે.

અહીં ઉપયોગની ક્રિયા ગોચરીમાં જતાં પહેલાં વિશિષ્ટ પ્રકારના માનસને નિષ્પન્ન કરવા માટે સાધુ કરે છે, અને “હું આવશ્યક કાર્ય માટે જાઉં છું” તેવું સૂચન કરવા માટે તેમ જ “અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યને હું ઉચિત વિધિપૂર્વક કરીશ,” તેવો સંકલ્પ કરવા માટે 'આવશ્યિકી' એવો વચનપ્રયોગ કરે છે. અને “સંયમને અનુકૂળ એવી જે વસ્તુનો યોગ થશે, તેને હું લાવીશ”, એ પ્રકારનું સૂચન કરવા માટે 'જસસ જોગો' એવો શબ્દપ્રયોગ કરે છે. ॥૨૮૬॥

અવતરણિકા :

અવયવર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૮૬માં બતાવ્યું કે કાયિકાદિ વ્યાપાર કરીને સાધુઓ ગુરુ આગળ ઉપયોગને કરીને 'આવશ્યિકી' અને 'જસ્સ જોગો'ના વચનપ્રયોગપૂર્વક ભિક્ષા માટે જાય છે. હવે વળી તે ગાથાના દરેક અવયવના અર્થને બતાવતાં પ્રથમ ગુરુની સમીપમાં સાધુઓ ઉપયોગ કઈ રીતે કરે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

કાઙ્યમાઙ્યજોગં કાઙં ઘિત્તૂણ પત્તે તાહે ।
ડંડં ચ સંજયં તો ગુરુપુરો ઠાઝમ્વડત્તા ॥૨૮૭॥

અન્યચાર્થ :

કાઙ્યમાઙ્યજોગં કાઙં=કાયિકાદિના યોગને કરીને તાહે=ત્યારપછી પત્તે ડંડં ચ સંજયં ઘિત્તૂણ=પાત્રકને અને દંડને સંયત=સંભ્રમ વગર, ગ્રહણ કરીને તો=ત્યારપછી ગુરુપુરો ઠાઙં=ગુરુની આગળ ઊભા રહીને ડવડત્તા=ઉપયુક્ત એવા સાધુઓ,

ટીકા :

કાયિકાદિવ્યાપારં કૃત્વા ગૃહીત્વા પાત્રે તતઃ પ્રતિગ્રહમાત્રકરૂપે દણ્ડકં ચ સંયતમ્=અસમ્પ્રાન્તં તતઃ ગુરુપુરતઃ સ્થિત્વોપયુક્તાઃ સન્તઃ ॥૨૮૭॥

ટીકાર્થ :

કાયિકાદિના વ્યાપારને કરીને, ત્યારપછી પ્રતિગ્રહ અને માત્રકરૂપ બે પાત્રને અને દંડકને સંયત=અસંભ્રાન્ત=સંભ્રમ વગર, ગ્રહણ કરીને, ત્યારપછી ગુરુની આગળ ઊભા રહીને ઉપયુક્ત છતાં સાધુઓ,

અવતરણિકા :

કિં ? ઇત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

શું કરે છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

સંદિસહ ભણંતિ ગુરું ડવઓગ કરેમુ તેણડણુણાયા ।
ડવઓગકરાવણિં કરેમિ ડસસગમિચ્ઙાઙ ॥૨૮૮॥

અન્યચાર્થ :

સંદિસહ ડવઓગ કરેમુ=“આજ્ઞા આપો, ઉપયોગને અમે કરીએ” (એ પ્રમાણે) ગુરું ભણંતિ=ગુરુને કહે છે. તેણ અણુણાયા=તેના વડે અનુજ્ઞાત=ગુરુ વડે અનુજ્ઞા અપાયેલા એવા સાધુઓ, ડવઓગકરાવણિં કરેમિ ડસસગમિચ્ઙાઙ=“ઉપયોગ કરાવણિક કાયોત્સર્ગને અમે કરીએ” ઈત્યાદિ,

ટીકા :

સંદિસહેતિ ધણન્તિ ગુરું, કિમિત્યાહ-ઉપયોગં કુર્મ્મં ઇતિ, તેન=ગુરુણા અનુજ્ઞાતા: સન્ત:, કિમિત્યાહ-ઉપયોગકારણં કુર્મ્મ: કાયોત્સર્ગમિત્યાદિ ॥૨૮૮॥

ટીકાર્થ :

“આજ્ઞા આપો” એ પ્રમાણે ગુરુને કહે છે. શેને આશ્રયીને “આજ્ઞા આપો” એ પ્રમાણે કહે છે ? એથી કહે છે — “ઉપયોગને અમે કરીએ” એ પ્રકારના કથનને આશ્રયીને “આજ્ઞા આપો” એ પ્રમાણે ગુરુને કહે છે, એમ અન્વય છે. તેના વડે=ગુરુ વડે, અનુજ્ઞાત છતાં=અનુજ્ઞા અપાયેલા એવા સાધુઓ, શું ? એથી કહે છે —

“ઉપયોગના કારણ એવા કાયોત્સર્ગને અમે કરીએ” ઇત્યાદિ,

અવતરણિકા :

કિં ? ઇત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ‘અમે ઉપયોગના કારણ એવા કાયોત્સર્ગને કરીએ ઇત્યાદિ’. આટલું બોલ્યા પછી સાધુઓ આગળ શું બોલે ? એથી કહે છે અર્થાત્ તે સ્પષ્ટ કરતાં ભિક્ષા માટે નીકળતાં પૂર્વે કરવાની આગળની વિધિ બતાવે છે —

ગાથા :

અહ કઢ્ઢિકુળ સુત્તં અસ્ખલિયાઙ્ગુણસંજુઅં પચ્છં ।

ચિદ્વંતિ કાઉસ્સગ્ગં ચિંતંતિ અ તત્થ મંગલગં ॥૨૮૯॥

અન્યયાર્થ :

અહ=હવે અસ્ખલિયાઙ્ગુણસંજુઅં સુત્તં કઢ્ઢિકુળ=અસ્ખલિતાદિ ગુણોથી સંયુક્ત એવા સૂત્રને બોલીને પચ્છં=પાછળથી કાઉસ્સગ્ગં ચિદ્વંતિ=કાયોત્સર્ગ વડે રહે છે, તત્થ ઝં=અને ત્યાં=કાયોત્સર્ગમાં, મંગલગં ચિંતંતિ=મંગલકને ચિંતવે છે.

ટીકા :

અથાઽઽકુષ્ય=અનન્તરં પઠિત્વા સૂત્રં-‘ઉપયોગકરાવણિયં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં અણ્ણત્થ ઝસસિણં’ ઇત્યાદિ અસ્ખલિતાદિગુણયુક્તં=અસ્ખલિતમમિલિતમિત્યાદિ, પશ્ચાત્ તત: તિષ્ઠન્તિ કાયોત્સર્ગમિતિ કાયોત્સર્ગેણ ‘સુપં સુપ’ ઇતિ વચનાત્, ચિન્તયન્તિ ચ તત્ર=કાયોત્સર્ગે મઙ્ગલકં-પચ્છનમસ્કારમિતિ ગાથાત્રયાર્થ: ॥૨૮૯॥

ટીકાર્થ :

હવે અસ્ખલિતાદિ ગુણોથી યુક્ત=અસ્ખલિત-અમિલિત ઇત્યાદિવાળા, “ઉપયોગ કરાવણિક કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં અણ્ણત્થ ઝસસિણં” ઇત્યાદિરૂપ સૂત્રને બોલીને ત્યારપછી કાયોત્સર્ગ વડે રહે છે, અને

ત્યાં=કાયોત્સર્ગમાં, પંચનમસ્કારરૂપ મંગલકને ચિંતવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાત્રયનો અર્થ છે=ગાથા ૨૮૭-૨૮૮-૨૮૯ રૂપ ત્રણ ગાથાનો અર્થ છે.

★ 'સુપાં સુપ' એ પ્રકારના વ્યાકરણના સૂત્રથી કાયોત્સર્ગ માં દ્વિતીયા વિભક્તિ છે, તોપણ તૃતીયા વિભક્તિનો અર્થ કરવાનો છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ ભિક્ષા લેવા જતાં પહેલાં ભિક્ષાને અનુકૂળ પરિણામની શુદ્ધિ માટે ઉપયોગનો કાઉસ્સગ્ગ કરે છે. આથી ભિક્ષાએ જતાં પહેલાં માત્રુ વગેરે વ્યાપાર કર્યા પછી પાત્રક, માત્રક અને દાંડાને સંભ્રમ વગર અર્થાત્ જીવરક્ષાને ઉચિત યતનાપૂર્વક, ગ્રહણ કરીને શિષ્યો ગુરુ આગળ ઊભા રહે છે, અને ઉપયોગની ક્રિયા માટે શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ઉપયુક્ત મનવાળા થઈને ગુરુને કહે છે : “તમે અમને આજ્ઞા આપો, અમે ઉપયોગનો કાયોત્સર્ગ કરીએ.”

આ રીતે વિનય કરીને ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને ઉપયોગ કરાવણી વગેરે સૂત્રને શિષ્યો અસ્ખલિત આદિ ગુણોથી યુક્ત બોલે છે. ત્યારપછી એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરે છે. ત્યારપછી શું કરવાનું છે ? તે આગળની ગાથામાં બતાવાશે. ॥૨૮૭/૨૮૮/૨૮૯॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે શિષ્યો ઉપયોગ માટે કાયોત્સર્ગ કરે છે, અને કાયોત્સર્ગમાં નમસ્કારમંત્રનું ચિંતવન કરે છે. હવે શિષ્યો કાયોત્સર્ગમાં બીજું શું ચિંતવન કરે ? તે બતાવતાં કહે છે —

ગાથા :

તપ્પુલ્લયં જયત્થં અન્ને ઉ ભણંતિ ધમ્મજોગમિણં ।

ગુરુબાલવુઢ્ઢુસિક્કવગ(? ઇયરંમિ) રેસિમિ ન અપ્પણો ચેવ ॥૨૯૦॥

અન્યથાર્થ :

તપ્પુલ્લયં=તત્પૂર્વક=કાઉસ્સગ્ગમાં નમસ્કારના સ્મરણપૂર્વક, જયત્થં=જે અર્થ છે, (તેનું સાધુઓ ચિંતવન કરે છે.) અન્ને ઉ ભણંતિ=વળી અન્યો કહે છે— ગુરુબાલવુઢ્ઢુસિક્કવગઇયરંમિ=ગુરુ, બાળ, વૃદ્ધ, શૈક્ષ અને ઈતરવિષયક ઇણં ધમ્મજોગં=આ=ભિક્ષા લાવવી એ, ધર્મયોગ છે, અપ્પણો ચેવ ન=આત્માની જ નહીં=કેવલ પોતાના જ માટે ભિક્ષા લાવવી એ ધર્મયોગ નથી, (એમ સાધુઓ ચિંતવન કરે છે.)

ગાથાર્થ :

કાયોત્સર્ગમાં નમસ્કારના સ્મરણપૂર્વક જે અર્થ છે તેનું સાધુઓ ચિંતવન કરે છે. વળી અન્ય આચાર્યો કહે છે — ગુરુ, બાળ, વૃદ્ધ, શૈક્ષ અને ઇતરના વિષયમાં ભિક્ષા લાવવી એ ધર્મયોગ છે, કેવલ પોતાના જ માટે ભિક્ષા લાવવી એ ધર્મયોગ નથી, એમ સાધુઓ ચિંતવન કરે.

ટીકા :

તત્પૂર્વકં=નમસ્કારપૂર્વકં યદર્થં તત્ત્વ ચિન્તયન્તિ, સમ્યગ્નાલોચિતગ્રહણપ્રતિષેધાત્, અન્યે ત્વાચાર્યા

ઇત્યમભિદધતિ-ધર્મયોગમેનં ચિન્તયન્તીતિ વર્તતે, કિંવિશિષ્ટમિત્યાહ-ગુરુબાલવૃદ્ધશૈક્ષક(?ઇતરવિષયકં)રેષે,
 એતદર્થં નિર્વ્યાજમહં પ્રવૃત્તો, નાડડત્પન એવાડર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૧૦॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં 'સિવ્વગરેસિમિ'ને ઠેકાણે 'સિવ્વગરૂયરમિ' અને ટીકામાં 'શૈક્ષકરેષે'ને ઠેકાણે 'શૈક્ષકેતરવિષયકં' પાઠ શુદ્ધ જણાય છે. આથી આ ગાથામાં એ પ્રમાણે અર્થ કરેલ છે, પાઠશુદ્ધિ મળેલ નથી.

ટીકાર્થ :

અને સાધુઓ કાયોત્સર્ગમાં તેના પૂર્વક=નમસ્કારપૂર્વક, જે અર્થ છે તેને ચિંતવે છે; કેમ કે સમ્યગ્ અનાલોચિતના ગ્રહણનો પ્રતિષેધ છે=સારી રીતે આલોચન નહીં કરાયેલ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે.

વળી અન્ય આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે — આ ધર્મયોગને ચિંતવે છે. કેવા વિશિષ્ટ ધર્મયોગને ચિંતવે છે ? એથી કરીને કહે છે — ગુરુ, બાલ, વૃદ્ધ, શૈક્ષક, ઈતરવિષયક એવા ધર્મયોગને ચિંતવે છે. તે ગુરુ આદિ વિષયક ધર્મયોગને સ્પષ્ટ કરે છે — આમના અર્થે=ગુરુ આદિના માટે, નિર્વ્યાજ=બહાના વગરનો, હું પ્રવૃત્ત છું=ભિક્ષા માટે પ્રવૃત્ત થયો છું, આત્માના જ અર્થે નહીં, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાયોત્સર્ગમાં સાધુઓ નમસ્કારના ચિંતવનપૂર્વક પોતે ભિક્ષા લાવવા માટે આ કાયોત્સર્ગ કર્યો છે એ રૂપ જે અર્થ છે, તેને ચિંતવે છે. આશય એ છે કે કાયોત્સર્ગમાં સાધુઓ નમસ્કારમંત્રપૂર્વક ભિક્ષા લાવવા માટેની ઉચિત વિધિ શું છે ? અને પોતાને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા લાયક ઉચિત કર્તવ્ય શું છે ? તેનું ચિંતવન કરે છે અર્થાત્ ભિક્ષાગ્રહણની ક્રિયા સંયમવૃદ્ધિનું કારણ કઈ રીતે બને ? તેના માટેની સર્વ ઉચિત યતનાનું સાધુ ચિંતવન કરે છે; કેમ કે સમ્યગ્ આલોચન કર્યા વગર સાધુને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે.

વળી બીજા આચાર્યો કહે છે કે સાધુ કાયોત્સર્ગમાં નવકારના ચિંતવનપૂર્વક ગુરુ માટે, બાલ માટે, વૃદ્ધ માટે, શૈક્ષ માટે અને ઈતર માટે=પ્રાધૂર્ણિક આદિ સાધુ માટે, ભિક્ષા લાવીશ, એ પ્રકારના ધર્મયોગનું ચિંતવન કરે. આ જ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે —

હું આત્મવંચના કર્યા વગર ગુરુ, બાળ આદિ નિમિત્તક ભિક્ષા માટે પ્રવૃત્ત થયો છું, પરંતુ પોતાના જ માટે નહિ. આશય એ છે કે નવકારનું ચિંતવન કર્યા પછી સાધુ વિચારે કે શાસ્ત્રમાં કહેવાયેલી વિધિના ઉલ્લંઘનરૂપ માયા વગર ગુરુ, બાલાદિના અર્થે ભિક્ષા લેવા માટે હું પ્રવૃત્ત થયો છું, પરંતુ ફક્ત પોતાના માટે જ નહિ, આ પ્રકારનું ચિંતવન કરવાથી સાધુને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાનો અધ્યવસાય પેદા થાય છે. ॥૨૮૦॥

અવતરણિકા :

કાયોત્સર્ગમાં ભિક્ષાગ્રહણવિષયક ચિંતવન કર્યા પછી શિષ્યો શું કરે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

ચિંતિત્તુ તઓ પચ્છ મંગલપુલ્લં ભણંતિ વિણયણયા ।
 સંદિસહ ત્તિ ગુરુ વિ અ લાભો ત્તિ ભણાઙ્ગ ઉવડત્તો ॥૨૧૧॥

અન્યથાર્થ :

ચિંતિત્તુ તઓ પચ્છ=ચિંતવન કરીને ત્યારપછી વિનયણયા=વિનયથી નત=નમેલા શિષ્યો, સંદિસહ= “તમે આજ્ઞા આપો” તિ=એ પ્રમાણે મંગલપુવ્વ=મંગલપૂર્વક ભળંતિ=કહે છે, ઉવડત્તો અ ગુરુ વિ=અને ઉપયુક્ત એવા ગુરુ પણ લાભો=“લાભ” તિ=એ પ્રમાણે ભળાઈ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

ચિંતવન કરીને ત્યારપછી વિનયથી નમેલા શિષ્યો “તમે આજ્ઞા આપો” એ પ્રમાણે મંગલપૂર્વક કહે છે, અને ઉપયુક્ત એવા ગુરુ પણ “લાભ” એ પ્રમાણે કહે છે.

ટીકા :

ચિન્તયિત્વા તત: પશ્ચાત્ મઙ્ગલપૂર્વ=નમસ્કારપૂર્વકં ભળંતિ વિનયનતા: =અભિદધત્યર્દ્ધાવનતા:, કિમિત્યાહ-સંદિસતેત્યાદિ=‘સંદિશત યૂયં’, ગુરુરપિ ચ ‘લાભ’ ઇતિ ભળંતિ, કાલોચિતાનુકૂલાનપાદિત્વાદ્, ઉપયુક્તો= નિમિત્તે અસમ્પ્રાન્ત ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૨૯૧॥

ટીકાર્થ :

ચિંતવીને ત્યારપછી મંગલપૂર્વક=નમસ્કારપૂર્વક, વિનયથી નમેલા કહે છે=અર્થ અવનત એવા સાધુઓ કહે છે. શું? એથી કહે છે – ‘તમે આજ્ઞા આપો’ એ પ્રમાણે કહે છે. અને ઉપયુક્ત=નિમિત્તમાં અસંભ્રાંત, એવા ગુરુ પણ ‘લાભ’ એ પ્રમાણે કહે છે; કેમ કે કાલોચિતને અનુકૂળનું અનપાધીપણું છે અર્થાત્ ભિક્ષાએ જતાં શિષ્યોને તે કાળે ‘લાભ’ કહેવું એ રૂપ કાલોચિતને અનુકૂળ એવા આશીર્વચનનું અદોષપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ પ્રમાણે, ભિક્ષાવિષયક ચિંતવન કરીને, ત્યારપછી નવકાર બોલીને વિનયથી નમેલા શિષ્યો ગુરુને કહે કે “હે ભગવન્ ! ભિક્ષાગમનની આજ્ઞા આપો” અને ગુરુ પણ નિમિત્તમાં અસંભ્રાંત ઉપયોગવાળા થઈને “લાભ” એ પ્રમાણે આશીર્વચન આપે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે ગુરુ “લાભ” કેમ કહે ? તેથી કહે છે, કાળને ઉચિત પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ એવો ગુરુનો “લાભ”, એ પ્રકારનો વચનપ્રયોગ અનપાધિ છે અર્થાત્ દોષ વગરનો છે.

આશય એ છે કે ભિક્ષાનાં છ કારણોમાંથી કોઈપણ યોગ્ય કારણ ઉપસ્થિત હોય ત્યારે સાધુ ભિક્ષા માટે જવાનો સંકલ્પ કરે છે, અને ભિક્ષાની ઉચિત ક્રિયારૂપે ઉપયોગનો કાઉસ્સગ્ગ કરે છે. તે કાયોત્સર્ગમાં ભિક્ષાવિષયક સમ્યગ્-આલોચન કરે, આલોચન કર્યા પછી નમસ્કારપૂર્વક વિનયથી ગુરુને નમીને સંદિસહ એ પ્રકારના શબ્દથી શિષ્યો ભિક્ષાએ જવા માટે ગુરુ પાસે અનુજ્ઞા માંગે. આ કાળને ઉચિત એવું શિષ્યનું કર્તવ્ય છે, અને શિષ્યનું કર્તવ્ય જો કાળને ઉચિત હોય તો તેને અનુકૂળ એવું આશીર્વચન આપવું તે ગુરુ માટે ઉચિત છે; કેમ કે પોતાના આશીર્વચનથી શિષ્યને નિર્દોષ ભિક્ષાનો લાભ થાય તેવી ગુરુને પણ ઉચિત ઈચ્છા છે. માટે શિષ્યને સંયમને અનુકૂળ નિર્દોષ ભિક્ષા મળે તેવી ઈચ્છાપૂર્વક ગુરુ નિમિત્તશુદ્ધિમાં ઉપયોગ રાખીને ‘લાભ’ એવો વચનપ્રયોગ કરે છે, જેથી ગુરુના આવા આશીર્વાદથી પણ શિષ્યને સંયમમાં ઉપજેભક

બને એવા નિર્દોષ આહારની પ્રાપ્તિ થાય છે. આથી જ જો ગુરુને તે પ્રકારના અસંભ્રાંત ઉપયોગને કારણે નિમિત્તશુદ્ધિ ન જણાય તો શિષ્યને ફરીથી કાઉસસગ્ગ કરવાનું કહે છે. આ પ્રકારની વિધિ વિંશતિવિંશિકામાં દર્શાવેલ છે. ॥૨૯૧॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે શિષ્ય ભિક્ષાએ જવાની ગુરુ પાસે અનુજ્ઞા માંગે ત્યારે ગુરુ “લાભ” એવું આશીર્વાચન આપે. ત્યારપછી શિષ્યો શું કરે ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

કહ ઘેત્થિમો ત્તિ પચ્છા સવિસેસણયા ભણંતિ તે સમ્મં ।

આહ ગુરુ વિ તહ ત્તિ અ જહ ગહિઅં પુવ્વસાહ્મિં ॥૨૯૨॥

અન્યથાર્થ :

પચ્છા સવિસેસણયા=પાછળથી (ગુરુને) સવિશેષથી નમેલા તે=તેઓ=સાધુઓ, કહ ઘેત્થિમો ?=કેવી રીતે અમે ગ્રહણ કરીશું ? ત્તિ=એ પ્રમાણે સમ્મં=સમ્યક્ ભણંતિ=કહે છે, ગુરુ વિ અ=અને ગુરુ પણ પુવ્વસાહ્મિં જહ ગહિઅં=પૂર્વના સાધુઓ વડે જે પ્રમાણે ગ્રહણ કરાયેલું છે, તહ=તે પ્રમાણે (તમે ભિક્ષા ગ્રહણ કરજો) ત્તિ=એમ આહ=કહે છે.

ગાથાર્થ :

પાછળથી ગુરુને સવિશેષથી નમેલા સાધુઓ “કેવી રીતે અમે ગ્રહણ કરીશું ?” એ પ્રમાણે સમ્યક્ કહે છે, અને ગુરુ પણ “જેવી રીતે પૂર્વના સાધુઓ વડે ગ્રહણ કરાયું છે, તેવી રીતે તમે ભિક્ષા ગ્રહણ કરજો” એમ કહે છે.

ટીકા :

તતઃ કથં ગ્રહીષ્યામ ઇતિ=એવં પશ્ચાત્ સવિશેષતાઃ સન્તો ભણન્તિ તે=સાધવઃ સમ્યક્, આહ ગુરુરપિ ‘તથા’ ઇતિ, અસ્યૈવ ભાવાર્થમાહ-‘યથા ગૃહીતં પૂર્વસાધુભિઃ’ ઇતિ અનેન ગુરોરસાધુપ્રાયોગ્યભજનપ્રતિષેધમાહેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૨॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી સવિશેષથી નમેલા છતાં તેઓ=સાધુઓ, કઈ રીતે અમે ગ્રહણ કરીશું’ એ પ્રમાણે સમ્યક્ કહે છે. ગુરુ પણ ‘તે રીતે’ એ પ્રમાણે કહે છે. આના જ=ગુરુ ‘તે રીતે’ એમ કહે છે એના જ, ભાવાર્થને કહે છે- ‘જે રીતે પૂર્વના સાધુઓ વડે ગ્રહણ કરાયું તે રીતે ગ્રહણ કરજો. આ પ્રકારના આના દ્વારા=કથન દ્વારા, ગુરુને અસાધુ પ્રાયોગ્યના ભજનના પ્રતિષેધને કહે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુ ‘લાભ’ એવું આશીર્વાચન આપે ત્યારપછી વિશેષ પ્રકારે નમેલા તે સાધુઓ “અમે કઈ રીતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરીશું ?” એ પ્રમાણે ગુરુને સમ્યક્ પૂછે છે.

ગુરુ પણ “તેવી રીતે” એમ કહે છે. અને ગુરુ જે ‘તથેતિ’ એવું કહે છે એનો જ ભાવાર્થ બતાવે છે કે “જે પ્રકારે પૂર્વના સાધુઓ વડે ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે ભિક્ષા ગ્રહણ કરાવેલી છે, તે પ્રકારે તમે ભિક્ષા ગ્રહણ કરજો.”

વળી “જે પ્રકારે પૂર્વના સાધુઓ વડે ભિક્ષા ગ્રહણ કરાવેલ છે તે પ્રકારે તમે ગ્રહણ કરજો” એ કથન દ્વારા, ગુરુને અસાધુપ્રાયોગ્ય ભિક્ષા લાવવાનું શિષ્યને કહેવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે; અર્થાત્ ગુરુ શિષ્યને જેમ મળે તેમ લાવજો, એ પ્રમાણે લાવવાનું કહે નહિ, એમ આ કથન દ્વારા ફલિત થાય છે. ॥૨૯૨॥

અવતરણિકા :

ગુરુ શિષ્યોને કહે કે “જે પ્રમાણે પૂર્વના સાધુઓ લાવ્યા છે તે પ્રમાણે લાવજો” ત્યારપછી શિષ્યો શું કરે છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

આવસ્સિયાએ જસ્સ ય જોગો ત્તિ ભણિત્તુ તે તઓ ણિત્તિ ।
નિઘ્કારણે ન કપ્પઙ્ગ સાહૂણં વસહિનિગ્ગમણં ॥૨૯૩॥

અવ્યયાર્થ :

આવસ્સિયાએ જસ્સ ય જોગો ત્તિ ભણિત્તુ=‘આવશ્યકી વડે’ અને ‘જસ્સ જોગો’ એ પ્રમાણે કહીને તઓ=ત્યારપછી તે=તેઓ=સાધુઓ, (વસતિમાંથી) ણિત્તિ=નીકળે છે. (‘આવશ્યકી વડે’ એમ કેમ કહે છે ? તેથી કહે છે-) નિઘ્કારણે=નિષ્કારણમાં=કારણના અભાવમાં, સાહૂણં=સાધુઓને વસહિનિગ્ગમણં=વસતિમાંથી નિર્ગમન ન કપ્પઙ્ગ=કલ્પતું નથી.

ગાથાર્થ :

‘આવશ્યકી વડે’ અને ‘જસ્સ જોગો’ એ પ્રમાણે કહીને ત્યારપછી સાધુઓ વસતિમાંથી નીકળે છે. સાધુઓ ‘આવશ્યકી વડે’ કેમ બોલે છે ? તેથી કહે છે : કારણના અભાવમાં સાધુઓને વસતિમાંથી બહાર નીકળવું કલ્પતું નથી.

ટીકા :

‘આવશ્યક્યા’-ઉક્તલક્ષણયા ‘યસ્ય ચ યોગ’ ઇતિ ભણિત્વા તે=સાધવઃ તતઃ=તદનન્તરં નિર્ગચ્છન્તિ વસતેઃ, કિમિત્યેતદેવમિત્યત્રાહ-નિઘ્કારણે ન કલ્પતે સાધૂનાં વસતેર્નિર્ગમનં, તત્ર દોષસમ્ભવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૩॥

ટીકાર્થ :

કહેવાયેલ લક્ષણવાળી ‘આવશ્યકી વડે’ અને ‘જેનો યોગ’ એ પ્રમાણે કહીને ત્યારપછી તેઓ=સાધુઓ, વસતિમાંથી નીકળે છે. આ આમ કયા કારણથી છે ?=સાધુઓ આવું બોલીને વસતિમાંથી કેમ નીકળે છે ? એ પ્રકારની શંકામાં કહે છે - નિષ્કારણમાં=કારણ વગર, સાધુઓને વસતિમાંથી નીકળવું કલ્પતું નથી; કેમ કે ત્યાં=કારણ વગર વસતિમાંથી નીકળવામાં, દોષનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુ પૂર્વના સાધુઓની જેમ ભિક્ષા લાવવાની અનુજ્ઞા આપે. ત્યારપછી સાધુઓ 'આવશ્યકી વડે' અને 'જસ્સ જોગો' એવો વચનપ્રયોગ કરીને ગોચરી માટે વસતિમાંથી નીકળે છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સાધુઓ આવો વચનપ્રયોગ કેમ કરે છે ? એથી કહે છે કે સાધુને કારણના અભાવમાં વસતિમાંથી બહાર જવું કલ્પતું નથી; કેમ કે સંયમવૃદ્ધિના કારણ વગર સાધુ વસતિની બહાર જાય તો અસંયમી જીવો જેવી નિષ્કારણ પ્રવૃત્તિ થાય, જેથી સંયમનો નાશ થાય. વસ્તુતઃ સાધુને કારણ ન હોય તો વસતિમાં પણ ગમનાદિ ચેષ્ટા કરવાનો નિષેધ છે, ફક્ત સ્થિર આસનમાં બેસીને શાસ્ત્રવચનોથી આત્માને ભાવિત કરવાની વિધિ છે. આથી જ્યાં કારણ વગર ચેષ્ટા માત્રનો પણ નિષેધ હોય ત્યાં કારણ વગર વસતિની બહાર ગમનનો તો અત્યંત નિષેધ પ્રાપ્ત થાય.

વળી, ભિક્ષાગ્રહણ માટે વસતિમાંથી નીકળતી વખતે સાધુ 'આવશ્યકી વડે' એ પ્રકારનો વચનપ્રયોગ કરે છે. એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે “સંયમવૃદ્ધિના આવશ્યક કાર્ય માટે હું બહાર જઈ રહ્યો છું, તેથી તે આવશ્યક કાર્યને હું પૂર્ણ યતનાપૂર્વકની ગમનાદિ ચેષ્ટા દ્વારા કરીશ,” આ પ્રકારની જાગૃતિ “આવશ્યકી” બોલવાથી થાય છે.

વળી, ભિક્ષાર્થે નીકળતી વખતે સાધુ 'જસ્સ જોગો' એ પ્રકારનો વચનપ્રયોગ કરે છે. એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે “મને જે ઊચિત વસ્તુનો યોગ થશે, તેને હું ગ્રહણ કરીશ” એમ સાધુ ગુરુને જણાવે છે. તેથી આવો વચનપ્રયોગ કર્યો હોય તે સાધુ ભિક્ષાટન કરતાં ગોચરી સિવાય નિર્દોષ વસ્ત્ર, પાત્ર કે કોઈ યોગ્ય શિષ્ય મળે, તો તે પણ ગ્રહણ કરી શકે; કેમ કે તે સાધુએ ગુરુને કહેલું છે કે 'જેનો જોગ થશે તેને હું ગ્રહણ કરીશ.' આવા પ્રકારની વિનયની શાસ્ત્રીય મર્યાદા છે. ॥૨૯૩॥

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુને નિષ્કારણ વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી. હવે કારણ હોય તોપણ વસતિની બહાર જવું ક્યારે કલ્પતું નથી ? તે બતાડવા 'તથા'થી સમુચ્ચય કરે છે —

ગાથા :

ગુરુણા અપેસિયાણં ગુરુસંદિદ્ધેણ વા વિ કજ્જંમિ ।

તહ ચેવ કારણંમિ વિ ન કપ્પઈં દોસસંભાવા ॥૨૯૪॥

અન્યથાર્થ :

તહ ચેવ=તેવી રીતે જ=સાધુને જેવી રીતે નિષ્કારણ વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી તેવી રીતે જ, કારણંમિ વિ=કારણ હોતે છતે પણ ગુરુણા અપેસિયાણં=ગુરુ વડે અપ્રેષિતોને=નહીં મોકલાયેલા એવા સાધુઓને, ગુરુસંદિદ્ધેણ વા વિ=અથવા ગુરુથી સંદિષ્ટ સાથે કજ્જંમિ=કાર્ય હોતે છતે ન કપ્પઈં=(વસતિની બહાર જવું) કલ્પતું નથી; દોસસંભાવા=કેમ કે દોષનો સદ્ભાવ છે.

ગાથાર્થ :

સાધુને જેવી રીતે ભિક્ષારણ વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી, તેવી રીતે જ કારણ હોતે છતે પણ ગુરુ વડે અપ્રેષિત એવા સાધુઓને અથવા ગુરુથી સંદિષ્ટ સાથે સૂક્ષ્મ શ્રુતચિંતનાદિ કાર્ય હોતે છતે વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી; કેમ કે દોષનો સદ્ભાવ છે.

ટીકા :

ગુરુणा=આચાર્યેણ અપ્રેષિતાનાં સતાં ગુરુસન્દિષ્ટેન વાડપિ જ્યેષ્ઠાર્યાદિના કાર્યે-સૂક્ષ્મશ્રુતચિંતનિકાદૌ ગુરોઃ તથૈવ કારણેડપિ ભિક્ષાટનાદૌ ન કલ્પતે વસતિર્નિર્ગમનં, દોષસદ્ભાવાત્ સ્વાતન્ત્ર્યેણ માર્ગાતિક્રમાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૪॥

ટીકાર્થ :

તે રીતે જ ભિક્ષાટનાદિ કારણ હોતે છતે પણ ગુરુ વડે=આચાર્ય વડે, અપ્રેષિત છતાઓને=ભિક્ષા માટે નહીં મોકલાયેલા સાધુઓને, અથવા ગુરુથી સંદિષ્ટ એવા જ્યેષ્ઠાર્ય આદિ સાથે ગુરુનું સૂક્ષ્મ એવી શ્રુતની ચિંતનિકા આદિ કાર્ય હોતે છતે વસતિમાંથી નીકળવું કલ્પતું નથી; કેમ કે સ્વતંત્રપણાથી માર્ગના અતિક્રમરૂપ દોષનો સદ્ભાવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે સાધુ ‘આવશ્યકી’ બોલીને ગોચરી માટે વસતિમાંથી બહાર નીકળે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ‘આવશ્યકી’ કેમ બોલે છે ? તેથી ખુલાસો કર્યો કે અવશ્ય કાર્ય ન હોય તો સાધુને વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે આવશ્યક કાર્ય હોય ત્યારે પણ સાધુને ક્યારે વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી ? તે સ્પષ્ટ કરે છે —

કોઈ કારણ ન હોય ત્યારે જે રીતે સાધુને વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી, તે રીતે જ ભિક્ષાટનાદિનું કારણ વિદ્યમાન હોય ત્યારે પણ જો ગુરુએ બહાર જવાની અનુજ્ઞા ન આપી હોય તો સાધુને વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી; કેમ કે ગુરુની આજ્ઞા વગર સ્વતંત્રતાથી કારણે પણ બહાર જવાથી ગુણવાનની આજ્ઞાને પરતંત્ર નહીં થવારૂપ ભગવાનના માર્ગનો અતિક્રમ થાય છે.

અથવા તો ગુરુએ કોઈ જ્યેષ્ઠાર્યાદિ સાથે સૂક્ષ્મ શ્રુતચિંતનાદિ કાર્ય સોંપ્યું હોય ત્યારે પણ, તે કાર્યને છોડીને ભિક્ષાટનાદિ કાર્ય વિદ્યમાન હોવા છતાં સાધુને વસતિની બહાર જવું કલ્પતું નથી; કેમ કે ગુરુથી આદેશ કરાયેલા જ્યેષ્ઠ સાધુ આદિ સાથે સૂક્ષ્મ શ્રુતની વિચારણા વગેરે કાર્ય પોતાને કરવાનું હોય તો તેની ઉપેક્ષા કરીને બહાર જવાથી ગુરુની આજ્ઞાને પરતંત્ર નહીં થવારૂપ ભગવાનના માર્ગનો અતિક્રમ થાય છે. ॥૨૯૪॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૨૯૩માં બતાવેલ કે સાધુઓ “આવશ્યકી અને જસ્સ જોગો” એ પ્રમાણે કહીને વસતિમાંથી બહાર નીકળે છે. ત્યાં ‘આવશ્યકી’ બોલવાનું કારણ ગાથા ૨૯૩ના ઉત્તરાર્ધમાં અને ગાથા ૨૯૪માં દર્શાવ્યું. હવે ‘જસ્સ જોગો’ ન બોલે તો શું થાય ? એ બતાડવા માટે કહે છે —

ગાથા :

જસ્સ ય જોગો ત્તિ જહ ન ભળંતિ ન કપ્પઈ તઓ અન્નં ।

જોગ્ગં પિ વત્થમાઈ ઉવગ્ગહકરં પિ ગચ્છસ્સ ॥૨૯૫॥

અન્યથાર્થ :

જહ ય જસ્સ જોગો=અને જો 'જસ્સ જોગો' ત્તિ=એ પ્રમાણે ન ભળંતિ=ન બોલે, તઓ=તો ગચ્છસ્સ ઉવગ્ગહકરં પિ=ગચ્છમાં ઉપગ્રહકર પણ જોગ્ગં પિ=યોગ્ય પણ અન્નં=અન્ય વત્થમાઈ=વસ્ત્રાદિ ન કપ્પઈ=કલ્પતાં નથી=સાધુઓને ગ્રહણ કરવાં કલ્પતાં નથી.

ગાથાર્થ :

અને જો 'જસ્સ જોગો' એ પ્રમાણે સાધુઓ ન બોલે, તો ગચ્છમાં ઉપકારક પણ યોગ્ય પણ ગોચરીથી અન્ય વસ્ત્રાદિ સાધુઓને ગ્રહણ કરવાં કલ્પતાં નથી.

ટીકા :

યસ્ય ચ વસ્ત્રાદેઃ યોગઃ=પ્રવચનોક્તેન વિધિના સમ્બન્ધઃ પ્રાસલક્ષણ, ઇતિ=એવં યદિ ન ભળન્તિ, તતઃ કિમિત્યાહ-ન કલ્પતે તતોઽન્યદ્=વસ્ત્વન્તરં (?યોગ્યમપિ) વસ્ત્રાદિ ઉપગ્રહકરમપિ=ઉપકારકમપિ ગચ્છે-સાધ્વાદિસમુદાયરૂપ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૫॥

નોંધ :

ટીકામાં તતોઽન્યદ્ વસ્ત્વન્તરં છે, તેના પછી મૂળગાથા પ્રમાણે યોગ્યમપિ શબ્દ હોવો જોઈએ.

★ “જોગ્ગં પિ” વસ્ત્રાદિ અયોગ્ય હોય તો તો ગ્રહણ કરવાં ન કલ્પે, પરંતુ યોગ્ય પણ વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં ન કલ્પે, તેમ 'અપિ'થી સમુચ્ચય છે.

★ “ઉવગ્ગહકરં પિ” વસ્ત્રાદિ ગચ્છને ઉપગ્રહકર ન હોય તો તો ગ્રહણ કરવાં ન કલ્પે, પરંતુ ગચ્છને ઉપગ્રહકર પણ વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં ન કલ્પે, તેમ 'અપિ'થી સમુચ્ચય છે.

ટીકાર્થ :

અને 'જે વસ્ત્રાદિનો યોગ=પ્રવચનમાં કહેવાયેલ વિધિ વડે પ્રાપ્તરૂપ લક્ષણવાળો સંબંધ', એ પ્રકારે સાધુઓ જો ન બોલે, તો શું ? એથી કહે છે — તો સાધુ આદિના સમુદાયરૂપ ગચ્છમાં ઉપગ્રહકર પણ=ઉપકારક પણ, એવાં યોગ્ય પણ વસ્ત્રાદિરૂપ અન્ય=વસ્તુઅંતર, કલ્પતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ ભિક્ષાએ જતી વખતે 'જસ્સ જોગો' એ પ્રકારે કહીને ગુરુ પાસે અનુજા માંગે છે કે “સંયમને ઉચિત અને ગચ્છને ઉપકારક એવાં જે વસ્ત્ર-પાત્ર કે અન્ય વસ્તુ મળશે તે અમે લાવીશું.”

આ રીતે ગુરુની અનુજા લીધેલી હોય તો, ગોચરીમાં જે કાંઈ સંયમને ઉપકારક વસ્તુ મળે તે સાધુઓ ગ્રહણ કરી શકે. પરંતુ જો 'જસ્સ જોગો' કહીને ગુરુની અનુજા ન લીધી હોય તો સંયમને ઉપકારક અને નિર્દોષ પણ ભિક્ષાથી અન્ય વસ્ત્રાદિ કોઈ વસ્તુ સાધુઓ ગ્રહણ કરી શકે નહિ. ॥૨૯૫॥

અવતરણિકા :

કિમેતદેવમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

આ આમ કેમ છે ? અર્થાત્ 'જસ્સ જોગો' ન બોલે તો યોગ્ય પણ વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં સાધુઓને કલ્પે નહિ એ, એમ કેમ છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

સાહૂણ જઓ કપ્પો મોત્તૂણં, આણપાણમાઈણં ।
કપ્પઙ્ગ ન કિંચિ કાઝં ઘિત્તું વા ગુરુઅપુચ્છણ ॥૨૯૬॥

અન્યથાર્થ :

જઓ=જે કારણથી સાહૂણ=સાધુઓનો કપ્પો=કલ્પ છે, આણપાણમાઈણં મોત્તૂણં=શ્વાસોચ્છ્વાસાદિને મૂકીને ગુરુઅપુચ્છણ=ગુરુની અપૃચ્છા વડે=ગુરુને પૂછ્યા વગર, કિંચિ=કાંઈ કાઝં ઘિત્તું વા=કરવું અથવા ગ્રહણ કરવું ન કપ્પઙ્ગ=કલ્પતું નથી.

ગાથાર્થ :

જે કારણથી સાધુઓનો કલ્પ છે, શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિને મૂકીને ગુરુને પૂછ્યા વગર કાંઈ કરવું કે ગ્રહણ કરવું સાધુઓને કલ્પતું નથી.

ટીકા :

સાધૂનાં યતઃ કલ્પો=મર્યાદેયં, યદુત-મુક્ત્વા પ્રાણાપાનાદિ=ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાદિ, આદિશબ્દાત્ ક્ષુતાદિપરિગ્રહઃ, કલ્પતે ન કિંચિત્કર્તું ગ્રહીતું વા, કિં સામાન્યેન? નેત્યાહ - ગુર્વનાપૃચ્છ્યા=ગુરોરનાદેશેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૬॥

ટીકાર્થ :

જે કારણથી સાધુઓનો કલ્પ છે=આ મર્યાદા છે. જે યદુત થી બતાવે છે — પ્રાણ-અપાનાદિને=ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસાદિને, મૂકીને કાંઈ કરવા માટે કે ગ્રહણ કરવા માટે સાધુને કલ્પતું નથી. શું સામાન્યથી પણ કાંઈ કલ્પતું નથી ? ના, એથી કહે છે — ગુરુની અનાપૃચ્છા વડે=ગુરુના અનાદેશ વડે, અર્થાત્ ગુરુની આજ્ઞા મેળવ્યા વગર, સાધુઓને કાંઈપણ કરવું કે લેવું કલ્પતું નથી. 'આદિ' શબ્દથી='પ્રાણાપાનાદિ'માં 'આદિ' શબ્દથી, ક્ષુતાદિનો પરિગ્રહ છે=છીંક, ખાંસી, બગાસાં આદિનો સંગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી ગુરુને પરતંત્ર હોય છે; અને ગુરુની પરતંત્રતા તો જ સંભવે કે તેમને પૂછીને જ દરેક કૃત્ય કરવામાં આવે, અને કોઈ પણ વસ્તુ તેમને પૂછીને જ ગ્રહણ કરવામાં આવે. તેથી સવારના શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ માટે પણ સામાન્યથી “બહુવેલ સંદિસાઉં” બોલવા દ્વારા આદેશ માંગવામાં આવે છે, વિશેષથી “હું શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરું ?” તે પ્રકારના ઉદ્વેગપૂર્વક આદેશ માંગવામાં આવતો નથી. તેથી

શ્વાસોચ્છ્વાસ, છીંક, બગાસું વગેરેનો પણ તે આદેશમાં સમાવેશ થતો હોવાથી તેમને છોડીને ગુરુને પૂછ્યા વગર અન્ય કોઈ કાર્ય કરવું કે કોઈ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી સાધુને કલ્પતી નથી.

આથી જ ભિક્ષાટન માટે વસતિમાંથી નીકળતી વખતે 'જસ્સ જોગો' એ પ્રકારનો વચનપ્રયોગ કોઈ કારણથી કરવાનો રહી ગયો હોય, તો સાધુને ભિક્ષા સિવાય સંયમને ઉપકારક એવાં પણ વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં કલ્પતાં નથી. આ પ્રકારનો પૂર્વગાથા સાથે સંબંધ છે. ॥૨૯૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૨૯૩માં બતાવ્યું કે 'આવશ્યકી' અને 'જસ્સ જોગો' એ પ્રમાણે કહીને સાધુઓ વસતિની બહાર નીકળે છે. ત્યારબાદ 'આવશ્યકી' અને 'જસ્સ જોગો' કેમ બોલે છે, તેનો ખુલાસો ગાથા ૨૯૩ના ઉત્તરાર્ધથી માંડીને ૨૯૬ સુધીમાં કર્યો. હવે 'આવશ્યકી' અને 'જસ્સ જોગો' બોલ્યા પછી વસતિમાંથી બહાર નીકળેલા સાધુઓ કેવી રીતે ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

હિંદંતિ તઓ પચ્છા અમુચ્છિયા એસણાએ ઉવડંત્તા ।

દવ્વાદભિગ્ગહજુઆ મોક્કલ્લહા સવ્વભાવેણં ॥૨૯૭॥

અવ્યયાર્થ :

તઓ પચ્છા=ત્યારપછી અમુચ્છિયા=અમૂર્ચિત, એસણાએ ઉવડંત્તા=એષણામાં ઉપયુક્ત, દવ્વાદભિગ્ગહ-જુઆ=દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહોથી યુત એવા સાધુઓ સવ્વભાવેણં=સર્વના ભાવ વડે=ગુરુ, બાલ, શૈક્ષાદિ સર્વની ભિક્ષા ગ્રહણ કરવારૂપ ભાવ વડે, મોક્કલ્લહા=મોક્ષ અર્થે હિંદંતિ=હિંડન કરે છે=ભિક્ષાટન કરે છે.

ગાથાર્થ :

ત્યારપછી અમૂર્ચિત, એષણામાં ઉપયુક્ત, દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહોથી યુક્ત એવા સાધુઓ ગુરુ, બાલાદિ સર્વની ભિક્ષા ગ્રહણ કરવારૂપ ભાવ વડે મોક્ષ અર્થે ભિક્ષાટન કરે છે.

ટીકા :

હિણ્ડન્તિ=અટન્તિ, તતઃ પશ્ચાદ્ વિધિનિર્ગમનાનન્તરમિત્યર્થઃ અમૂર્ચિતાઃ=આહારાદૌ મૂર્ચ્છમકુર્વન્તઃ એષણાયાં - ગ્રહણવિષયાયામ્ ઉપયુક્તાઃ=તત્પરાઃ દ્રવ્યાદ્યભિગ્રહયુતાઃ=વક્ષ્યમાણદ્રવ્યાદ્યભિગ્રહોપેતાઃ મોક્ષાર્થ, તદર્થ વિહિતાનુશ્ચનત્વાદ્ભિક્ષાટનસ્ય, સર્વભાવેન=સર્વભાવાભિસન્ધિના, તદ્વૈયાવૃત્ત્યાદેરપિ મોક્ષાર્થત્વાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૭॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી=વિધિથી નિર્ગમનની પછી=ગાથા ૨૮૬થી ૨૯૬માં ભિક્ષા માટે વસતિમાંથી નીકળવાની જે વિધિ બતાવી તે સર્વ વિધિપૂર્વક નીકળ્યા પછી, અમૂર્ચિત=આહારાદિમાં મૂર્ચ્છાને નહીં કરતા, ગ્રહણના વિષયવાળી એષણામાં ઉપયુક્ત=તત્પર, દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહોથી યુત=કહેવાનાર એવા દ્રવ્ય આદિ અભિગ્રહોથી ઉપેત, એવા સાધુઓ મોક્ષના અર્થે હિંડન કરે છે=અટન કરે છે; કેમ કે ભિક્ષાટનનું તદર્થ=મોક્ષના અર્થે, વિહિત અનુષ્ઠાનપણું છે=ભગવાન વડે વિધાન કરાયેલ અનુષ્ઠાનપણું છે.

સર્વના ભાવ વડે=સર્વના ભાવની અભિસંધિ વડે=ગુરુ આદિ સર્વ સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરવાના આશયના અનુસંધાન વડે, સાધુઓ ભિક્ષાટન કરે છે; કેમ કે તેના વૈયાવૃત્ત્યાદિનું પણ=ગુરુ આદિની વૈયાવચ્ચાદિનું પણ, મોક્ષાર્થપણું છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૮૬થી માંડીને ૨૯૬ સુધીમાં બતાવ્યું એ રીતે, 'આવશ્યકી' અને 'જસ્સ જોગો' બોલ્યા પછી સાધુઓ ભિક્ષા માટે નીકળે છે, અને સાધુ આહારાદિમાં મૂર્ચ્છા નહિ કરતા હોવાથી ક્યું સારું ભોજન છે ? અને ક્યું ખરાબ ભોજન છે ? તેની ગવેષણા કરતા નથી, પરંતુ સંયમને ઉપકારક એવા આહારાદિની ગવેષણામાં ઉપયુક્ત હોય છે.

વળી સાધુઓ ગોચરીના ૪૨ દોષોના પરિહારમાં તો ઉપયુક્ત હોય છે, પરંતુ તે સિવાય પણ વીર્યના પ્રકર્ષ અર્થે ગોચરી જતી વખતે દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહો ધારણ કરે છે, જે અભિગ્રહો ગ્રંથકાર સ્વયં આગળમાં બતાવવાના છે.

આ રીતે પણ ભિક્ષા લાવવાની ક્રિયા સાધુઓ શાતા અર્થે કે શરીરના પાલન અર્થે કરતા નથી, પરંતુ કેવલ મોક્ષાર્થે કરે છે; કેમ કે ભિક્ષા માટે જવું તે ભગવાનથી વિહિત અનુષ્ઠાન છે, અને ભગવાનથી જે અનુષ્ઠાન વિહિત હોય તે મોક્ષાર્થક જ હોય, અને સાધુઓ ગુરુ આદિ સર્વની વૈયાવચ્ચ કરવાના ભાવથી ભિક્ષા માટે ફરે છે; કેમ કે ગુરુ, બાલ વગેરેના વૈયાવચ્ચ વગેરેનું પણ મોક્ષાર્થકપણું છે.

આશય એ છે કે સાધુ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ભગવાનના વચન અનુસાર કરે છે. તેથી સાધુ ભિક્ષાટનની પ્રવૃત્તિ પણ ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરીને મોક્ષ માટે કરે છે, માટે મોક્ષનો ઉપાય જણાય ત્યારે સમભાવની વૃદ્ધિ થાય તે રીતે જ સાધુ ભિક્ષાટન કરે છે. આથી તેઓ સમભાવવૃદ્ધિના અંગભૂત ભિક્ષાટનકાળમાં અભિગ્રહો ધારણ કરે છે, એટલું જ નહીં, પરંતુ સમભાવવૃદ્ધિના અંગભૂત ગુરુ આદિની વૈયાવચ્ચાદિ કરવાના પરિણામથી ક્ષુધા-તૃષ્ણા પ્રત્યે પણ નિરપેક્ષ થઈને ભિક્ષાટનની પ્રવૃત્તિ કરે છે. માટે સાધુને ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં લેશ પણ સંગનો પરિણામ થતો નથી, પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞાપાલનને અનુકૂળ સર્વ ઉચિત યતના સાધુ કરે છે. ॥૨૯૭॥

અવતરણિકા :

અભિગ્રહાનાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહોથી યુક્ત એવા સાધુઓ ભિક્ષાટન કરે છે. તેથી હવે અભિગ્રહોને કહે છે, તેમાં પ્રથમ દ્રવ્યવિષયક અભિગ્રહ બતાવે છે —

ગાથા :

લેવડમલેવડં વા અમુગં દલ્લં વ અજ્જ ઘિચ્છમિ ।

અમુગેણ વ દલ્લેણં અહ દલ્લાભિગ્ગહો ચેવ ॥૨૯૮॥

અન્યથાર્થ :

અજ્ઞ=આજે લેવડમલેવડં વા=લેપવાળાને અથવા અલેપવાળાને, અમુગં દ્રવ્યં વ=અથવા અમુક દ્રવ્યને અમુગેણ વ દ્રવ્યેણ=અથવા અમુક દ્રવ્ય દ્વારા ઘિચ્છામિ=હું ગ્રહણ કરીશ. અહ દ્રવ્યાભિગ્રહો ચેવ=આ દ્રવ્ય અભિગ્રહ જ છે.

ગાથાર્થ :

આજે લેપવાળા દ્રવ્યને અથવા અલેપવાળા દ્રવ્યને, અથવા અમુક દ્રવ્યને અથવા અમુક દ્રવ્ય દ્વારા હું ગ્રહણ કરીશ. આ દ્રવ્ય અભિગ્રહ જ છે.

ટીકા :

લેપવત્ જગાર્યાદિ તન્મિશ્રં વા, અલેપવદ્વા=તદ્વિપરીતમ્, અમુકં દ્રવ્યં વા મણ્ડકાદિ અદ્ય ગ્રહીષ્યામિ અમુકેન વા દ્રવ્યેણ દર્શીકુન્તાદિના, અથ=અયં દ્રવ્યાભિગ્રહો નામ સાધ્વાચરણાવિશેષ इति ગાથાર્થઃ ॥૨૯૮॥

ટીકાર્થ :

આજે જગારી આદિ લેપવાળાને અથવા તેનાથી મિશ્રને=જગારી આદિ લેપવાળા દ્રવ્યથી મિશ્ર એવા દ્રવ્યને, અથવા અલેપવાળાને=તેનાથી વિપરીતને=લેપવાળા દ્રવ્યથી વિપરીત એવા દ્રવ્યને, અથવા મંડકાદિ દ્રવ્યને, અથવા દર્શી, કુંતાદિ અમુક દ્રવ્ય દ્વારા હું ગ્રહણ કરીશ. આ દ્રવ્ય અભિગ્રહ છે, એટલે સાધુની આચરણાવિશેષ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે ત્રણ રીતે દ્રવ્યવિષયક અભિગ્રહ કરે છે, તે આ પ્રમાણે —

(૧) જગારી આદિ લેપવાળા દ્રવ્યને હું આજે ગ્રહણ કરીશ, અથવા લેપ અને અલેપવાળા મિશ્ર દ્રવ્યને હું આજે ગ્રહણ કરીશ, અથવા વાલ, ચણાદિ અલેપવાળા રૂક્ષ દ્રવ્યને હું આજે ગ્રહણ કરીશ, (૨) અથવા તો રોટલા વગેરે અમુક દ્રવ્યને જ હું આજે ગ્રહણ કરીશ, (૩) અથવા કડછી, ભાલા વગેરે અમુક દ્રવ્ય દ્વારા કોઈ વહોરાવશે તો જ હું ગ્રહણ કરીશ. આમ દ્રવ્યને આશ્રયીને ત્રણ રીતે અભિગ્રહ ધારણ કરી શકાય છે. અને ધારણ કરેલો અભિગ્રહ પૂરો ન થાય તોપણ અદીન ભાવથી ભિક્ષા લીધા વગર પાછા ફરતા સાધુને ભિક્ષાટનમાં યત્ન કરવાથી મહાનિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૨૯૮॥

અવતરણિકા :

ક્ષેત્રાભિગ્રહમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે ક્ષેત્રવિષયક અભિગ્રહને કહે છે —

ગાથા :

અદ્વ ડ ગોઅરભૂમી ઇલુગવિક્ષંભમિત્તગહણં ચ ।
સગામપરગામે ઇવઙ્ગ ઘરા ય ચિત્તંમિ ॥૨૯૯॥

અન્યથાર્થ :

અદ્વ ડ ગોચરભૂમી=વળી આઠ પ્રકારની ગોચરભૂમિઓ છે. એલુગવિવ્ઝ્ઞંભમિત્તગ્રહણં ચ=અથવા એલુકના વિષ્ઠ્ઠમાત્રથી ગ્રહણ. સગ્ગામપરગામે=સ્વગામ-પરગામવિષયક એવડઅ ય ઘરા=અથવા આટલાં ઘરોને વિષે (ભિક્ષા લેવી આ) ચિત્તમિ=ક્ષેત્રવિષયક (અભિગ્રહ) છે.

ગાથાર્થ :

વળી આઠ પ્રકારની ગોચરભૂમિઓ છે. તેમાંથી અમુક ગોચરભૂમિમાંથી હું ભિક્ષા ગ્રહણ કરીશ તેવો અભિગ્રહ કરે, અથવા માત્ર ઉંબરાને ઓળંગતી એવી વ્યક્તિ પાસેથી આહાર ગ્રહણ કરીશ તેવો અભિગ્રહ કરે, સ્વગામ અને પરગામવિષયક ભિક્ષા ગ્રહણ કરીશ તેવો અભિગ્રહ કરે, અથવા આટલાં ઘરોમાંથી હું ભિક્ષા ગ્રહણ કરીશ એવો અભિગ્રહ કરે, તે ક્ષેત્રવિષયક અભિગ્રહ છે.

ટીકા :

અષ્ટૌ ગોચરભૂમયો વક્ષ્યમાણલક્ષણાઃ, તથા એલુકવિવ્ઝ્ઞંભમાત્રગ્રહણં ચ, યથોક્તં-“એલુકં વિવ્ઝ્ઞંભજ્ઞતા” તથા સ્વગામપરગામયોઃ, એતાવન્તિ ચ ગૃહાણિ, ક્ષેત્ર ઇતિ ક્ષેત્રવિષયોઽભિગ્રહ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૨૯૯॥

ટીકાર્થ :

કહેવાનાર લક્ષણવાળી આઠ ગોચરભૂમિઓ છે. તેમાંથી કોઈ એક ગોચરભૂમિમાંથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી અથવા તે રીતે એલુકના વિષ્ઠ્ઠમાત્રથી ગ્રહણ=માત્ર ઉંબરાને ઓળંગતા પુરુષ પાસેથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી. જે પ્રમાણે કહેવાયું છે - “એલુકને ઓળંગીને...” તે રીતે સ્વગામ અને પરગામવિષયક ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી અથવા આટલાં ઘરોને વિષે ભિક્ષા માટે જવું. આ ક્ષેત્રના વિષયવાળો અભિગ્રહ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ક્ષેત્રવિષયક અભિગ્રહ અનેક પ્રકારનો છે : (૧) તેમાં પ્રથમ આઠ પ્રકારની ગોચરભૂમિઓમાંથી સાધુ કોઈ એક પ્રકારની ભૂમિમાંથી જ ભિક્ષા લાવવાનો અભિગ્રહ કરે. (૨) અથવા સાધુ માત્ર ઉંબરાને ઓળંગતી એવી વ્યક્તિ પાસેથી આહાર ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરે. (૩) અથવા સાધુ સ્વગામ કે પરગામમાંથી ગોચરી લાવવાનો અભિગ્રહ કરે. (૪) અથવા સાધુ આટલી સંખ્યાનાં ઘરોમાંથી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કરે. આમ ક્ષેત્રને આશ્રયીને અનેક રીતે અભિગ્રહ ધારણ કરી શકાય. ॥૨૯૯॥

અવતરણિકા :

ગોચરભૂમિપ્રતિપાદનાયાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહેલ કે વક્ષ્યમાણ લક્ષણવાળી આઠ ગોચરભૂમિઓ છે. તેથી હવે આઠ પ્રકારની ગોચરભૂમિઓનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે -

ગાથા :

ઉજ્જુગ ૧ ગંતું પચ્ચાગડા ૨ ગોમુત્તિઆ ૩ પયંગવિહી ૪ ।

પેડા ૫ ય અદ્ધપેડા ૬ અભિમતર ૭ બાહિસંબુક્કા ૮ ॥૩૦૦॥

ગાથાર્થ :

૧. ઋજ્વી, ૨. ગત્વાપ્રત્યાગતિ ૩. ગોમૂત્રિકા ૪. પતંગવિદી ૫. પેટા ૬. અર્ધપેટા ૭. અભ્યંતરશંખૂકા અને ૮. બાહ્યશંખૂકા.

ટીકા :

ઋજ્વી ગત્વાપ્રત્યાગતિગોમૂત્રિકા પતંગવિદી: પેટા ચાર્દપેટા અભ્યંતરબહિ:સંબુદ્ધેતિ ગાથાક્ષરાર્થ: ॥
ભાવાર્થસ્તુ વૃદ્ધસમ્પ્રદાયાદવસેય: , સ ચાયમ્ -

"ઉજ્જુગા=આદિઓ ચેવ હિંદંતો ઉજ્જુગં જાતિ તોંડાડ સન્નિયદ્વદ્ધ, ગંતું પચ્ચાગઇયાએ=તોંડં ગંતૂળ તત્થ ગહણં કરેતિ આઇઓ સન્નિયદ્વદ્ધ, ગોમુત્તિયા=વંકોવલિયા, પયંગવિદી=અણિયયા પયંગુદ્ધુણસરિસા, પેટા=પેલિગા ઇવ ચઠ્ઠોણા, અર્ધપેટા=ઇમીએ ચેવ અર્ધસંઠિયા ઘરપરિવાડી, અભિંમતરસંબુદ્ધા બાહિરસંબુદ્ધા ય સંઘણાહિવિત્તોવમા, ઈગીએ અંતો આઢવતિ બાહિરઓ સન્નિયદ્વદ્ધ, ઇયરાએ વિવજ્જડ" તિ ॥૩૦૦॥

ટીકાર્થ :

ઋજ્વી ગાથાક્ષરાર્થ: ઋજ્વી, ગત્વાપ્રત્યાગતિ, ગોમૂત્રિકા, પતંગવિદી, પેટા, અર્ધપેટા, અને અભ્યંતર-બાહ્યશંખૂકા. આ પ્રમાણે ગાથાના અક્ષરોનો અર્થ છે.

ભાવાર્થસ્તુ દવસેય: વળી ભાવાર્થ વૃદ્ધસંપ્રદાયથી જાણવો.

સ ચાયમ્ અને તે આ છે -

ઉજ્જુગા સન્નિયદ્વદ્ધ (૧) ઋજુકા : આદિથી જ=પ્રારંભથી જ, હિંડન કરતા=ભિક્ષા અર્થે કરતા એવા સાધુ, ઋજુક=સીધા, જાણ છે, અને ભિક્ષા લઈ સન્મુખથી પાછા ફરે છે.

ગંતું સન્નિયદ્વદ્ધ (૨) ગત્વાપ્રત્યાગતિ : સન્મુખ જઈને ત્યાં ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, આદિથી=પ્રારંભથી, પાછા ફરે છે. ગોમુત્તિયા વંકોવલિયા (૩) ગોમૂત્રિકા : વંકોવલિયા=સામસામા ઘરોમાં વાંકીચૂકી રીતે જવા દ્વારા ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. પયંગવિદી સરિસા (૪) પતંગવિદી : પતંગના ઉડણની સદૃશ અનિયત છે.

પેટા ક્ષેણા (૫) પેટા : પેટિકાની જેમ ચાર ખૂણાવાળી છે.

અર્ધપેટા પરિવાડી (૬) અર્ધપેટા : આની જ=પેટા નામની ગોચરભૂમિની જ, અર્ધસંસ્થિત એવી ઘરની પરિવાડી=અડધા આકારને પામેલી ઘરોની શ્રેણી.

અભિંમતર વિત્તોવમા અભ્યંતરશંખૂકા અને બાહ્યશંખૂકા શંખની નાભિની વૃત્તિની ઉપમાવાળી છે.

ઈગીએ સન્નિયદ્વદ્ધ (૭) એક વડે=અભ્યંતરશંખૂકા નામની એક ગોચરભૂમિ વડે, અંદરથી આરંભ કરે છે=ભિક્ષાટનનો અંદરથી પ્રારંભ કરે છે, અને બહારથી પાછા ફરે છે.

ઈયરાએ વિવજ્જડો (૮) ઈતરા વડે વિપર્યય છે=બાહ્યશંખૂકા નામની બીજી ગોચરભૂમિ વડે સાધુ બહારથી ભિક્ષાટનનો પ્રારંભ કરે છે અને અંદરથી પાછા ફરે છે.

'તિ' વૃદ્ધસંપ્રદાયના આઠ પ્રકારની ગોચરભૂમિઓના સ્વરૂપકથનની સમાપ્તિ માટે છે.

★ ધર્મસંગ્રહ ગ્રંથમાં નીચે મુજબ આઠ ગોચરભૂમિઓનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે. પ્રત. પા.નં. ૯૪.

ઋજ્વી સ્વવસતે: ઋજુમાર્ગેણ સમશ્રેણિવ્યવસ્થિતગૃહપદ્ધતૌ ભિક્ષાગ્રહણેન પદ્ધિત્તસમાપને તતો દ્વિતીય-પદ્ધતાવપર્યાસેઽપિ ભિક્ષાઽગ્રહણેન ઋજુગત્યૈવ નિવર્ત્તને ચ ભવતિ ૧।

અને સ્વવસતિમાંથી=પોતાના ઉપાશ્રયમાંથી, ઋજુ માર્ગ વડે સમાન શ્રેણીથી વ્યવસ્થિત એવી ઘરોની પંક્તિમાં ભિક્ષાના ગ્રહણ દ્વારા પંક્તિનું સમાપન થયે છે તે=તે ઘરોની શ્રેણિ પૂર્ણ થયે છે તે, ત્યારપછી અપર્યાપ્ત હોતે છે તે પણ=ભિક્ષા પૂરતી પ્રાપ્ત નહીં થયેલ હોતે છે તે પણ, બીજી પંક્તિમાં ભિક્ષાના અગ્રહણ દ્વારા ઋજુગતિથી જ નિવર્તનમાં=સીધા માર્ગથી જ પાછા ફરવામાં, ઋજુવી ગોચરભૂમિ થાય છે.

ગત્વાપ્રત્યાગતિસ્તુ એકપદ્મકૌ ગચ્છતો દ્વિતીયપદ્મકૌ ચ પ્રત્યાવર્તમાનસ્ય ભિક્ષણે ૨।

વળી એક પંક્તિમાં જતા એવા અને બીજી પંક્તિમાં પાછા ફરતા એવા સાધુના ભિક્ષણમાં ગત્વાપ્રત્યાગતિ ગોચરભૂમિ થાય છે.

ગોમૂત્રિકા ચ પરસ્પરાભિમુખગૃહપદ્મક્યોર્વામપદ્મક્યેકગૃહે ગત્વા દક્ષિણપદ્મક્યેકગૃહે યાતીત્યેવં ક્રમેણ શ્રેણિદ્વયસમાસિકરણે ભવતિ ૩।

અને પરસ્પર સામસામાં એવાં ઘરોની બે પંક્તિમાં ડાબી પંક્તિના એક ઘરમાં જઈને જમણી પંક્તિના એક ઘરમાં જાય છે, આ પ્રકારના ક્રમ વડે બંને શ્રેણીને પૂરી કરવામાં ગોમૂત્રિકા ગોચરભૂમિ થાય છે.

પતંગવિધિશ્ચાનિયતક્રમા ૪।

અને પતંગવિધી ગોચરભૂમિ અનિયત ક્રમવાળી છે.

પેટા ચ પેટાકારં ચતુરસ્ત્રં ક્ષેત્રં વિભજ્ય મધ્યવર્તીનિ ગૃહાણિ મુક્ત્વા ચતસૃષ્વપિ દિક્ષુ સમશ્રેણ્યા ભિક્ષણે ભવતિ ૫।

અને પેટીના આકારવાળા ચોરસ ક્ષેત્રનો વિભાગ કરીને વચ્ચે રહેનારાં ઘરોને મૂકીને, ચારેય પણ દિશાઓમાં સરખી શ્રેણી વડે ભિક્ષણમાં=ભિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં, પેટા ગોચરભૂમિ થાય છે.

અર્ધપેટા ચ પ્રાગવત્ ક્ષેત્રં વિભજ્ય દિગ્દ્વયસમ્બન્ધિગૃહશ્રેણ્યોર્ભિક્ષણે ૬।

અને પહેલાંની જેમ=પેટા ગોચરભૂમિની જેમ, ક્ષેત્રનો વિભાગ કરીને બે દિશા સંબંધી બે ઘરની શ્રેણીમાં ભિક્ષણમાં=ભિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં, અર્ધપેટા ગોચરભૂમિ થાય છે.

અન્તઃશંખૂકા ચ મધ્યભાગાત્ શંખાવર્તગત્યા ભિક્ષમાણસ્ય બહિર્નિઃસરણે ભવતિ ૭।

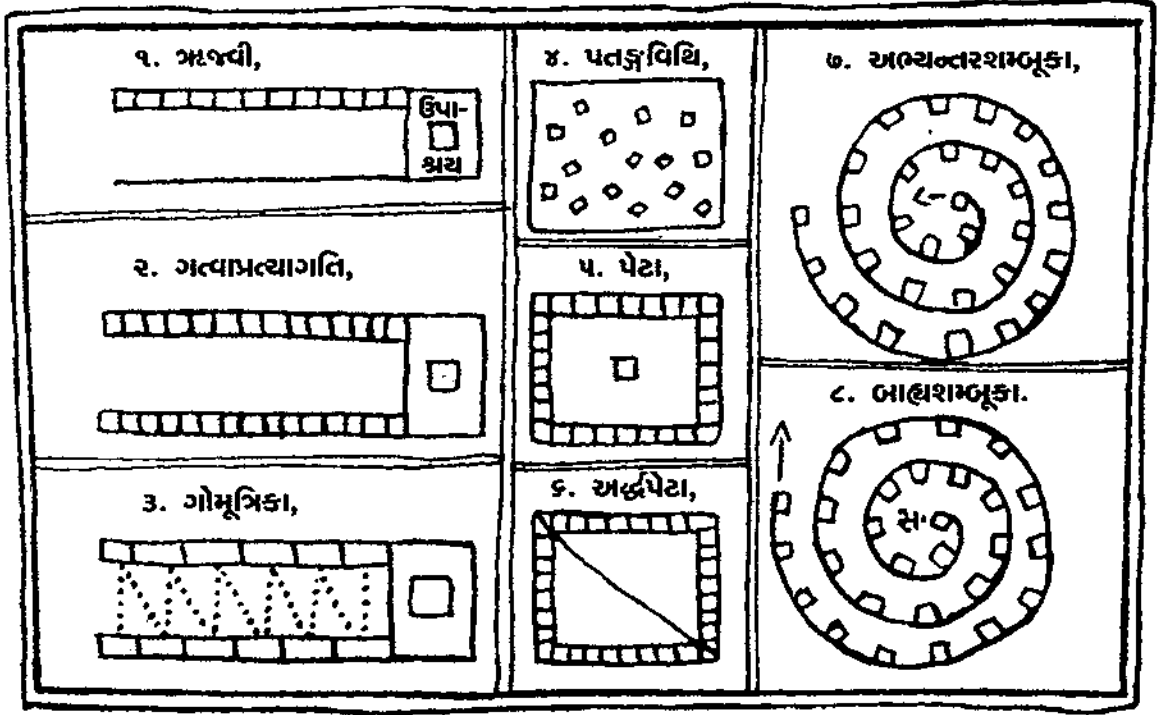
અને મધ્યના ભાગથી શંખાવર્તની ગતિ વડે ભિક્ષમાણને=ભિક્ષા ગ્રહણ કરતા એવા સાધુને, બહાર નીકળવામાં અન્તઃશંખૂકા ગોચરભૂમિ થાય છે.

બહિઃશંખૂકા તુ બહિર્ભાગાત્તથૈવ ભિક્ષામટતો મધ્યભાગાગમને ભવતીતિ ૮।

વળી બહારના ભાગથી તેવી રીતે જ=જેવી રીતે અન્તઃશંખૂકા ગોચરભૂમિમાં બતાવ્યું તેવી રીતે જ, શંખાવર્તની ગતિ વડે ભિક્ષાટન કરતા સાધુને મધ્યભાગમાં આવવામાં બહિઃશંખૂકા ગોચરભૂમિ થાય છે.

‘ઇતિ’ આઠ ગોચરભૂમિઓના સ્વરૂપકથનની સમાપ્તિ અર્થે છે. ॥૩૦૦॥

★ વળી આઠ ગોચરભૂમિઓને આશ્રયીને ક્ષેત્રઅભિગ્રહ કરનારા સાધુઓ નીચે બતાવેલ ચિત્ર મુજબ ભિક્ષાટન કરે છે :

અવતરણિકા :

કાલાભિગ્રહમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે કાળવિષયક અભિગ્રહને કહે છે —

ગાથા :

કાલે અભિગ્રહો પુણ આઈ મજ્ઞે તહેવ અર્વસાણે ।

અપ્પત્તે સડ કાલે આઈ બિતિ મજ્ઞ તડઅંતે ॥૩૦૧॥

અન્યથાર્થ :

કાલે અભિગ્રહો પુણ=વળી કાળવિષયક અભિગ્રહ આઈ મજ્ઞે તહેવ અવસાણે=આદિમાં, મધ્યમાં, તે રીતે જ અવસાનમાં=અંતમાં, થાય છે. કાલે અપ્પત્તે સડ=(ભિક્ષાનો) કાળ અપ્રાપ્ત હોતે છતે આઈ=આદિમાં (પ્રથમ) મજ્ઞ બિતિ=મધ્યમાં દ્વિતીય, અંતે તડઓ=અંતમાં તૃતીય (કાળવિષયક અભિગ્રહ) થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી કાળવિષયક અભિગ્રહ આદિમાં, મધ્યમાં, તેવી રીતે જ અંતમાં થાય છે. ભિક્ષાનો કાળ ન

થાયો હોય ત્યારે ભિક્ષા લેવા જવાનો અભિગ્રહ, એ પ્રથમ આદિકાળઅભિગ્રહ છે; ભિક્ષાનો કાળ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભિક્ષા લેવા જવાનો અભિગ્રહ, એ બીજો મધ્યકાળઅભિગ્રહ છે; અને ભિક્ષાનો કાળ પૂરો થાય ત્યારે ભિક્ષા લેવા જવાનો અભિગ્રહ, એ ત્રીજો અવસાનકાળઅભિગ્રહ છે.

ટીકા :

કાલ इति कालविषयोऽभिग्रहः पुनः, किंविशिष्टः ? इत्याह - आदौ मध्ये तथैवावसाने प्रतीतभिक्षा-वेलायाः, तथा चाह - अप्राप्ते सति काले=भिक्षाकालेऽतः प्रथम इत्यादौ, द्वितीयो मध्य इति भिक्षाकाल एवाटतः, तृतीयोऽन्त इति भिक्षाकालावसान इति गाथार्थः ॥૩૦૧॥

ટીકાર્થ :

વળી કાળના વિષયવાળો અભિગ્રહ કેવા પ્રકારનો છે ? એથી કહે છે - પ્રતીત એવી ભિક્ષાની વેળાની આદિમાં, મધ્યમાં, તે રીતે જ અવસાનમાં કાળવિષયક અભિગ્રહ થાય છે.

અને તે રીતે કહે છે=આદિ, મધ્ય અને અવસાન એ ત્રણ પ્રકારનો કાલાભિગ્રહ કઈ રીતે થાય છે ? તે રીતે કહે છે -

કાળ=ભિક્ષાનો કાળ, અપ્રાપ્ત હોતે છતે અટન કરતા એવાને=ભિક્ષા માટે ફરતા એવા સાધુને, આદિમાં પ્રથમ થાય છે=કાળવિષયક પહેલો અભિગ્રહ થાય છે. ભિક્ષાના કાળમાં જ અટન કરતા એવાને મધ્યમાં દ્વિતીય થાય છે=કાળવિષયક બીજો અભિગ્રહ થાય છે. ભિક્ષાના કાળના અવસાનમાં ભિક્ષાટન કરતા સાધુને અંતમાં તૃતીય થાય છે=કાળવિષયક ત્રીજો અભિગ્રહ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આદિમાં એટલે કે ભિક્ષાકાળથી પહેલાં, મધ્યમાં એટલે ભિક્ષાકાળના સમયે, અંતે એટલે ભિક્ષાકાળ વીતી ગયા પછી, આ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક સમયે ભિક્ષા લેવા જવું, એવો ભિક્ષા માટે કાળનો નિયમ કરવો, તે અનુક્રમે પહેલો, બીજો અને ત્રીજો કાળઅભિગ્રહ છે. ॥૩૦૧॥

અવતરણિકા :

કાલત્રયેऽપિ ગુણદોષાનાહ -

અવતરણિકાર્થ :

આ ત્રણેય પણ કાળમાં થતા ગુણ-દોષોને કહે છે -

ગાથા :

દિત્તગપડિચ્છાણં હવિજ્જ સુહુમં પિ મા હુ અચ્ચિઅત્તં ।

इइ अप्पत्त अईए पवत्तणं मा तओ मज्झे ॥૩૦૨॥

અન્યથાર્થ :

દિત્તગપડિચ્છાણં=દદત્ અને પ્રતીચ્છકને=ભિક્ષા આપનાર અને લેનારને, સુહુમં પિ=સૂક્ષ્મ પણ અચ્ચિઅત્તં=અપ્રિયત્વ મા હવિજ્જ=ન થાઓ, इइ=એથી અપ્પત્ત અईए=અપ્રાપ્ત, (અને) અતીત એવા

કાળમાં (ભિક્ષાટન શ્રેય નથી). પવત્તનં મા=પ્રવર્તન ન થાઓ. તઓ=તેથી મજ્ઞે=મધ્ય એવા કાળમાં (ભિક્ષાટન શ્રેય છે.)

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ભિક્ષા આપનાર અને લેનાર બંનેને સૂક્ષ્મ પણ અપ્રિયત્વ ન થાઓ, એથી અપ્રાપ્તકાળમાં અને અતીતકાળમાં ભિક્ષાટન શ્રેય નથી; અને અપ્રાપ્તકાળમાં કે અતીતકાળમાં અધિકરણરૂપ પ્રવર્તન ન થાઓ, તેથી મધ્યકાળમાં ભિક્ષાટન શ્રેય છે.

ટીકા :

વદત્પ્રતીચ્છકવોઃ=ગૃહિભિક્ષાચરયોઃ મા ભૂત્સૂક્ષ્મમપિ અચિયત્તમ્ — અપ્રીતિલક્ષણમ્, ઇતિ=એતસ્મા-
દ્વેતોરપ્રાપ્તે અતીતે ચ ભિક્ષાકાલેડટનં ન શ્રેય ઇતિ ગમ્યતે, પ્રવર્તનં ચ અધિકરણરૂપં મા ભૂત્, તતો
મધ્યે=ભિક્ષાકાલમધ્યેડટનં શ્રેય ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦૨॥

ટીકાર્થ :

આપતા અને પ્રતીચ્છકને=ગૃહી અને ભિક્ષાચરને=ભિક્ષા આપનારા ગૃહસ્થને અને ભિક્ષા ગ્રહણ કરનારા સાધુને, સૂક્ષ્મ પણ અપ્રીતિના લક્ષણવાળું અપ્રિયત્વ ન થાઓ, એથી=એ હેતુથી, અપ્રાપ્ત અને અતીત એવા ભિક્ષાકાળમાં અટન શ્રેય નથી; અને અધિકરણરૂપ પ્રવર્તન ન થાઓ, તે કારણથી મધ્યમાં=ભિક્ષાકાળના મધ્યમાં, અટન શ્રેય છે=ભિક્ષાટન કલ્યાણરૂપ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કાળવિષયક ત્રણ પ્રકારના અભિગ્રહ બતાવ્યા. તેમાંથી ભિક્ષાના અપ્રાપ્તકાળમાં કે અતીતકાળમાં ગોચરી માટે જવાથી, ભિક્ષા આપનારને અપ્રીતિ થવાની સંભાવના રહે છે, અને ભિક્ષા લેનાર સાધુને પણ કોઈ ભિક્ષા વહોરાવે નહિ તો અપ્રીતિ થવાની સંભાવના રહે છે. તેથી ભિક્ષાના અપ્રાપ્તકાળમાં કે અતીતકાળમાં ભિક્ષા અર્થે જવું એ શ્રેય નથી.

વળી, ભિક્ષાના અપ્રાપ્તકાળમાં કે અતીતકાળમાં ગોચરી માટે જવાથી, સાધુને ભિક્ષાના સમયથી વહેલાં આવતા જોઈને ગૃહસ્થો પણ “સાધુઓ ગોચરી માટે વહેલા પધારે છે”, એમ વિચારી રસોઈ વહેલી કરે; અથવા સાધુને ભિક્ષાના સમયથી મોડા આવતા જોઈને “સાધુઓ ગોચરી માટે મોડા પધારે છે,” એમ વિચારી ગૃહસ્થો રસોઈ મોડી કરે અથવા તો કરેલી રસોઈ મોડે સુધી રાખી મૂકે. અને સાધુ માટે રસોઈ વહેલી કરવી, મોડી કરવી કે રાખી મૂકવી, તે અધિકરણરૂપ ક્રિયા છે; કેમ કે સાધુ માટે રસોઈ વહેલી કરવાથી, મોડી કરવાથી કે રાખી મૂકવાથી, તે તે આરંભનું પ્રવર્તન કરવામાં સાધુ નિમિત્ત બને છે. માટે મધ્ય કાળમાં સાધુઓએ ભિક્ષા માટે જવું શ્રેય છે.

આમ છતાં, કાળના અભિગ્રહધારી સાધુએ ભિક્ષાનો કાળ શરૂ થયા પહેલાં કે ભિક્ષાનો કાળ પસાર થયા પછી, ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનો અભિગ્રહ કર્યો હોય તો, આપનારને અને પોતાને અપ્રીતિ ન થાય અને અધિકરણરૂપ પ્રવર્તન ન થાય, તે રીતે અભિગ્રહધારી સાધુઓએ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા જવું જોઈએ, એ પ્રકારે ગાથા ૩૦૧-૩૦૨ ઉપરથી જણાય છે, તત્ત્વ બહુશ્રુત જાણે. ॥૩૦૨॥

અવતરણિકા :

ભાવાભિગ્રહમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

હવે ભાવવિષયક અભિગ્રહને કહે છે —

ગાથા :

અક્ષિપ્તમાદિચરગા ભાવજુઆ ચ્વલુ અભિગ્રહા હુંતિ ।

ગાયંતો ય રુયંતો જં દેઙ્,નિષણ્ણમાઈ વા ॥૩૦૩॥

અન્યથાર્થ :

અક્ષિપ્તમાદિચરગા=ઉત્ક્ષિપ્ત આદિ ચરક, ગાયંતો રુયંતો ય=ગાતો અથવા રડતો એવો નિષણ્ણમાઈ વા=અથવા નિષણ્ણાદિ=બેઠેલ વગેરે ભાવવાળો, જં દેઙ્=જેને આપે, (તેને ગ્રહણ કરનારાના) ભાવજુઆ અભિગ્રહા=ભાવયુક્ત અભિગ્રહો હુંતિ=થાય છે.

★ 'ચ્વલુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

ઉત્ક્ષિપ્તચર, નિક્ષિપ્તચર, ગાતો અથવા રડતો અથવા બેઠેલો વગેરે ભાવવાળો જે પિંડને આપે તેને ગ્રહણ કરનારા સાધુના ભાવયુક્ત અભિગ્રહો થાય છે.

ટીકા :

અક્ષિપ્તમાદિચરા इति अक्षिप्ते भाजनात्पिण्डे चरति=गच्छति यः स अक्षिप्तचरः, एवं निक्षिप्ते भाजनादाविति भावनीयं, त एते भावयुक्ताः खल्वभिग्रहा इत्यर्थः, गायन् रुदन् वा यद्दाति निषण्णादिवेति तद्ग्राहिण इति गार्थः ॥૩૦૩॥

ટીકાર્થ :

ઉત્ક્ષિપ્તાદિચર એટલે ભાજનમાંથી પિંડ ઉપાડાયે છતે જે જાય છે=અન્યને આપવા માટે જાય છે, તે ઉત્ક્ષિપ્તચર છે. એ રીતે ભાજનાદિમાં નિક્ષિપ્ત થયે છતે=પિંડ નખાયે છતે, જે અન્યને આપવા માટે જાય છે, તે નિક્ષિપ્તચર છે. આ પ્રકારે ભાવન કરવું. ગાતો એવો, અથવા રડતો એવો, અથવા નિષણ્ણાદિ=બેઠેલ આદિ ભાવવાળો પુરુષ, જે પિંડને આપે છે, તેના ગ્રાહીના=તે પિંડને ગ્રહણ કરનાર સાધુના, તે આ ભાવયુક્ત અભિગ્રહો થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

અવતરણિકા :

તથા —

અવતરણિકાર્થ :

હવે ભાવઅભિગ્રહને જ કહેવા માટે 'તથા'થી સમુચ્ચય કરે છે —

ગાથા :

ઓસક્કણ અભિસક્કણ પરંમુહોડલંકિઓ વ ઇયરો વિ ।
ભાવડણ્ણયરેણ જુઓ અહ ભાવાભિગ્ગહો નામ ॥૩૦૪॥

અન્યથા :

ઓસક્કણ=પાછળ ખસતો, અભિસક્કણ=સન્મુખ આવતો, પરંમુહો=પરાઙ્મુખ, અલંકિઓ વ=અથવા અલંકૃત, ઇયરો વિ=ઈતર પણ=અલંકાર વગરનો પણ, ભાવડણ્ણયરેણ જુઓ=અન્યતર ભાવથી યુક્ત અહ ભાવાભિગ્ગહો=આ ભાવઅભિગ્રહ છે.

★ 'નામ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

પાછળ ખસતો હોય, સન્મુખ આવતો હોય, પરાઙ્મુખ હોય, અથવા કડાદિથી અલંકૃત હોય અથવા અલંકૃત ન પણ હોય, આ સર્વ ભાવોમાંથી કોઈપણ ભાવથી યુક્ત પુરુષ આ ભાવઅભિગ્રહનો વિષય છે.

ટીકા :

સ અપસરન્ અભિસરન્ પરાઙ્મુખોડલંકૃતઃ કટકાદિના ઇતરોડપિ=અનલંકૃતો વાડપિ ભાવેનાન્યતરેણ યુક્તઃ=સમેતો યાવાન્ કશ્ચિદ્, અથ=અયં ભાવાભિગ્ગહો નામેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦૪॥

ટીકાર્થ :

અપસરન્ સમેતો અપસરણ કરતો, અભિસરણ કરતો, પરાઙ્મુખ, કડા આદિ વડે અલંકૃત અથવા ઈતર પણ=નહીં અલંકૃત પણ, અન્યતર ભાવથી યુક્ત=સમેત=આ સર્વ ભાવોમાંથી કોઈપણ એક ભાવથી યુક્ત, યાવાન્ જેટલો કશ્ચિદ્ કોઈ હોય, સઃ તે=તે તે ભાવથી યુક્ત ભિક્ષા વહોરાવનાર પુરુષ, અથ=અયં ભાવાભિગ્રહઃ એ ભાવઅભિગ્રહ છે=ભાવઅભિગ્રહનો વિષય છે, ઇતિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ ગોચરી વહોરવા જતી વખતે વિવિધ પ્રકારના ભાવઅભિગ્રહને ધારણ કરે છે. ભોજનમાંથી ભોજનનો પિંડ ઉપાડેલો હોય અને તે પિંડ વહોરાવે તો ગ્રહણ કરેવું, તે ઉક્ષિપ્તચર નામનો ભાવઅભિગ્રહ છે; અને “ઉક્ષિપ્તચરાઃ”માં ‘આદિ’ પદથી નિક્ષિપ્તચર નામનો ભાવઅભિગ્રહ ગ્રહણ કરવાનો છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ભોજન કરનારને થાળીમાં જમવા માટે જે ભોજનનો પિંડ મૂકેલો હોય, અને તે પિંડ વહોરાવે તો ગ્રહણ કરવું, તે નિક્ષિપ્તચર નામનો ભાવઅભિગ્રહ છે.

વળી કોઈ ગાતાં, રડતાં કે બેઠેલા વગેરે ભાવોમાં રહીને વહોરાવે તો જ વહોરવું, તેવો અભિગ્રહ ધારણ કરવો, એ પણ ભાવઅભિગ્રહ છે.

વળી કોઈ પાછો ખસતો, સન્મુખ આવતો કે સાધુથી પરાઙ્મુખ જતો પુરુષ ભિક્ષા આપે તો જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી, અથવા કડા વગેરે અલંકારોથી અલંકૃત હોય તેવો ભિક્ષા આપે અથવા અલંકૃત ન હોય તેવો ભિક્ષા આપે તો જ ગ્રહણ કરવી, આવા પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કરવા, એ પણ ભાવઅભિગ્રહ છે. ॥૩૦૩/૩૦૪॥

અવતરણિકા :

અભિગ્રહવિષયોપદર્શનાયાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અભિગ્રહોના વિષયના ઉપદર્શન માટે કહે છે અર્થાત્ પૂર્વમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી અભિગ્રહો બતાવ્યા. હવે તે અભિગ્રહો કેવા પુરુષોને આશ્રયીને ઉચિત છે ? તે રૂપ અભિગ્રહોના વિષયભૂત જીવોને દર્શાવવા માટે કહે છે —

ગાથા :

પુરિસે પઙ્કચ્ચ એ અભિગ્ગહા નવરિ એથ વિણ્ણેઆ ।
સત્તા વિચિત્તચિત્તા કેઈ સુજ્ઞંતિ એમેવ ॥૩૦૫॥

અન્યથાર્થ :

એથ=અહીં=ભગવાનના શાસનમાં, નવરિ=ફક્ત પુરિસે પઙ્કચ્ચ=પુરુષોને આશ્રયીને=આવા પ્રકારની ક્રિયાવાળા સાધુઓને આશ્રયીને, એ અભિગ્ગહા=આ અભિગ્રહો વિણ્ણેઆ=જાણવા. વિચિત્તચિત્તા=વિચિત્ર ચિત્તવાળા કેઈ=કેટલાક સત્તા=સત્ત્વો=જીવો, એમેવ=આ રીતે જ=અભિગ્રહોના સેવનથી જ, સુજ્ઞંતિ=શુદ્ધ થાય છે.

ગાથાર્થ :

ભગવાનના શાસનમાં ફક્ત આવા પ્રકારની ક્રિયાવાળા સાધુઓને આશ્રયીને આ અભિગ્રહો જાણવા. વિચિત્ર ચિત્તવાળા કેટલાક જીવો અભિગ્રહોના સેવનથી જ શુદ્ધ થાય છે.

ટીકા :

પુરુષાન્ પ્રતીત્યૈવંવિધક્રિયાન્ વિનેયાનેતેઽભિગ્રહાઃ અત્ર શાસને નવરં વિજ્ઞેયા ઇતિ, કિમેતદેવમિત્યત્રાહ-સત્ત્વા વિચિત્રચિત્તાઃ=વિચિત્રાભિસન્ધયઃ કેચન શુદ્ધ્યન્તિ કર્મમલાપેક્ષયા એવમેવ=અભિગ્રહાસેવનેનૈવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦૫॥

ટીકાર્થ :

ફક્ત પુરુષોને=આવા પ્રકારની ક્રિયાવાળા વિનેયોને, આશ્રયીને અર્થાત્ ભિક્ષાટન કરતી વખતે જુદા જુદા અભિગ્રહો કરે એવા સાધુઓને આશ્રયીને, આ શાસનમાં=ભગવાનના શાસનમાં, અભિગ્રહો જાણવા.

આ આમ કેમ છે ? અર્થાત્ અભિગ્રહો આવા પ્રકારની ક્રિયાવાળા સાધુઓને આશ્રયીને જ કેમ છે, સર્વને આશ્રયીને કેમ નથી ? એ પ્રકારની શંકામાં કહે છે —

કર્મમલની અપેક્ષાથી વિચિત્ર ચિત્તવાળા=વિચિત્ર અભિસંધિવાળા, કેટલાક સત્ત્વો=જીવો, આ રીતે જ=અભિગ્રહોના આસેવનથી જ શુદ્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે બતાવ્યું કે સાધુઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને આશ્રયીને જુદા જુદા અભિગ્રહો કરે છે, જે અભિગ્રહો સર્વ સાધુઓ માટે સામાન્યથી નથી, પરંતુ કેટલાક સાધુઓનાં તેવા પ્રકારનાં કર્મો હોય છે, જેથી તેઓ વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહો ગ્રહણ કરીને ભિક્ષાટન કરે, અને અભિગ્રહો પ્રમાણે ભિક્ષા ન મળે તોપણ ચિત્તને સમભાવમાં રાખીને અભિગ્રહો પ્રત્યે બદ્ધરાગથી અપ્રમાદપૂર્વક યત્ન કરે, તો તેઓના સમભાવની વૃદ્ધિ થાય.

જેમ દંઢણઋષિને ભૂતકાળનાં તેવાં કર્મોના ઉદયથી સ્વલબ્ધિથી ભિક્ષા પ્રાપ્ત થતી ન હતી, ત્યારે તે મહાત્માએ અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો કે “મને સ્વલબ્ધિથી ભિક્ષા પ્રાપ્ત થશે તો જ હું ભોજન કરીશ.” આ પ્રકારના અભિગ્રહના પાલનમાં પ્રતિદિન અપ્રમાદભાવથી ઉદયમ કરતાં દંઢણઋષિના સંયમના કંડકોની વૃદ્ધિ થતી હતી, જેથી છ મહિના પછી કૃષ્ણ મહારાજના વંદનને કારણે તેમને નિર્દોષ પણ પ્રાપ્ત થયેલા મોદક ‘મને સ્વલબ્ધિથી પ્રાપ્ત થયા નથી.’ એમ ભગવાન પાસેથી જાણીને પોતાના અભિગ્રહની શુદ્ધિ અર્થે પરઠવવા યત્ન કરે છે, ત્યારે તેના બળથી જ સંયમની શુદ્ધિ થવાથી તે મહાત્માને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

આથી ફલિત થાય છે કે કેટલાક જીવોનાં તેવાં કર્મો હોય છે, જેથી તેઓ અભિગ્રહોમાં દંઢ યત્ન કરે તો જ સમભાવની વૃદ્ધિ થાય, અન્યથા ન થાય. માટે તેવા સાધુઓને આશ્રયીને શાસ્ત્રમાં અભિગ્રહોનું વિધાન કરેલ છે. ॥૩૦૫॥

અવતરણિકા :

અત્રાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અહીં કહે છે=પૂર્વમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને આશ્રયીને જે અભિગ્રહો બતાવ્યા, એમાં પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે —

ગાથા :

જો કોઈ પરિકલેસો જેસિં કેસિંચિ સુદ્ધિહેઠ ત્તિ ।

પાવઙ્ગ એવં તમ્હા ણ પસત્થાઽભિગ્ગહા એ ॥૩૦૬॥

અન્યથાર્થ :

એવં=આ રીતે=ગુરુ-લાઘવના આલોચન વગર અભિગ્રહો સ્વીકારવામાં આવે એ રીતે, જેસિં કેસિંચિ=જે કોઈનો સુદ્ધિહેઠ=શુદ્ધિનો હેતુ જો કોઈ પરિકલેસો=જે કોઈ પરિકલેશ પાવઙ્ગ=પ્રાપ્ત થાય, તમ્હા=તે કારણથી એ અભિગ્રહા=આ અભિગ્રહો પસત્થા ણ=પ્રશસ્ત નથી=સુંદર નથી.

★ ‘ત્તિ’ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

ગુરુ-લાઘવના આલોચન વગર અભિગ્રહો સ્વીકારવામાં આવે એ રીતે, શુદ્ધિનો હેતુ જે કોઈ પરિકલેશ પ્રાપ્ત થશે, તે કારણથી આ અભિગ્રહો સુંદર નથી.

ટીકા :

યઃ કશ્ચિત્ પરિક્લેશો દારુવહનાદિઃ યેષાં કેષાઞ્ચિત્ કર્મકરાદીનાં શુદ્ધિહેતુરિતિ કર્મમલમપેક્ષ્ય પ્રાપ્નોતિ એવં=ગુરુલાઘવાલોચનશૂન્યાભિગ્રહાઙ્ગીકરણે સતિ, યસ્માદેવં તસ્માત્ ન પ્રશસ્તા=ન શોભનાઃ કર્મક્ષયનિમિત્તમભિગ્રહા એતે=ભવતોપન્યસ્તા ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦૬॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગુરુ-લાઘવના આલોચનથી શૂન્ય એવા અભિગ્રહોનું અંગીકરણ હોતે છેતે=ગુરુ-લાઘવના વિચાર વગર અભિગ્રહોનો કર્મક્ષયના નિમિત્તરૂપે સ્વીકાર હોતે છેતે, કર્મકરાદિ=મજૂરી કરનાર વગેરે, જે કોઈનો દારુવહનાદિ=લાકડાને ઊંચકવા વગેરેરૂપ, જે કોઈ પરિક્લેશ કર્મરૂપ મલને અપેક્ષીને શુદ્ધિનો હેતુ પ્રાપ્ત થાય. જે કારણથી આમ છે=મજૂર વગેરેનો પરિક્લેશ શુદ્ધિનો હેતુ પ્રાપ્ત થાય એમ છે, તે કારણથી કર્મના ક્ષયના નિમિત્તે આ=તમારા વડે ઉપન્યસ્ત=ગ્રંથકાર વડે કહેવાયેલા, અભિગ્રહો પ્રશસ્ત નથી=શોભન નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વપક્ષી સ્થૂલ દૃષ્ટિથી વિચારીને કહે છે કે નિર્જરા અર્થે સ્વાધ્યાયાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત છે, પરંતુ કેવલ ક્લેશકારી એવા અભિગ્રહો ગ્રહણ કરીને સ્વાધ્યાયાદિનો વ્યાધાત કરવો જોઈએ નહીં. તેથી આ અભિગ્રહોનો સ્વીકાર ગુરુ-લાઘવનો સમ્યગ્ વિચાર કર્યા વગર પ્રવૃત્તિ કરવા જેવો છે.

આમ છતાં, અભિગ્રહોના ક્લેશને નિર્જરાનું કારણ સ્વીકારવામાં આવે તો જે કોઈ મજૂરી કરનાર વગેરે લાકડાનું વહન વગેરે કરીને ક્લેશ અનુભવે છે, તેઓની પણ કર્મોની નિર્જરા થવારૂપ શુદ્ધિ થવી જોઈએ; કેમ કે મજૂર વગેરેની જેમ સાધુઓ પણ ગમે તેવા અભિગ્રહો કરીને ભિક્ષા માટે નિરર્થક ફરવારૂપ કષ્ટ વેઠે છે, અને સ્વાધ્યાયાદિનો વ્યાધાત કરે છે. તેથી જેમ મજૂર વગેરેને નિર્જરા થતી નથી, તેમ સાધુઓને પણ નિર્જરા થતી નથી. આથી આ અભિગ્રહો સુંદર નથી.

અહીં 'એવં'નો અર્થ 'ગુરુ-લાઘવના આલોચનથી શૂન્ય એવા અભિગ્રહો સ્વીકારાયે છેતે' એમ કરવા દ્વારા પૂર્વપક્ષીને એ કહેવું છે કે આત્મામાં નિર્લેપતાના પરિણામથી કર્મનિર્જરા થાય છે, પરંતુ અભિગ્રહો ગ્રહણ કર્યા પછી ભિક્ષા પ્રાપ્ત ન થાય તો સાધુને ભિક્ષાટનનો અને ક્ષુધાસહનનો ક્લેશ પ્રાપ્ત થાય, અને ક્લેશથી નિર્જરા થાય નહીં. માટે સાધુએ અભિગ્રહો ગ્રહણ કરવાને બદલે સંયમમાં ઉપચંત્રક એવી ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને નિર્લેપ ચિત્તપ્રાપ્તિના ઉચિત ઉપાયમાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ॥૩૦૬॥

અવતરણિકા :

આચાર્ય આહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ શંકા કરી કે અભિગ્રહો ક્લેશરૂપ હોવાથી પ્રશસ્ત નથી. તેના જવાબરૂપે આચાર્ય કહે છે —

ગાથા :

સત્થે વિહિઆ નિરવજ્જ મો ય મોહાઇઘાયણસમત્થા ।

તિત્થગરેહિ વિ ચિણ્ણા સુપસત્થાઽભિગ્ગહા એ ॥૩૦૭॥

અવ્યયાર્થ :

સત્થે વિહિઆ=શાસ્ત્રમાં વિહિત છે, નિરવજ્જ ય=અને નિરવધ છે, મોહાઇઘાયણસમત્થા=મોહાદિના ઘાતનમાં સમર્થ છે, તિત્થગરેહિ વિ ચિણ્ણા=તીર્થકરો વડે પણ ચીર્ણ છે=આચરિત છે. (આથી) એ અભિગ્ગહા=આ અભિગ્રહો સુપસત્થા=સુપ્રશસ્ત છે.

★ 'મો' પાદપૂર્તિ અર્થ છે.

ગાથાર્થ :

શાસ્ત્રમાં વિહિત છે અને નિરવધ છે, મોહાદિના ઘાતનમાં સમર્થ છે, તીર્થકરો વડે પણ આચરિત છે, આથી આ અભિગ્રહો સુપ્રશસ્ત છે.

ટીકા :

શાસ્ત્રે વિહિતા:=પ્રવચને ઉક્તા:, નિરવદ્યાશ્ચ=અપાપાશ્ચ પ્રકૃત્યા, મોહાદિઘાતનસમર્થા:=મોહમદાપ-નયનસહા:, તીર્થકરૈરપિ ભગવદ્ભિઃ ચીર્ણાં ઇત્યાચરિતા:, ન ત્વેવં યે કેચન પરિક્લેશા:, ઇત્યતઃ સુપ્રણસ્તા:= અતિશયશોભના અભિગ્રહા એતે=અનન્તરોદિતા:, વિશુદ્ધિફલદર્શનાદિતિ ગાથાર્થ: ॥૩૦૭॥

ટીકાર્થ :

અભિગ્રહો શાસ્ત્રમાં વિધાન કરાયેલા છે=પ્રવચનમાં કહેવાયેલા છે, અને પ્રકૃતિથી નિરવધ=અપાપ, મોહાદિના ઘાતનમાં સમર્થ=મોહ અને મદના અપનયનમાં સમર્થ, તીર્થકર ભગવાન વડે પણ ચીર્ણ છે=આચરિત છે. પરંતુ આ રીતે=પૂર્વગાથામાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું એ રીતે, જે કોઈ પરિક્લેશો નથી=કર્મકરાદિના લાકડા વહન કરવા આદિ પરિક્લેશો જેવા આ અભિગ્રહો નથી. એથી આ=પૂર્વમાં કહેવાયેલા, અભિગ્રહો સુપ્રશસ્ત છે=અતિશય શોભન છે; કેમ કે વિશુદ્ધિરૂપ ફળનું દર્શન થાય છે અર્થાત્ અભિગ્રહોના પાલનથી સમભાવની વિશુદ્ધિરૂપ ફળ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, આ પ્રમાણે ગ્રાંથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુને અભિગ્રહો ધારણ કરવાનું શાસ્ત્રમાં વિહિત છે, અને શાસ્ત્રમાં વિહિત ક્રિયા કરવાથી અવશ્ય નિર્જરા થાય છે; કેમ કે શાસ્ત્ર સર્વજ્ઞકથિત છે, અને સર્વજ્ઞ નિર્જરાનું કારણ હોય તે જ ક્રિયાનું વિધાન કરે. આ રીતે શાસ્ત્રવચનના બળથી અભિગ્રહોને નિર્જરાનું કારણ બતાવીને હવે યુક્તિથી નિર્જરાનું કારણ બતાવે છે -

વળી અભિગ્રહો પ્રકૃતિથી નિરવધ છે, અર્થાત્ અભિગ્રહોની પ્રવૃત્તિ એ કોઈ પાપપ્રવૃત્તિ નથી કે જેથી નિર્જરા ન થાય. તેથી મજૂર વગેરે મજૂરી વગેરેની ક્રિયા કરે છે, તે સાવધ પ્રવૃત્તિ હોવાથી તેના જેવી અભિગ્રહ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ છે તેમ કહી શકાય નહીં. આમ, નિરવધ એવા અભિગ્રહો અવશ્ય નિર્જરાનું કારણ છે, તેમ બતાવીને હવે અનુભવથી કઈ રીતે અભિગ્રહો નિર્જરાનું કારણ છે, તે બતાવે છે -

અભિગ્રહો મોહ અને મદને દૂર કરવામાં સમર્થ છે, તે આ રીતે -

સાધુ આત્માના કલ્યાણ માટે ભિક્ષાટન કરે છે, અને તે પણ ક્ષુધા-તૃષ્ણા લાગી હોય તે વખતે ભગવાનના વચનના સ્મરણપૂર્વક વિશેષ પ્રકારના અભિગ્રહો ગ્રહણ કરીને ભિક્ષાટન કરે છે. વળી પોતાનો અભિગ્રહ પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ જાતની દીનતા કર્યા વગર ભગવાનના વચન ઉપર પૂર્ણ આસ્થાપૂર્વક ક્ષુધા-તૃષ્ણા સહન કરે છે, અને પોતાના અભિગ્રહ પ્રમાણે ભિક્ષા ન મળે તોપણ ભિક્ષાની અપ્રાપ્તિકૃત ખેદ કરતા નથી, પરંતુ પોતાના અભિગ્રહ અનુસાર ભિક્ષાપ્રાપ્તિ માટે સમભાવપૂર્વક ઉચિત યત્ન કરે છે. આથી તેવા મુનિઓના મોહાદિના સંસ્કારો અભિગ્રહો ગ્રહણના કારણે ક્ષીણ-ક્ષીણતર થાય છે. વળી આ અભિગ્રહો તીર્થંકરોએ પણ સેવ્યા છે. માટે મહાપુરુષોથી સેવાયેલા આ અભિગ્રહો નિર્જરાનું કારણ છે.

વળી, પૂર્વપક્ષીએ અભિગ્રહોની મજૂરોનાં કષ્ટો સાથે તુલના કરી તે અનુચિત છે; કેમ કે મજૂરો જે કષ્ટો વેઠે છે તે શાસ્ત્રમાં વિહિત નથી, સાવધ પ્રવૃત્તિરૂપ છે, અને તે કષ્ટો વેઠવાથી મજૂરોના મોહાદિ નાશ પામતા નથી, ફક્ત તે કષ્ટો વેઠવામાં તેઓને અરતિ વર્તે છે, છતાં ધનના લોભથી તેઓ તે કષ્ટો વેઠે છે, માટે તે કષ્ટ વેઠવાથી પણ તેઓને ધનની મૂર્ચ્છા જ વધે છે. જ્યારે મુનિના અભિગ્રહો વિવેકવાળા અને સમભાવની વૃદ્ધિના યત્નયુક્ત છે. માટે વિવેકી સાધુ પોતાની શક્તિ અનુસાર ગુરુ-લાઘવનું આલોચન કરીને અભિગ્રહો કરે તો અભિગ્રહોના બળથી અવશ્ય તે મુનિના સમભાવની વૃદ્ધિ થાય છે, અને અભિગ્રહોના પાલનથી આત્માની વિશુદ્ધિરૂપ સ્વસંવેદિત ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે વિવેકી મુનિના અભિગ્રહો સુપ્રશસ્ત છે. ॥૩૦૭॥

અવતરણિકા :

અલં પ્રસન્ન, પ્રસ્તુતમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પ્રસંગથી સર્યુ, હવે પ્રસ્તુતને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૮૬થી 'ભિક્ષા'દ્વારનો પ્રારંભ થયો, અને ત્યાં કહ્યું કે કૃતયોગસમાચારવાળા સાધુઓ ગુરુ પાસે ઉપયોગ કરીને 'આવશ્યકી' અને 'ચસ્ય યોગ' વડે ભિક્ષા અર્થે વસતિમાંથી નીકળે છે. ત્યારપછી ગાથા ૨૮૭થી ૨૮૫માં ઉપયોગની ક્રિયાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, ત્યારપછી ગાથા ૨૮૭માં કહ્યું કે સાધુઓ દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહોથી યુક્ત, એષણામાં ઉપયુક્ત અને આહારાદિમાં મૂર્ચ્છા વગરના થઈને ભિક્ષાટન કરે છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે અભિગ્રહો શું છે ? તેથી પ્રાસંગિક રીતે ગાથા ૨૮૮થી ૩૦૫ સુધી અભિગ્રહોનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. ત્યારપછી અભિગ્રહોથી કલેશ થાય છે, પણ નિર્જરા નથી થતી, એવી શંકાનું ગાથા ૩૦૬માં ઉદ્ભાવન કરીને તેનું ગાથા ૩૦૭માં સમાધાન કર્યું આ રીતે અભિગ્રહોનું સ્વરૂપ અને તેની સફળતા પ્રાસંગિક બતાવી.

હવે સાધુઓ ભિક્ષાટન કરીને કઈ રીતે વસતિમાં આવે છે, તે રૂપ પ્રસ્તુતને કહે છે -

ગાથા :

સૂત્તભણિણ વહિણા ઉવડતા હિંદિકુળ તે ભિક્ષુવં ।
પચ્છા ડર્વિતિ વસહિં સામાયારિં અભિંદંતા ॥૩૦૮॥

અન્યથાર્થ :

સૂત્તભણિણ વહિણા=સૂત્રમાં કહેવાયેલ વિધિથી ઉવડતા તે=ઉપયુક્ત એવા તેઓ=સાધુઓ, ભિક્ષુવં હિંદિકુળ=ભિક્ષા માટે ફરીને પચ્છા=પાછળથી સામાયારિં અભિંદંતા=સામાચારીને નહીં ભેદતા વસહિં=વસતિને વિષે ડર્વિતિ=આવે છે.

ગાથાર્થ :

સૂત્રમાં કહેલ વિધિથી ઉપયુક્ત એવા સાધુઓ ભિક્ષા માટે ફરીને પાછળથી સામાચારીને નહીં વિરાધતા વસતિમાં આવે છે.

ટીકા :

સૂત્રભણિતેન વિધિના-શઙ્કિતાદિપરિહારેણ ઉપયુક્તાઃ તથા હિંદિકુલ્વા=અટિત્વા તે=સાધવઃ ભિક્ષા-સર્વસમ્પત્કરી, પશ્ચાત્=તદુત્તરકાલં ડર્વિતિ=આગચ્છન્તિ વસતિં સામાચારી - શિષ્ટસમાચરણલક્ષણાં અભિન્દન્તઃ=અવિરાધયન્ત ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦૮॥

ટીકાર્થ :

શંકિતાદિના પરિહારરૂપ સૂત્રમાં કહેવાયેલ વિધિથી ઉપયુક્ત એવા તેઓ=સાધુઓ, સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા માટે, તે પ્રકારે=જે પ્રકારે ગ્રહણ કરેલ અભિગ્રહોમાં કોઈ સ્ખલના ન થાય તે પ્રકારે, ફરીને=અટન કરીને, પાછળથી=તેનાથી ઉત્તર કાળને વિષે, શિષ્ટોના સમાચરણના લક્ષણવાળી સામાચારીને નહીં ભેદતા=નહીં વિરાધતા, વસતિને વિષે આવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે ગ્રંથકારે કહ્યું કે ઉપયોગનો કાર્યોત્સર્ગ કર્યા પછી સાધુઓ અભિગ્રહોપૂર્વક ભિક્ષાટન કરે છે, તે ભિક્ષાટન કરતી વખતે સાધુઓ ભિક્ષાના શંકિતાદિ ૪૨ દોષોને સ્મૃતિમાં રાખીને શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ઉપયુક્ત હોય છે અને ગમનાદિ ચેષ્ટા પણ ઉપયોગપૂર્વક કરે છે, જેથી કોઈ પ્રકારની વિરાધના ન થાય. આ રીતે સ્વ-પરને એકાંતે કલ્યાણકર એવું ભિક્ષાટન કરીને પોતાને જે કાંઈ ભિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ હોય તે મેળવ્યા પછી સાધુ વસતિમાં આવે છે, અને વસતિમાં પ્રવેશવા માટેની સાધુની જે સામાચારી છે તેની વિરાધના ન થાય તે પ્રકારની યતનાપૂર્વક તેઓ વસતિમાં પ્રવેશે છે.

આથી ફલિત થાય કે સાધુની ભિક્ષાટનની ક્રિયા માત્ર ઉદર ભરવા માટે નથી કે કષ્ટ વેઠવા માટે નથી, પરંતુ અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક સર્વ ઉચિત પ્રવૃત્તિઓ કરવા દ્વારા સંવરભાવની અત્યંત વૃદ્ધિ કરવા માટે છે.

॥૩૦૮॥

અવતરણિકા :

તત્ર ચ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે ભિક્ષાટન કરીને સામાયારીની વિરાધના નહીં કરતા સાધુઓ વસતિમાં આવે છે. હવે ત્યાં=વસતિમાં પ્રવેશ કરવામાં, શિષ્ટોની સામાયારી શું છે ? તે 'તત્ર ચ'થી બતાવે છે —

ગાથા :

તત્કાલાણુવલબ્ધં મચ્છિન્નકંટાફાં વિર્ગિચંતિ ।

ઉવલબ્ધં વા વિ તયા કહંચિ જં ણોજ્ઞિઅં આસિ ॥૩૦૯॥

અન્યવાર્થ :

તત્કાલાણુવલબ્ધં=તે કાળમાં અનુપલબ્ધ=ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં નહીં દેખાયેલ, ઉવલબ્ધં વા વિ=અથવા ઉપલબ્ધ પણ=ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં દેખાયેલ પણ, મચ્છિન્નકંટાફાં=મક્ષિકા, કંટકાદિ તયા=ત્યારે કહંચિ=કોઈક રીતે જં ણોજ્ઞિઅં ણ આસિ=જે ઉજ્જિત=ત્યાગ કરાયેલ, ન હતાં, (તેને) વિર્ગિચંતિ=ત્યજે છે.

ગાથાર્થ :

ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં નહીં દેખાયેલ, અથવા દેખાયેલ પણ માખી, કાંટા વગેરે ત્યારે કોઈ કારણે જે ત્યાગ કરાયેલ ન હતાં, તે માખી, કાંટા વગેરેનો ત્યાગ કરે છે.

ટીકા :

તત્કાલાણુવલબ્ધં=ભિક્ષાગ્રહણકાલાદૃષ્ટં મક્ષિકાકણ્ટકાદિ વિર્ગિચંતિ=પૃથક્કુર્વન્તિ=પરિત્યજન્તીત્યર્થઃ ઉપલબ્ધં વાપિ તદા=ગ્રહણકાલે કથञ्चित્ સાગારિકાદિભયેન યત્તોજ્ઞિઅતં=ન પરિત્યક્તમાસીદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૦૯॥

ટીકાર્થ :

તે કાળમાં અનુપલબ્ધને=ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં અદેષ્ટને, અથવા ઉપલબ્ધ પણ=ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં દેષ્ટ પણ, મક્ષિકા, કંટકાદિ ત્યારે=ગ્રહણકાળમાં=ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે, કોઈક રીતે સાગારિકાદિના ભયથી, જે ઉજ્જિત ન હતાં=પરિત્યજાયેલ ન હતાં, તેને પૃથક્ કરે છે=પરિત્યજે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે શિષ્ટોની સામાયારીની અવિરાધના કરતા સાધુઓ વસતિમાં આવે છે. ત્યાં શિષ્ટોની સામાયારી શું છે ? તેના અંગરૂપે બતાવે છે કે ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે સાધુઓ જેમ ભિક્ષાના ગ્રહણમાં ઉપયુક્ત હોય છે, તેમ ભિક્ષામાં માખી વગેરે કોઈ જંતુ કે કાંટા વગેરે છે કે નહિ ? તે જોવામાં પણ ઉપયુક્ત હોય છે. આમ છતાં, ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં તે માખી વગેરે જોયાં ન હોય તો ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં અવશ્ય તેને જુએ છે; અને કદાચ ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં જોયાં હોય, પરંતુ ગૃહસ્થોની સામે કાઢે તો ગૃહસ્થોને લાગે કે સાધુ માખી વગેરેવાળી વસ્તુ વાપરે છે, જેથી ધર્મનું લાઘવ થાય, તેના નિવારણ માટે

ભિક્ષા વહોરતી વખતે જોયેલ પણ માખી આદિને કાઢેલ ન હોય તો, ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં અવશ્ય તે માખી વગેરેને સાધુઓ ભિક્ષામાંથી અલગ કરીને ઉચિત સ્થાને ત્યાગ કરે છે. ॥૩૦૯॥

અવતરણિકા :

યત્ર તદ્વિગિજ્ઞતિ તદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં અનુપલબ્ધ કે ઉપલબ્ધ એવા માખી વગેરેને ભિક્ષામાંથી ત્યજે છે. તે ક્યાં ત્યજે છે ? તેથી જ્યાં=જે સ્થાનમાં, તેને=માખી વગેરેને, સાધુ ત્યજે છે, તે સ્થાનને કહે છે —

ગાથા :

સુત્રહર દેઝલે વા અસઈ અ ઉવસ્સયસ્સ વા દારે ।

મચ્છિગ્ગકંટગમાઈ સોહેત્તુમુવસ્સયં પવિસે ॥૩૧૦॥

અન્વયાર્થ :

સુત્રહર દેઝલે વા=શૂન્યઘરમાં કે દેવકુલમાં, અસઈ અ ઉવસ્સયસ્સ વા દારે=અથવા નહીં હોતે છતે જ=શૂન્યગૃહાદિ વિદ્યમાન નહીં હોતે છતે જ, ઉપાશ્રયના દ્વારમાં મચ્છિગ્ગકંટગમાઈ=મક્ષિકા, કંટકાદિને સોહેત્તું=શોધીને ઉવસ્સયં=ઉપાશ્રયને વિષે પવિસે=પ્રવેશે.

★ મૂળગાથામાં રહેલ 'અ' એવકાર અર્થમાં છે.

ગાથાર્થ :

શૂન્યઘરમાં કે દેવકુલમાં, અથવા શૂન્યગૃહાદિ વિદ્યમાન નહીં હોતે છતે જ ઉપાશ્રયના દ્વારમાં માખી-કાંટા આદિને શોધીને સાધુ ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશે.

ટીકા :

શૂન્યગૃહે દેવકુલે વા, અસતિ વા=અવિદ્યમાને વા તચ્છૂન્યગૃહાદૌ, ઉપાશ્રયસ્ય વા દ્વારે મક્ષિકા-કણ્ટકાદ્યં વસ્તુ શોધયિત્વા=ઉદ્ધત્યોપાશ્રયં પ્રવિશેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૦॥

નોંધ :

ટીકામાં તચ્છૂન્યગૃહાદૌ માં તત્ શબ્દ વધારાનો ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

શૂન્યઘરમાં કે દેવકુલમાં અથવા નહીં હોતે છતે જ=શૂન્યગૃહ આદિ અવિદ્યમાન હોતે છતે જ, ઉપાશ્રયના દ્વારમાં માખી, કાંટા વગેરે વસ્તુને શોધીને=ઉદ્ધરીને=પાત્રમાંથી કાઢીને, ઉપાશ્રયને વિષે પ્રવેશે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૩૧૦॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ વિધિશેષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૦૮માં કહેલ કે શિષ્ટ સામાયારીની વિરાધના નહીં કરતા સાધુઓ વસતિમાં આવે છે, અને તેમાં સામાન્યથી શિષ્ટ સામાયારી બતાવી કે માખી-કાંટા વગેરેને કાઢીને વસતિમાં પ્રવેશે. હવે અહીં જ=વસતિના પ્રવેશમાં જ, વિધિશેષને=બાકી રહેલ વિધિને, કહે છે -

ગાથા :

પાયપમજ્જ નિસીહિઅ અંજલિ દંડુવહિમોક્ષણં વિહિણા ।

સોહિં ચ કરિંતિ તઓ ઉવડતા જાયસંવેગા ॥૩૧૧॥ પડિદારગાહા ॥

અન્યથાર્થ :

પાયપમજ્જ=પાદપ્રમાર્જનને, નિસીહિઅ=નૈષેધિકીને, અંજલિ=અંજલિને, વિહિણા દંડુવહિમોક્ષણં=વિધિથી દંડ અને ઉપધિના મોક્ષણને, તઓ ચ=અને ત્યારપછી જાયસંવેગા=ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા, ઉવડતા=ઉપયુક્ત એવા સાધુઓ સોહિં કરિંતિ=શુદ્ધિને કરે છે.

ગાથાર્થ :

વસતિમાં પ્રવેશતા સાધુઓ પગની પ્રમાર્જના, નૈષેધિકી, અંજલિ, વિધિથી દાંડો અને ઉપધિનું મોક્ષણ કરે છે, અને ત્યારબાદ ઉત્પન્ન થયેલા સંવેગવાળા, ઉપયુક્ત એવા સાધુઓ શુદ્ધિને કરે છે.

ટીકા :

પ્રવિશન્તઃ પાદપ્રમાર્જનં કુર્વન્તિ તથા નૈષેધિકીમ્ અંજલિમિત્યંજલિગ્રહં તથા દણ્ડોપધિમોક્ષણં વિધિના વક્ષ્યમાણેન, શુદ્ધિં ચાડ્ડલોચનથા કુર્વન્તિ તત્ત ઉપયુક્તાઃ સન્તો જાતસંવેગા ઇતિ દ્વારગાથાસમાસાર્થઃ ॥૩૧૧॥

ટીકાર્થ :

પ્રવેશતા=વસતિમાં પ્રવેશ કરતા સાધુઓ, પાદના પ્રમાર્જનને તથા નૈષેધિકીને, અંજલિને= અંજલિના ગ્રહને, તથા કહેવાનાર વિધિથી દંડ અને ઉપધિના મોક્ષણને કરે છે, અને ત્યારપછી ઉત્પન્ન થયેલો છે સંવેગ જેમને એવા ઉપયુક્ત છતા સાધુઓ આલોચના વડે શુદ્ધિને કરે છે. આ પ્રમાણે દ્વારગાથાનો સમાસાર્થ છે=સંક્ષેપથી અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૩૦૮માં કહેલ કે ભિક્ષાટન કરીને સાધુઓ શિષ્ટ સામાયારીને અવિરાધતા વસતિમાં પ્રવેશે છે. તે વસતિમાં પ્રવેશ કરવાની શિષ્ટ સામાયારી બતાડવા માટે પાંચ દ્વારોનું પ્રસ્તુત ગાથામાં વર્ણન કરેલ છે, જે દ્વારોનું વિશેષ વર્ણન ગ્રંથકાર આગળમાં કરવાના છે. તેમાં પ્રથમ દ્વાર વસતિમાં પ્રવેશતાં સાધુઓ પાદપ્રમાર્જના કરે છે તેનું છે. બીજું દ્વાર નિસીહિ બોલે છે તેનું છે, ત્રીજું દ્વાર અંજલિ જોડે છે તેનું છે, ચોથું દ્વાર વિધિપૂર્વક દાંડો અને ઉપધિ મૂકે છે તેનું છે અને ત્યારપછી પાંચમું દ્વાર સંવેગપૂર્વક ઉપયુક્ત થયેલા સાધુઓ ભિક્ષા સંબંધી આલોચના વડે શુદ્ધિ કરે છે તેનું છે. ॥૩૧૧॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થ તુ સ્વયમેવાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં સાધુને ભિક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી વસતિમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિનાં પાંચ દ્વારો બતાવ્યાં. હવે તે દ્વારોના વ્યાસાર્થને=વિસ્તારથી અર્થને, વળી ગ્રંથકાર સ્વયં જ કહે છે —

ગાથા :

एवं पटुपण्णे पविसओ उ तित्रि उ निसीहिया होंति ।

अगगदारे मज्झे पवेसणे पायऽसागरिए ॥३१२॥ दारं ॥

અન્યચાર્થ :

एवं=આ રીતે=ગાથા ૨૮૭માં બતાવેલ એ રીતે, पटुपण्णे=પ્રત્યુત્પન્ન હોતે છતે=આહાર પ્રાપ્ત થયે છતે, पविसओ उ=વળી પ્રવેશતાને=વસતિમાં પ્રવેશ કરતા સાધુને, अगगदारे=અગ્રદ્વારમાં, मज्झे=મધ્યમાં, पवेसणे=પ્રવેશનમાં તિત્રિ निसीहिया=ત્રણ નૈષેધિકીઓ હોંતિ=થાય છે. पायऽसागरिए=અસાગારિક હોતે છતે પાદ (પ્રમાર્જવા.)

★ 'उ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

ગાથા ૨૮૭માં બતાવેલ એ રીતે આહાર પ્રાપ્ત થયે છતે વળી વસતિમાં પ્રવેશતાં સાધુને અગ્રદ્વારમાં, મધ્યદ્વારમાં અને પ્રવેશદ્વારમાં, એમ ત્રણ નિસીહિ થાય છે. કોઈ ગૃહસ્થ ન હોય ત્યારે સાધુ બંને પગાનું પ્રમાર્જન કરે છે.

ટીકા :

एवं प्रत्युत्पन्ने सत्याहारे प्रविशतः साधोर्वसतिं तिस्रो नैषेधिक्यो भवन्ति अग्रद्वारे मध्ये प्रवेशने इति च, प्रवेशनं निजद्वारं, नैषेधिकीति द्वारं अल्पवक्तव्यतोत्क्रमप्रयोजनं । पादप्रमाज्जनद्वारमाह-पादावसागारिके प्रमाजितव्यौ, सम्यग्यतनादिसद्धावादिति गाथार्थः ॥

इह चायं वृद्धसम्प्रदायः — “भिक्षायरियाए नियत्ताणं इमो विही, बाहिं ठिया देवकुलियाए वा सुन्नघरे वा भत्तपाणं पडिलेहिंति मा मच्छिया वा कंटओ वा हुज्जा, जं च पाणयं कारणे ओलंबए गहियं तं उगगहणए छुभित्ता पविसंति, जमसुद्धं तं तत्तो चेव परिदुवित्ता अण्णं गहाय एति, जहिं च संसत्तयं पाणयं गहियं तत्थ भायणे अण्णं पाणयं न घिप्पंति, अह सत्तुगा लद्धा तो तिण्णि वारे पत्ताबंधे पडिलेहिंति, जइ तिहिं वाराहिं न दिट्ठं सुद्धं, अह दिट्ठा ताहे पुणो तिन्नेव वार पडिलेहिज्जंति, एवं जाव दीसंति, नियत्ता य बाहिं ताव वसहीए अप्पसागारिए पाए पमज्जति, ताहे तित्रि निसीहियाओ करंति अगगदारे मज्झे पवेसणे य, अण्णे भणंति-तिण्णि वारे निसीहियाओ करंति पवेसदारे मूले य” ॥३१२॥

ટીકાર્થ :

આ રીતે=ગાથા ૨૮૭માં ભિક્ષાટન કરવાની વિધિ બતાવી એ રીતે, આહાર પ્રત્યુત્પન્ન હોતે છતે=આહાર પ્રાપ્ત થયે છતે, વસતિને વિષે પ્રવેશતા સાધુની અગ્રદ્વારમાં, મધ્યમાં અને પ્રવેશનમાં, એમ ત્રણ નૈષેધિકીઓ

થાય છે. પ્રવેશન નિજ દ્વાર છે=વસતિમાં પ્રવેશવું એ સાધુનું મુખ્ય દ્વાર છે.

‘નૈષેધિકી’ એ પ્રકારનું દ્વાર અલ્પવક્તવ્યતા હોવાથી ઉત્ક્રમના પ્રયોજનવાળું છે, અર્થાત્ પાદપ્રમાર્જનદ્વાર પ્રવેશનદ્વારનું પ્રથમ દ્વાર છે, છતાં નૈષેધિકી દ્વારનું પ્રથમ વર્ણન કરવારૂપ ઉત્ક્રમનું પ્રયોજન નૈષેધિકીદ્વારમાં રહેલી અલ્પવક્તવ્યતા છે.

પાદપ્રમાર્જનદ્વારને કહે છે — અસાગારિક હોતે છતે=ગૃહસ્થ નહીં હોતે છતે, પાદ પ્રમાર્જવા; કેમ કે સમ્યગ્ચતનાદિનો સદ્ભાવ છે=ગૃહસ્થ ન હોય ત્યારે સમ્યગ્ ચતના આદિ થઈ શકે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

इह संप्रदायः અને અહીં=ભિક્ષાટન કરીને આવતાં વસતિના પ્રવેશમાં, આ=આગળ કહેવાય છે એ, વૃદ્ધોનો સંપ્રદાય છે.

भिक्षा विही भिक्षाययांથી નિવૃત્તની=પાછા ફરેલા સાધુઓની, આ=નીચે બતાવે છે એ, વિધિ છે.

बाहि हुज्जा બહાર સ્થિત=ઉપાશ્રયની બહાર રહેલા સાધુઓ, દેવકુલિકામાં કે શૂન્યઘરમાં ભક્ત-પાનને પ્રતિલેખે છે=જુએ છે. અહીં પ્રશ્ન થાય કે ભક્ત-પાનને બહાર રહીને કેમ જુએ છે ? એથી કહે છે — મહિક્ષા અથવા કંટક ન હો=વહોરેલા ભક્ત-પાનમાં માખી કે કાંટા ન હો, અર્થાત્ માખી કે કાંટા હોય તો તેને બહાર પરઠવીને સાધુઓ વસતિમાં પ્રવેશ કરે.

जं च पविसंति અને જે પાનક કારણ હોતે છતે અવલંબકમાં=માત્રકમાં, ગ્રહણ કરાયું હોય, તેને અવગ્રહમાં=પાત્રકમાં, નાંખીને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરે છે.

जमसुद्ध एति જે અશુદ્ધ હોય તેને ત્યાં જ=શૂન્યઘરાડિમાં જ, પરઠવીને અન્યને ગ્રહણ કરીને ઉપાશ્રયમાં આવે છે.

जहि च घिष्मंति અને જેમાં જીવાદિથી સંસકત પાનક ગ્રહણ કરાયું હોય, તે ભાજનમાં અન્ય પાનકને ગ્રહણ કરતા નથી.

अह सत्तुगा पडिलेहिંતિ હવે સત્તુકા પ્રાપ્ત થઈ=ભિક્ષામાં સાથવો પ્રાપ્ત થયો હોય, તો પાત્રબંધમાં=ઝોળીમાં, નાંખીને ત્રણ વાર પ્રતિલેખે છે.

जइ जाव दीसंति જો ત્રણ વાર પ્રતિલેખવા વડે સાથવામાં જીવાત વગેરે ન દેખાયું તો શુદ્ધ છે, હવે જીવો દેખાયા તો ફરી ત્રણ જ વાર પ્રતિલેખે છે, આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી જીવ દેખાય ત્યાં સુધી પ્રતિલેખે.

नियत्ता पमज्जति અને નિવૃત્ત=ભિક્ષાયયાંથી પાછા ફરેલા સાધુઓ, બહાર અલ્પસાગારિકવાળી= ગૃહસ્થોના અભાવવાળી, વસતિ હોતે છતે પગને પ્રમાર્જે છે.

ताहे पवेसणे य ત્યારપછી અગ્રદ્વારમાં, મધ્યમાં અને પ્રવેશનમાં=પ્રવેશવામાં, ત્રણ નિસીહિઓને કરે છે.

अण्णे मूले य अन्यो કહે છે — પ્રવેશદ્વારમાં અને મૂલદ્વારમાં ત્રણ વાર નિસીહિને કરે છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૨૮૭માં બતાવ્યું એ રીતે ભિક્ષાટન કરતા સાધુઓ પોતાને અપેક્ષિત એટલો આહાર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વસતિમાં પ્રવેશ કરે છે. તેથી ભિક્ષાટનથી આવ્યા પછી વસતિમાં પ્રવેશ એ સાધુનું નિજ દ્વાર છે, અને તે દ્વારના અવયવો ગાથા ૩૧૧માં વસતિમાં પ્રવેશવાના ક્રમ પ્રમાણે બતાવ્યા છે. તેથી વસતિમાં પ્રવેશતી વખતે સૌ પ્રથમ સાધુ પગની પ્રમાર્જના કરે છે અને પછી ‘નિસીહિ’ બોલે છે. તેથી તે અવયવોનું વર્ણન કરતાં પ્રથમ પાદપ્રમાર્જન દ્વારનું અને પછી નૈષેધિકી દ્વારનું વર્ણન કરવું જોઈએ. આમ છતાં ગ્રંથકારે પાદપ્રમાર્જન દ્વારને છોડીને ઉત્ક્રમથી પ્રથમ નૈષેધિકી દ્વારનું વર્ણન કર્યું, તેનું પ્રયોજન નૈષેધિકી દ્વારમાં રહેલી અલ્પવક્તવ્યતા છે, અર્થાત્ “અગ્રદ્વારમાં, મધ્યદ્વારમાં અને પ્રવેશદ્વારમાં એમ ત્રણ દ્વારોમાં સાધુ ‘નિસીહિ’ બોલે છે,” આટલું જ નૈષેધિકી દ્વારમાં વક્તવ્ય છે, જ્યારે પાદપ્રમાર્જન દ્વારમાં અધિક વક્તવ્ય છે.

આથી પ્રથમ નૈષેધિકી દ્વારનું વર્ણન કર્યા પછી પાદપ્રમાર્જન દ્વારનું વર્ણન કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે ભિક્ષાચર્યાથી પાછા આવ્યા પછી ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે જો કોઈ ગૃહસ્થ ત્યાં હોય નહીં, તો સાધુ ઓઘાથી પોતાના પગનું પ્રમાર્જન કરીને અંદર પ્રવેશ કરે.

આશય એ છે કે ભિક્ષાટન કરતી વખતે પગમાં સચિત્ત રજકણ વગેરે કાંઈ લાગેલ હોય તો તેને દૂર કરવા માટે સાધુ ઓઘાથી પગનું પ્રમાર્જન કરે છે, અને કોઈ સચિત્ત રજ આદિ હોય તો તેને ઉચિત્ત સ્થાને મૂકે છે, જેથી તે જીવોને કિલામણા ન થાય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે કોઈ ગૃહસ્થ ન હોય તો જ સાધુ પાદપ્રમાર્જન કેમ કરે છે ? તેથી કહે છે —

ગૃહસ્થો ન હોય ત્યારે યતના આદિ સમ્યગ્ થઈ શકે છે; કેમ કે ગૃહસ્થની દેખતાં સાધુ ઓઘાથી પગનું પ્રમાર્જન કરે તો ગૃહસ્થને થાય કે સાધુઓ ધર્મના ઉપકરણથી પગનું પ્રમાર્જન કરે છે, અને તે ધર્મના ઉપકરણને સાથે રાખીને સ્વાધ્યાયાદિ કરે છે, તેથી આ લોકોનો ધર્મ શૌચ વગરનો છે, અને તેમ વિચારીને તે ગૃહસ્થને ધર્મ પ્રત્યે અનાદર થાય. તેથી ગૃહસ્થને ધર્મ પ્રત્યે અનાદર ન થાય તે માટે સાધુઓ સામાજિક ન હોય તો બે પગનું પ્રમાર્જન કરે. ॥૩૧૨॥

અવતરણિકા :

અઙ્ગલિદ્વારં વ્યાચિચ્છ્યાસુરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વસતિમાં પ્રવેશનની ક્રિયાનાં પાંચ દ્વારો ગાથા ૩૧૧માં બતાવેલ, તેમાંથી 'પાદપ્રમાર્જન' દ્વાર અને 'નૈષેધિકી' દ્વારનું પૂર્વગાથામાં વ્યાખ્યાન કર્યું. હવે 'અંજલિ' દ્વારને વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

હત્યુસ્સેહો સીસપ્પણામણં વાઙ્ઞો નમુક્કારો ।

ગુરુભાયણે પણામો વાયાએ નમો ણ ઉસ્સેહો ॥૩૧૩॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

હત્યુસ્સેહો=હસ્તનો ઉચ્છ્રય, સીસપ્પણામણં=શિરથી પ્રણામન, વાઙ્ઞો નમુક્કારો=વાચિક નમસ્કાર (કરાય છે,) ગુરુભાયણે=ગુરુ ભાજન હોતે છતે=હાથમાં ગોચરીથી ભારે પાત્રા હોતે છતે, પણામો=પ્રણામ (અને) વાયાએ નમો=વાચાથી નમસ્કાર (કરાય છે,) ઉસ્સેહો ણ=(પરંતુ હાથનો) ઉચ્છ્રય કરાતો નથી.

ગાથાર્થ :

હસ્તનો ઉચ્છ્રય, શિરથી પ્રણામન, વાચિક નમસ્કાર કરાય છે. હાથમાં ગોચરીથી ભારે પાત્રા હોતે છતે પ્રણામ અને વાચાથી નમસ્કાર કરાય છે, પરંતુ હાથનો ઉચ્છ્રય કરાતો નથી.

ટીકા :

હસ્તોચ્છ્રયો-લલાટે તલ્લગ્ગાનલક્ષણઃ, શિરઃપ્રણામનં-તદવનામલક્ષણં, વાચિકો નમસ્કાર ઇતિ 'નમઃ

ક્ષમાશ્રમણેભ્ય' इत्येवंरूपः, गुरुभाजने प्रणाम एव केवलः, तथा वाचा 'नम' इति वाचिको नमस्कारः, नोच्छ्रयो हस्तस्य गुरुभाजनपतनभयादिति गाथार्थः ॥३१३॥

ટીકાર્થ :

લલાટમાં તેના લગનના લક્ષણવાળો=કપાળમાં હાથને લગાવવા સ્વરૂપ, હસ્તનો ઉચ્છ્રય, તેના અવનામના લક્ષણવાળું શિરથી પ્રણામન=મસ્તકને નમાવવા સ્વરૂપ મસ્તકથી પ્રણામ, 'ક્ષમાશ્રમણોને નમસ્કાર થાઓ' એ પ્રકારના રૂપવાળો વાચિક નમસ્કાર કરાય છે. ગુરુ ભાજન હોતે છતે=હાથમાં ગોચરીથી ભારે પાત્ર હોતે છતે, કેવલ પ્રણામ જ થાય છે, તથા વાણી વડે 'નમઃ' એ પ્રકારનો વાચિક નમસ્કાર કરાય છે, ગુરુ ભાજનના પતનના ભયથી હાથનો ઉચ્છ્રય કરાતો નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ ગોચરી લાવ્યા પછી ત્રણ વાર નિસીંહ કહીને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશે ત્યારે ગુરુના વિનય અર્થે હાથ ઊંચા કરીને મસ્તકને અડાડીને, મસ્તક નમાવી પ્રણામ કરે અને વચનથી “ક્ષમાશ્રમણને નમસ્કાર થાઓ”, એ પ્રમાણે બોલે.

આ પ્રકારનો વિનય કરવાથી ક્ષમાપ્રધાન એવા મહર્ષિઓ પ્રત્યે પૂજ્યભાવની વૃદ્ધિ થાય છે, અને શિષ્ટ સામાયારીનું પાલન થાય છે. જો હાથમાં રહેલ ગોચરીના પાત્રાનો ભાર વધારે હોય તો હાથને મસ્તકે ન લગાડે; કેમ કે ગોચરીના ભારવાળા પાત્રા પડી જવાનો ભય રહે. આથી તે વખતે મસ્તકથી નમીને, “ક્ષમાશ્રમણને નમસ્કાર થાઓ” તેવા વચનપ્રયોગ વડે સંયમી એવા મહાત્માઓ પ્રત્યે પૂજ્યભાવની વૃદ્ધિ કરે. ॥૩૧૩॥

અવતરણિકા :

व्याख्यातमञ्जलिद्वारं, अधुना दण्डोपधिमोक्षणद्वारं व्याख्यायते, तत्राह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં 'અંજલિ' દ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે 'દંડ-ઉપધિમોક્ષણ' દ્વાર ગાથા ૩૧૬ના પૂર્વાર્ધ સુધી વ્યાખ્યાન કરાય છે, ત્યાં=દંડ-ઉપધિમોક્ષણદ્વારમાં, કહે છે —

ગાથા :

उर्वरिं हिट्ठा य पमज्जिऊण लट्ठिं ठवंति सट्ठाणे ।

पट्टं उवहिस्सुवर्रिं भायणवत्थाणि भाणेसुं ॥३१४॥

અન્યથાર્થ :

સટ્ઠાણે=સ્વસ્થાનમાં ઉર્વરિં હિટ્ઠા ય=ઉપર અને નીચે પમજ્જિऊण=પ્રમાણને લટ્ઠિં=લટ્ટિને=દંડાડાને, ઠવંતિ=સ્થાપે છે. ઉવહિસ્સુવર્રિંપટ્ટં=ઉપધિની ઉપર પટ્ટને=થોલપટ્ટાને, ભાણેસું=ભાજનો ઉપર ભાયણવત્થાણિ=ભાજનનાં વસ્ત્રોને (સ્થાપે છે).

ગાથાર્થ :

સ્વસ્થાનમાં ઉપર અને નીચે પ્રમાર્જુને દાંડાને સ્થાપે છે, ઉપધિ ઉપર ચોલપટ્ટાને સ્થાપે છે અને પાત્રા ઉપર પાત્રાનાં વસ્ત્રોને સ્થાપે છે.

ટીકા :

ઉપરીત્યૂર્ધ્વમધશ્ચ પ્રમૃજ્ય પ્રત્યુપેક્ષણાપૂર્વકં યદ્દિ સ્થાપયન્તિ સ્વસ્થાને=દણ્ડકસ્થાન એવ, નાન્યત્ર, પટ્ટમિતિ ચોલપટ્ટકમુપધેરુપરિ 'ઊઘી જો હિંડાવિઓ તં સઠાણે ઠવિતિ તસ્સુર્વરિ ચોલપટ્ટયં,' ભાજનવસ્ત્રાણિ-પાત્રબન્ધાદીનિ ભાજનેષ્વેવ=પાત્રેષ્વેવ, વૃદ્ધાસ્તુ વ્યાચક્ષતે-'સ્વસ્થાણાણિ જત્થ ભાયણાઈણિ ઠવિજ્જન્તિ તત્થેવ ઘરેતિ'ત્તિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૪॥

ટીકાર્થ :

ઉપરી નાન્યત્ર સ્વસ્થાનમાં=દંડકના સ્થાનમાં જ=દાંડા મૂકવાના સ્થાનમાં જ, ઉપર અને નીચે પ્રત્યુપેક્ષણાપૂર્વક પ્રમાર્જુને યદ્દિને=દાંડાને, સ્થાપે છે, અન્યત્ર નહીં=બીજે સ્થાને સ્થાપતા નથી.

પટ્ટમિતિ ચોલપટ્ટયં પટ્ટને=ચોલપટ્ટકને, ઉપધિની ઉપર સ્થાપે છે. એને જ સ્પષ્ટ કરે છે — જે ઉપધિ હિંડાવાઈ=ભિક્ષાટન કરતી વખતે સાધુ વડે જે ઉપધિ પોતાની સાથે ફેરવાઈ, તે ઉપધિને સ્વસ્થાનમાં સ્થાપે છે, તેના ઉપર ચોલપટ્ટકને સ્થાપે છે.

ભાજન પાત્રેષ્વેવ પાત્રબંધ વગેરે ભાજનનાં વસ્ત્રોને ભાજનો ઉપર જ=પાત્રો ઉપર જ, સ્થાપે છે.

વૃદ્ધાસ્તુ વ્યાચક્ષતે વળી વૃદ્ધો કહે છે —

સ્વસ્થાણાણિ ઘરેતિ જ્યાં ભાજનાદિને સ્થાપે છે ત્યાં જ રજસ્ત્રાણોને ધારણ કરે છે=ઝોળી, પડલાં વગેરે પાત્રના વસ્ત્રોને રાખે છે.

ત્તિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૧૪॥

ગાથા :

જઇ પુણ પાસવળં સે હવિજ્જ તો ડગહં સપચ્છાગં ।

દાઝં અન્નસ્સ સચોલપટ્ટગો કાઙ્ઙાં નિસિરે ॥૩૧૫॥

અન્વયાર્થ :

જઇ પુણ=વળી જો સે=તેને=તે સાધુને, પાસવળં=પ્રશ્રવણ હવિજ્જ=શાય, તો=તો સપચ્છાગં ડગહં=પડલાઓ સહિત અવગ્રહને=પાત્રકને, અન્નસ્સ=અન્યને દાઝં=આપીને સચોલપટ્ટગો=સચોલપટ્ટક=ચોલપટ્ટા સહિત જ, કાઙ્ઙાં=કાચિકાને નિસિરે=વોસિરાવે.

ગાથાર્થ :

વળી જો તે સાધુને પ્રશ્રવણ શાય, તો પડલાઓ સહિત પાત્રકને અન્ય સાધુને આપીને ચોલપટ્ટા સહિત જ કાચિકાને વોસિરાવે.

ટીકા :

યદિ પુનઃ પ્રશ્રવણં-કાયિકારૂપં સે=તસ્ય સાધોર્ભવેત્, તતોડવગ્રહમિતિ પ્રતિગ્રહકં સપચ્છગમિતિ સહ પટલૈર્દત્ત્વા=સમર્પ્યાન્યસ્મૈ સાધવે સચોલપટ્ટક એવ સન્ કાયિકાં ણિસિરિ ત્તિ નિસૃજેદ્=વ્યુત્સૃજેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૫॥

ટીકાર્થ :

વળી જો તેને=તે સાધુને, કાયિકારૂપ પ્રશ્રવણ થાય, તો અવગ્રહને=પ્રતિગ્રહને, પડલાઓ સાથે અન્ય સાધુને આપીને સચોલપટ્ટક જ છતાં=ચોલપટ્ટાથી સહિત એવા જ સાધુ, કાયિકાને=મૂત્રને, વોસિરાવે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ગાથા :

વોસિરિઅ કાઙઅં વા આગંતૂણ ય તઓ અસંભંતો । દારં ।

પચ્છ ય જોગ્ગદેસં પમજ્જિઅં સુત્તવિહિણા ડ ॥૩૧૬॥

ઈરિઅં પડિક્કમેઙ્ગ ઇચ્છમિચ્છાઈ કઢ્ઢૂં સુત્તં ।

અઙ્ગઆસોહગટ્ઠા કાયનિરોહં દઢં કુણઙ્ગ ॥૩૧૭॥

અન્યથાર્થ :

કાઙઅં વોસિરિઅ વા=અને કાયિકાને=મૂત્રને, વોસિરાવીને તઓ અસંભંતો ય=અને ત્યારપછી અસંભ્રાંત એવા સાધુ (યોગ્ય દેશમાં) આગંતૂણ=આવીને પચ્છ ય=અને ત્યારપછી સુત્તવિહિણા ડ=સૂત્રની વિધિ વડે જ જોગ્ગદેસં=યોગ્ય દેશને પમજ્જિઅં=પ્રમાર્જને ઈરિઅં=ઈરિયાવહિયાને પડિક્કમેઙ્ગ=પ્રતિક્રમે છે. ઇચ્છમિચ્છાઈ="ઇચ્છમિ પડિક્કમિઅં ઈરિયાવહિયાઈ" ઇત્યાદિ સુત્તં=સૂત્રને કઢ્ઢૂં=બોલે છે. (ત્યારબાદ) અઙ્ગઆસોહગટ્ઠા=અતિચારના શોધન અર્થે=ભિક્ષાટનમાં લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે, દઢં કાયનિરોહં=દઢ કાયનિરોધને=કાઉસસગ્ગને, કુણઙ્ગ=કરે છે.

ગાથાર્થ :

મૂત્રને વોસિરાવીને, અને ત્યારપછી અસંભ્રાંત એવા સાધુ યોગ્ય દેશમાં આવીને અને ત્યારપછી સૂત્રની વિધિ વડે જ યોગ્ય દેશને પ્રમાર્જને ઈરિયાવહિયાને પ્રતિક્રમે છે. ઇચ્છમિ પડિક્કમિઅં ઇત્યાદિ સૂત્રને બોલે છે. ત્યારપછી ભિક્ષાટનમાં લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે દૃઢ કાયોત્સર્ગને કરે છે.

ટીકા :

વ્યુત્સૃજ્ય=પરિત્યજ્ય કાયિકાં ચ, આગત્ય ચ તતઃ=તદનન્તરં અસમ્પ્રાન્તો=વિશુદ્ધઃ સન્ યોગ્યદેશમિતિ ગમ્યતે। વ્યાખ્યાતં દણ્ડોપધિમોક્ષદ્વારં, અધુના શુદ્ધિદ્વારં વ્યાચિચ્છ્યાસયાડ્ઙ્ગ - પશ્ચાત્ત્વ=ગમનાનન્તરં યોગ્યદેશં-વિશિષ્ટસ્થળિડલરૂપં પ્રમુજ્ય રજોહરણેન, કથમિત્યાહ - સૂત્રવિધિના=ચક્ષુઃપ્રત્યુપેક્ષણપુરસ્સરણેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૬॥

ઈર્યામિતિ ઈર્યાપધિકાં પ્રતિક્રામતિ, કથમિત્યાહ - ઇચ્છમીત્યાદિ= 'ઇચ્છમિ પડિક્કમિઅં ઈરિયાવહિયાઈ' ઇત્યેવમાદિ, આકર્ષતિ=પઠતિ, સૂત્રં-ગણધર્મભિહિતં, અતિચારશોધનાર્થ=સંયમસ્થલિતવિશુદ્ધિનિમિત્તં કાયનિરોધમૂર્ધ્વસ્થાનાદિના પ્રકારેણ દૃઢમ્=અત્યર્થ કરોતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૭॥

ટીકાર્થ :

અને કાયિકાને=મૂત્રને, વોસિરાવીને=પરિત્યજીને, અને ત્યારપછી અસંભ્રાંત=વિશુદ્ધ છતા, સાધુ યોગ્ય દેશને વિષે, આવીને, ઈર્યાપથિકીનું પ્રતિક્રમણ કરે છે એમ આગળ સાથે સંબંધ છે. દંડ-ઉપધિમોક્ષદ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું.

હવે શુદ્ધિદ્વારને કહેવાની ઈચ્છા વડે કહે છે — અને પાછળથી=ગમનની અનંતર=યોગ્ય દેશમાં ગયા પછી, રજોહરણ દ્વારા વિશિષ્ટ સ્થંડિલરૂપ યોગ્ય દેશને=વિશેષ પ્રકારની શુદ્ધ ભૂમિરૂપ ઉચિત પ્રદેશને, પ્રમાર્જીને, કેવી રીતે પ્રમાર્જીને ? એથી કહે છે — સૂત્રની વિધિથી=ચક્ષુથી પ્રત્યુપેક્ષવા પૂર્વક, પ્રમાર્જીને, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ઈર્યાને=ઈર્યાપથિકીને, પ્રતિક્રમે છે. કેવી રીતે ? એથી કહે છે — “ઈચ્છામિ પડિક્કમિઉં ઈરિયાવહિયાએ” એવમાદિરૂપ ગણધર વડે કહેવાયેલ સૂત્રને બોલે છે, અતિચારના શોધન અર્થે=સંયમમાં સ્ખલિતની વિશુદ્ધિના નિમિત્તે, ઊર્ધ્વસ્થાનાદિ પ્રકારથી દંઢ=અત્યર્થ=અત્યંત, કાયનિરોધને=કાયોત્સર્ગને, કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વે કહ્યું કે ભિક્ષાટનથી પાછા ફરેલા સાધુઓ શિષ્યોની સામાયારીની વિરાધના કર્યા વગર પોતાની વસતિમાં આવે છે. ત્યારપછી ગાથા ૩૧૪માં બતાવ્યા મુજબ સ્વસ્થાનમાં દાંડાને સ્થાપે છે અને યોગ્ય સ્થાનમાં ઉપધિને મૂકીને તેના પર ચોલપટ્ટો મૂકે છે. પરંતુ જો સાધુને મૂત્રની શંકા હોય તો પડલા સહિત પાત્રા અન્ય સાધુને ભળાવીને ચોલપટ્ટા સહિત જ મૂત્ર વોસિરાવે છે, અને ત્યારપછી ભિક્ષાટનમાં લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ કરવા માટે સાધુ ઈરિયાવહી આદિ ક્રિયા કરવાના સ્થાને જઈને યોગ્ય પ્રદેશને, જીવરહિત છે કે નહીં એ પ્રમાણે ચક્ષુથી જોઈને, ત્યારપછી રજોહરણથી પ્રમાર્જીને અસંભ્રાંત મનવાળા થઈને અર્થાત્ ત્વરા આદિ ભાવોથી રહિત ભિક્ષાટનની પ્રવૃત્તિથી સંયમની શુદ્ધિ કરવાને અભિમુખ ભાવવાળા થઈને, ઈરિયાવહી સૂત્ર બોલે છે, જેથી ભિક્ષાટનમાં ગમન-આગમન કરતી વખતે કોઈ અતિચાર લાગ્યો હોય અર્થાત્ સમિતિઓના પાલનમાં કંઈ સ્ખલના થઈ હોય, તો તેની શુદ્ધિ થાય. અને ઈરિયાવહિયા કરીને ત્યારપછી ભિક્ષાચર્યામાં લાગેલા અતિચારોથી સંયમમાં મલિનતા થઈ હોય તો તેની વિશુદ્ધિ માટે સાધુ અત્યંત ઉપયોગવાળા થઈને ઊભા રહીને કાયના નિરોધરૂપ કાયોત્સર્ગ કરે છે. ॥૩૧૪/૩૧૫/૩૧૬/૩૧૭॥

અવતરણિકા :

તત્રૈવ વિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં જ=સાધુ ઈરિયાવહિયા કરીને અતિચારના શોધન માટે દંઢ કાયોત્સર્ગ કરે છે તે વિષયમાં જ, વિધિને કહે છે —

ગાથા :

ચરંગુલમપ્પત્તં જાણું હિદ્દાઽછિવોવરિં નાર્મિ ।

ઉભઓ કોપ્પરધરિયં કરિજ્જ પઢું ચ પડલં વા ॥ ૩૧૮॥

પુવ્વુદ્દિદ્ધે ઠાળે ઠાડં ચડંગુલંતરં કાડં ।

મુહપોત્તિ ઉજ્જુહત્થે વામંમિ અ પાયપુંછણયં ॥ ૩૧૯॥

કાડસ્સગંમિ ઠિઓ ચિંતે સમુદાણિ અઈયારે ।

જા નિગમપ્પવેસો તત્થ ઉ દોસે મળે કુજ્જા ॥ ૩૨૦॥

અન્યથાર્થ :

હિદ્ધા જાણું=નીચે જાનુને ચડંગુલમપ્પત્તં=ચાર અંગુલ અપ્રાપ્ત, ઉર્વરિ નાભિ અછિવ=ઉપર નાભિને નહીં સ્પર્શતા, ઉમ્મઓ કોપ્પરધરિયં=ઉભયમાં=બંને પડખે, કોણી વડે ધારણ કરાયેલ એવા પટ્ટં ચ પડલં વા=પટ્ટને અથવા પડલાને કરિજ્જ=કરે. પુવ્વુદ્દિદ્ધે ઠાળે=પૂર્વોદ્દિષ્ટ સ્થાનમાં ઠાડં=ઊભા રહીને ચડંગુલંતરં કાડં=(પગના આગળના ભાગમાં) ચાર અંગુલ અંતરને કરીને ઉજ્જુહત્થે=ઋજુ હસ્તમાં=જમણા હાથમાં, મુહપોત્તિ=મુહપતિ વામંમિ અ=અને વામમાં=ડાબા હાથમાં, પાયપુંછણયં=પાદપુંછનક=રજોહરણ, (રાખે છે,) કાડસ્સગંમિ ઠિઓ=કાયોત્સર્ગમાં રહેલા સમુદાણિ અઈયારે=સામુદાનિક અતિચારોને ચિંતે=ચિંતવે=સાધુ ચિંતવન કરે. (હવે સામુદાનિક અતિચારોના ચિંતવનની મર્યાદા બતાવે છે -) જા નિગમપ્પવેસો=યાવત્ નિર્ગમ અને પ્રવેશ=સાધુ ભિક્ષા અર્થે ઉપાશ્રયમાંથી નીકળ્યા અને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ્યા, તત્થ ઉ=વળી તેમાં દોસે=(લાગેલ) દોષોને મળે કુજ્જા=મનમાં કરે.

ગાથાર્થ :

કાયોત્સર્ગમાં નીચે જાનુને ચાર આંગળ વડે અપ્રાપ્ત, ઉપરમાં નાભિને ચાર આંગળ વડે નહીં સ્પર્શતા, બંને બાજુ કોણીઓથી ધારણ કરાયેલ એવા ચોલપટ્ટાને અથવા પડલાને કરે, પછી પૂર્વે બતાવેલ ચોગ્ય સ્થાનમાં ઊભા રહીને બંને પગના આગળના ભાગમાં ચાર આંગળનું અંતર રાખીને જમણા હાથમાં મુહપતિ અને ડાબા હાથમાં ઓધાને ગ્રહણ કરે છે અને આ રીતે કાયોત્સર્ગમાં રહેલ સાધુ સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન કરે. હવે સામુદાનિક અતિચારોના ચિંતવનની મર્યાદા બતાવે છે કે સાધુ વસતિમાંથી ભિક્ષા અર્થે બહાર નીકળ્યા અને વસતિમાં પ્રવેશ્યા, ત્યાં સુધીની ક્રિયામાં લાગેલ દોષોનું મનમાં ચિંતવન કરે.

ટીકા :

ચડંગુલમપ્પત્તન્તિ ચતુર્ભિરઙ્ગુલૈસ્પ્રાપ્તં જાણુ હિદ્ધા ત્તિ અધો જાનુની, તથા અછિવોર્વરિ ણાભિન્તિ અસ્પૃશદુપરિ નાભિ ચતુર્ભિરેવાઙ્ગુલૈરિતિ, એવમુભયોઃ પાર્શ્વયોરિતિ ગમ્યતે કોપ્પરધરિયં તિ કૂર્પ્યરાભ્યાં ધૃતં, કરિજ્જ પટ્ટં ચ પડલં વ ત્તિ ઇત્યમ્=અનેન વિન્યાસેન કુર્યાત્ પટ્ટં વા ચોલપટ્ટકં પટલાનિ વા પાત્રનિચોગાન્તર્ગતાનીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૮॥

પૂર્વોદ્દિષ્ટે સ્થાને=યોગ્યદેશ ઇત્યર્થઃ, સ્થાતુમિતિ સ્થિત્વા, ચત્વાર્યઙ્ગુલાનિ અન્તરં કૃત્વા અગ્રપાદયોરિતિ ગમ્યતે, મુખવસ્ત્રિકા ઋજુહસ્ત ઇતિ દક્ષિણહસ્તેઽસ્ય ભવતિ વામે ચ હસ્તે પાદપ્રમાર્જનં=રજોહરણમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૧૯॥

સ ચૈવં કાયોત્સર્ગે સ્થિતઃ સન્ ચિન્તયેત્ સામુદાનિકાનતિચારાન્=સમુદાનં=ભિક્ષામીલનં તત્ર ભવાન્ પુરઃકર્મ્માદીન્, તદવધિમાહુઃ - યાવન્નિર્ગમપ્રવેશૌ, 'જા ય પદ્મભિક્ષા લઘ્વા જા ય અવસાણિણ્' તત્ર તુ દોષાન્-પુરઃકર્મ્માદીન્ મનસિ કુર્યાત્, યતો નિવેદનીયાસ્તે ગુરોરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨૦॥

ટીકાર્થ :

નીચે બે જાનુ ને ચાર અંગુલો વડે અપ્રાપ્ત, અને ઉપરમાં નાભિને ચાર અંગુલો વડે જ નહીં સ્પર્શતા, એ રીતે બંને પાસમાં બે કોણી વડે ધારણ કરાયેલા એવા પટ્ટને અથવા પડલને કરે અર્થાત્ આ રીતે=આ વિન્યાસથી=ઉપરમાં બતાવ્યું એ પ્રકારથી, પટ્ટને=ચોલપટ્ટકને, અથવા પાત્રનિર્યોગની અંદર રહેલા પડલાઓને કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

પૂર્વમાં ઉદ્દેશાયેલા સ્થાનમાં=યોગ્ય દેશમાં, ઊભા રહીને, અગ્રના બે પાદમાં=બંને પગના આગળના ભાગમાં, ચાર અંગુલો અંતરને કરીને, આના=ઈર્ષ્યાપથિકી કરનાર સાધુના, ઋજુ હસ્તમાં=દક્ષિણ હસ્તમાં=જમણા હાથમાં, મુખવસ્ત્રિકા=મુહપત્તિ, અને વામ હસ્તમાં=ડાબા હાથમાં, પાદપ્રમાર્જન=રજોહરણ, કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અને આ રીતે કાયોત્સર્ગમાં રહેલા છતા તે=સાધુ, સામુદાનિક અતિચારોને=સમુદાન એટલે ભિક્ષાનું મિલન તેમાં થનારા પુરઃકર્માદિને, ચિંતવે. તેની અવધિને=સામુદાનિક અતિચારો ચિંતવવાની મર્યાદાને, કહે છે — નિર્ગમ અને પ્રવેશ સુધી, એ સ્પષ્ટ કરે છે — અને જે પ્રથમ ભિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ અને જે અવસાનની=જે છેલ્લી ભિક્ષા પ્રાપ્ત થઈ, વળી ત્યાં=તે ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરવામાં, લાગેલા પુરઃકર્માદિ દોષોને મનમાં કરે=મનમાં વિચારી રાખે, જે કારણથી તેઓ=ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરવામાં લાગેલા પુરઃકર્માદિ અતિચારો, ગુરુને નિવેદન કરવા જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૩૧૭ માં બતાવ્યું એ રીતે ઈરિયાવહિયા કરીને સાધુ દૈઢ કાયોત્સર્ગ કરે છે; હવે તે કાયોત્સર્ગમાં કેવી રીતે ઊભા રહે છે ? તેની વિધિ બતાવે છે —

કાયોત્સર્ગ કરતી વખતે સાધુ પડલા અથવા ચોલપટ્ટો હાથની બે કોણીઓથી પકડી રાખે, અને તે ચોલપટ્ટો અથવા પડલા જાનુથી ચાર આંગળ ઉપર હોવા જોઈએ અને નાભિથી ચાર આંગળ નીચા હોવા જોઈએ; કેમ કે સાધુને વસ્ત્ર ધારણ કરવાનું નથી, ફક્ત નગ્નતાના પરિહાર અર્થે ચોલપટ્ટો પહેરવાનો છે; માટે જાનુથી ચાર આંગળ ઉપર અને નાભિથી ચાર આંગળ નીચે ચોલપટ્ટો અથવા પડલા પકડી રાખે; કેમ કે તેનાથી અધિક ઉપર કે નીચે ચોલપટ્ટો રાખે તો વસ્ત્રધારણનો અધ્યવસાય થાય છે અને શાસ્ત્રમર્યાદાનો અનાદર થાય છે.

આ રીતે ચોલપટ્ટો અથવા પડલા ધારણ કરીને, જ્યાં અતિચારોનું આલોચન કરવાનું છે તે સ્થાનમાં, પગના આગળના ભાગમાં ચાર આંગળનું અંતર રાખીને સાધુ કાઉસ્સંગમુદ્રામાં ઊભા રહે, અને જમણા હાથમાં મુહપત્તિ અને ડાબા હાથમાં રજોહરણ રાખે.

આ રીતે કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહીને સાધુ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં લાગેલા સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન કરે, અને તે ચિંતવનમાં પોતે ભિક્ષા માટે નીકળેલ ત્યારથી માંડીને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાં સુધીમાં પોતે જે પ્રથમ ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરી અને જે છેલ્લી ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરી તે સર્વ વિષયક લાગેલા દોષોનું મનમાં ચિંતવન કરે, જે કારણથી કાયોત્સર્ગ પાર્યા પછી સાધુએ તે સર્વ દોષો ગુરુને નિવેદન કરવાના છે.

॥૩૧૮/૩૧૯/૩૨૦॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે સાધુ ભિક્ષા માટે ઉપાશ્રયમાંથી નીકળે અને ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશે, ત્યાં સુધીમાં લાગેલા દોષોનું ચિંતવન કરે. હવે તે દોષોને કયા ક્રમથી ચિંતવવાના છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

તે ડ પડિસેવણા અણુલોમા હોતિ વિઅડણા અ ।

પડિસેવવિઅડણા અર્થ ચરો ભવે ભંગા ॥૩૨૧॥

અન્યથાર્થ :

તે ડ=વળી તેઓ=તે દોષો, પડિસેવણા=પ્રતિસેવના વડે વિઅડણા અ=અને વિકટના વડે અણુલોમા=અનુલોમ=અનુકૂળ, હોતિ=હોય છે. પડિસેવવિઅડણા=પ્રતિસેવના અને વિકટનારૂપે અર્થ=અહીં=આ બે પદમાં, ચરો ભંગા=ચાર ભાંગાઓ ભવે=થાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી તે દોષો પ્રતિસેવના વડે અને વિકટના વડે અનુકૂળ હોય છે. પ્રતિસેવના અને વિકટનારૂપે આ બે પદમાં ચાર ભાંગાઓ થાય છે.

ટીકા :

તે તુ દોષાઃ પ્રતિસેવનયા-આસેવનારૂપયાડુલોમા ભવન્તિ=અનુકૂળા ભવન્તિ વિકટનયા - આલોચનયા ચ, પ્રતિસેવનાયાં વિકટનાયાં ચ પદદ્વયે ચત્વારો ભક્ષા ભવન્તિ, તદ્વથા - પ્રતિસેવનયાડુલોમા વિકટનયા ચ, તથા પ્રતિસેવનયા ન વિકટનાયાં, તથા ન પ્રતિસેવનયા વિકટનાયાં, તથા ન પ્રતિસેવનયા ન વિકટનયેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨૧॥

ટીકાર્થ :

વળી તે દોષો આસેવનારૂપે પ્રતિસેવના વડે અને આલોચનારૂપે વિકટના વડે અનુલોમ હોય છે=અનુકૂળ હોય છે. પ્રતિસેવનારૂપે અને વિકટનારૂપે પદદ્વયમાં ચાર ભાંગાઓ થાય છે, તે આ પ્રમાણે - (૧) પ્રતિસેવનાથી અને વિકટનાથી અનુલોમ છે; (૨) અને પ્રતિસેવનાથી અનુલોમ છે, વિકટનામાં અનુલોમ નથી; (૩) અને પ્રતિસેવનાથી અનુલોમ નથી, વિકટનામાં અનુલોમ છે; (૪) અને પ્રતિસેવનાથી અનુલોમ નથી, વિકટનાથી અનુલોમ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગોચરીમાં લાગેલા દોષોનું ચિંતવન અને ગુરુ પાસે નિવેદન સાધુ આસેવનાના ક્રમથી અથવા આલોચનાના ક્રમથી, કરે છે.

પહેલા પ્રકારનું ચિંતવન પ્રતિસેવનાઅનુલોમ છે. તેથી સાધુ ભિક્ષા માટે વસતિમાંથી નીકળે ત્યારથી માંડીને વસતિમાં પ્રવેશે ત્યાં સુધીમાં જે ક્રમસર પ્રવૃત્તિ થઈ છે, તેમાં લાગેલ અતિયારોનું ક્રમસર ચિંતવન કરે, અર્થાત્ પ્રથમ ભિક્ષા જ્યાં ગ્રહણ કરી ત્યારથી માંડીને જ્યાં છેલ્લી ભિક્ષા ગ્રહણ કરી, ત્યાં સુધીમાં

જે જે દોષો લાગ્યા હોય, તે તે દોષોનું ક્રમસર ચિંતવન કરે, અને તે જ પ્રમાણે ગુરુ પાસે નિવેદન કરે, તે પ્રતિસેવનાઅનુલોમ ચિંતવન કહેવાય.

બીજા પ્રકારનું ચિંતવન વિકટનાઅનુલોમ છે અર્થાત્ આલોચનાના ક્રમ પ્રમાણે છે. તેથી સાધુ સૌથી નાના દોષનું પ્રથમ ચિંતવન કરે, પછી ક્રમસર તેનાથી મોટો મોટો દોષ ચિંતવે, એ પ્રમાણે સર્વથી મોટો દોષ છેલ્લે ચિંતવન કરે.

આમ કરવાનું કારણ એ છે કે આલોચના એ દોષોના ચિંતવન અને નિવેદનમાત્રરૂપ નથી, પરંતુ તીવ્ર સંવેગપૂર્વક દોષોના પશ્ચાત્તાપનો તીવ્ર અધ્યવસાય પેદા થાય, તે પ્રકારના ચિંતવન અને નિવેદનની ક્રિયારૂપ છે. તેથી તીવ્ર પશ્ચાત્તાપના પરિણામપૂર્વક નાના દોષનું પ્રથમ ચિંતવન અને નિવેદન કરવાથી પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ વિશેષ તીવ્ર બને છે; કેમ કે નિર્જરાના અર્થી સાધુ પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ થાય તેવા ઉપયોગપૂર્વક ચિંતવન અને નિવેદન કરે છે; તેથી જેમ જેમ સાધુ દોષોનું ચિંતવન અને નિવેદન કરતા જાય છે, તેમ તેમ સાધુનો પશ્ચાત્તાપનો ભાવ અધિક અધિક વધતો જાય છે. તેથી જો પ્રથમ મોટો દોષ કહેવામાં આવે તો તેમાં તેવો તીવ્ર પશ્ચાત્તાપનો ભાવ પ્રગટ થયો ન હોય તો પાપ નાશ પામે નહિ, પરંતુ પ્રથમ નાના દોષો કહીને ક્રમસર મોટા મોટા દોષો કહેવામાં આવે તો વધતો જતો તે પશ્ચાત્તાપનો પરિણામ મોટા દોષો કહેતી વખતે વિશેષ તીવ્ર થયો હોય તો પાપ નાશ કરવા સમર્થ બને છે. આથી જ આલોચનાના ક્રમના વિષયમાં ગીતાર્થ સાધુ સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન આલોચનાના ક્રમથી જ કરે છે, અને ગુરુ પાસે નિવેદન પણ આલોચનાના ક્રમથી જ કરે છે. પરંતુ આલોચનાના ક્રમના વિષયમાં ગીતાર્થ ન હોય તેવા સાધુ સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન આસેવનાના ક્રમથી કરે છે અને ગુરુ પાસે નિવેદન પણ આસેવનાના ક્રમથી જ કરે છે.

વળી અતિયારોના ચિંતવન અને નિવેદનને આશ્રયીને પ્રતિસેવના અને વિકટના એ બે પદમાં ચાર ભાંગા થાય છે. તે આ રીતે —

(૧) પ્રતિસેવના અનુલોમ છે અને વિકટના અનુલોમ છે : કોઈ સાધુથી ભિક્ષાટનકાળમાં પ્રથમ નાનો દોષ સેવાયો હોય અને પછી ઉત્તરોત્તર મોટા મોટા દોષો સેવાયા હોય, અને તે સાધુ ગીતાર્થ હોય, તો તે સાધુ દોષોનું ચિંતવન અને ગુરુ આગળ નિવેદન આલોચનારૂપ વિકટનાના ક્રમથી કરતા હોય છે, તેથી તેમનું આલોચન પ્રથમ ભાંગામાં પ્રાપ્ત થાય; કેમ કે તેઓથી દોષોની પ્રતિસેવના પણ આલોચનાના ક્રમથી જ કરાયેલી છે.

(૨) પ્રતિસેવના અનુલોમ છે, પણ વિકટના અનુલોમ નથી : કોઈ સાધુથી ભિક્ષાટનકાળમાં દોષો સેવાયા હોય, અને તે સાધુ ગીતાર્થ ન હોય, તેથી તેઓ દોષોનું ચિંતવન અને ગુરુ આગળ નિવેદન આલોચના રૂપ વિકટનાના ક્રમથી કરતા ન હોય, પરંતુ પોતે પ્રથમ જે દોષ સેવ્યો અને ઉત્તરોત્તર જે જે દોષો સેવ્યા તે રૂપ પ્રતિસેવનાના ક્રમથી કરતા હોય છે, તેથી તેમનું આલોચન બીજા ભાંગામાં પ્રાપ્ત થાય.

(૩) પ્રતિસેવના અનુલોમ નથી, પણ વિકટના અનુલોમ છે : કોઈ સાધુથી ભિક્ષાટનકાળમાં દોષો સેવાયા હોય, અને તે સાધુ ગીતાર્થ હોય, તેથી તેઓ દોષોનું ચિંતવન અને ગુરુ આગળ નિવેદન આલોચનારૂપ વિકટનાના ક્રમથી કરતા હોય છે, પરંતુ પોતે દોષો આલોચનાના ક્રમ પ્રમાણે સેવ્યા ન હોય, તો તેમનું આલોચન ત્રીજા ભાંગામાં પ્રાપ્ત થાય.

(૪) પ્રતિસેવના અનુલોભ નથી અને વિકટના અનુલોભ નથી : કોઈ સાધુથી ભિક્ષાટનકાળમાં દોષો સેવાયા હોય અને તે સાધુ ગીતાર્થ ન હોય, તેથી તેઓ દોષોનું ચિંતવન અને ગુરુ આગળ નિવેદન આલોચનારૂપ વિકટનાના ક્રમથી પણ કરતા ન હોય અને પોતે જે ક્રમથી દોષો સેવ્યા છે તે રૂપ પ્રતિસેવનાના ક્રમથી પણ કરતા ન હોય, પરંતુ કોઈ આડાઅવળા જ ક્રમથી કરતા હોય, તો તેમનું આલોચન ચોથા ભાંગામાં પ્રાપ્ત થાય. ॥૩૨૧॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૩૨૦માં બતાવ્યું કે કાયોત્સર્ગમાં રહેલા સાધુ સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન કરે, ત્યારબાદ ગાથા ૩૨૧માં તે દોષોના ચિંતવનનો ક્રમ બતાવ્યો.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે ઈર્ષ્યાપથ પ્રતિક્રમણના કાયોત્સર્ગમાં તો લોગસ્સનું ચિંતવન કરાય છે, તેને બદલે સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન સાધુ કરે છે તેમ કેમ કહ્યું ? તેથી કહે છે -

ગાથા :

તે ચેવ તત્થ નવરં પાયચ્છિત્તં તિ આહ સમયણૂ .

જમ્હા સઙ્ગ સુહજોગો કમ્મવ્વચ્ચયકારણં ભણિઓ ॥૩૨૨॥

અન્યથાર્થ :

તત્થ=ત્યાં=ગોચરીથી આવ્યા પછી માત્રુ કરેલ હોય કે ન કરેલ હોય, એ બંને સંબંધી કરાતા ઈરિયા-વહિયામાં, નવરં=તે ચેવ=ફક્ત તેઓ જ=સામુદાનિક અતિચારો જ, પાયચ્છિત્તં=પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તિ=એ પ્રમાણે સમયણૂ=સમયજ્ઞો=સિદ્ધાંતને જાણનારાઓ, આહ=કહે છે; જમ્હા=જે કારણથી સઙ્ગ=સદા સુહજોગો=શુભયોગ કમ્મવ્વચ્ચયકારણં=કર્મક્ષયનું કારણ ભણિઓ=કહેવાયો છે.

ગાથાર્થ :

ગોચરીથી આવ્યા પછી માત્રુ કરેલ હોય કે ન કરેલ હોય, એ બંને સંબંધી કરાતા ઇરિયાવહિયામાં ફક્ત સામુદાનિક અતિચારો જ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતને જાણનારાઓ કહે છે; જે કારણથી સદા શુભયોગ કર્મક્ષયનું કારણ કહેવાયો છે.

ટીકા :

તે એવ નવરં=કેવલં સામુદાનિકા અતિચારાશ્ચિન્ત્યમાનાઃ સન્તઃ તત્ર=કાયિકાદીર્યાપથિકાયાં પ્રાયશ્ચિત્તમિતિ=એવમાહુઃ સમયજ્ઞાઃ=સિદ્ધાન્તવિદઃ, કિમિતિ ? યસ્માત્ સદા=સર્વકાલમેવ શુભયોગઃ=કુશલવ્યાપારઃ કર્મક્ષયકારણં ભણિતઃ તીર્થકરણધરૈરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨૨॥

★ “કાયિકાદીર્યાપથિકાયાં”માં ‘આદિ’ પદથી અકાચિકીર્યાપથિકાનું ગ્રહણ કરવાનું છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ગોચરી લાવ્યા પછી સાધુ માત્રુ કરીને આવેલ હોય કે માત્રુ કર્યા વગર આવેલ હોય, એમ બંને સંબંધી ઇર્ષ્યાપથિકી ક્રિયામાં સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન એ પ્રાયશ્ચિત્ત-છે.

ટીકાર્થ :

ત્યાં=કાયિકાદિની ઈર્ષ્યાપથિકામાં, કેવલ=ફક્ત, તેઓ જ=ચિંતવાતા છતા સામુદાનિક અતિચારો જ,

પ્રાયશ્ચિત્ત છે, એ પ્રમાણે સમયજો=સિદ્ધાંતને જાણનારાઓ, કહે છે. કયા કારણથી ?=ઈર્ષ્યાપથિકીમાં ચિંતવાતા અતિયારો જ પ્રાયશ્ચિત્ત કયા કારણથી છે ? એથી કહે છે — જે કારણથી તીર્થંકર-ગણધરો વડે સદા=સર્વકાળ જ, શુભયોગ=કુશલવ્યાપાર, કર્મક્ષયનું કારણ કહેવાયો છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભિક્ષાટનથી પાછા ફર્યા પછી સાધુએ માત્રુ કરેલ હોય કે ન કરેલ હોય, એ બંને સંબંધી ઈરિયાવહિયાપૂર્વકના કાયોત્સર્ગમાં ફક્ત સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન એ જ પ્રાયશ્ચિત્ત છે, એમ શાસ્ત્ર જાણનારાઓ કહે છે. માટે ઈર્ષ્યાપથિકીના કાયોત્સર્ગમાં લોગસ્સનું ચિંતવન સાધુ કરતા નથી, પરંતુ ભિક્ષાટનમાં લાગેલા દોષોનું ચિંતવન કરે છે.

હવે તેમાં યુક્તિ બતાવે છે કે તીર્થંકરો અને ગણધરો વડે શુભયોગ જ કર્મક્ષયનું કારણ કહેવાયેલો છે, અને ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કાઉસ્સગમાં અતિયારોનું ચિંતવન કરવું એ શુભયોગ છે. માટે તેનાથી કર્મનો નાશ થાય છે. તેથી મુનિ કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કરે. ॥૩૨૨॥

અવતરણિકા :

તત: કિમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે જે કારણથી શુભયોગ કર્મક્ષયનું કારણ કહેવાયો છે, તેનાથી શું ? એથી કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ૩૨૨માં ગ્રંથકારે કહ્યું કે સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન પ્રાયશ્ચિત્ત છે, જે કારણથી શુભયોગ કર્મક્ષયનું કારણ કહેવાયો છે. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે શુભયોગ કર્મક્ષયનું કારણ હોય, તેનાથી શું પ્રાપ્ત થાય ? કે જેથી કાયોત્સર્ગમાં કરાતું સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે સિદ્ધ થાય ? તેથી તેનો ખુલાસો ગ્રંથકાર પ્રસ્તુત ગાથામાં કરે છે —

ગાથા :

સુહજોગો અ અયં જં ચરણારાહણનિમિત્તમણુઅં પિ ।

મા હોજ્જ કિંચિ ખલિઅં પેહેઙ્ગ તઓવત્તો વિ ॥૩૨૩॥

અન્યથાર્થ :

અયં અ=અને આ=સામુદાનિક અતિયારોના ચિંતનરૂપ પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ, સુહજોગો=શુભયોગ છે; જં=જે કારણથી ચરણારાહણનિમિત્ત=ચરણના આરાધનનું નિમિત્ત છે. તઓ=તેના કારણે=સામુદાનિક અતિયારોના ચિંતવનને કારણે, ઉવત્તો વિ=ઉપયુક્ત પણ=ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં ઉપયુક્ત પણ સાધુ, અણુઅં પિ=અણુ પણ=સૂક્ષ્મ પણ, કિંચિ ખલિઅં=કાંઈ સ્પષ્ટિત મા હોજ્જ=ન થાઓ, (એ પ્રમાણે) પેહેઙ્ગ=પ્રેક્ષણ કરે છે.

ગાથાર્થ :

સામુદાનિક અતિચારોના ચિંતવનરૂપ પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ શુભયોગ છે; જે કારણથી ચરણના આરાધનનું નિમિત્ત છે. તેના કારણે ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં ઉપયુક્ત પણ સાધુ “સૂક્ષ્મ પણ કાંઈ સ્ખલના ન થાઓ,” એ પ્રમાણે પ્રેક્ષણ કરે છે.

ટીકા :

શુભયોગશ્ચ અયં - સામુદાનિકાતિચારચિન્તનરૂપઃ, કથમિત્યાહ - યદ્=યસ્માત્ ચરણારાધનનિમિત્તમ્=અસ્ખલિતચારિત્રપાલનાર્થમ્, અળવપિ=સૂક્ષ્મમપિ માભૂત્ કિઞ્ચિત્ સ્ખલિતં પ્રેક્ષતે=પર્યાલોચયતિ તત્ત ઉપયુક્તોઽપિ ભિક્ષાગ્રહણકાલ્ इति ગાથાર્થઃ ॥૩૨૩॥

ટીકાર્થ :

અને સામુદાનિક અતિચારોના ચિંતનરૂપ આ=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ, શુભયોગ છે. કેવી રીતે ? એથી કહે છે — જે કારણથી ચરણના આરાધનનું નિમિત્ત છે=અસ્ખલિત ચારિત્રના પાલન અર્થે છે. ત્યાં શંકા થાય કે અતિચારોનું ચિંતવન ચરણના આરાધનનું નિમિત્ત કઈ રીતે છે ? એથી કહે છે — તેના કારણે=અતિચારોના ચિંતનને કારણે, ભિક્ષાના ગ્રહણકાળમાં ઉપયુક્ત પણ સાધુ ‘અણુ પણ=સૂક્ષ્મ પણ, કાંઈ સ્ખલિત=સ્ખલના, ન થાઓ’ એમ પ્રેક્ષણ કરે છે=પર્યાલોચન કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૩૨૨ના પૂર્વાર્ધમાં કહ્યું કે કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન એ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ છે ? તેથી ઉત્તરાર્ધમાં ખુલાસો કર્યો કે તીર્થંકરો અને ગણધરોએ શુભયોગને કર્મક્ષયનું કારણ કહેલ છે. ત્યાં કોઈને પ્રશ્ન થાય કે શુભયોગ કર્મક્ષયનું કારણ હોય તેની સાથે સામુદાનિક અતિચારોના ચિંતવનને શું સંબંધ ? તેથી પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવ્યું કે સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન શુભયોગ છે, તેથી તે કર્મક્ષયનું કારણ છે, માટે તે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન શુભયોગ કેમ છે ? તેથી કહે છે કે જે કારણથી સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન ચારિત્રની આરાધનાનું નિમિત્ત છે અર્થાત્ સાધુના અસ્ખલિત ચારિત્રના પાલનમાં કારણ છે.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે સાધુ ગોચરી લાવ્યા પછી ગોચરી સંબંધી લાગેલા અતિચારોનું શોધન કરે, તેટલામાત્રથી તે ચિંતવન અસ્ખલિત ચારિત્રના પાલનનું કારણ કઈ રીતે બને ? તેથી કહે છે કે ગોચરી લાવ્યા પછી કાયોત્સર્ગમાં સંવેગપૂર્વક સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન કરવાથી ફરી જ્યારે ભિક્ષાગ્રહણનો કાળ આવે, ત્યારે વિશેષ ઉપયુક્ત થઈને ભિક્ષાગ્રહણની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે.

વળી, તે ઉપયોગ કઈ રીતે રાખી શકાય ? તે બતાવે છે — “મારી ભિક્ષાગ્રહણની ક્રિયામાં સૂક્ષ્મ પણ સ્ખલના ન થાઓ,” એ પ્રકારનું સાધુ પર્યાલોચન કરે છે, અને ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં આવું પર્યાલોચનનું કારણ પૂર્વમાં સંવેગપૂર્વક સામુદાનિક અતિચારોના ચિંતવનથી ઉત્પન્ન થયેલો શુભભાવ છે. તેથી સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન સાધુમાં નિરતિચાર ચારિત્રના પાલનને અનુકૂળ એવી ઘણી શક્તિનો સંચય કરાવીને અસ્ખલિત ચારિત્રના પાલન માટે સમર્થ બનાવે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે ભિક્ષાટન કર્યા પછી કરાતા ઈરિયાવહિયામાં ચિંતવન કરાતા સામુદાનિક અતિયારો જ પ્રાયશ્ચિત્ત છે, એમ બતાવવા માટે ગાથા ૩૨૨માં 'તે ચેવ' એમ એવકાર મૂકેલ છે.

તેથી એ ફલિત થાય કે સામાન્ય રીતે સર્વ શુભયોગો કર્મક્ષયનું કારણ છે, પરંતુ ભિક્ષાટન કર્યા પછી સંવેગપૂર્વક અતિયારોનું ચિંતવન કરવામાં આવે તો જ સંવેગને કારણે ભિક્ષાટનની ક્રિયા ઉત્તરોત્તર અતિયારોથી રહિત કરવા સમર્થ બનાવે તેવી શક્તિનું સાધુમાં આધાન થાય છે. તેથી ભિક્ષાટન કર્યા પછી કરાતા ઈરિયાવહિયાપૂર્વકના કાયોત્સર્ગમાં અતિયારોના ચિંતવનને છોડીને લોગસ્સ વગેરે અન્ય શુભયોગોનું ચિંતવન કરવામાં આવે તો પ્રાયઃ તે પ્રકારની શુદ્ધિનું કારણ બને નહીં. માટે સાધુએ પ્રસ્તુત કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિયારોનું જ ચિંતવન કરવું જોઈએ અને તે ભિક્ષાટનમાં લાગેલા અતિયારોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ॥૩૨૩॥

અવતરણિકા :

પક્ષાન્તરમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૨૨-૩૨૩માં બતાવ્યું કે ભિક્ષાટન કર્યા પછી સાધુ ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કરે છે એ ગોચરીમાં લાગેલા દોષોની શુદ્ધિપ્રાપ્તિ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. વળી તેને જ યુક્તિથી બતાવ્યું કે આ ચિંતવન શુભયોગ છે, માટે તે પ્રાયશ્ચિત્ત છે. હવે પક્ષાન્તરને કહે છે=બીજો પક્ષ બતાવતાં કહે છે -

ગાથા :

કાયનિરોહો વા સે પાયચ્છિત્તમિહ જં તુ અણુસ્સરણં ।
તં વિહિઆણુદ્ધાણં કમ્મક્કચયકારણં પરમં ॥૩૨૪॥

અન્વયાર્થ :

સે વા=અથવા તેનો=ગોચરીથી આવ્યા પછી માત્રુ આદિ કરીને કે કર્યા વગર આવેલ સાધુનો, ઇહ=અહીં=કાયિકાદિ સંબંધી ઈરિયાવહિયામાં, કાયનિરોહો=કાયાનો નિરોધ પાયચ્છિત્ત=પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જં તુ અણુસ્સરણં=વળી જે અનુસ્મરણ છે=સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન છે, તં=તે વિહિઆણુદ્ધાણં=વિહિત અનુષ્ઠાન પરમં=પરમ કમ્મક્કચયકારણં=કર્મક્ષયનું કારણ છે.

★ મૂળગાથામાં 'વા'કાર પૂર્વગાથા સાથે પક્ષાન્તર બતાડવા અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

અથવા ગોચરીથી આવ્યા પછી માત્રુઆદિ કરીને કે કર્યા વગર આવેલા સાધુનો, કાયિકાદિસંબંધી ઈરિયાવહિયામાં કાયાનો નિરોધ પ્રાયશ્ચિત્ત છે, વળી જે સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન છે, તે વિહિત અનુષ્ઠાન પરમ કર્મક્ષયનું કારણ છે.

ટીકા :

કાયનિરોધો વા ઊર્ધ્વસ્થાનાદિલક્ષણ: સે=તસ્ય=કાયિકાદ્યુત્સર્ગકર્તુ: સામાન્યાગતસ્ય વા પ્રાયશ્ચિત્તમિહ= કાયિકાદીર્યાપથિકાયાં, યત્યુન: સ્મરણં સામુદાનિકાતિચારણામિતિ ગમ્યતે તદ્વિહિતાનુષ્ઠાનમેવ યતીનાં, એતચ્ચ કર્મક્ષયકારણં પરમમિતિ ગાથાર્થ: ॥૩૨૪॥

ટીકાર્થ :

અથવા તેનો=કાયિકાદિના ઉત્સર્ગને કરનારનો કે સામાન્યથી આવેલનો=માત્રુ આદિ કરીને આવેલા સાધુનો કે સામાન્યથી ભિક્ષાટન કરીને આવેલા સાધુનો, અહીં=કાયિકાદિની ઇર્યાપથિકામાં=માત્રુ આદિ સંબંધી ઇરિયાવહિયામાં, ઊર્ધ્વસ્થાનાદિના લક્ષણવાળો કાયનિરોધ=ઊભા રહેવા વગેરે સ્વરૂપવાળો કાયોત્સર્ગ, પ્રાયશ્ચિત્ત છે. વળી જે સામુદાનિક અતિયારોનું સ્મરણ છે, તે યતિઓનું=સાધુઓનું, વિહિત અનુષ્ઠાન જ છે, અને આ=વિહિત અનુષ્ઠાન, પરમ કર્મક્ષયનું કારણ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નવા વિકલ્પ પ્રમાણે એ કહેવું છે કે ગોચરીથી આવ્યા પછી માત્રુ આદિ કરીને કે શંકા ન હોય તો એમ ને એમ સાધુ ઇરિયાવહિયાપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરે અને કાયોત્સર્ગમાં કાયાનો નિરોધ કરીને સાધુ ઊભા રહે છે તે જ પ્રાયશ્ચિત્ત છે; પરંતુ કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કરવું એ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી.

ત્યાં પ્રશ્ન થાય કે તો પછી સાધુઓ કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કેમ કરે છે ? તેથી કહે છે કે સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન એ વિહિતાનુષ્ઠાન છે અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં સાધુને સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કરવાનું વિધાન છે. માટે જે અનુષ્ઠાનનું શાસ્ત્રમાં વિધાન હોય તેનું પાલન કરવું એ સાધ્વાચારની ક્રિયા છે, અને તેવી ક્રિયાનું પાલન એ પ્રકૃષ્ટ કર્મક્ષયનું કારણ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ભિક્ષાટનમાં લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત એ કાયનિરોધની ક્રિયા છે, અને સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન એ સાધુની ઉચિત આચરણારૂપ ક્રિયા છે, અને તે ક્રિયાથી ઘણાં કર્મોનો નાશ થાય છે.

ગાથા ૩૨૨-૩૨૩માં બતાવેલ પ્રથમ વિકલ્પ અને પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવેલ બીજો વિકલ્પ નયભેદકૃત છે. પ્રથમ વિકલ્પમાં ઇરિયાવહિયાપૂર્વક કાઉસગ્ગમુદ્રામાં કરાતું સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન એ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ કહેલ છે. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધુને ભિક્ષામાં કોઈ દોષ લાગ્યો હોય અને સાધુ સંવેગપૂર્વક કાયોત્સર્ગમાં અતિયારોનું ચિંતવન કરે, તો તે પાપની શુદ્ધિ સામુદાનિક અતિયારોના ચિંતવનથી થાય છે.

વળી, બીજા વિકલ્પ પ્રમાણે ઇરિયાવહિયાની ક્રિયા એ દોષોની શુદ્ધિ માટે કરાતી ક્રિયા છે, અને એ ક્રિયામાં છેલ્લે બોલાય છે કે “તાવ કાયં ઠાણેણં મોણેણં ઝાણેણં અપ્પાણં વોસિરામિ.” તેથી એ જ પ્રકારના ઉપયોગપૂર્વક કાયાને વોસિરાવીને સાધુ કાયાના નિરોધપૂર્વક ઊભા રહે છે, તે કાયગુપ્તિનો પરિણામ છે; અને આ કાયગુપ્તિનો પરિણામ જ ભિક્ષામાં લાગેલા દોષોના અતિયારોની શુદ્ધિ કરવા માટે સમર્થ છે. તેથી કાયગુપ્તિ દ્વારા ભિક્ષાકૃત દોષોની શુદ્ધિ થઈ જાય છે.

વળી, સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન એ શાસ્ત્રમાં વિહિતાનુષ્ઠાન છે, અને વિહિત ક્રિયાનું પાલન એ સ્વતંત્ર નિર્જરાના કારણરૂપ છે, જેનાથી વિશેષ-વિશેષતર નિર્જરા થાય છે. ॥૩૨૪॥

અવતરણિકા :

પરામિપ્રાયમાશઙ્ક્ય પરિહરન્નાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કરાતો કાયનિરોધ ભિક્ષામાં લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ત્યાં પરના અભિપ્રાયની આશંકા કરીને તેનો પરિહાર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે -

ગાથા :

જઇ एवं ता किं पुण अन्नत्थ वि सो न होइ नियमेण ।

पच्छित्तं होइ च्चिअ अणियम उ जं अणुस्सरणे ॥૩૨૫॥

અન્યથાર્થ :

જઇ एवं=જો આમ છે=ભિક્ષા લાવ્યા પછી ઈરિયાવહિયાપૂર્વક લોગસ્સના સ્મરણ વગર કરાતો કાયનિરોધ ભિક્ષામાં લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તા અન્નત્થ વિ=તો અન્યત્ર પણ=માત્રુ આદિ કરીને ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કરાતા કાયોત્સર્ગમાં પણ, સો=આ=લોગસ્સના સ્મરણ વગરનો કાયનિરોધ, નિયમેણ=નિયમથી કિં પુણ=કેમ વળી પચ્છિત્તં ન હોઇ=પ્રાયશ્ચિત્ત નથી ? (તેનો ગ્રંથકાર જવાબ આપે છે -) હોઇ ચ્ચિઅ=થાય જ છે; જં=જે કારણથી અણુસ્સરણે=અનુસ્મરણમાં=કાયોત્સર્ગમાં લોગસ્સનું ચિંતવન કરવાના વિષયમાં, અણિયમ ઉ=અનિયમ જ છે.

ગાથાર્થ :

જો ભિક્ષા લાવ્યા પછી ઈરિયાવહિયાપૂર્વક લોગસ્સના સ્મરણ વગર કરાતો કાયનિરોધ ભિક્ષામાં લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તો માત્રુ આદિ કરીને ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કરાતા કાયોત્સર્ગમાં પણ લોગસ્સના સ્મરણ વગરનો કાયનિરોધ નિયમથી કેમ વળી પ્રાયશ્ચિત્ત નથી ? તેનો ગ્રંથકાર જવાબ આપે છે કે થાય જ છે; જે કારણથી કાયોત્સર્ગમાં લોગસ્સના ચિંતવન વિષયક અનિયમ જ છે.

ટીકા :

યદ્યેવં કાયનિરોધ એવ તત્ર પ્રાયશ્ચિત્તં, તર્લ્લિ પુનરન્યત્રાઽપિ=ભિક્ષાટનાદિવ્યતિરેકેણ કાયિકાગમનાદૌ, અસૌ=કાયનિરોધ એવ ચતુર્વિંશતિસ્તવાનુસ્મરણશૂન્યો, ન ભવતિ નિયમેન=અવશ્યંતયા પ્રાયશ્ચિત્તં ? इत्यत्र गुरुराह-भवत्येव, न च (?न) भवति, कुत इत्याह - अनियम एव यद्=यस्मादनुस्मरणे, तथाहि - न चतुर्विंशतिस्तव एव तत्राऽपि चिन्त्येत, अपि तु यत्किञ्चित्कुशलं इत्येतावता च नः प्रयोजनमित्यलं प्रसङ्गेनेति गार्थार्थः ॥૩૨૫॥

નોંધ :

ટીકામાં ન ચ ભવતિ છે ત્યાં ન ચ ન ભવતિ હોય તેમ ભાસે છે.

ટીકાર્થ :

જો આ રીતે=પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ રીતે, ત્યાં=ભિક્ષાટન કર્યા પછી માત્રુ આદિ કરીને કે નહીં કરીને આવેલ સાધુ દ્વારા કરાતા ઈરિયાવહિયામાં, કાયાનો નિરોધ જ=કાયોત્સર્ગ જ, પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તો અન્ય

સ્થાનમાં પણ=ભિક્ષાટનાદિના વ્યતિરેકથી કાયિકાગમનાદિમાં પણ, અર્થાત્ ભિક્ષાટનાદિ કર્યા વગર માત્ર જવા વગેરેની પ્રવૃત્તિ કર્યા પછી કરાતી ઈર્યાપથિકીમાં પણ, આ=ચતુર્વિંશતિસ્તવના અનુસ્મરણથી શૂન્ય એવો કાયનિરોધ જ, નિયમથી=અવશ્યપણાથી, કેમ વળી પ્રાયશ્ચિત્ત નહીં થાય ? એ પ્રકારની અહીં=શિષ્યની શંકામાં, ગુરુ કહે છે — થાય જ, પરંતુ ન થાય એમ નહીં. કયા કારણથી થાય ? એથી કહે છે — જે કારણથી અનુસ્મરણમાં=ચિંતવનમાં, અનિયમ જ છે. અને તે અનિયમ જ તથાહિથી સ્પષ્ટ કરે છે — ત્યાં પણ=ભિક્ષાટનાદિ કર્યા વગર લઘુનીતિ આદિ કર્યા પછી કરાતી ઈર્યાપથિકીમાં પણ, ચતુર્વિંશતિસ્તવ જ=લોગસ્સ જ, ચિંતવવો જોઈએ એમ નહીં, પરંતુ જે કાંઈ કુશલ હોય એ ચિંતવવું જોઈએ, અને એટલાથી અમારે પ્રયોજન છે. એથી પ્રસંગ વડે સર્ચું, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં સ્થાપન કર્યું કે ભિક્ષા લાવ્યા પછી સાધુ અતિયારની શુદ્ધિ માટે ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરે છે, અને તેમાં લોગસ્સનું સ્મરણ કરતા નથી પરંતુ સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કરે છે; કેમ કે ભિક્ષાના દોષોની શુદ્ધિનું કારણ તો કાયનિરોધની ક્રિયા જ છે. આથી કોઈને શંકા થાય કે ભિક્ષાટનાદિ સિવાયની માત્ર આદિની ક્રિયામાં પણ ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કરાતા કાયનિરોધથી જ શુદ્ધિ થવી જોઈએ. તેથી ત્યાં પણ લોગસ્સના ચિંતવનની જરૂર રહેશે નહીં.

તેને ગ્રંથકાર કહે છે કે ઈરિયાવહિયાપૂર્વક કાયનિરોધથી શુદ્ધિ થાય જ; ફક્ત કાયનિરોધ કરીને કાયોત્સર્ગમાં કાંઈક શુભ ચિંતવન કરવું જોઈએ. આથી જેમ ગોચરી લાવ્યા પછી સાધુનું વિહિતઅનુષ્ઠાન હોવાથી સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન સાધુ કરે છે, તેમ અન્ય સ્થાનમાં પણ કોઈ શુભ ચિંતવન સાધુ કરે તો ચાલે.

આ રીતે પ્રાસંગિક શંકા કરીને તેનું સમાધાન કર્યું, તેથી ગ્રંથકાર કહે છે કે હવે પ્રસંગ વડે સર્ચું. ॥૩૨૫॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૨૩૦માં બતાવેલ પ્રતિદિનક્રિયાના ૧૦ દ્વારોમાંનું ત્રીજું 'ભિક્ષા' દ્વાર ગાથા ૨૮૬થી શરૂ થયું. તેમાં ગાથા ૩૦૮માં કહેલ કે ભિક્ષાયર્યાથી પાછા ફરેલા સાધુઓ શિષ્ટોની સામાયારીની વિરાધના નહીં કરતા વસતિમાં પ્રવેશે છે, અને તે શિષ્ટસામાયારીની શેષવિધિ બતાવવા ગાથા ૩૧૧માં વસતિમાં પ્રવેશનના પાદપ્રમાર્જનાદિ પાંચ દ્વારો બતાવ્યાં. તેમાંના છેલ્લા 'શુદ્ધિ' દ્વારનું વર્ણન ગાથા ૩૧૬ના ઉત્તરાર્ધથી શરૂ કર્યું, તેમાં વચ્ચે ગ્રંથકારે ગાથા ૩૨૨થી ૩૨૫ સુધી પ્રાસંગિક કથન કર્યું.

પાંચમા શુદ્ધિ દ્વારના અંતિમ ભાગને સ્પષ્ટ કરવા માટે ગાથા ૩૨૦માં અંતે કહેલ કે કાયોત્સર્ગમાં રહેલા સાધુ સામુદાનિક અતિયારોનું ચિંતવન કરે અને ભિક્ષાટનમાં લાગેલા દોષોનું મનમાં ચિંતવન કરે. ત્યારપછી સાધુ શું કરે ? તે હવે ગ્રંથકાર બતાવે છે —

ગાથા :

ચિંતિત્તુ જોગમખિલં નવકારેણં તઓ ઉ પારિત્તા ।

પઢિકુળ થયં તાહે સાહૂ આલોઆ વિહિણા ॥૩૨૬॥ ખિક્ષિખરિઅ ત્તિ દારં ગયં ॥

અન્યથા :

અખિલં જોગં=અખિલ યોગને=સામુદાનિક અતિચારોરૂપ સમગ્ર યોગને, ચિંતિત્તુ=ચિંતવીને તઓ ડ= અને ત્યારપછી નવકારેણ પારિત્તા=નવકારથી (કાયોત્સર્ગ) પારીને તાહે=ત્યારપછી થયં=સ્તવને=લોગસ્સને, પઠિરૂગ=કહીને સાહુ=સાધુ (ગુરુ પાસે જઈને) વિહિણા=વિધિથી આલોઅણ=આલોચન કરે=ભિક્ષાનું નિવેદન કરે. ભિક્ષિસ્થિરિઅ=‘ભિક્ષા’, ‘ઈર્યા’ ત્તિ=એ પ્રકારે દારં ગયં=દ્વાર ગયું=સમાપ્તિને પામ્યું.

ગાથાર્થ :

સામુદાનિક અતિચારોરૂપ સમગ્ર યોગનું ચિંતવન કરીને અને ત્યારપછી નવકારથી કાયોત્સર્ગ પારીને ત્યારબાદ લોગસ્સ બોલીને સાધુ ગુરુ પાસે જઈને વિધિથી ભિક્ષાનું નિવેદન કરે.

ટીકા :

ચિન્તયિત્વા યોગમખિલં-સામુદાનિકં નમસ્કારેણ તતશ્ચ=તદનન્તરં પારયિત્વા ‘નમો અરિહંતાણં’ ઇત્યનેન તતઃ પઠિત્વા સ્તવમિતિ ચતુર્વિંશતિસ્તવમ્ । વ્યાખ્યાતં શુદ્ધિદ્વારમ્ તદ્વ્યાખ્યાનાચ્ચેર્યાદ્વારમ્, અધુનાડ્ડલોચનાદ્વારમાહ-તતઃ=ચતુર્વિંશતિસ્તવપાઠનન્તરં, ગુરુસમીપં ગત્વા સાધુઃ-ભાવતશ્ચારિત્રપરિણામાપન્નઃ સન્, આલોચયેદ્=ભિક્ષાનિવેદનં કુર્યાત્, વિધિના-પ્રવચનોક્તેનેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨૬॥

ટીકાર્થ :

સામુદાનિકરૂપ અખિલ યોગને ચિંતવીને, અને ત્યારપછી ‘નમો અરિહંતાણં’ એ પ્રકારના આ નમસ્કાર વડે પારીને, ત્યારપછી સ્તવને=ચતુર્વિંશતિ સ્તવને, કહીને; ગુરુ પાસે આલોચન કરે એમ અન્વય છે. શુદ્ધિ દ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું, અને તેના=શુદ્ધિ દ્વારના, વ્યાખ્યાનથી ઈર્યાદ્વાર વ્યાખ્યાન કરાયું. હવે આલોચના દ્વારને કહે છે -

ત્યારપછી=ચતુર્વિંશતિસ્તવના પાઠની અનંતર=લોગસ્સ બોલ્યા પછી, ભાવથી ચારિત્રપરિણામથી આપત્ર છતા ગુરુની પાસે જઈને સાધુ પ્રવચનમાં કહેવાયેલ વિધિથી આલોચન કરે=ભિક્ષાનું નિવેદન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કાયોત્સર્ગમાં સામુદાનિક અતિચારોનું ચિંતવન કરીને “નમો અરિહંતાણં” બોલવાપૂર્વક સાધુ કાયોત્સર્ગ પારે અને ત્યારબાદ પ્રગટ લોગસ્સ બોલે.

અહીં સુધીના કથનથી ગાથા ૩૧૧ માં બતાવેલ પાંચ દ્વારોમાંનું છેલ્લું શુદ્ધિ દ્વાર પુરું થયું, અને તેના વ્યાખ્યાનથી ગાથા ૨૩૦માં બતાવેલ ૧૦ દ્વારોમાંથી ઈર્યા નામનું ચોથું દ્વાર પણ કહેવાયું અર્થાત્ પ્રતિદિનક્રિયાનું જે ચોથું દ્વાર ‘ઈર્યા’ છે, તે જ ગાથા ૩૧૧નું પાંચમું ‘શુદ્ધિ’ દ્વાર છે. અને તે શુદ્ધિ દ્વારનું વિસ્તારથી વર્ણન ગાથા ૩૧૬ના ઉત્તરાર્ધથી શરૂ થયું અને પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં પૂરું થયું. તેથી શુદ્ધિ દ્વારના વ્યાખ્યાનથી ઈર્યા દ્વારનું પણ વ્યાખ્યાન થયું.

હવે આલોચના દ્વારને કહે છે -

કાઉસસગ્ગ પાર્યા પછી ચતુર્વિંશતિસ્તવરૂપ પ્રગટ લોગસ્સ બોલ્યા પછી ગુરુ પાસે જઈને ભાવથી ચારિત્રના પરિણામને પામેલા સાધુ શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિપૂર્વક ભિક્ષામાં લાગેલ દોષોનું નિવેદન કરે.

આશય એ છે કે “ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે ઉચિત આલોચના કરવી છે” એ પ્રકારના તીવ્ર સંવેગપૂર્વક મુનિ ચારિત્રના પરિણામને ધારણ કરે છે, અને શાસ્ત્રમાં કહેલ વિધિનું સ્મરણ કરીને તે પ્રકારે ભિક્ષાનું નિવેદન કરે છે, જેથી અનાભોગ કે સહસાત્કારથી પણ કોઈ દોષ થયો હોય, તો તે દોષ ગુરુ પાસે અતિચારના નિવેદનકાળમાં નાશ પામે. ॥૩૨૬॥

અવતરણિકા :

તત્ર વિધિપ્રતિષેધરૂપત્વાત્ શાસ્ત્રસ્ય પ્રતિષેધદ્વારેણાઽઽલોચનાવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ત્યાં=પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ગુરુ પાસે જઈને સાધુ ભિક્ષાટનમાં લાગેલા દોષોનું વિધિપૂર્વક નિવેદન કરે તે કથનમાં, શાસ્ત્રનું વિધિ-પ્રતિષેધરૂપપણું હોવાથી પ્રતિષેધના દ્વારથી આલોચનાની વિધિને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે ભાવથી ચારિત્રના પરિણામવાળા સાધુ વિધિપૂર્વક આલોચન કરે, એ શાસ્ત્રવચન વિધિરૂપ છે; પરંતુ શાસ્ત્રવચન એકાંતે વિધાન કરતું નથી, પણ લાભને સામે રાખીને વિધાન કરે છે અને લાભ ન દેખાય તેનો નિષેધ પણ કરે છે. તેથી શાસ્ત્રનું દરેક કથન વિધિ અને પ્રતિષેધરૂપ છે. માટે હવે કેવા સંયોગોમાં સાધુએ આલોચના ન કરવી જોઈએ? એ બતાવવારૂપ પ્રતિષેધ દ્વારા ગ્રંથકારશ્રી આલોચનાની વિધિ બતાવે છે —

અથવા

ગાથા ૨૩૦ રૂપ મૂળદ્વારગાથામાં બતાવેલ ત્રીજું ‘ભિક્ષા’ દ્વાર ગાથા ૨૮૬થી ૩૨૬માં અને ચોથું ‘ઈર્યા’ દ્વાર ગાથા ૩૧૭થી ૩૨૬માં વર્ણવ્યું, હવે પાંચમા ‘આલોચના’ દ્વારને ગ્રંથકારશ્રી વર્ણવે છે —

ગાથા :

વક્ષિત્ત પરાહુત્તે પમત્તે મા કયાઈ આલોણ ।

આહારં ચ કરિતી નીહારં વા જડ કરેડ ॥૩૨૭॥ દારગાહા ॥

અન્યથાર્થ :

વક્ષિત્ત=(ગુરુ) વ્યાક્ષિપ્ત હોતે છતે, પરાહુત્તે=પરાઙ્મુખ હોતે છતે, પમત્તે=પ્રમત્ત હોતે છતે આહારં ચ કરિતી=અથવા આહારને કરતે છતે જડ નીહારં વા કરેડ=અથવા જો નીહારને કરે છે, (તો) કયાઈ મા આલોણ=ક્યારેય આલોચના કરવી જોઈએ નહીં.

ગાથાર્થ :

ગુરુ વ્યાક્ષિપ્ત હોય ત્યારે, પરાઙ્મુખ હોય ત્યારે, પ્રમત્ત હોય ત્યારે, અથવા આહાર કરતા હોય અથવા નીહાર કરતા હોય ત્યારે, ક્યારેય આલોચના કરવી જોઈએ નહીં.

ટીકા :

વ્યાક્રિષ્તે ધર્મકથાદિના, પરાઙ્મુખે=અન્યતોમુખે, પ્રમત્તે વિકથાદિના, એવમ્ભૂતે ગુરાવિતિ ગમ્યતે મા કદાચિદાલોચયેત્, તદ્દોષાનવધારણસમ્ભવાદ્, આહારં વા કુર્વતિ સતિ, અસહિષ્ણવકારકાદિદોષસમ્ભવાત્, નીહારં વા=માત્રકાદૌ પુરોષપરિત્યાગં વા યદિ કરોતિ, શઙ્કાધરણમરણાદિદોષસમ્ભવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨૭॥

ટીકાર્થ :

ધર્મકથાદિ દ્વારા વ્યાક્રિષ્ત, પરાઙ્મુખ=અન્યતો મુખવાળા=બીજી બાજુ મુખવાળા, વિકથાદિ દ્વારા પ્રમત્ત, આવા પ્રકારના ગુરુ હોતે છતે ક્યારેય આલોચના ન કરે; કેમ કે તેના=ભિક્ષાના, દોષોના અનવધારણનો સંભવ છે. અથવા આહારને કરતે છતે આલોચના ન કરે; કેમ કે અસહિષ્ણુ એવા ગુરુને અકારક આદિ દોષોનો સંભવ છે. અથવા જો નીહારને=માત્રકાદિમાં મળના પરિત્યાગને, કરતા હોય તો આલોચના ન કરે; કેમ કે શંકાના ધરણને કારણે=મળત્યાગની શંકાના ધારણને કારણે, મરણાદિ દોષોનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગુરુ ધર્મકથાદિ કરવા દ્વારા વ્યાક્રિષ્ત હોય, અથવા આલોચના સાંભળવાને અભિમુખ ન હોય, અથવા ગુરુ વિકથાદિ દ્વારા પ્રમત્ત હોય, ત્યારે શિષ્યએ ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે લાગેલ દોષોની આલોચના કરવી જોઈએ નહીં; કેમ કે ગુરુ વ્યાક્રિષ્ત, પરાંમુખ કે પ્રમત્ત હોય ત્યારે આલોચના કરવામાં આવે તો શિષ્ય દ્વારા નિવેદન કરતા ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં લાગેલા દોષોનું ગુરુ અવધારણ સમ્યગ્ કરી શકે નહીં.

અહીં વિશેષ એ છે કે ગુરુ જો ધર્મકથા આદિ કરવામાં પ્રવૃત્ત હોય, તે વખતે શિષ્ય આલોચના કરે તો ગુરુનો ઉપયોગ આલોચના સાંભળવામાં સમ્યક્ રહે નહીં, માટે ગુરુ અવ્યાક્રિષ્ત હોય ત્યારે આલોચના કરવી જોઈએ, જેથી શિષ્યની શુદ્ધિ થાય તે માટેનું સમ્યગ્ પર્યાલોચન કરીને ગુરુ તે શિષ્યને શુદ્ધિનો સમ્યગ્ ઉપાય બતાવે.

વળી સામાન્ય રીતે ગુણવાન ગુરુ સંયમના યોગોમાં અપ્રમાદભાવથી ઉત્થિત હોય છતાં સંયમવૃદ્ધિના તેવા કોઈક પ્રયોજનવિશેષથી ગુણવાન પણ ગુરુ ક્યારેક વિકથાદિમાં પ્રમત્ત હોય ત્યારે શિષ્ય આલોચના કરે તો ગુરુનું ચિત્ત અપ્રમાદવાળું નહીં હોવાથી શુદ્ધિના ઉપાય માટેનો સમ્યગ્ યત્ન થાય નહીં. માટે ગુરુ સ્વયં અપ્રમાદવાળા હોય ત્યારે જ શિષ્યએ આલોચના કરવી જોઈએ.

વળી, ગુરુ આહાર કરતા હોય ત્યારે પણ આલોચના કરવી જોઈએ નહીં; કેમ કે ગુરુ શરીરથી અસહિષ્ણુ હોય તો તેઓને અકારક આદિ દોષો થવાનો સંભવ છે; અર્થાત્ આહાર ઠંડો થઈ જવાને કારણે ગુરુના શરીરમાં તકલીફો થવાનો સંભવ છે. અથવા તો ગુરુ નીહાર કરતા હોય ત્યારે પણ આલોચના કરવી જોઈએ નહીં; કેમ કે આલોચના સાંભળવામાં ગુરુને મળત્યાગની પ્રવૃત્તિ બરાબર ન થવાથી મળનો રોધ થવાને કારણે મરણ, રોગ થવારૂપ દોષો થવાનો સંભવ છે. ॥૩૨૭॥

અવતરણિકા :

ઉક્તાર્થપ્રકટનાર્થં ચાહ ભાષ્યકારઃ —

અવતરણિકાર્થ :

અને પૂર્વગાથામાં આલોચના નહીં કરવા યોગ્ય પાંચ સ્થાનો બતાવ્યાં, તે રૂપ કહેવાયેલ અર્થને પ્રગટ કરવા માટે ઓઘનિર્યુક્તના ભાષ્યકાર કહે છે -

ગાથા :

કહણાઈ વક્ષિત્તે વિગહાઈ પમત્ત અન્નઓ વ મુહે ।
અંતર અકારણં વા નીહારે સંકમરણં વા ॥૩૨૮॥ દારં ॥

અન્યથાર્થ :

કહણાઈ વક્ષિત્તે=(ગુરુ) કથનાદિ દ્વારા વ્યાક્ષિપ્ત હોતે છતે, વિગહાઈ પમત્ત અન્નઓ વ મુહે=વિકથાદિ દ્વારા પ્રમત્ત અથવા અન્યતો મુખવાળા હોતે છતે, (આલોચના ન કરવી.) અંતર અકારણં વા=અંતરાય અથવા અકારક થાય=ગુરુ આહાર કરતા હોય ત્યારે આલોચના કરવાથી આહાર કરવામાં અંતરાય થાય અથવા આહાર ઠંડો થઈ જાય, નીહારે સંકમરણં વા=અને નીહાર કરતે છતે (આલોચના કરવાથી) શંકાને કારણે=મળત્યાગની શંકાનો અવરોધ થવાને કારણે, મરણ થાય.

ગાથાર્થ :

ગુરુ કથા આદિ દ્વારા વ્યાક્ષિપ્ત હોય, વિકથાદિ દ્વારા પ્રમત્ત હોય, બીજાની વાત સાંભળવાને અભિમુખ હોય, ત્યારે આલોચના ન કરવી. અથવા ગુરુ આહાર કરતા હોય ત્યારે આલોચના કરવામાં આવે તો ગુરુને આહાર કરવામાં અંતરાય થાય અથવા આહાર ઠંડો થઈ જાય. વળી ગુરુ નીહાર કરતા હોય ત્યારે આલોચના કરવાથી મળત્યાગની શંકાનો અવરોધ થવાને કારણે મરણ થાય. માટે તેવા સમયે ગુરુ પાસે આલોચના કરવી જોઈએ નહીં.

ટીકા :

ન વ્યાખ્યાતા ॥૩૨૮॥

ભાવાર્થ :

ગુરુ ધર્મકથા વગેરેથી વ્યાક્ષિપ્ત હોય, અથવા વિકથા વગેરેથી પ્રમત્ત હોય અથવા તેઓનું બીજા કોઈ તરફ મુખ હોય, ત્યારે આલોચના ન કરે. વળી ગુરુ આહાર કરતા હોય ત્યારે આલોચના ન કરે; કારણ કે આલોચના સાંભળે તેટલો સમય ગુરુને આહાર કરવામાં અંતરાય થાય અથવા આહાર ઠંડો થાય. ગુરુ નીહાર કરતા હોય ત્યારે પણ શિષ્ય આલોચના ન કરે; કારણ કે સાધુ આલોચના કરતા શું બોલી રહ્યા છે ? એ પ્રકારનો સાંભળવામાં ઉપયોગ જવાને કારણે ઝાડો ન થાય, જેથી મરણ પણ થાય. ॥૩૨૮॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૩૨૭-૩૨૮માં ગુરુ કઈ અવસ્થામાં હોય ત્યારે આલોચના ન કરવી જોઈએ ? તે બતાવ્યું. હવે ગુરુ કઈ અવસ્થામાં હોય ત્યારે કઈ રીતે આલોચના કરવી જોઈએ ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

અવ્વક્ષિત્તં સંતં ઉવસંતમુવદ્વિયં ચ નારુણં ।
અણુણવિત્તુ મેઘાવી આલોચ્જા સુસંજઓ ॥૩૨૯॥

અન્યથાર્થ :

અવ્વક્ષિત્તં સંતં ઉવસંતમુવદ્વિયં ચ નારુણં=અવ્યાક્ષિપ્ત છતા ઉપશાંત અને ઉપસ્થિત એવા ગુરુને જાણીને મેઘાવી સુસંજઓ=મેઘાવી સુસંયત અણુણવિત્તુ=અનુજ્ઞાપન કરીને=ગુરુની અનુજ્ઞા માંગીને, આલોચ્જા=આલોચન કરે.

ગાથાર્થ :

અવ્યાક્ષિપ્ત છતા ઉપશાંત અને ઉપસ્થિત એવા ગુરુને જાણીને મેઘાવી સુસંયત ગુરુની અનુજ્ઞા માંગીને આલોચન કરે.

ટીકા :

અવ્યાક્ષિપ્તં સન્તમુપશાન્તમુપસ્થિતં ચ જ્ઞાત્વા અનુજ્ઞાપ્ય મેઘાવી આલોચયેત્ સુસંયત ઇતિ ગાથા-સમાસાર્થઃ ॥૩૨૯॥

ટીકાર્થ :

અવ્યાક્ષિપ્ત છતા, ઉપશાંત અને ઉપસ્થિત ગુરુને જાણીને મેઘાવી સુસંયત અનુજ્ઞાપન કરીને=ગુરુ પાસે આલોચનની અનુજ્ઞા માંગીને, આલોચન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો સમાસાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અન્ય પ્રવૃત્તિમાં વ્યાક્ષિપ્ત ન હોય, ઉપશાંત ચિત્તવાળા હોય અને આલોચના સાંભળવા માટે ઉપસ્થિત થયેલા હોય તેવા ગુરુને જાણીને ભિક્ષાટન કરીને આવેલા બુદ્ધિમાન સાધુ 'હું આલોચના કરું ?' એ પ્રમાણે અનુજ્ઞા માંગીને આલોચના કરે, જેથી ગુરુ આલોચનાનું સમ્મગ્ન અવધારણ કરી શકે.

સાધુને 'મેઘાવી' વિશેષણ આપવાથી એ કહેવું છે કે ગુરુ કઈ સ્થિતિમાં હોય ત્યારે આલોચના ન કરવી અને ગુરુ કઈ સ્થિતિમાં હોય ત્યારે આલોચના કરવી, તે સમ્મગ્ન વિચારીને જે સાધુ આલોચના કરે તે સાધુ મેઘાવી છે.

અને 'સુસંયત' વિશેષણ મૂકવા દ્વારા એ જણાવવું છે કે સંયમમાં અત્યંત ઉપયોગ રાખીને લેશ પણ માયા વગર ભિક્ષાટનકાળમાં પોતાની થયેલી સ્ખલનાઓને સ્મૃતિમાં લાવીને જે સાધુ સંવેગપૂર્વક ગુરુને નિવેદન કરે તે સાધુ સુસંયત છે. ॥૩૨૯॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવેલ અવ્યાક્ષિપ્ત આદિ અવયવોના અર્થને વ્યાસથી=વિસ્તારથી, કહે છે -

ગાથા :

કહણાઈ અવક્ષિત્તં કોહાદુવસંતુવદ્વિયમુવત્તં ।
સંદિસહ ત્તિ અણુણં કાઠુણ વિદિન્ન આલોએ ॥૩૩૦॥ દારં ॥

અન્વયાર્થ :

કહણાઈ અવક્ષિત્તં=કથનાદિથી અવ્યાક્ષિપ્ત, કોહાદુવસંત=ક્રોધાદિથી ઉપશાંત, ઉવદ્વિયં=ઉપસ્થિત, ઉવત્તં=ઉપયુક્ત એવા ગુરુને (જાણીને) સંદિસહ ત્તિ અણુણં કાઠુણ=“આદેશ આપો” એ પ્રમાણે અનુજાને કરીને વિદિન્ન=(ગુરુ દ્વારા અનુજા) અપાયે છતે આલોએ=આલોચન કરે.

ગાથાર્થ :

કથનાદિથી અવ્યાક્ષિપ્ત, ક્રોધાદિથી ઉપશાંત, ઉપસ્થિત, ઉપયુક્ત એવા ગુરુને જાણીને, “આદેશ આપો”, એ પ્રમાણે અનુજા માંગીને ગુરુ દ્વારા અનુજા અપાયે છતે આલોચન કરે.

ટીકા :

ધર્મકથાદિના અવ્યાક્ષિપ્ત=નિર્વ્યાપાર, ક્રોધાદિનોપશાન્તં તદનાસેવનેન, ઉપસ્થિતં, ઉપયુક્તમાલોચના-શ્રવણે, તમિત્થંભૂતં વિજ્ઞાય ‘સન્દિશત’ इत्येवमનુજ्ञां कृत्वा वितीर्णे=દત્તે પ્રસ્તાવ ઇતિ ગમ્યતે તતઃ આલોચયેત્=નિવેદયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૦॥

ટીકાર્થ :

ધર્મકથા વગેરે દ્વારા અવ્યાક્ષિપ્ત=નિર્વ્યાપાર, તેના=ક્રોધાદિના, અનાસેવનને કારણે ક્રોધાદિથી ઉપશાંત, ઉપસ્થિત=આલોચના સાંભળવા માટે સન્સુખભાવવાળા, આલોચનાના શ્રવણમાં ઉપયુક્ત; આવા પ્રકારના તેને=ગુરુને, જાણીને ‘આજ્ઞા આપો’ એ પ્રકારની અનુજાને કરીને પ્રસ્તાવ અપાયે છતે=આલોચના નિવેદન કરવાની ગુરુ દ્વારા અનુજા અપાયે છતે, ત્યારપછી આલોચન કરે=નિવેદન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૩૩૦॥

અવતરણિકા :

तच्चैतत्परित्यागतोऽनेन विधिनेत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

અને તે આના પરિત્યાગથી આ વિધિ વડે કરવું જોઈએ=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું તે આલોચન ગાથા ૩૩૧થી ગાથા ૩૩૩ના પૂર્વાર્ધ સુધી કહેવાશે એ દોષોના પરિત્યાગથી ગાથા ૩૩૩ના ઉત્તરાર્ધથી ગાથા ૩૩૬ સુધી કહેવાશે એ વિધિ વડે કરવું જોઈએ, એ પ્રકારે કહે છે અર્થાત્ ગુરુ પાસે આલોચન કરતી વખતે સાધુએ કયા ભાવોનું વર્જન કરવું જોઈએ ? અને શેનું આલોચન કરવું જોઈએ ? તે બતાવે છે —

ગાથા :

णट्टं चलं वलं च भासं मूअं तह ढड्डरं च वज्जिज्जा ।
आलोएज्ज सुविहिओ हत्थं मत्तं च वावारं ॥૩૩૧॥

અન્યથાર્થ :

સુવિહિઓ ગટ્ટું ચલં વલં ભાસં મૂઅં તહ ઢઢરં ચ વજ્જિજ્જા=સુવિહિત નૃત્યને, ચલનને, વલનને, ભાષાને, મૌક્યને અને ઢઢરને વર્જે, હત્થં મત્તં વાવારં ચ આલોજ્જ=હસ્તને, માત્રને અને વ્યાપારને આલોચન કરે=ગુરુ પાસે નિવેદન કરે.

ગાથાર્થ :

સુવિહિત સાધુ નૃત્યનું, ચલનનું, વલનનું, ભાષાનું, મૌક્યનું, ઢઢર સ્વરનું વર્જન કરે. ગૃહસ્થ સંબંધી હાથનું, માત્રકનું અને વ્યાપારનું ગુરુ પાસે નિવેદન કરે.

ટીકા :

નૃત્યં ચલનં વલનં ભાષા મૌક્યં તથા ઢઢરં ચ વર્જયેત્, એતત્પરિત્યાગતઃ આલોચયેત્ સુવિહિતઃ હસ્તં માત્રં ચ વ્યાપારં ચેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૧॥

ટીકાર્થ :

સુવિહિત સાધુ નૃત્યને, ચલનને, વલનને, ભાષાને, મૌક્યને=મૂકપણાને, અને ઢઢર સ્વરને વર્જે, આના=નૃત્યાદિના, પરિત્યાગથી હસ્તને, માત્રને અને વ્યાપારને આલોચન કરે=વહોરાવનાર ગૃહસ્થના પાણીથી ભીના હાથને, ગૃહસ્થના પાણીથી ભીના કડછી વગેરે સાધનને, અને કયો વ્યાપાર કરતા ગૃહસ્થ વડે ભિક્ષા અપાઈ ? એને ગુરુ પાસે નિવેદન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૩૧॥

અવતરણિકા :

વ્યાસાર્થસ્તુ ભાષ્યાદવસેયઃ તચ્ચેદમ્ -

અવતરણિકાર્થ :

વળી વ્યાસાર્થ=પૂર્વગાથાનો વિસ્તારથી અર્થ, ઓધનિયુક્તિના ભાષ્યથી જાણવો, અને તે આ છે -

ભાવાર્થ :

ગ્રંથકારે પૂર્વગાથા ઓધનિયુક્તિમાંથી લીધેલ છે, અને તેના ઉપર ઓધનિયુક્તિમાં ભાષ્ય પણ છે. તેથી ગ્રંથકાર કહે છે કે પૂર્વગાથાનો વિસ્તારથી ભાષ્યથી જાણવો. અને તે વિસ્તારથી અર્થને કહેનાર ઓધનિયુક્તિની ૨૬૯-૨૭૦મી ભાષ્યગાથા પ્રસ્તુતમાં ગાથા ૩૩૨-૩૩૩ છે.

ગાથા :

કરપાયભમુહસીસચ્છિહોદ્દમાર્હિં નચ્ચિઅં નામ । દારં ।

વલણં હત્થસરીરે ચલણં કાણ ભાવેણ ॥૩૩૨॥

અન્યથાર્થ :

કરપાયભમુહસીસચ્છિહોદ્દમાર્હિં નચ્ચિઅં=કર, પાદ, ભૂ, શિર, અક્ષિ, ઓષ આદિ વડે નર્તિત, હત્થસરીરે વલણં=હાથ અને શરીરનું વલન કાણ ભાવેણ ચલણં=કાયાથી (અને) ભાવથી ચલન (કરવું જોઈએ નહીં).

★ 'નામ' અવ્યય વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

કર, પાદ, બ્રુકુટિ, શિર, આંખ, ઝોષ વગેરે વડે નર્તિત આલોચના કરવી તે નૃત્યદોષ છે. હાથને અને શરીરને વાળીને આલોચના કરવી તે વલનદોષ છે. કાયાથી અને ભાવથી ચલિત થઈને આલોચના કરવી તે ચલનદોષ છે.

ટીકા :

કરપાદભૂશિરોઽક્ષ્યોઽદિભિર્નર્તિતં નામ આલોચયેત્ કરાદીનાં ષણ્ણાં વિકારતો ન પ્રવૃત્તઃ, સ્થિત્વા ધારયતીત્યેતન્ન કર્તવ્યં, વલનં હસ્તશરીરયોઃ=સવિકારમેતદપિ ન કાર્યં, ચલનં કાયેન ભાવેન ચ=કાયેન પરાવર્તનં ભાવેન ચારુભિક્ષાદોષગૂહનમિતિ ગાથાર્થઃ॥ ૩૩૨॥

ટીકાર્થ :

હાથ, પગ, ભ્રમર, મસ્તક, આંખ, હોઠ આદિ વડે નર્તિત એટલે કશાદિ છ અંગોના વિકારથી પ્રવૃત્ત એવા સાધુ આલોચન ન કરે. ઊભા રહીને ધારણ કરે છે=ગુરુ પાસે સ્થિર ઊભા રહીને ગુરુ જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપે તેને સાધુ ધારણ કરે છે, એથી આ=નર્તન, કરવું જોઈએ નહીં.

હાથ અને શરીરનું વલન, વિકારવાળું આ પણ=વલન પણ, કરવું જોઈએ નહીં. કાયથી અને ભાવથી ચલન, કાયથી પરાવર્તન=શરીરને મરડવું, ભાવથી સુંદર ભિક્ષાના દોષોને છુપાવવા. આ પ્રકારનું ચલન પણ કરવું જોઈએ નહીં, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ હાથને, પગને, બ્રુકુટિને, મસ્તકને, ચક્ષુને કે હોઠને નચાવીને આલોચના કરતા હોય તો નૃત્ય નામનો દોષ થાય છે. તેથી સાધુએ ભિક્ષામાં લાગેલા અતિચારોની તે રીતે આલોચના કરવી જોઈએ નહીં.

વળી, સાધુ હાથને અને શરીરને વાળીને આલોચના કરતા હોય તો વલન નામનો દોષ થાય છે. તેથી તે રીતે આલોચના ન કરવી જોઈએ, પરંતુ વિનયપૂર્વક હાથ જોડીને ઉચિત મુદ્રાથી આલોચના કરવી જોઈએ.

વળી, કાયાથી ચલન અને ભાવથી ચલન એમ બે પ્રકારે ચલન નામનો દોષ છે. તેમાં આલોચના કરતી વખતે આજસ મરડતા હોય તો કાયાથી ચલનદોષ થાય છે, અને સારી ભિક્ષા મેળવવામાં લાગેલ દોષોને ગુરુ સમક્ષ છુપાવતા હોય તો ભાવથી ચલનદોષ થાય છે. તેથી તે રીતે આલોચના કરવી જોઈએ નહીં. ॥૩૩૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૩૩૧માં ભિક્ષામાં લાગેલ દોષોનું ગુરુ પાસે નિવેદન કરતી વખતે સાધુને વર્જન કરવા યોગ્ય છ દોષો બતાવેલ, તેમાંથી નૃત્ય, વલન, ચલન એ ત્રણ દોષોનું સ્વરૂપ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું. હવે ગૃહસ્થભાષા, મૂકભાષા અને ઢઢરસ્વરનું સ્વરૂપ બતાવીને શેનું આલોચન કરવું જોઈએ ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

ગારત્થિઅભાસાઓ ય વજ્જણ મૂઝ ઢઢરં ચ સરં ।
આલોણ વાવારં સંસદ્ધિઅરે ય કરમત્તે ॥૩૩૩॥

અન્વયાર્થ :

ગારત્થિઅભાસાઓ ય=અને ગૃહસ્થભાષાને, મૂઝ ઢઢૂરં ચ સરં=મૌક્યને અને ઢઢર સ્વરને વજ્જણ=વર્જે, કરમત્તે ય સંસટ્ટિઅરે=અને કર-માત્રના સંસૃષ્ટ-ઈતરવિષયક=સંસૃષ્ટ-અસંસૃષ્ટવિષયક, વાવારં આલોણ=વ્યાપારને આલોચન કરે.

ગાથાર્થ :

અને ગૃહસ્થની ભાષાને, મૌક્યને અને ઢઢર સ્વરને વર્જે, અને કર-માત્રના સંસૃષ્ટ-અસંસૃષ્ટ વિષયક વ્યાપારનું આલોચન કરે.

ટીકા :

આલોચયન્ ગૃહસ્થભાષાશ્ચ વર્જયેત્, ન કેવલં નર્તિતાદ્યેવ, તથા મૌક્યમ્=અવ્યક્તભાષણેન મૂકભાવં ઢઢૂરં ચ સ્વરં=મહાનિર્ધોષં વર્જયેત્, એતત્પરિત્યાગેનાઽઽલોચયેત્ વ્યાપારં સંસૃષ્ટાસંસૃષ્ટવિષયં કર(?મા)-પાત્રયોરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૩॥

નોંધ :

ટીકામાં મૂળગાથા પ્રમાણે કરપાત્રયોઃને સ્થાને કરમાત્રયોઃ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

અને આલોચન કરતા સાધુ ગૃહસ્થની ભાષાઓને વર્જે, કેવલ નર્તિતાદિને જ નહીં, તથા મૌક્યને=અવ્યક્ત બોલવાથી મૂકભાવને, અને ઢઢર સ્વરને=મહાનિર્ધોષને=મોટા અવાજને, વર્જે. આના=નર્તિતાદિ છ દોષોના, પરિત્યાગથી હાથ અને માત્રના સંસૃષ્ટ-અસંસૃષ્ટના વિષયવાળા વ્યાપારને આલોચન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગોચરીમાં લાગેલ દોષોની આલોચના કરતી વખતે સાધુએ નર્તિતાદિ દોષોનું વર્જન કરવું જોઈએ, તેમ જ ગૃહસ્થની ભાષાથી આલોચના કરવી જોઈએ નહિ, પરંતુ સંયતની ભાષાથી આલોચના કરવી જોઈએ; વળી આલોચના અવ્યક્ત ભાષણથી કે મોટા અવાજથી પણ કદેવી જોઈએ નહીં, પરંતુ સ્પષ્ટ અને ગુરુ સાંભળી શકે તેવા ઉચિત અવાજથી કરવી જોઈએ. વળી શેની આલોચના કરવી જોઈએ ? તે બતાવે છે -

ગોચરી વહોરાવનાર વ્યક્તિના હાથ અને વહોરાવવાના સાધનરૂપ પાત્રો જલાદિથી સંસૃષ્ટ હતા કે અસંસૃષ્ટ હતા? અને કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિપૂર્વક ગોચરી વહોરાવી? એ સર્વનું ગુરુ આગળ યથાર્થ નિવેદન કરવું જોઈએ.

અહીં વિશેષ એ છે કે ગાથા ૩૩૧માં બતાવેલા નૃત્યાદિ દોષોવાળું આલોચન કરવાથી અવિધિ થાય છે. તેથી આલોચન કરતી વખતે સાધુએ શરીરના કોઈ વિકારો ન થાય તેવી શાંત મુદ્રામાં ઊભા રહીને, હાથ અને શરીરને સ્થિર રાખીને, સંપૂર્ણ માયારહિત થઈને ભિક્ષાગ્રહણકાળમાં જે રીતે દોષો સેવાયા હોય તે રીતે સર્વ દોષોને ગુરુ પાસે યથાર્થ પ્રકાશન કરવા જોઈએ; પરંતુ જો નૃત્યાદિ દોષોથી આલોચન કરવામાં આવે તો આલોચનાની ક્રિયા યથાર્થ કરી હોય તોપણ, તે પ્રકારનો સંવરભાવ નહીં થવાથી સંયમની શુદ્ધિ થાય

નહીં. માટે સંયમની શુદ્ધિના અર્થી સાધુએ નૃત્યાદિ દોષોનું સ્વરૂપ સમ્યક્ જાણીને તે દોષોના પરિહારપૂર્વક આલોચનામાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ॥૩૩૩॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહ્યું કે વહોરાવનારના કર અને માત્રના સંસૃષ્ટ-અસંસૃષ્ટ વિષયક વ્યાપારનું આલોચન કરે, એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

एअहोसविमुक्तो गुरुणो गुरुसंमयस्स वाऽऽलोए ।
जं जह गहिअं तु भवे पढमाया जा भवे चरमा ॥ ३३४॥

અન્યથાર્થ :

एअहोसविमुक्तो=આ દોષોથી વિમુક્ત=નર્તિતાદિ દોષોથી રહિત એવા સાધુ, ગુરુણો=ગુરુની ગુરુસંમયસ્સ વા=અથવા ગુરુસમ્મતની (પાસે), પઢમાયા જા ચરમા ભવે=પ્રથમ ભિક્ષાથી યાવત્ ચરમ ભિક્ષા થાય (ત્યાં સુધી) જં=જે જહ=જે પ્રકારે ગહિઅં તુ ભવે=ગૃહીત જ હોય, (તેનું) આલોએ=આલોચન કરે.

ગાથાર્થ :

નર્તિતાદિ દોષોથી રહિત એવા સાધુ ગુરુની અથવા ગુરુસમ્મતની પાસે, પ્રથમ ભિક્ષાથી માંડીને ચરમ ભિક્ષા સુધી જે વસ્તુ જે પ્રકારે ગૃહીત જ હોય, તેનું આલોચન કરે.

ટીકા :

एतहोषविमुक्त इति नर्त्तितादिदोषरहितः सन् गुरोः=आचार्यस्य गुरुसम्मतस्य वा ज्येष्ठार्यस्य आलोचयेत्, किमित्याह - यद् ओदनादि यथा=येन प्रकारेण डोवादिभाजनादिना, गृहीतं तुशब्द एवकारार्थः गृहीतमेव भवेत् न प्रतिषिद्धमालोच्यत इति, कुत आरभ्य ? इत्यवधिमाह - प्रथमायाः भिक्षाया इति गम्यते आरभ्य यावद् भवेच्चरमा=पश्चिमा भिक्षेति गाथार्थः॥ ३३४॥

ટીકાર્થ :

આ દોષોથી વિમુક્ત=નર્તિતાદિ દોષોથી રહિત છતાં સાધુ, ગુરુની=આચાર્યની કે ગુરુથી સંમત એવા જ્યેષ્ઠાર્યની પાસે આલોચના કરે.

શેનું આલોચન કરે ? એથી કહે છે — ભ્રાત વગેરે જેને જે પ્રકારે=ડોયો આદિ અને ભ્રાજન આદિ જે પ્રકારથી, ગ્રહણ કરાયેલ જ હોય તેનું આલોચન કરે, પ્રતિષિદ્ધને આલોચન ન કરે=ગૃહસ્થ દ્વારા વહોરાવાતી વસ્તુમાંની જે વસ્તુનો સાધુએ કોઈ દોષ જણાવાથી વહોરાવવા વિષયક પ્રતિષેધ કરેલ હોય તેનું ગુરુ પાસે નિવેદન ન કરે.

ક્યાંથી આરંભીને ? અર્થાત્ આ પ્રકારનું આલોચન પણ ક્યાંથી આરંભીને ક્યાં સુધી કરે ? એથી અવધિને કહે છે અર્થાત્ આલોચન કરવા વિષયક મર્યાદાને કહે છે —

પ્રથમ ભિક્ષાથી આરંભીને જ્યાં સુધી ચરમ=પશ્ચિમ=છેલ્લી, ભિક્ષા થાય, ત્યાં સુધી આલોચન કરે, એમ અન્વય છે.

મૂળગાથામાં ગહિઅં પછી રહેલો 'તુ' શબ્દ એવકારના અર્થવાળો છે. તેથી 'ગૃહીત જ' એમ પ્રાપ્ત થાય, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ નર્તિત આદિ છ દોષોથી રહિત થઈને ગુરુની પાસે આલોચના કરે અથવા તો ગુરુએ આલોચના સાંભળવાની સંમતિ આપી હોય એવા જયેષ્ઠ સાધુ પાસે આલોચના કરે, અને તે આલોચના કઈ રીતે કરે ? તે બતાવે છે —

સાધુ ભિક્ષા માટે નીકળ્યા હોય ત્યારે પહેલા ઘરથી માંડીને છેલ્લા ઘર સુધી ભાત વગેરે જે જે ભિક્ષા જે જે પ્રકારે ગ્રહણ કરેલ હોય, તે તે ભિક્ષાને તે તે પ્રકારે સર્વ નિવેદન કરે. અર્થાત્ પહેલા ઘરેથી ડોયા વગેરે અમુક સાધનથી અમુક પ્રકારનો વ્યાપાર કરતી વ્યક્તિ પાસેથી મેં વહોર્યું હતું, અને તે ડોયો વગેરે સાધન પૃથ્વીરજ વગેરેથી સંસૃષ્ટ હતાં કે અસંસૃષ્ટ હતાં, વળી વહોરાવનાર વ્યક્તિએ કઈ ક્રિયા કરતાં વહોરાવ્યું ? એ સર્વ વાત નિવેદન કરે.

અહીં ટીકામાં 'ગૃહીતમેવ' એમ 'તુ'નો એવકાર કર્યો, તેના દ્વારા એ જણાવવું છે કે સાધુએ ભિક્ષાટન કરતી વખતે જે ભિક્ષાનો પ્રતિષેધ કર્યો હોય અર્થાત્ વહોરાવનાર પાસેથી જે ભિક્ષા ગ્રહણ ન કરી હોય, તેનું ગુરુ પાસે નિવેદન કરવાની જરૂર નથી, પરંતુ વહોરાવનાર પાસેથી પોતે ગ્રહણ કરેલ જ ભિક્ષાનું ગુરુ પાસે નિવેદન કરવાનું છે. ॥૩૩૪॥

અવતરશિકા :

અપવાદમાહ —

અવતરશિકાર્થ :

અપવાદને કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે પ્રથમ ભિક્ષાથી માંડીને છેલ્લી ભિક્ષા સુધી જે ભિક્ષા જે પ્રકારે ગ્રહણ કરી હોય તે ભિક્ષાની તે પ્રકારે આલોચના કરે. તેમાં અપવાદ બતાવે છે —

ગાથા :

કાલે અપહુપ્પંતે ઉચ્ચાઓ વા વિ ઓહમાલોએ ।

વેલા ગિલાણગસ્સ વ અઙ્ગચ્છહ ગુરુ વ ઉચ્ચાઓ ॥૩૩૫॥

અન્યથાર્થ :

કાલે અપહુષ્પંતે=કાળ નહીં પહોંચતે છતે, ઉઘ્વાઓ વા વિ=અથવા (ભિક્ષા લાવવાથી સાધુ) શ્રાન્ત હોય, ગિલાણગસ્સ વ વેલા અઙ્ગચ્છઙ્ગ=અથવા ગ્લાનને (ગોચરી આપવાની) વેળા જતી હોય, ગુરુ વ ઉઘ્વાઓ=અથવા ગુરુ શ્રાન્ત હોય (તો) ઓહમાલોએ=ઓઘથી=સામાન્યથી, આલોચન કરે.

ગાથાર્થ :

કાળ પહોંચતો ન હોય અથવા ભિક્ષા લાવવાથી સાધુ શ્રાન્ત હોય અથવા ગ્લાનને ગોચરી આપવાની વેળા જતી હોય અથવા ગુરુ શ્રાન્ત હોય, તો સામાન્યથી આલોચન કરે.

ટીકા :

કાલે અપ્રભવતિ સતિ, ઉઘ્વાઓ વા વિ ત્તિ શ્રાન્તો વા ભિક્ષાટનેનેતિ, ઓહમાલોએ=સામાન્યેનાલોચયેત્, વેલા ગ્લાનસ્ય વાસ્તિગચ્છતિ, ગુરુર્વા શ્રાન્તઃ શ્રુતચિન્તનિકાદિનેતિ સામાન્યેનાડ્ડલોચયેત્, યદિ શુદ્ધૈવ તતઃ 'પ્રથમપશ્ચિમે સર્વસાધુપ્રાયોગ્યં'ઇત્યાદીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૫॥

ટીકાર્થ :

કાળ નહીં પહોંચતે છતે અથવા ભિક્ષાટનથી શ્રાંત હોય=સાધુ ભિક્ષા માટે ફરવાથી થાકેલ હોય, તો ઓઘ આલોચન કરે=સામાન્યથી આલોચન કરે, અથવા ગ્લાન સાધુની વેળા જતી હોય=અતિકાંત થતી હોય, અથવા ગુરુ શ્રુતચિંતનિકાદિથી શ્રાંત હોય એથી સામાન્યથી આલોચન કરે. તે ઓઘ આલોચનનું સ્વરૂપ બતાવે છે — જો ભિક્ષા શુદ્ધ જ હોય તો 'પ્રથમ-પશ્ચિમ નથી, માટે સર્વ સાધુઓને પ્રાયોગ્ય છે,' ઇત્યાદિ બોલે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

(૧) ગાથા ૩૩૪માં બતાવ્યું તે રીતે, પ્રથમ ભિક્ષાથી માંડીને છેલ્લી ભિક્ષા સુધી આલોચના કરવામાં અન્ય ઉચિત ક્રિયાઓ માટે સમય ઓછો પડે તેમ હોય તો સાધુએ ઓઘથી આલોચના કરવી જોઈએ.

(૨) ભિક્ષા લાવવામાં ઘણો સમય થયો હોવાથી થાકેલા સાધુ વિસ્તારથી આલોચના કરવા માટે સમર્થ ન હોય ત્યારે સાધુએ ઓઘથી આલોચના કરવી જોઈએ.

(૩) વિસ્તારથી આલોચના કરવા જતાં ગ્લાન સાધુને ગોચરી આપવાનું મોડું થતું હોય તોપણ સાધુએ ઓઘથી આલોચના કરવી જોઈએ.

(૪) ગુરુ શાસ્ત્રો ભણાવવા આદિની ક્રિયાથી શ્રાન્ત થયેલા હોય અથવા સમુદાયની ચિંતાને કારણે શ્રાન્ત થયેલા હોય ત્યારે, પણ સાધુએ ઓઘથી આલોચના કરવી જોઈએ.

વળી તે ઓઘથી આલોચના કેવી રીતે કરે ? તે સંક્ષેપથી બતાવે છે —

જો ભિક્ષા સર્વ દોષોથી રહિત એવી શુદ્ધ જ હોય તો પૂર્વકર્મ અને પશ્ચાત્કર્મ નથી. આથી સર્વ ભિક્ષા સાધુપ્રાયોગ્ય છે, એમ બોલીને ઓઘથી આલોચના કરે.

ટીકામાં પ્રથમપશ્ચિમે પછી 'અલ્પ' શબ્દ અધ્યાહાર છે, જે અભાવ અર્થમાં છે. તેથી એ અર્થ પ્રાપ્ત થાય કે 'પ્રથમ' એટલે પૂર્વકર્મ 'પશ્ચિમ' એટલે પશ્ચાત્કર્મ, તે બંનેનો અભાવ છે, અને ત્યારપછી 'સર્વ સાધુઓને પ્રાયોગ્ય છે,' એમ કહેવા દ્વારા આધાકર્માદિ કોઈ દોષો થયા નથી, એમ સૂચન કરાયું છે. ॥૩૩૫॥

અવતરણિકા :

एतदेव भावयति —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ટીકાના અંતે ઓધ આલોચનાનું સંક્ષેપથી સ્વરૂપ દર્શાવ્યું. એનું જ ભાવન કરે છે —

ગાથા :

पुरकम्मपच्छकम्मे अप्पेऽसुद्धे अ ओहमालोए ।

तुरिअकरणंमि जं से (?तं) ण सुज्झई तत्तिअं कहए ॥३३६॥

અન્યથાર્થ :

પુરુકમ્મપચ્છકમ્મે અસુદ્ધે અ અપ્પે=પુરુઃકર્મ-પશ્ચાત્કર્મ અને અશુદ્ધ અલ્પ હોતે છતે ઓહમાલોએ=ઓધથી આલોચન કરે.

(ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં શુદ્ધ ભિક્ષાનું ઓધ આલોચન બતાવ્યું. હવે ભિક્ષા કોઈક દોષથી યુક્ત હોય, તો તેનું ઓધ આલોચન બતાવે છે —)

તુરિઅકરણંમિ=ત્વરિતકરણમાં જં=જે ણ સુજ્ઞઈ=શુદ્ધ નથી, તત્તિઅં=તેટલામાત્ર તં=તેને કહએ=કહે.

ગાથાર્થ :

પૂર્વકર્મ-પશ્ચાત્કર્મ અને અશુદ્ધ અલ્પ હોતે છતે ઓધથી આલોચન કરે, ત્વરિતકરણમાં જે શુદ્ધ નથી, તેટલામાત્ર તેને કહે.

ટીકા :

પુરુઃકર્મપશ્ચાત્કર્મત્યેતે પ્રથમપશ્ચિમે પ્રાભૂતકે ગૃહોતે, અલ્પેઽશુદ્ધાં અત્યંતપ્રાપ્ત્યશબ્દોઽભાવવચનઃ, અશુદ્ધાભાવે સતિ સામાન્યેનાઽઽલોચયેત્ 'અગ્નિલિયા પચ્છિલિયા સેસં સાહૂણ પાયોગં', ત્વરિતકરણે યત્તત્ર શુદ્ધયતિ અશનાદિતિ ગમ્યતે તાવન્માત્રં કથયેત્=આલોચયેત્, અન્યે તુ વ્યાચક્ષતે - પુરુઃકર્મપશ્ચાત્કર્મગ્રહણેન દોષપરિગ્રહ એવ, તતશ્ચાલ્પેઽશુદ્ધાં અતિ યત્ર પુરુઃકર્માદિદોષા ન વિદ્યન્તે તત્ર સામાન્યેનાલોચયેત્ 'અગ્નિલિયા પચ્છિલિયા સાહુપયોગા,' શેષં પૂર્વવદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૬॥

ટીકાર્થ :

‘પુરુઃકર્મ-પશ્ચાત્કર્મ’ એ પ્રકારના આ પ્રથમ અને પશ્ચિમ પ્રાભૂતક ગ્રહણ કરાય છે. અલ્પેઽશુદ્ધે એ પ્રકારના કથનમાં ‘અલ્પ’ શબ્દ અભાવના વચનવાળો છે. તેથી અશુદ્ધનો અભાવ હોતે છતે=પૂર્વકર્મ-પશ્ચાત્કર્મ અને અશુદ્ધ એવા આધાકર્માદિ દોષો નહીં હોતે છતે, સામાન્યથી આલોચન કરે.

શું બોલવા દ્વારા સામાન્યથી આલોચન કરે ? તે શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં બતાવે છે —

‘અગ્નિલિયા પચ્છિલિયા સેસં સાહૂણ પાયોગં’=પૂર્વકર્મ, પશ્ચાત્કર્મ, શેષ=પૂર્વકર્માદિથી શેષ એવા આધાકર્માદિ દોષો, નથી, માટે સાધુઓને પ્રાયોગ્ય છે.

ત્વરિતકરણમાં જે અશનાદિ શુદ્ધ નથી, તેટલામાત્ર તેને=તે અશુદ્ધ અશનાદિને, કહે=આલોચે.

વળી અન્યો કહે છે - પુરઃકર્મ-પશ્ચાત્કર્મના ગ્રહણથી દોષોનો=આધાકર્માદિ સર્વ દોષોનો, પરિગ્રહ જ છે. અને તેથી અત્પેડશુદ્ધે એટલે જ્યાં=જે ભિક્ષામાં, પુરઃકર્માદિ દોષો ન હોય ત્યાં=તે ભિક્ષામાં, સામાન્યથી આલોચન કરે.

શું બોલવા દ્વારા સામાન્યથી આલોચન કરે ? તે અન્યમતવાળા પણ શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં બતાવે છે—

‘અગ્નિલિયા પચ્છિલિયા સાહુપયોગા’ પૂર્વકર્મ-પશ્ચાત્કર્મ નથી, માટે ભિક્ષા સાધુઓને ઉપયોગી છે.

શેષ પૂર્વની જેમ છે, અર્થાત્ ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ અન્યમતવાળા જુદો કરે છે, પરંતુ શેષ એવા ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ અન્ય મતવાળા પણ ત્વસ્તિકરણથી આલોચયેત્ સુધી ગ્રંથકારે કર્યો તેમ જ કરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

શુદ્ધભિક્ષા હોય ત્યારે પૂર્વકર્મ-પશ્ચાત્કર્મરૂપ નાના દોષો નથી અને અશુદ્ધ એવા આધાકર્માદિ મોટા દોષો નથી, એમ ઓધ આલોચન કરે. અને એ આલોચન કરવા માટે સાધુ “અગ્નિલિયા પચ્છિલિયા સેસં સાહુણ પાયોગં” એ પ્રકારે શબ્દપ્રયોગ કરે, જેથી ખ્યાલ આવે કે આ ભિક્ષા પૂર્વકર્મ-પશ્ચાત્કર્મ અને આધાકર્માદિ દોષોથી રહિત છે, તેથી આ ભિક્ષા સાધુ માટે યોગ્ય છે.

વળી, ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ અન્ય મતવાળા બીજી રીતે કરતાં કહે છે કે પૂર્વકર્મ અને પશ્ચાત્કર્મના ગ્રહણથી બધા જ દોષોનો સંગ્રહ થાય છે, અને “અપ્પેડસુદ્ધે” એટલે જે ભિક્ષામાં પૂર્વકર્માદિ સર્વ દોષો નથી તે ભિક્ષામાં સામાન્યથી આલોચન કરે. અને એ સામાન્ય આલોચન “અગ્નિલિયા પચ્છિલિયા સાહુપયોગા” બોલવા દ્વારા થાય છે, જેથી ખ્યાલ આવે કે ભિક્ષામાં પૂર્વકર્મ-પશ્ચાત્કર્માદિ સર્વ દોષો નથી, માટે આ ભિક્ષા સાધુઓને ઉપયોગી છે.

વળી, જ્યારે ઉતાવળ હોય ત્યારે લાવેલ ભિક્ષા જો અશુદ્ધ હોય તો તેમાં જેટલો આહાર દોષિત હોય, તેટલા જ આહારનું સાધુ કથન કરે, જે કથન ત્વરિત કાર્ય હોતે છતે ઓધઆલોચનરૂપ છે. પરંતુ જો ત્વરિતકાર્ય ન હોય તો સાધુ પૂર્વમાં જણાવેલ વિધિપૂર્વક વિસ્તારથી ભિક્ષાનું ગુરુ પાસે આલોચન કરે. ॥૩૩૬॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૩૨૯થી ૩૩૬માં ભિક્ષાટન કરીને આવેલા સાધુને ગુરુ પાસે ભિક્ષા મેળવવામાં લાગેલા અતિચારોના આલોચનની વિધિ બતાવી. તે વિધિ મુજબ સામુદાનિક સર્વ અતિચારોનું આલોચન કર્યા પછી ગુરુને ગોચરી બતાવતાં પહેલાં સાધુએ શું કરવું જોઈએ ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

આલોએત્તા સવ્વં સીસં સપડિગ્ગહં પમજ્જિત્તા ।

ઉઢ્ઘમહે તિરિયં પિ ય પડિલેહે સવ્વઓ સવ્વં ॥૩૩૭॥

અન્યથાર્થ :

સવ્વં આલોએત્તા=સર્વને આલોચીને=ભિક્ષા મેળવવામાં લાગેલા સર્વ અતિચારોનું આલોચન કરીને, સપડિગ્ગહં સીસં પમજ્જિત્તા=સપ્રતિગ્રહ શિરને પ્રમાર્જીને=પાત્રસહિત મસ્તકને પ્રમાર્જીને, ઉઢ્ઘમહે તિરિયં

પિ ય=ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ પણ સઘ્વઓ સઘ્વ=સર્વથી સર્વને=સર્વ દિશાઓમાં સંપૂર્ણને, પડિતેહે=પ્રતિલેખે=નિરીક્ષણ કરે.

ગાથાર્થ :

ભિક્ષા મેળવવામાં લાગેલા સર્વ અતિચારોનું આલોચન કરીને પાત્રસહિત મસ્તકને પ્રમાર્જીને ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ પણ સર્વ દિશાઓમાં સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરે.

ટીકા :

ઇથમુત્સર્ગતઃ આલોચ્ય સર્વસમુદાનં તદુત્તરકાલં શિરઃ સપ્રતિગ્રહં પ્રમૃજ્ય મુખવસ્ત્રિકયા,

"સીસં કિં નિમિત્તં પમજ્જિજ્જઙ્ઘ ? કિંચિ લગ્ગં ભવિજ્જા તાહે દાણંતસ્સ હેટ્ઠાહુત્તસ્સ પડિગ્ગહે પડિજ્જા, પડિગ્ગહો કિં પમજ્જિજ્જઙ્ઘ ? તથ્થ ઉવરિં પાણાણિ વા ભવિજ્જા, પચ્છ પરિગ્ગહેણ ણીણિણં તે પાણજાતિયા પિલિજ્જન્તિ"

ઊર્ધ્વમધસ્તિર્યગપિ ચ પ્રત્યુપેક્ષેત=નિરીક્ષેત સર્વતઃ સર્વ=સર્વાસુ દિક્ષુ નિરવશેષં,

"ઉઠ્ઠું કિં નિમિત્તં ? ઘરકોઢલઓ વા સડળી વા સળળં વોસિરિજ્જા ઉંદરો વા સળ્લો વા ઉવરિ લંબિજ્જા ઇયનિમિત્તં, તિરિઅં તુ મા સુળઓ વા મજ્જારો વા ચેડરૂવં વા ધાવંતં આવડિજ્જા, હિદ્દયં મા ચીલઓ વા વિસમદારુચં વા હોજ્જ" તિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૭॥

ટીકાર્થ :

ઇથમુ વસ્ત્રિકયા આ રીતે=ગાથા ૩૩૪માં બતાવ્યું એ રીતે, ઉત્સર્ગથી સર્વ સમુદાનને=ભિક્ષા મેળવવામાં લાગેલા સર્વ અતિચારોને, આલોચન કરીને, તેનાથી ઉત્તરકાળને વિષે=ત્યારપછી, મુખવસ્ત્રિકાથી=મુહપત્તિથી, સપ્રતિગ્રહ શિરને પ્રમાર્જીને=પાત્રસહિત મસ્તકને પ્રમાર્જીને, ઊર્ધ્વાદિ પ્રત્યુપેક્ષણ કરવું જોઈએ, એમ આગળ સાથે અન્વય છે.

સીસં પમજ્જિજ્જઙ્ઘ ? સાધુ શિરને કયા નિમિત્તે પ્રમાર્જે છે ? તે બતાવે છે -

કિંચિ પડિજ્જા શિર પર કંઈક લાગેલું હોય તો બતાવતા એવા નીચે વળેલાના પ્રતિગ્રહમાં પડે=ગુરુને ગોચરી બતાવવા માટે નીચે વળેલા સાધુના પાત્રમાં પડે,

પડિગ્ગહો કિં પમજ્જિજ્જઙ્ઘ ? પ્રતિગ્રહ કેમ પ્રમાર્જે ?

તથ્થ પિલિજ્જન્તિ અને ત્યાં ઉપર પ્રાણો હોય=પાત્રા ઉપર જીવો હોય, પાછળથી બહાર કઢાયેલા પ્રતિગ્રહથી=ઝોળીમાંથી બહાર કઢાયેલા પાત્રથી, તે પ્રાણજાતિયો=જીવો, પીડાય છે.

ઊર્ધ્વ નિરવશેષં ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ પણ સર્વથી સર્વ=સર્વ દિશાઓમાં નિરવશેષ, પ્રત્યુપેક્ષણ કરે=નિરીક્ષણ કરે.

ઉઠ્ઠું કિં નિમિત્તં ? સાધુ ઊર્ધ્વ કયા નિમિત્તે નિરીક્ષણ કરે ? તે બતાવે છે -

ઘરકો નિમિત્તં ગૃહકોઢલક કે શકુની સંજ્ઞાને વોસિરાવે=ગરોળી કે પક્ષી ઝાડ પરથી વિષ્ટા કરે, અથવા ઉંદર કે સર્પ ઉપર લટકતા હોય, એ નિમિત્તે ઊર્ધ્વ નિરીક્ષણ કરે.

તિરિઅં આવડિજ્જા વળી તિર્ય્ઠ્ઠુ સ્થાન, માર્જર કે દોડતા એવા ચેટરૂપ=કૂતરો, બિલાડો કે દોડતો એવો બાળક, ન અથડાઓ, એ નિમિત્તે તિર્યક્ નિરીક્ષણ કરે.

હિદ્દયં હોજ્જ નીચે ખીલક કે વિષમ દારુક=ભૂમિ પર ખીલી કે વિષમ લાકડું, ન હો, એ નિમિત્તે અધઃ નિરીક્ષણ કરે.

તિ ગાથાર્થઃ એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ટીકામાં કહ્યું કે “ઉત્સર્ગથી સર્વ સમુદાનનું આલોચન કરીને સાધુ પાત્રસહિત મસ્તકને પ્રમાર્જનને સર્વ દિશાઓમાં સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરે.” એનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે ગ્લાનની વેળાનો અતિક્રમ થતો હોય કે ગુરુ શ્રાન્ત હોય ત્યારે સાધુ અપવાદથી સંક્ષેપથી આલોચના કરે, અને તે વખતે ગુરુને ભિક્ષા બતાવવાની નથી, પરંતુ માંડલીમાં જ ગુરુ આગળ ભિક્ષા મુકાય છે, તેથી સાધુ જ્યારે સર્વ સમુદાનનું અપવાદથી આલોચન કરે ત્યારે પાત્ર અને મસ્તકનું પ્રમાર્જન કરતા નથી, તેમ જ સર્વ દિશાઓમાં નિરીક્ષણ કરતા નથી; પરંતુ સાધુએ ઉત્સર્ગથી આલોચના કરી હોય તે વખતે સાધુ ગુરુને ભિક્ષા બતાવે છે. તેથી ત્યારે સાધુ પાત્ર અને મસ્તકનું પ્રમાર્જન તેમ જ સર્વ દિશાઓમાં સંપૂર્ણ અવલોકન કરે છે, એ પ્રકારનું તાત્પર્ય જણાય છે. ॥૩૩૭॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે આલોચના કર્યા પછી સાધુ પાત્રસહિત શિરનું પ્રમાર્જન કરીને ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ સર્વ દિશાઓમાં સંપૂર્ણ નિરીક્ષણ કરે. એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

★ અહીં શિર અને પાત્રના પ્રમાર્જનનું પ્રયોજન પ્રથમ ન બતાવતાં ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ સર્વ દિશાઓમાં નિરીક્ષણનું પ્રયોજન પહેલાં બતાવે છે; કેમ કે તે ત્રણમાં ગુરુ દોષ છે. આ પ્રકારનું યોજન ઓઘનિર્યુક્તિભાષ્યમાં કરેલ છે, અને તે જ ગાથાઓ તે જ ક્રમથી અહીં પણ છે. તેથી તે પ્રમાણે તાત્પર્ય જાણવું.

ગાથા :

उड्डं घरकोइलाई ।दारं। तिरिअं मज्जारसाणडिभाई ।दारं।
खीलगदारुगपडणाइरक्खणट्ठा अहो पेहे ॥३३८॥दारं॥

અન્યથાર્થ :

उड्डं घरकोइलाई=ઉપર ગરોળી વગેરેને તિરિઅં મજ્जारસાણડિભાઈ=તિર્યુ બિલાડા, કૂતરા, બાળકાદિને અહો खीलगदारुगपडणाइरक्खणट्ठा=નીચે ખીલી, લાકડાથી (પાત્રના) પતનાદિના રક્ષણ માટે पेहे=પ્રેક્ષણ કરે=જુએ.

ગાથાર્થ :

ઉપર ગરોળી વગેરેને, તિર્યુ બિલાડા, કૂતરા, બાળકાદિને, નીચે ખીલી, લાકડાથી પાત્રના પતનાદિના રક્ષણ માટે જુએ.

ટીકા :

ऊर्ध्वं गृहकोकिलादि तत्पुत्रीषादिपातरक्षणार्थं, पाठान्तरं वा उड्डं पुष्पफलादी, एतदपि मण्डपकादिस्थितानां भवत्येव ततश्च तत्पातसङ्घट्टनादिरक्षार्थं, तिर्यङ्मार्जारश्चडिम्भादि तदापातपरिहरणाय, तथा कीलकदारुक-पतनरक्षार्थं अतः(?कीलकदारुकपतनादिरक्षार्थं अधः), प्रेक्षेत क्रिया सर्वत्रानुवर्तत इति गाथार्थः ॥३३८॥

નોંધ :

(૧) ટીકામાં કીલકદારુકપતનરક્ષાર્થ અતઃ છે તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે કીલકદારુકપતનાદિરક્ષાર્થ અઘઃ હોવાની સંભાવના છે.

(૨) મૂળગાથામાં રહેલ પેહે ક્રિયાપદ જોવાની ક્રિયાનો વાચક છે અને તેનું ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્, એમ ત્રણેય સાથે જોડાણ છે.

★ “પતનાદિ”માં ‘આદિ’ પદથી જીવોનું ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ :

તેના પુરીષાદિના પાતથી રક્ષણ અર્થે=ગરોળી આદિની વિષ્ટા આદિ પડવાથી રક્ષણ અર્થે, ઊર્ધ્વ ગૃહકોકિલા આદિને=ઉપર ગરોળી આદિને, જુએ, અથવા પાઠાંતરને આશ્રયીને ઊર્ધ્વ પુષ્પ-ફળાદિને જુએ. આ પણ=પુષ્પ-ફળાદિનું પતન પણ, મંડપાદિમાં રહેલ સાધુઓને થાય જ છે, અને તે કારણથી તેના=પુષ્પ-ફળાદિના, પાતથી થતા સંઘટ્ટનાદિની રક્ષા અર્થે ઉપર જુએ, એમ અન્વય છે.

તેના આપાતના પરિહરણ માટે=બિલાડા આદિના અથડાવાનો પરિહાર કરવા માટે, તિચ્છું બિલાડા, કૂતરા, બાળક આદિને જુએ. અને કીલક, દારુકથી પતનની રક્ષા અર્થે=ખીલા, લાકડાથી પાત્ર પડવા વગેરેની રક્ષા અર્થે, અધઃ=નીચે જુએ. મૂળગાથાના અંતે રહેલ પ્રેક્ષેત ક્રિયા સર્વત્ર અનુવર્તે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભિક્ષાટન કરીને આવેલા સાધુ ભિક્ષાનું આલોચન કર્યા પછી ગુરુને ઝોળી ખોલીને ગોચરીના પાત્રા બતાવતાં પૂર્વે ઉપર ગરોળી વગેરે હોય તો તેની વિષ્ટા વગેરે પાત્રમાં ન પડે તે માટે ઊર્ધ્વ નિરીક્ષણ કરે, અને જો ઉઢું ઘસકોડલાઈ એ પાઠના બદલે ‘ઉઢું પુષ્પફલાદી’ એ પાઠ ગ્રહણ કરીએ તો તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે : ઉપરથી પુષ્પ, ફળ વગેરેના પાતના રક્ષણ માટે સાધુ ઊર્ધ્વ જુએ છે, અને આ પણ મંડપ-બગીચા વગેરેમાં રહેલા સાધુઓને માટે સંભવિત બને જ છે. તેથી પુષ્પ, ફળ વગેરે પાત્રમાં ન પડે અથવા તેનો સંઘટ્ટો ન થાય એ માટે સાધુ ઉપર નિરીક્ષણ કરે.

વળી, બિલાડી, કૂતરો, નાનો બાળક વગેરે ન આવે એટલા માટે સાધુ તિર્યક્ નિરીક્ષણ કરે; કેમ કે બિલાડી વગેરે પાત્રાને પાડી નાખે તો ભિક્ષા ઢોળાઈ જવાથી જીવવિરાધના થવાનો સંભવ રહે. માટે છકાયના પાલનમાં દયાળુ સાધુએ તે પ્રકારની વિરાધનાના રક્ષણ માટે ઝોળીમાંથી પાત્રા કાઢતાં પૂર્વે અવશ્ય તિચ્છું જોવું જોઈએ.

વળી નીચે જમીન પર જોયા વગર સાધુ પાત્રા મૂકે તો નીચે ખીલી વગેરે કંઈ હોય તો પાત્રા પડી જાય, તેમ જ નીચે જીવજંતુ ફરતા હોય તો તે દબાઈ જાય, જેથી જીવવિરાધના થાય. માટે સાધુ ઝોળીમાંથી પાત્રા કાઢીને નીચે મૂકતાં પૂર્વે અધઃ નિરીક્ષણ કરે.

આ પ્રકારની યતના કરવાથી ષટ્કાયના પાલનનો પરિણામ થાય છે, અને સર્વત્ર ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવાનો વિવેક પ્રગટે છે. ॥૩૩૮॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ નિરીક્ષણ કરવાનું પ્રયોજન બતાવ્યું. હવે મસ્તક અને પાત્રનું પ્રમાર્જન કરવાનું પ્રયોજન બતાવે છે —

ગાથા :

ઓળમઓ પવડિજ્જા સિરઓ પાળા અઓ પમજ્જિજ્જા ।
એમેવ ડગહંમિ વિ મા સંકુડળે તસવિળાસો ॥૩૩૯॥

અન્યથાર્થ :

ઓળમઓ સિરઓ=નમતા એવા શિર પરથી પાળા=પ્રાણીઓ=જીવો, પવડિજ્જા=પડે=પાત્રામાં પડે, એમેવ=એ રીતે જ ડગહંમિ વિ=અવગ્રહમાં પણ=પાત્રમાં પણ, સંકુડળે=સંકોચ થયે છતે તસવિળાસો મા=ત્રસનો વિનાશ ન થાઓ. અઓ પમજ્જિજ્જા=આથી પ્રમાર્જે.

ગાથાર્થ :

નમતા એવા મસ્તક પરથી જીવો પાત્રામાં પડે, આથી મસ્તકની પ્રમાર્જના કરે. એ રીતે જ પાત્રામાં પણ સંકોચ થયે છતે ત્રસ જીવોનો વિનાશ ન થાઓ, આથી પ્રમાર્જે.

ટીકા :

અવનમતઃ પ્રપતેયુઃ શિરસઃ પ્રાણિન ઇતિ, અપ્રાણિનામપ્યુપલક્ષણમેતત્, અતઃ પ્રમાર્જયેદ્, એમેવ અવગ્રહેડપિ=પ્રતિગ્રહેડપિ, મા સંકોચે=ઉદ્ઘાટ્યમાનપાત્રબન્ધસંકોચે ત્રસવિનાશ ઇતિ તલ્લનત્રસઘાત ઇત્યતઃ પ્રમાર્જયેદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૩૯॥

ટીકાર્થ :

નમતા એવા શિરથી પ્રાણીઓ=જીવો, પડે. આ અપ્રાણીઓનું પણ=કચરો વગેરે અજીવોનું પણ, ઉપલક્ષણ છે. આથી પ્રમાર્જે=સાધુ શિરનું પ્રમાર્જન કરે. આ રીતે જ અવગ્રહમાં પણ છે=પ્રતિગ્રહમાં પણ છે, સંકોચ થયે છતે=ઉદ્ઘાટાતા એવા પાત્રબંધનો સંકોચ થયે છતે, ત્રસનો વિનાશ=તેમાં લાગેલા ત્રસનો ઘાત=પાત્રબંધમાં લાગેલા ત્રસ જીવોનો નાશ, ન થાઓ. એથી પ્રમાર્જે=સાધુ પાત્રનું પ્રમાર્જન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વળી, ગુરુને આહાર બતાવવા માટે ઝોળીમાંથી પાત્રા બહાર કાઢતાં પહેલાં સાધુ મસ્તકનું પ્રમાર્જન કરે; કેમ કે મસ્તક પર કોઈ જીવ પડેલ હોય તો ગુરુને ગોચરી બતાવવા માટે મસ્તક નમાવતી વખતે તે મસ્તક પર રહેલ જીવ પાત્રામાં પડે, જેથી જીવવિરાધના થાય.

વળી, સાધુ મસ્તકનું પ્રમાર્જન કર્યા પછી પાત્રનું પ્રમાર્જન કરે; કેમ કે આહાર બતાવવા માટે ઝોળી ખોલીને પાત્ર બહાર કાઢતી વખતે ઝોળી સંકોચાય ત્યારે ઝોળી સાથે પાત્રનું ઘર્ષણ થવાથી પાત્ર પર રહેલ જીવ મરી જવાની સંભાવના છે.

આથી ગુરુને આહાર બતાવતાં પહેલાં સાધુએ મસ્તક અને પાત્રનું પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ, જેથી જીવોની સમ્યક્ યતના થાય, અને આ પ્રકારની યતનાથી જ સાધુનો ષટ્કાયના પાલનનો પરિણામ રક્ષિત થાય છે. ॥૩૩૯॥

અવતરણિકા :

ગુરોરાહારદર્શનવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગુરુને આહારના દર્શનની વિધિને કહે છે અર્થાત્ ભિક્ષાનું આલોચન કર્યા પછી મસ્તક અને પાત્રનું પ્રમાર્જન કરીને ઊર્ધ્વાદિ દિશાઓનું સંપૂર્ણ અવલોકન કર્યા બાદ સાધુ લાવેલ આહાર ગુરુને બતાવે છે. આથી ગુરુને આહાર બતાવવાની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

કાઠં પઙ્ગિગહં કરચલંમિ અદ્ધં ચ ઓણમિત્તાણ ।
ભત્તં વા પાણં વા પઙ્ગિદંસિજ્જા ગુરુસગાસે ॥૩૪૦॥

અન્યથાર્થ :

ગુરુસગાસે=ગુરુ પાસે પઙ્ગિગહં=પ્રતિગ્રહને=પાત્રને, કરચલંમિ=કરતલમાં=હથેળીમાં, કાઠં=(ગ્રહણ) કરીને અદ્ધં ચ=અને અર્ધ ઓણમિત્તાણ=અવનમન કરીને=નમીને, ભત્તં વા પાણં વા=ભક્તને અને પાનને પઙ્ગિદંસિજ્જા=બતાવે.

ગાથાર્થ :

ગુરુ પાસે પાત્રને હથેળીમાં ગ્રહણ કરીને અને અર્ધ નમીને ભાત અને પાણી બતાવે.

ટીકા :

કૃત્વા પ્રતિગ્રહં કરતલે, અપ્રાવૃત્તોપધાતસંરક્ષણાર્થં પૃષ્ઠોઽવલોકનં કૃત્વા, અદ્ધં ચાઽવનમ્ય, તતઃ કિમિત્યાહ-ભક્તં વા પાણં વા પ્રતિદર્શયેદ્ ગુરુસકાશે=આચાર્યસમીપે इति ગાથાર્થઃ ॥ ૩૪૦॥

ટીકાર્થ :

અપ્રાવૃત્તના ઉપધાતના સંરક્ષણ અર્થે=જોળીમાંથી બહાર કાઢેલા ખુલ્લા પાત્રને કૂતરાદિથી ઉપધાત થાય તેના રક્ષણ માટે, પાછળથી અવલોકનને કરીને પ્રતિગ્રહને કરતલમાં કરીને=પાત્રને હાથમાં ગ્રહણ કરીને, અને અર્ધ નમીને, ત્યારપછી ગુરુની પાસે=આચાર્યની સમીપમાં, ભક્તને અને પાનને બતાવે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૩૪૦॥

ગાથા :

તાહે દુરાલોહઅભક્તપાણે એસળમળેસળાએ વા ।
અદુસ્સાસે અહવા અણુગ્ગહાઈં ઉ ઝાણજ્જા ॥૩૪૧॥

અન્યથાર્થ :

તાહે=ત્યારપછી=ગુરુને આહાર બતાવ્યા પછી, દુરાલોચિત ભક્ત-પાનના (નિમિત્તે) એસળમણેસળાએ વા=અથવા એષણા-અનેષણાવિષયક (અનાભોગ નિમિત્તે) અદ્રુસાસે=આઠ ઉચ્છ્વાસને અહવા=અથવા અણુગ્રહાઈં ડ ઝાએજ્જા=અનુગ્રહાદિને જ ધ્યાન કરે.

ગાથાર્થ :

ગુરુને આહાર બતાવ્યા પછી દુરાલોચિત ભક્ત-પાનના નિમિત્તે અથવા એષણા-અનેષણાવિષયક અનાભોગના નિમિત્તે આઠ શ્વાસોશ્વાસનું અથવા અનુગ્રહાદિનું જ ધ્યાન કરે.

ટીકા :

તતઃ=તદનન્તરં દુરાલોચિતભક્તપાનયોર્નિમિત્તમિતિ ગમ્યતે એષણાઽનેષણયોર્વા અનાભોગનિમિત્તમિતિ ગમ્યતે અષ્ટાવુચ્છ્વાસાનં પચ્છનમસ્કારમિત્યર્થઃ ધ્યાયેતેતિ યોગઃ, અથવાઽનુગ્રહાદ્યેવ 'જઇ મે અણુગ્રહં કુજ્જા સાહૂ' ઇત્યાદિ ધ્યાયેદ્, ઇયં ગોચરચર્યેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૪૧॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી=ગુરુને આહાર બતાવ્યા પછી, દુરાલોચિત ભક્ત-પાનના નિમિત્તે અથવા એષણા-અનેષણાવિષયક અનાભોગના નિમિત્તે આઠ ઉચ્છ્વાસને=પંચનમસ્કારને, ધ્યાન કરે. 'ધ્યાયેત' એ પ્રકારે યોગ છે=મૂળગાથાના અંતે રહેલ ઝાએજ્જા નો અદ્રુસાસે સાથે સંબંધ છે. દુરાલોચિતભક્તપાનયોઃ પછી 'નિમિત્તં' પદ અને એષણાઽનેષણયોર્વા પછી 'અનાભોગનિમિત્તં' પદ અધ્યાહાર છે.

અથવા=પંચનમસ્કારનું ધ્યાન કરે અથવા, 'જઇ મે અણુગ્રહં કુજ્જા સાહૂ' ઇત્યાદિ રૂપ અનુગ્રહાદિનું જ ધ્યાન કરે. આ=ગાથા ૨૯૭થી ૩૪૧ સુધી બતાવી એ, ગોચરચર્યા છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગોચરી લાવ્યા પછી સાધુ ગુરુ પાસે ગોચરીની આલોચના કરે, અને તે આલોચનામાં કદાચ કોઈક અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય અથવા તો ગોચરીની ગવેષણા કરતી વખતે અનાભોગથી કોઈ દોષ લાગ્યો હોય, અને તેની પોતાને ઉપસ્થિતિ ન થઈ હોય, તો તેની શુદ્ધિ માટે સાધુ ગુરુને ગોચરી બતાવ્યા પછી કાઉસ્સગ્ગ કરે છે. તેથી સાધુને આ પ્રકારની ઉપસ્થિતિ હોય કે મારે ગોચરીની આલોચના ગુરુ પાસે સમ્યક્ કરવી જોઈએ, છતાં પણ ગુરુ પાસે આલોચના કરવામાં કાંઈક ખામી રહી ગઈ હોય, અથવા તો અનાભોગથી પણ ગોચરીની ગવેષણા કરવામાં કોઈ દોષ લાગ્યો હોય તો તેની શુદ્ધિ માટે હું આ કાઉસ્સગ્ગ કરું છું. આ પ્રકારના પ્રતિસંધાનપૂર્વક કાઉસ્સગ્ગ કરવાથી ગોચરીમાં લાગેલ દોષોથી થયેલ પાપ નાશ પામે છે.

વળી પાપના ક્ષય માટે કરાતા કાઉસ્સગ્ગમાં ધ્યાન બે પ્રકારે કરાય છે : (૧) નમસ્કારના ચિંતવનથી કરાય છે, જેનાથી થયેલા શુભ ભાવોથી પાપ નાશ પામે છે; અથવા તો (૨) 'આ મહાત્માઓ મારા પર અનુગ્રહ કરીને મારી લાવેલી ગોચરી ગ્રહણ કરો,' એ પ્રકારના અનુગ્રહાદિના શુભ ચિંતવનથી કરાય છે, જેનાથી પણ લાગેલ પાપ નાશ પામે છે. ॥૩૪૧॥

ગાથા :

વિણાણ પઢ્ઢવિત્તા સજ્ઞાયં કુણઇ તો મુહુત્તાગં ।

એવં તુ યોભદોસા પરિસ્સમાઈ અ હોતિ જઢા ॥૩૪૨॥ આલોઅણ ત્તિ દારં ગયં ॥

અન્યથાથ :

તો=ત્યારપછી=પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે પ્રમાણે ધ્યાન કર્યા પછી, વિણાણ સજ્ઞાયં પઢ્ઢવિત્તા=વિનયથી સ્વાધ્યાયને પ્રસ્થાપીને મુહુત્તાગં કુણઇ=મુહૂર્ત (સ્વાધ્યાયને જ) કરે છે. એવં તુ=વળી આ રીતે (સ્વાધ્યાય કરવાથી) યોભદોસા પરિસ્સમાઈ=ક્ષોભના દોષો, પરિશ્રમાદિ જઢા હોતિ=પરિત્યક્ત થાય છે. આલોઅણ= 'આલોચના' ત્તિ=એ પ્રકારે દારં ગયં=દ્વાર ગયું=પૂર્ણ થયું.

ગાથાથ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું તે પ્રમાણે ધ્યાન કર્યા પછી, વિનયથી સ્વાધ્યાયનું પ્રસ્થાપન કરીને એક મુહૂર્ત સ્વાધ્યાય જ કરે છે. વળી આ રીતે સ્વાધ્યાય કરવાથી ક્ષોભના થયેલા દોષો પરિશ્રમાદિ પરિત્યક્ત થાય છે.

ટીકા :

ઉક્તધ્યાનાનન્તરં વિનયેન-વન્દનાદિના પ્રસ્થાપ્ય સ્વાધ્યાયં કરોતિ તતો મુહૂર્ત સ્વાધ્યાયમેવ, કરોતીતિ વર્તમાનનિર્દેશસ્તુલાદળમધ્યગ્રહણન્યાયતઃ ત્રિકાલગોચરસૂત્રસંગ્રહાર્થઃ, સ્વાધ્યાયકરણે ગુણમાહ - એવં તુ સ્વાધ્યાયકરણેન ક્ષોભદોષાઃ=વાતાદિધાતુક્ષોભાપરાધાઃ પરિશ્રમાદયઃ-સ્વાઙ્ગિકા ભવન્તિ જઢા=પરિત્યક્તા इति ગાથાર્થઃ ॥૩૪૨॥

ટીકાથ :

ત્યારપછી=ઉક્ત ધ્યાનની અનંતર=પૂર્વગાથામાં કહેવાયેલ ધ્યાન કર્યા પછી, વંદનાદિ વિનયથી સ્વાધ્યાયને પ્રસ્થાપીને મુહૂર્ત સ્વાધ્યાયને જ કરે છે, 'કરોતિ' એ પ્રકારે વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ તુલાના દંડના મધ્ય ગ્રહણના ન્યાયથી ત્રણ કાળના વિષયવાળા સૂત્રના સંગ્રહના અર્થવાળો છે.

સ્વાધ્યાયના કરણમાં ગુણને કહે છે=ભિક્ષાટન કરીને આવ્ય પછી એક મુહૂર્ત સ્વાધ્યાય કરવામાં સાધુને પ્રાપ્ત થતો લાભ બતાવે છે -

વળી આ રીતે સ્વાધ્યાય કરવાથી ક્ષોભના દોષો=વાત વગેરેના અને ધાતુઓના ક્ષોભના અપરાધો, અને સ્વાંગિક=પોતાના શરીરના અંગ સંબંધી, પરિશ્રમાદિ ત્યજાયેલા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે ગોચરીની આલોચના કર્યા પછી આઠ શ્વાસોશ્વાસ પ્રમાણ ધ્યાન કરીને ગોચરી લાવનાર સાધુ વંદનાદિ વિનયપૂર્વક સ્વાધ્યાયનું પ્રસ્થાપન કરીને એક મુહૂર્ત સુધી સ્વાધ્યાયને જ કરે છે. 'કરોતિ' એ પ્રકારનો વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ તુલાદંડના મધ્ય ગ્રહણના ન્યાયથી આ સૂત્ર ત્રિકાલગોચર છે એમ બતાવવા માટે છે અર્થાત્ જેમ ત્રાજવાના દંડનો મધ્યભાગ ગ્રહણ કરવાથી આખી તુલા ગ્રહણ થાય છે, તેમ ભૂત અને ભવિષ્યની મધ્યમાં વર્તમાન હોવાથી વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ કરવાથી ભૂતકાળ અને

ભવિષ્યકાળનું ગ્રહણ થાય છે, માટે આ સૂત્ર ત્રિકાળના વિષયવાળું છે. આનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે અનાદિ ભૂતકાળ કે અનંત ભવિષ્યકાળમાં હંમેશાં સાધુઓ ગોચરી લાવ્યા પછી આ રીતે સ્વાધ્યાય કરતા હતા, કરે છે અને કરશે.

વળી, સાધુએ ભિક્ષાટન કરેલ હોવાથી સાધુના શરીરમાં વાયુ આદિ અને ધાતુઓ ક્ષોભ પામેલા હોય છે, આથી તે સ્થિતિમાં જો આહાર વાપરવામાં આવે તો આહાર વિકૃતિને પામે છે. માટે સાધુ ભિક્ષાટન કરીને આવીને ભિક્ષાનું આલોચન કરીને સ્વાધ્યાય કરવા બેસે તો આહાર વાપરવામાં તેટલો કાળક્ષેપ થવાથી શરીરમાં થયેલા ધાતુ-વાયુ આદિના ક્ષોભો શાંત થઈ જાય છે. તેથી ભગવાને સાધુને આહાર વાપરતાં પૂર્વે સંયમને હિતકારી એવી સ્વાધ્યાયની ક્રિયા બતાવેલ છે. ॥૩૪૨॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૨૩૦માં બતાવેલ દશ મૂલદારોમાંથી 'આલોચના' નામનું પાંચમું દ્વાર ગાથા ૩૨૭થી ૩૪૨માં પુરું થયું. હવે છઠ્ઠા 'ભોજન' દ્વારનું વર્ણન ગ્રંથકાર શરૂ કરે છે -

ગાથા :

દુવિહો અ હોઝ સાહૂ મંડલિવજીવઓ અ ઇઅરો અ ।
મંડલિમુવજીવંતો અચ્છઙ્ગ જા પિંડિઆ સવ્વે ॥૩૪૩॥

અન્યથાર્થ :

સાહૂ અ દુવિહો હોઝ=અને સાધુ બે પ્રકારના હોય છે : મંડલિવજીવઓ અ ઇઅરો અ=માંડલીઉપજીવક અને ઇતર=માંડલીઅનુપજીવક. જા સવ્વે પિંડિઆ=જ્યાં સુધી સર્વ સાધુઓ પિંડિત=ભેગા થાય, (ત્યાં સુધી) મંડલિમુવજીવંતો=માંડલીને ઉપજીવતા=માંડલીઉપજીવક સાધુ, અચ્છઙ્ગ=રહે છે=રાહ જુએ છે.

ગાથાર્થ :

અને સાધુ બે પ્રકારના હોય છે : માંડલીઉપજીવક અને માંડલીઅનુપજીવક. જ્યાં સુધી બધા સાધુઓ ભેગા થાય ત્યાં સુધી માંડલીઉપજીવક સાધુ રાહ જુએ છે.

ટીકા :

દ્વિવિધશ્ચાસાવપિ સાધુઃ, કતમેન દ્વૈવિધ્યેનેત્યાહ-મળ્ડલ્યુપજીવકશ્ચેતરશ્ચ=અનુપજીવકશ્ચ, ઉપજીવકો=મળ્ડલીભોક્તા, અનુપજીવકઃ=કારણતઃ કેવલભોક્તા, તત્ર મળ્ડલિમુપજીવન્=મળ્ડલ્યુપજીવકઃ તાવત્તિશ્ચિતિ ગૃહીતસમુદાન એવ ચાવત્પિણ્ડિતાઃ સર્વે-તન્મળ્ડલિભોક્તાર ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૪૩॥

ટીકાર્થ :

અને આ પણ=ભિક્ષાટન કરીને આવેલા પણ, સાધુ બે પ્રકારના હોય છે. કયા દ્વિવિધપણાથી બે પ્રકારના હોય છે ? એથી કહે છે - માંડલીઉપજીવક અને ઇતર=અનુપજીવક=માંડલીમાં ભોજન નહીં કરનાર. ઉપજીવક એટલે માંડલીમાં ભોજન કરનાર. અનુપજીવક એટલે કારણથી કેવલ ભોક્તા=એકલા ભોજન કરનાર. તેમાં માંડલીને વિષે ઉપજીવતા એવા=માંડલીઉપજીવક સાધુ, જ્યાં સુધી તે માંડલીમાં ભોજન

કરનારા સર્વ સાધુઓ પિંડિત થાય=એકઠા થાય, ત્યાં સુધી ગ્રહણ કરાયેલ સમુદાનવાળા જ રહે છે=પોતાની પાસે રાખેલ ભિક્ષાવાળા જ રાહ જુએ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ભિક્ષાગ્રહણ માટે ગયેલા સાધુ પણ બે પ્રકારના હોય છે : (૧) માંડલીમાં ભોજન કરનારા અને (૨) કારણથી એકલા ભોજન કરનારા. અને માંડલીભોજી સાધુઓ ભિક્ષાનું આલોચન કર્યા પછી જ્યાં સુધી અન્ય માંડલીભોજી સાધુઓ ભિક્ષા વહોરીને ન આવે ત્યાં સુધી પાત્રાને પોતાની પાસે રાખીને સ્વાધ્યાય કરતા રાહ જુએ છે; કેમ કે ભિક્ષાવાળા પાત્રા પોતાની પાસે રાખવામાં ન આવે અને પહેલેથી જ માંડલીમાં મૂકવામાં આવે તો ક્યારેક કોઈનાથી પાત્રા અથડાય તો પાત્રામાં રહેલી ભિક્ષા ઢોળાવાનો પ્રસંગ આવે, તેથી સાધુ જ્યાં સુધી માંડલીમાં વાપરવા ન જાય ત્યાં સુધી, પાત્રાને પોતાની બાજુમાં રાખીને સ્વાધ્યાય કરે. પરંતુ પોતાનો સ્વાધ્યાય પૂરો થાય કે તરત ભિક્ષા વાપરવા બેસતા નથી; કેમ કે માંડલીઉપજીવી સાધુને સર્વ સાધુઓ ભેગા થાય ત્યારે જ વાપરવાનું હોય છે. ॥૩૪૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે સાધુ બે પ્રકારના હોય છે : (૧) માંડલીઉપજીવી અને (૨) માંડલીઅનુપજીવી. તેમાં જે માંડલી ઉપજીવી છે, તે જ્યાં સુધી બધા સાધુઓ ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને ન આવે ત્યાં સુધી સર્વ સાધુઓ આવવાની રાહ જુએ.

હવે માંડલીઅનુપજીવી સાધુ કઈ રીતે વાપરવા બેસે ? તે બતાવતાં કહે છે -

ગાથા :

इअरो संदिसह त्ति अ पाहुणखमणे गिलाणसेहे अ ।

अहरायणिअं सव्वे चिअत्तेण निमंतए एवं ॥३४४॥

અન્યથાર્થ :

સંદિસહ ત્તિ અ=અને 'આજ્ઞા આપો', એ પ્રમાણે (ગુરુને પૂછીને) ઇઅરો=ઈતર=માંડલીઅનુપજીવક સાધુ, સવ્વે પાહુણખમણે ગિલાણસેહે અ=સર્વ પ્રાધૂર્ણિક, ક્ષપક, અભિ ગ્લાન, શૈક્ષોને અહરાયણિઅં=યથારાત્નિક=સંયમના પર્યાય પ્રમાણે, ચિઅત્તેણ=પ્રીતિ વડે નિમંત્રણ કરે. એવં=આ પ્રમાણે (આગ્રહત્યાગ અને સમાન ધાર્મિકનું વાત્સલ્ય થાય છે.)

ગાથાર્થ :

અને “આજ્ઞા આપો” એ પ્રમાણે ગુરુને પૂછીને માંડલીઅનુપજીવક સાધુ સર્વ પ્રાધૂર્ણિક, ક્ષપક, ગ્લાન અને શૈક્ષોને સંયમના પર્યાય પ્રમાણે મનની પ્રીતિ વડે નિમંત્રણ કરે. આ પ્રમાણે આગ્રહનો ત્યાગ અને સમાન ધાર્મિકનું વાત્સલ્ય થાય છે.

ટીકા :

इअरो=मण्डल्यनुपजीवकः सन्दिशतेति च गुरुं आपृच्छ्य तद्वचनात् प्राधूर्णिकक्षपकग्लानशिष्यकांश्च

યથારત્નાધિકં=યથાજ્યેષ્ઠ્યર્થતયા સર્વાન્ ચિયત્તેણં તિ ભાવતો મનઃપ્રીત્યા નિમન્ત્રયેત્, એવમાગ્રહત્યાગઃ સમાનધાર્મિકવાત્સલ્યં ચ કૃતં ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૪૪॥

ટીકાર્થ :

અને 'આજ્ઞા આપો' એ પ્રમાણે ગુરુને પૂછીને તેના=ગુરુના, વચનથી ઈતર=માંડલીઅનુપજીવક સાધુ, સર્વ પ્રાધૂર્ણક, ક્ષપક, ગ્લાન, શિષ્યકોને=નવદીક્ષિત સાધુઓને, યથારત્નાધિક=યથાજ્યેષ્ઠ્યર્થતાથી, ભાવથી મનની પ્રીતિ વડે નિમંત્રે. આ રીતે આગ્રહનો ત્યાગ અને સમાન ધાર્મિકનું વાત્સલ્ય કરાચેલું થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

માંડલીઅનુપજીવક સાધુ ગુરુ પાસે અનુજ્ઞા માંગી ગુરુના વચનથી પોતાની લાવેલી ગોચરી વાપરવા માટે પ્રાધૂર્ણક=બહારથી આવેલા સાધુઓ, ક્ષપક=તપસ્વી સાધુઓ, ગ્લાન=બિમાર સાધુઓ, અને શૈક્ષ=નવી દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તેવા સાધુઓને નિમંત્રે, અને તે નિમંત્રણ પણ જ્યેષ્ઠ આદિના ક્રમથી કરે, અને ખાલી બતાડવા માટે જ નહિ, પરંતુ ભાવથી મનમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરીને નિમંત્રણ કરે, અર્થાત્ મારી લાવેલી ભિક્ષા આ બધા સાધુઓ ગ્રહણ કરો, એવા શુદ્ધ આશયપૂર્વક નિમંત્રણ કરે.

આ પ્રકારે નિમંત્રણ કરવાથી પોતાના લાવેલા અશન-પાન પોતે જ વાપરવા, એવા આગ્રહનો=મમત્વના પરિણામનો, ત્યાગ થાય છે, અને પોતાના સમાન ધર્મવાળા સાધુઓની ભક્તિ થાય છે. ॥૩૪૪॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે માંડલીઅનુપજીવક સાધુ પ્રાધૂર્ણક સાધુઓ વગેરેને નિમંત્રણ કરે. હવે નિમંત્રણ કર્યા પછી પ્રાધૂર્ણકાદિ કોઈ અશનાદિના અર્થી હોય તો શું કરવું ? તે બતાવતાં કહે છે —

ગાથા :

દિન્ને ગુરુહિં તેસિં સેસં ભુંજેજ્જ ગુરુઅણુણ્ણાઓ ।

ગુરુણા સંદિદ્ધો વા દાઝં સેસં તઓ ભુંજે ॥૩૪૫॥

અન્યથાર્થ :

(પ્રાધૂર્ણકાદિ અશનાદિના અર્થી હોય તો માંડલીઅનુપજીવક સાધુ ગુરુ પાસે આવીને ગુરુને નિવેદન કરે, ત્યારપછી) ગુરુહિં=ગુરુ વડે તેસિં=તેઓને=પ્રાધૂર્ણકાદિને, દિન્ને=(અશનાદિ) અપાયે છતે ગુરુઅણુણ્ણાઓ=ગુરુથી અનુજ્ઞાત સેસં=શેષને=બાકી રહેલ અશનાદિને, ભુંજેજ્જ=વાપરે, ગુરુણા વા=અથવા ગુરુ વડે સંદિદ્ધો=સંદિષ્ટ=સૂચન કરાચેલ તે સાધુ, દાઝં=(સ્વયં પ્રાધૂર્ણક વગેરેને અશનાદિ) આપીને તઓ=ત્યારપછી સેસં ભુંજે=શેષને વાપરે.

ગાથાર્થ :

પ્રાધૂર્ણકાદિ અશનાદિના અર્થી હોય તો માંડલીઅનુપજીવક સાધુ ગુરુ પાસે આવીને ગુરુને નિવેદન કરે, ત્યારપછી ગુરુ વડે પ્રાધૂર્ણકાદિને અશનાદિ અપાયે છતે ગુરુથી અનુજ્ઞાત બાકી રહેલ અશનાદિને

વાપરે, અથવા ગુરુ વડે સૂચન કરાયેલ તે સાધુ સ્વયં પ્રાધૂર્ણકાદિને અશનાદિ આપીને ત્યારપછી શેષને વાપરે.

ટીકા :

તત્ર યદિ પ્રાધૂર્ણકાદયોઽર્થિનસ્તત આગત્ય ગુરોર્નિવેદયતિ, તતશ્ચ ગુરુઃ પ્રાધૂર્ણકાદિભ્યો દદાતિ, इत्थं दत्ते गुरुभिः तेभ्यः=પ્રાધૂર્ણકાદિભ્યઃ શેષં ભુજીત ગુર્વનુજ્ઞાતઃ સન્, અથ કથञ्चिदक्षણिको गुरुः ततो गुरुणा सन्दिष्टो वा सन् दत्त्वा प्राधूर्णकदिभ्यः शेषं ततो भुज्जीत, શેષમિતિ ન તેભ્યઃ ઋદ્ધસ્તિમેવ કિંત્વપ્રધાનમપિ શેષમુચ્યતે, યથોક્તં-‘સેસાવસેસં લભઙ્ગ તવસ્સી’ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૪૫॥

ટીકાર્થ :

ત્યાં=માંડલીઅનુપજીવક સાધુ સર્વ સાધુઓને નિમંત્રણ કરે તેમાં, જો પ્રાધૂર્ણકાદિ અર્થી હોય=અશનાદિ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય, તો માંડલીઅનુપજીવક સાધુ આવીને ગુરુને નિવેદન કરે છે, અને ત્યારપછી ગુરુ પ્રાધૂર્ણકાદિને આપે છે=માંડલીઅનુપજીવક સાધુના અશનાદિ આપે છે.

આ રીતે ગુરુ વડે તેઓને=પ્રાધૂર્ણકાદિને, અશનાદિ અપાયે છે તે ગુરુથી અનુજ્ઞાત છતાં માંડલીઅનુપજીવક સાધુ શેષને=બાકી રહેલ અશનાદિને, વાપરે.

અથવા જો કોઈક રીતે ગુરુ અક્ષણિક=સમય વગરના, હોય તો ગુરુ વડે સંદિષ્ટ છતાં=આજ્ઞા અપાયેલા એવા તે માંડલીઅનુપજીવક સાધુ, પ્રાધૂર્ણકાદિને આપીને ત્યારપછી શેષ અશનાદિને વાપરે.

‘શેષ’ એટલે તેમાંથી ઉદ્ધરિત જ નહીં=પોતે જે અશનાદિ પ્રાધૂર્ણકાદિ સાધુઓને આપે છે તેમાંથી પોતાને અનુકૂળ બાકી રખાયેલ જ અશનાદિ શેષ છે એમ નહીં; પરંતુ અપ્રધાનને પણ=સામાન્ય અશનાદિને પણ, શેષ કહેવાય છે.

આવા પ્રકારનો ‘શેષ’ શબ્દનો અર્થ કરવામાં યથોક્ત થી સાક્ષીપાઠ આપે છે — “શેષ એવા અવશેષને=સામાન્ય એવા વધેલા અશનાદિને, તપસ્વી સાધુ પ્રાપ્ત કરે છે,” એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

માંડલીઅનુપજીવી સાધુ પ્રાયઃ તપસ્વી હોય છે. તેથી તેઓ તપના પારણે સ્વયં પોતાની ભિક્ષા લાવે છે અને ત્યારપછી તેઓ પ્રાધૂર્ણકાદિ સાધુઓને નિમંત્રણ કરે છે, અને તેઓમાંથી કોઈ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે ઇચ્છે તો તેઓને આપ્યા પછી જ શેષ એવી ભિક્ષા પોતે વાપરે છે.

અહીં ‘શેષ’ શબ્દનો અર્થ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે પોતે લાવેલી ભિક્ષામાંથી પોતાને અનુકૂળ હોય તેવી વસ્તુ જુદી કાઢીને અન્ય ભિક્ષા પ્રાધૂર્ણકાદિને આપીને તે જુદું કાઢેલું શેષ ભોજન પોતે વાપરે એવો શેષ શબ્દનો અર્થ નથી; પરંતુ માંડલીઅનુપજીવી એવા તે તપસ્વી પણ સાધુ, પ્રાધૂર્ણકાદિને અનુકૂળ સારી ભિક્ષા આપ્યા પછી જે સામાન્ય ભિક્ષા વધી હોય તેને વાપરે. અને દેહને પુષ્ટ કરે તેવી પ્રધાન ભિક્ષા ન હોય તેવી પણ ભિક્ષાને ‘શેષ’ કહેવાય છે. આથી કહ્યું કે તપસ્વી પોતાની લાવેલી ભિક્ષામાંથી જે સુંદર ભિક્ષા હોય તે ભક્તિથી પ્રાધૂર્ણકાદિને આપે અને શેષ એવા અવશેષ દ્રવ્યને પોતે વાપરે. આ રીતે નિમંત્રણ સામાયારીનું સમ્યક્ પાલન કરનાર સાધુ નિર્જરા પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૩૪૫॥

અવતરણિકા :

यदि तु नेच्छति कश्चित् तत्र का वार्त्तत्याह —

અવતરણિકાર્થ :

વળી જો માંડલીઅનુપજીવક સાધુ પ્રાધૂર્ણકાદિને નિમંત્રણ કરે અને કોઈ ઈચ્છે નહિ, તો ત્યાં કઈ વાર્તા ? અર્થાત્ તે નિમંત્રક સાધુને શું લાભ થાય ? એથી કહે છે —

ગાથા :

इच्छिज्ज न इच्छिज्ज व तह वि अ पयओ निमंतए साहू ।
परिणामविसुद्धीए उ निज्जरा होअगहिए वि ॥૩૪૬॥

અન્યથાર્થ :

इच्छिज्ज अ न इच्छिज्ज व=અને (કોઈ) ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે, તહ વિ=તોપણ પયઓ=પ્રયત=પ્રયત્નવાળા મુનિ, સાહૂ=સાધુઓને નિમંત્રણ=નિમંત્રણ કરે; (જે કારણથી) परिणामविसुद्धीए उ=પરિણામની વિશુદ્ધિથી જ અગહિય વિ=અગૃહીત હોતે છતે પણ=કોઈપણ વડે અશનાદિ નહીં ગ્રહણ કરાયે છતે પણ, निज्जरा=નિર્જરા હોઈ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

કોઈ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે, તોપણ પ્રયત્નવાળા મુનિ સાધુઓને નિમંત્રણ કરે; જે કારણથી પરિણામની વિશુદ્ધિથી જ, કોઈ અશનાદિ ન ગ્રહણ કરે તોપણ નિર્જરા થાય છે.

ટીકા :

इच्छेत् नेच्छेद्वा यद्यप्येवं, तथापि च प्रयतो=यत्नपरः सन् निमन्त्रयेत् साधून् निर्वाणसाधकानेव, किमित्येतदेवमित्याह - यस्मात्परिणामविशुद्ध्यैव निमन्त्रणकालभावित्या निज्जरा भवत्यगृहीतेऽपीति गाथार्थः ॥૩૪૬॥

ટીકાર્થ :

જોકે કોઈ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે એ પ્રમાણે છે, અને તોપણ પ્રયત=યત્નપર=યત્નમાં તત્પર છતા માંડલી-અનુપજીવક સાધુ, નિર્વાણના સાધક જ સાધુઓને નિમંત્રે. કયા કારણથી આ આમ છે ?=કોઈ ન ઈચ્છે તોપણ સર્વને કેમ નિમંત્રે ? એથી કહે છે — જે કારણથી નિમંત્રણકાળમાં થનારી પરિણામની વિશુદ્ધિથી જ અગૃહીત હોતે છતે પણ=અશનાદિ કોઈ સાધુ વડે નહીં ગ્રહણ કરાયે છતે પણ, નિર્જરા થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગાથા ૩૪૪માં બતાવ્યું એ રીતે માંડલીઅનુપજીવક સાધુ ભિક્ષા માટે પ્રાધૂર્ણકાદિને નિમંત્રણ કરે, અને ગાથા ૩૪૫માં બતાવ્યું એ રીતે નિમંત્રણ કર્યા પછી તેઓને ગોચરી આપીને શેષ પોતે વાપરે.

આ રીતે નિમંત્રણ કરવાથી નિર્વાણની સાધના કરનારા એવા કોઈ સાધુ ભિક્ષા ઈચ્છે તો અવશ્ય આપે, અને જો નિમંત્રણ કરવા છતાં કોઈ ભિક્ષા ન ઈચ્છે તોપણ સાધુની ઉચિત સામાયારી છે કે નિમંત્રણ કરીને જ પોતે વાપરે. આમ ભિક્ષા લાવીને નિમંત્રણ કરનાર સાધુનો આશય ભક્તિ કરવાનો હોવાથી નિમંત્રણ-કાળભાવિ પરિણામની વિશુદ્ધિથી જ નિમંત્રણ કરનારા સાધુને નિર્જરા થાય છે. ॥૩૪૬॥

અવતરણિકા :

વ્યતિરેકમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે કોઈ અશનાદિ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે તોપણ પરિણામની વિશુદ્ધિથી જ નિમંત્રણ કરનાર માંડલીઅનુપજીવક સાધુને નિર્જરા થાય છે. તે કથનના વ્યતિરેકને કહે છે —

ગાથા :

પરિણામવિસુદ્ધીય વિણા ડ ગહિય વિ નિજ્જરા થોવા ।

તમ્હા વિહિમત્તીય છંદિજ્જ તહા વિ અત્તિજ્જા ॥૩૪૭॥

અભ્યયાર્થ :

પરિણામવિસુદ્ધીય વિણા ડ=વળી પરિણામની વિશુદ્ધિ વિના (પ્રાધૂર્ણકાદિ વડે અશનાદિ) ગહિય વિ=ગ્રહણ કરાયે છતે પણ થોવા નિજ્જરા=સ્તોક નિર્જરા થાય છે=કાંઈ નિર્જરા થતી નથી. તમ્હા=તે કારણથી વિહિમત્તીય=વિધિ-ભક્તિથી છંદિજ્જ=નિમંત્રણ કરવું જોઈએ, તહા વિ=તે પ્રકારે જ=વિધિપૂર્વક જ, અત્તિજ્જા=વાપરવું જોઈએ.

નોંધ :

મૂળગાથામાં 'તહા વિ અત્તિજ્જા' છે, તેમાં 'વિ' એવકારના અર્થમાં ભાસે છે; અને 'અત્તિજ્જા'નો અર્થ ટીકામાં ખોલેલ નથી, પરંતુ અદ્ ધાતુનું વિધ્યથ્રી બ્રીજો પુરુષ એકવચનનું રૂપ હોય અને 'ગોચરી વાપરવી જોઈએ' તેવો અર્થ થતો હોય, તેમ જણાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી પરિણામની વિશુદ્ધિ વગર પ્રાધૂર્ણક આદિ અશન વગેરે ગ્રહણ કરે તોપણ કાંઈ નિર્જરા થતી નથી, તે કારણથી વિધિ-ભક્તિથી નિમંત્રણ કરવું જોઈએ, વિધિપૂર્વક જ વાપરવું જોઈએ.

ટીકા :

પરિણામવિશુદ્ધિયા વિના તુ ગૃહીતેઽપ્યશનાદૌ પ્રાધૂર્ણકાદિભિઃ નિર્જરા સ્તોકા=ન કાચિદિત્યર્થઃ, યસ્માદેવં તસ્માદ્વિધિભક્તિભ્યાં છન્દયેત્=નિમન્ત્રયેત્, તથા ચ ન લાટપણિકામાત્રં કુર્યાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૪૭॥

ટીકાર્થ :

વળી પરિણામની વિશુદ્ધિ વિના પ્રાધૂર્ણકાદિ વડે અશનાદિ ગ્રહણ કરાયે છતે પણ થોડી નિર્જરા થાય

છે=કાંઈ નિર્જરા નથી થતી; જે કારણથી આમ છે, તે કારણથી વિધિ અને ભક્તિ વડે નિમંત્રે; પરંતુ લાટપંજિકા માત્રને ન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગોચરી લાવ્યા પછી સાધુ પ્રાધૂર્ણકાદિને નિમંત્રણ કરે, અને તે નિમંત્રણ કેવલ ઔપચારિક ભાષાથી કે પોતાનું ખરાબ ન દેખાય એવા કોઈ આશયથી કરે, તો પરિણામની વિશુદ્ધિ રહે નહિ; પરંતુ “આ નિર્વાણસાધક મુનિઓની ભક્તિ કરીને હું મારા આત્માને નિર્મળ કરું,” એ પ્રકારનો ભાવ રાખીને સાધુઓને નિમંત્રણ કરે તો પરિણામની વિશુદ્ધિ થાય અને નિર્જરા થાય; અને આવા પરિણામ વિના પ્રાધૂર્ણકાદિને અશન વગેરે આપે, તોપણ નિર્જરા થતી નથી. માટે શાસ્ત્રની વિધિપૂર્વક ગુણવાન સાધુઓને નિમંત્રણ કરવું જોઈએ, પરંતુ લાટપંજિકામાત્ર કરવી જોઈએ નહિ અર્થાત્ દેખાવ માત્ર ન કરવો જોઈએ.

અહીં “દેખાવ માત્ર કરે એટલે કંઈ ન આપવું” એવો અર્થ કરવાનો નથી, પરંતુ મારું ખરાબ ન દેખાય, તેવા કોઈક આશયથી નિમંત્રણ કરે, અને કદાચ તે સાધુ ગ્રહણ પણ કરે અને આ સાધુ આપે પણ; છતાં હૈયામાં ભક્તિભાવ કે આપવાના મનોરથો નહીં હોવાથી લાટપંજિકામાત્ર થાય છે, જેના કારણે નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ॥૩૪૭॥

અવતરણિકા :

एतदेवोदाहरणतः स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ અર્થાત્ ગાથા ૩૪૬માં કહ્યું કે સાધુ નિમંત્રણ કરે, અને કોઈ અશનાદિ ભિક્ષા ગ્રહણ ન કરે, તોપણ પરિણામની વિશુદ્ધિથી જ નિમંત્રણ કરનારને નિર્જરા થાય છે; અને ગાથા ૩૪૭માં કહ્યું કે પરિણામની વિશુદ્ધિ વગર નિમંત્રણ કરે, અને પ્રાધૂર્ણકાદિ અશનાદિ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે, તોપણ તે નિમંત્રણ કરનાર સાધુને નિર્જરા થતી નથી. એ બંને કથનને જ, ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

आहरणं सिद्धिदुगं जिर्णिदपारणगऽदाणदाणेसु ।

विहिभत्तिभावऽभावा मोक्खंगं तत्थ विहिभत्ती ॥૩૪૮॥

અવ્યયાર્થ :

જિર્ણિદપારણગઽદાણદાણેસુ=જિનેન્દ્રના પારણકવિષયક અદાન-દાનમાં વિહિભત્તિભાવઽભાવા=વિધિ-ભક્તિનો ભાવ અને અભાવ હોવાથી સિદ્ધિદુગં=શ્રેષ્ઠિદ્વય આહરણં=ઉદાહરણ છે. તત્થ=ત્યાં=જિનેન્દ્રના પારણાના વિષયમાં, વિહિભત્તી=વિધિ-ભક્તિ મોક્કંગં=મોક્ષનું અંગ છે.

ગાથાર્થ :

જિનેન્દ્રના પારણાના વિષયમાં વિધિ-ભક્તિનો ભાવ હોવાને કારણે અદાનમાં, અને વિધિ-ભક્તિનો અભાવ હોવાને કારણે દાનમાં બે શ્રેષ્ઠી ઉદાહરણ છે. ત્યાં વિધિ-ભક્તિ મોક્ષનું અંગ છે.

ટીકા :

उदाहरणमत्र श्रेष्ठिद्वयं=जीर्णश्रेष्ठी अभिनवश्रेष्ठी च जिनेन्द्रपारणकादानदानयोरिति अदाने दाने च विधिभक्तिभावाभावात्, एकत्र विधिभक्त्योर्भावः अन्यत्राऽभावः, मोक्षाङ्गं तत्र विधिभक्ती, न तद्रहितं दानमपीति गायार्थः ॥३४८॥

ટીકાર્થ :

અહીં=નિમંત્રણ કરવાના વિષયમાં, જિનેન્દ્રના પારણકવિષયક અદાન-દાનમાં=અદાનમાં અને દાનમાં, વિધિ અને ભક્તિનો ભાવ અને અભાવ હોવાથી, શ્રેષ્ઠિદ્વય=જીર્ણશ્રેષ્ઠી અને અભિનવશ્રેષ્ઠી ઉદાહરણ છે. એક સ્થાને વિધિ અને ભક્તિનો ભાવ છે, અન્ય સ્થાને અભાવ છે=વિધિ અને ભક્તિનો અભાવ છે. તેમાં વિધિ અને ભક્તિ મોક્ષનું અંગ છે, તેનાથી રહિત એવું દાન પણ=વિધિ અને ભક્તિ વગરનું દાન પણ, નથી=મોક્ષનું અંગ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પરિણામની વિશુદ્ધિથી અને પરિણામની વિશુદ્ધિ વગર નિમંત્રણ સામાયારી કરવાના વિષયમાં જીર્ણશ્રેષ્ઠી અને અભિનવશ્રેષ્ઠીનું દેષાંત છે.

ભગવાનને જીર્ણશ્રેષ્ઠીએ પારણું ન કરાવ્યું અને અભિનવશ્રેષ્ઠીએ પારણું કરાવ્યું, છતાં જીર્ણશ્રેષ્ઠીને ભગવાનને પારણું કરાવવા વિષયક દાન આપવામાં વિધિ અને ભક્તિનો ભાવ હતો, તેથી ભગવાને તેમના ઘરે પારણું ન કર્યું તોપણ જીર્ણશ્રેષ્ઠીને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થઈ. તેમ કોઈ સાધુ વિધિ-ભક્તિના ભાવપૂર્વક નિમંત્રણ સામાયારી કરે અને પ્રાધૂર્ણિક આદિ આહાર ગ્રહણ ન કરે, તોપણ નિમંત્રણ કરનાર સાધુને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય.

વળી અભિનવશ્રેષ્ઠીએ ભગવાનને પારણું કરાવ્યું, તોપણ ભગવાનને પારણું કરાવવાવિષયક વિધિ અને ભક્તિનો ભાવ ન હોવાથી તેને નિર્જરારૂપ ફળ મળ્યું નહિ. તેમ કોઈ સાધુ વિધિ-ભક્તિના ભાવ વગર નિમંત્રણ કરે અને પ્રાધૂર્ણિકાદિ આહાર ગ્રહણ કરે તોપણ તે સાધુને નિર્જરા પ્રાપ્ત થાય નહિ. ॥૩૪૮॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે નિમંત્રણાથી થતી નિર્જરા અને અનિર્જરામાં જીર્ણશ્રેષ્ઠી અને અભિનવશ્રેષ્ઠીનું દેષાંત છે. એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

वेसालिवासठाणं समरे जिणपडिम सिद्धिपासणया ।

अङ्गभक्ति पारणदिणे मणोरहो अत्रहिं पविसे ॥३४९॥

जा तत्थ दाणधारा लोए कयपुत्रउ त्ति अ पसंसा ।

केवलिआगम पुच्छण को पुण्णो ? जिणसिद्धि त्ति ॥३५०॥युगलं ॥

અન્યથાર્થ :

વેસાલિવાસઠાળં=વૈશાલી નગરીમાં ભગવાન ચોમાસુ રહ્યા, સમરે જિણપડિમે=દેવકુલમાં જિનપ્રતિમા ધારણ કરી, સિદ્ધિપાસણયા=જીર્ણશ્રેષ્ઠી વડે જોવાયા, અદ્ભુત્તિ=અતિભક્તિ થઈ. પારણદિણે મળોરહો=ભગવાનના પારણાના દિવસે જીર્ણશ્રેષ્ઠીને થયેલ મનોરથ, અન્નર્હિ પવિસે=ભગવાનનો અન્ય ઘરમાં પ્રવેશ, જા તત્થ=જયારે ત્યાં=અન્યના ઘરમાં, દાણધારા=દાનની ધારા થઈ, લોણ અ=અને લોકમાં કયપુન્રત્તિ પસંસા='કૃતપુણ્ય' એ પ્રમાણે પ્રશંસા થઈ, કેવલિઆગમ=કેવલી ભગવંતનું આગમન, પુચ્છણ=લોકો વડે કરાયેલ પૃચ્છા કોણ પુણ્ણો=કોણ પુણ્યશાળી છે ? જિણસિદ્ધિ='જીર્ણશ્રેષ્ઠી,' ત્તિ=એ પ્રમાણે કેવલી વડે ઉત્તર અપાયેલ.

ગાથાર્થ :

વૈશાલી નગરીમાં ભગવાન ચોમાસુ રહ્યા, દેવકુલમાં જિનપ્રતિમા ધારણ કરી, જીર્ણશ્રેષ્ઠી વડે ભગવાન જોવાયા, અતિભક્તિ થઈ. ભગવાનના પારણાના દિવસે જીર્ણશ્રેષ્ઠીને થયેલ મનોરથ, ભગવાનનો અન્ય ઘરમાં પ્રવેશ, ત્યાં દાનધારા થઈ અને લોકમાં 'કૃતપુણ્ય' એવી પ્રશંસા થઈ, કેવલીભગવંતનું આગમન, લોકો વડે કરાયેલ પૃચ્છા, કોણ પુણ્યશાળી છે ? 'જીર્ણશ્રેષ્ઠી' એ પ્રમાણે કેવલી વડે ઉત્તર અપાયેલ.

ટીકા :

एगया भगवं महावीरे विहरमाणे वेसालाए वासावासं ठिए, तत्थ य अणुण्णविय ओग्गहं समरे त्ति देवउल्ले पडिमाए ठिए, से य पडिमाए ठिए जिण्णसेट्ठिणा दिट्ठे, तं च दट्ठण अतीव से भत्ती समुण्णणा अहो ! भगवतो सोमया णिप्पकंपय त्ति, अर्हिङ्गेण विण्णाओ चाउम्मासिगो अभिग्गहो सिट्ठिणा, अड्ढंता चत्तारि मासा, पत्तो पारणगदिवसो, दिट्ठो य भिक्खागोयरं पति चलिओ भगवं, समुण्णणो सिट्ठिस्स मणोरहो, 'अहो धण्णो अहं जदि मे भगवं गेहे आहारगहणं करेइ,' गओ तुरिओ गेहं अप्पणो, पवड्ढमाणसंवेगो य भगवओ आगमणं पलोइउं पवत्तो, भगवं पि अदीणमणो गोयरट्ठितीए अहिणवसिट्ठिगेहं पविट्ठो, तेण वि य भगवंतं पासिऊण जहिच्छए दवावियं कुम्मासादिभोयणं, पत्तविसेसओ समुब्भूयाणि दिव्वाणि, अद्धतेरस्सहिरण्णकोडीओ निवडिया वसुहारा, 'कयपुण्णो' त्ति पसंसिओ लोएहिं अहिणवसिट्ठि, जिण्णसेट्ठि वि भगवओ पारणयं सुणेऊण न पविट्ठो मे भगवं गेहं त्ति अवट्ठियपरिणामो जाओ, गओ य भगवं खित्तंतरं ।

આગઓ ય પાસાવચ્ચિજ્જો કેવલી તંમિ ચેવ દિવસે વેસાલી, મુણિઓ ય લોગેણ, નિગગઓ તસ્સ વંદણવડિયાએ, વંદિऊળં ય વસુધારાવુત્તંતવિમ્હિણ લોણ પુચ્છિઓ કેવલી, ભગવં ! ઇમીએ નગરીએ અજ્જ કો પુણ્ણો ત્તિ ?=કો મહંતપુણ્ણસંભારજ્જણેણ કયત્થો ત્તિ ? ભગવયા ભણિયં 'જિણ્ણસેટ્ઠિ'ત્તિ, લોગેણ ભણિયં-ણ ભગવઓ તેણ પારણગં કયં, ન ય તસ્સ ગેહે વસુહારા નિવડિયા, તા કહમેયમેવં ? ભગવયા ભણિયં-કયં ચેવ ભાવેણ, અવિ ય ઈંદિસો તસ્સ કુસંલપરિણામો આસિ જેણ જઇ થેવવેલાએ તિત્થગરપારણગવુત્તંતં ન સુણંતો અઓ પવટ્ઠમાણસંવેગયાએ સિદ્ધિ પાવિऊળ કેવલં પિ પાવિતો, અવિ ય પાવિતેણ સઙ્કાદાણ નિરુવહયં સોવ્ઝં પાયં, અઓ મહંતપુણ્ણસંભારજ્જણેણ સો કયત્થો ત્તિ, પારણગકારગસ્સ

તુ અહિળવસિદ્ધિસ્સ ણ તારિસો પરિણામો, અતો ણ તહા કયત્થો, વસુહારાનિવહણં ચ એગજમ્મિયં શ્વેવં
પઓયણં તિ ગાથાદ્વયાર્થઃ ॥૩૪૯/૩૫૦॥

ટીકાર્થ :

એગયા ઠિ઼ એ વિહરતા એવા ભગવાન મહાવીર એકદા વૈશાલીનગરીમાં વર્ષાવાસ=ચોમાસુ, રહ્યા.

તત્થ ઠિ઼ અને ત્યાં=વૈશાલીનગરીમાં, અવગ્રહને અનુજ્ઞાપન કરીને=અવગ્રહની અનુજ્ઞા માંગીને, સમરમાં=દેવકુલમાં, પ્રતિમા વડે રહ્યા.

સે ચ દિદ્ધે અને જીર્ણશ્રેષ્ઠી વડે પ્રતિમામાં રહેલા તે=ભગવાન, જોવાયા.

તં ચ ણિપ્પકંપય ત્તિ અને તેમને=ભગવાનને, જોઈને અહો ! ભગવાનની સૌમ્યતા ! નિષ્કંપતા ! એ પ્રમાણે તેમને=જીર્ણશ્રેષ્ઠીને, અતિશય ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ.

અહિંહોણે સિદ્ધિણા અહિંડનને કારણે=ભગવાન ભિક્ષા માટે નહીં ફરતા હોવાને કારણે, શ્રેષ્ઠી વડે ચાતુર્માસિક અભિગ્રહ જણાવ્યો.

અઙ્કંતા ભગવં ચાર માસ અતિકાંત થયા, પારણાનો દિવસ પ્રાપ્ત થયો અને ભિક્ષાગોચર તરફ ચાલેલા ભગવાન જીર્ણશ્રેષ્ઠી વડે જોવાયા.

સમુપ્પણ્ણો પવત્તો શ્રેષ્ઠીને મનોરથ ઉત્પન્ન થયો, અહો ! જો મારા ઘરમાં ભગવાન આહારનું ગ્રહણ કરે, તો હું ધન્ય થાઉં. જીર્ણશ્રેષ્ઠી જલદી પોતાના ઘરને વિષે ગયા, અને વધતા એવા સંવેગવાળા ભગવાનના આગમનને જોવા માટે પ્રવૃત્ત થયા.

ભગવં પિ ભોયણં અદીન મનવાળા ભગવાન પણ ગોચરની સ્થિતિમાં અભિનવશ્રેષ્ઠીના ઘરને વિષે પ્રવેશ્યા, અને તેના વડે=અભિનવશ્રેષ્ઠી વડે, પણ ભગવાનને જોઈને અડદાદિનું ભોજન યથેચ્છાથી અપાવાયું.

પત્તવિસેસઓ અહિળવસિદ્ધી પાત્રવિશેષ હોવાથી દિવ્યો પ્રગટયા, સાડા બાર કરોડ સોનેયાની વસુધારા પડી. “કૃતપુણ્ય છે”, એ પ્રમાણે લોકો વડે અભિનવશ્રેષ્ઠી પ્રશંસાવ્યો.

જિણ્ણસેટ્ઠી ચિ ચિત્તંતરં ભગવાનના પારણાને^૧સાંભળીને જીર્ણશ્રેષ્ઠી પણ “ભગવાન મારા ઘરને વિષે ન પ્રવેશ્યા”, એ પ્રમાણે અવસ્થિત પરિણામવાળા થયા, અને ભગવાન ક્ષેત્રાંતરને વિષે=બીજા ક્ષેત્રમાં, ગયા.

આગઓ ચ લોગેણ અને પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરંપરામાં વર્તતા એવા કેવલી તે જ દિવસે વૈશાલીને વિષે આવ્યા અને લોક વડે જણાયા.

નિગ્ગઓ સેટ્ઠિ ત્તિ તેમને વંદન નિમિત્તે નીકળ્યો=તે કેવલીને વંદન કરવા માટે લોક નીકળ્યો, અને વસુધારાના વૃત્તાંતથી વિસ્મિત લોક વડે વંદન કરીને કેવલી પુછાયા. ભગવંત! આ નગરીમાં આજે કોણ પુણ્યશાળી છે ?=કોણ મહાન પુણ્યના સંભારના=સમૂહના, અર્જન દ્વારા કૃતાર્થ છે ? ‘જીર્ણશ્રેષ્ઠી’ એ પ્રમાણે ભગવંત વડે કહેવાયું.

લોગેણ કહમેયમેવં ? લોક વડે કહેવાયું : તેના વડે=જીર્ણશ્રેષ્ઠી વડે, ભગવાનને પારણું નથી કરાયું, અને તેના=જીર્ણશ્રેષ્ઠીના, ઘરમાં વસુધારા પડી નથી, તો કેવી રીતે આ આમ છે ?=જીર્ણશ્રેષ્ઠી કેવી રીતે પુણ્યશાળી છે ?

ભગવચ્ચા પાવિંતો ભગવાન વડે કહેવાયું : ભાવથી કરાયું જ છે=જીર્ણશ્રેષ્ઠી વડે ભગવાનને ભાવથી પારણું કરાવાયું જ છે. વળી એવા પ્રકારનો તેનો=જીર્ણશ્રેષ્ઠીનો, કુશલ પરિણામ હતો, જે કારણથી જો થોડી વેળા સુધી તીર્થકરના પારણાનો વૃત્તાંત ન સાંભળ્યો હોત તો આના કારણે=વૃત્તાંત નહીં સાંભળવાને કારણે, વધતા એવા સંવેગપણા વડે સિદ્ધિને=સિદ્ધિયોગની ભૂમિકાને, પામીને કેવલજ્ઞાનને પણ પામત.

અવિ ચ કયત્થો ત્તિ અને વળી,પ્રાપ્ત એવા શ્રદ્ધાના અતિશય વડે નિરુપહત એવા સૌખ્યને પ્રાપ્ત કર્યું છે. જીર્ણશ્રેષ્ઠી મોક્ષ પામવાની તૈયારીમાં છે, તેથી 'મોક્ષ પામ્યા', એ પ્રકારનો ઔપચારિક પ્રયોગ કરેલ છે; કેમ કે આવી ઉત્તમ શ્રદ્ધાથી નજીકના કાળમાં તેઓ મોક્ષ પામવાના છે, આ જણાવવા માટે 'નિરુવહયં સોક્ષ્મં પાયં' મૂકેલ છે, અને મોક્ષનું જ સુખ નિરુપહત છે. આ કારણથી મહાન પુણ્યના સમૂહના અર્જન વડે તે=જીર્ણશ્રેષ્ઠી, કૃતાર્થ છે.

પારણ ષઔચયણં વળી પારણકને કરાવનાર અભિનવશ્રેષ્ઠીને તેવા પ્રકારનો પરિણામ ન હતો. આ કારણથી અભિનવશ્રેષ્ઠી તેવા=જેવા જીર્ણશ્રેષ્ઠી કૃતાર્થ છે તેવા, કૃતાર્થ નથી, અને વસુધારાનું પડવું એ એક જન્મ સંબંધી થોડું પ્રયોજન છે=ફળ છે.

તિ ગાથાદ્વયાર્થઃ આ પ્રમાણે બંને ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૪૯/૩૫૦॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૩૪૩ માં કહેલ કે બે પ્રકારના સાધુઓ હોય છે, માંડલીઉપજીવક અને માંડલીઅનુપજીવક. તેમાં પ્રથમ માંડલીઅનુપજીવક સાધુની ગોચરી વાપરવા બેસતા પૂર્વે કરવાની ઉચિત વિધિ ગાથા ૩૪૪-૩૪૫માં બતાવી. ત્યારબાદ માંડલીઅનુપજીવક સાધુ પ્રાઘૂર્ણકાદિ સાધુઓને નિમંત્રણા કરે, તેમાં નિમંત્રણા કરનાર સાધુને ક્યારે નિર્જરા થાય અને ક્યારે ન થાય? એ વાત ગાથા ૩૪૬-૩૪૭માં પ્રાસંગિક બતાવી, અને તેમાં જીર્ણશ્રેષ્ઠી અને અભિનવશ્રેષ્ઠીનું દેષાંત બતાવ્યું.

આ રીતે માંડલીઅનુપજીવક સાધુની ભિક્ષા વાપરવાની વિધિ બતાવીને, હવે માંડલીઉપજીવક સાધુઓ ભિક્ષા લાવ્યા પછી શું કરે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

इअरे उ निअट्ठाणे गंतूणं धम्ममंगलाईअं ।

कट्ठंति ताव सुत्तं जा अन्ने संणिअट्ठंति ॥૩૫૧॥

અન્યવાર્થ :

इअरे उ=વળી ઇતર=માંડલીઉપજીવક સાધુઓ, નિઅટ્ठाणे=નિજસ્થાનમાં=માંડલીમાં ગોચરી વાપરવા બેસવાના સ્થાનમાં, ગંતૂણં=જઈને જા અન્ને સંणिअट्ठंति=જ્યાં સુધી અન્ય સાધુઓ પાછા ફરે છે, તાવ=ત્યાં સુધી ધમ્મમંગલાઈઅં સુત્તં=ધર્મમંગલાદિ સૂત્રને કઢુંતિ=બોલે છે.

ગાથાર્થ :

વળી માંડલીઉપજીવક સાધુઓ માંડલીમાં ગોચરી વાપરવા બેસવાના સ્થાનમાં જઈને જ્યાં સુધી બીજા સાધુઓ પાછા ફરે છે ત્યાં સુધી ધર્મમંગલાદિ સૂત્ર બોલે છે.

ટીકા :

इतरे तु मण्डल्युपजीवकाः निजस्थाने उपवेशनमाश्रित्य गत्वा, किमित्याह-धर्ममङ्गलादि कर्षन्ति= પઠન્તિ તાવત્સૂત્રં યાવદન્યે સાધવઃ સન્નિવર્તન્તિ इति ગાથાર્થઃ ॥૩૫૧॥

ટીકાર્થ :

વળી માંડલીઉપજીવકો બેસવાને આશ્રયીને પોતાના સ્થાનમાં જઈને, શું ? એથી કહે છે — જ્યાં સુધી અન્ય સાધુઓ પાછા ફરે છે, ત્યાં સુધી ધર્મમંગલાદિ સૂત્રને બોલે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૩૫૧॥

અવતરણિકા :

धर्ममङ्गलादीत्युक्तं तदाह —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં માંડલીઉપજીવક સાધુઓ બીજા સાધુઓ ન આવે ત્યાં સુધી ધર્મમંગલાદિ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરે છે, એ પ્રમાણે કહેવાયું, તેને કહે છે —

ગાથા :

धम्मं कहण्ण कुज्जं संजमगाहं च निअमओ सव्वे ।
एदहमित्तं वण्णं सिद्धं जं जंमि तित्थम्मि ॥૩૫૨॥

અન્વયાર્થ :

धम्मं=ધર્મને, कहण्ण कुज्जं=કહં નુ કુજ્જાને સંજમગાહં ચ=અને સંજમગાથાને સવ્વે=સર્વ સાધુઓ નિઅમओ=નિયમથી (બોલે છે;) एदहमित्तं व=અથવા આટલું માત્ર જંમિ तित्थम्मि=જે તીર્થમાં જં અણ્ણં સિद्धं=જે અન્ય સિદ્ધ હોય, (તેને સર્વ સાધુઓ નિયમથી બોલે છે.)

ગાથાર્થ :

દશયૈકાલિક સૂત્રનું પહેલું 'ધમ્મો મંગલમુક્કિદ્ધં' નામનું અધ્યયન, બીજું 'કહં નુ કુજ્જા સામણં' નામનું અધ્યયન, અને 'સંજમે સુદ્ધિઅપ્પાણં' નામના ત્રીજા અધ્યયનની પહેલી ગાથા, આ સર્વ સાધુઓ નિયમથી બોલે છે, અથવા આટલા પ્રમાણવાળું જે ભગવાનના શાસનમાં જે બીજું સૂત્ર સિદ્ધ હોય, તે ભગવાનના શાસનમાં સર્વ સાધુઓ તે બીજું સૂત્ર નિયમથી બોલે છે.

ટીકા :

धर्ममिति धर्ममङ्गलकं, कहण्ण कुज्जमिति तदनन्तराध्ययनं, संजमगाहं चेति तृतीयाध्ययनगाथां च संजमे सुद्धिअप्पाणमित्यादिलक्षणां, नियमतः सर्वे पठन्ति, एतावन्मात्रं वा अन्यत् सूत्रं सिद्धं यद् यस्मिंस्तीर्थे-ऋषभादिसम्बन्धिनि तन्नियमतः सर्वे पठन्तीति गाथार्थः ॥૩૫૨॥

ટીકાર્થ :

ધર્મને એટલે ધર્મમંગલકર્મે, કહું નુ કુજજાને એટલે ત્યારપછીના અધ્યયનને, અને સંજમગાથાને એટલે 'સંજમે સુદ્ધિઅપ્પાણં' ઈત્યાદિના લક્ષણવાળી ત્રીજા અધ્યયનની ગાથાને, સર્વ સાધુઓ નિયમથી બોલે છે. અથવા આટલું માત્ર ઋષભાદિના સંબંધવાળા જે તીર્થમાં જે અન્ય સૂત્ર સિદ્ધ હોય તેને સર્વ સાધુઓ નિયમથી બોલે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૫૨॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે ગોચરી વાપરતાં પહેલાં સાધુઓ ધમ્મો મંગલાદિ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરે છે. હવે સ્વાધ્યાય કર્યા પછી સાધુઓ શું કરે છે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

દિંતિ તઓ અણુસદ્ધિં સંવિગ્ગા અપ્પણા ઉ જીવસ્સ ।
રાગદ્વેષાભાવં સમ્માવાયં તુ મન્નંતા ॥૩૫૩॥

અન્યથાર્થ :

તઓ=ત્યારપછી=સ્વાધ્યાય કર્યા પછી, રાગદ્વેષના અભાવવિષયક સમ્યગ્વાદને માનતા, સંવિગ્ગા=સંવિગ્ન એવા સાધુઓ અપ્પણા ઉ=આત્મા વડે જ જીવસ્સ=જીવને=પોતાને, અણુસદ્ધિં=અનુશાસ્તિ=શિખામણ, દિંતિ=આપે છે.

★ 'તુ' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

સ્વાધ્યાય કર્યા પછી રાગ-દ્વેષના અભાવવિષયક સમ્યગ્વાદને માનતા, સંવિગ્ન એવા સાધુઓ આત્મા વડે જ આત્માને અનુશાસ્તિ આપે છે.

ટીકા :

દદતિ તત્તઃ=સ્વાધ્યાયાનન્તરં અનુશાસ્તિ-સ્વોપદેશલક્ષણાં સંવિગ્ના=મોક્ષાભિલાષિણઃ સન્તઃ આત્મનૈવ જીવસ્ય=આત્મન એવ, કિમિત્યત્રાહ-રાગદ્વેષાભાવમિતિ રાગદ્વેષાભાવવિષયં સમ્યગ્વાદં મન્યમાના ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫૩॥

ટીકાર્થ :

ત્યારપછી=સ્વાધ્યાયની અનંતર=સ્વાધ્યાય કર્યા પછી, સંવિગ્ન=મોક્ષના અભિલાષવાળા છતા, સાધુઓ આત્મા વડે જ જીવને=આત્માને જ, સ્વને ઉપદેશના લક્ષણવાળી અનુશાસ્તિને આપે છે.

કયા કારણથી ? અર્થાત્ સંવિગ્ન સાધુઓ પોતે જ પોતાને અનુશાસ્તિ કયા કારણથી આપે છે ? એ પ્રકારની શંકામાં કહે છે -

રાગ-દ્વેષના અભાવના વિષયવાળા સમ્યગ્વાદને માનતા એવા તે સાધુઓ છે, એથી પોતે જ પોતાના આત્માને અનુશાસ્તિ આપે છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

માંડલીઉપજીવક સાધુ ગોચરી લાવ્યા પછી પૂર્વમાં બતાવેલ વિધિપૂર્વક ગુરુને બતાવીને, જ્યાં વાપરવા બેસવાનું છે ત્યાં બેસીને, જ્યાં સુધી અન્ય સાધુઓ ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને ન આવે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરે; અને તે સ્વાધ્યાય વર્તમાનમાં ધમ્મોમંગલાદિ સૂત્રનો પ્રચલિત છે, અને અન્ય તીર્થંકરના કાળમાં વર્તમાનના સૂત્રમાં બતાવેલ ભાવને કહેવા માટે સમર્થ એવું જે કોઈ અન્ય સૂત્ર પ્રસિદ્ધ હોય તે સૂત્રનો સ્વાધ્યાય તે તીર્થંકરના કાળના સાધુઓ કરે.

આ પ્રકારે સ્વાધ્યાય કર્યા પછી ભિક્ષા વાપરવામાં કર્મબંધ ન થાય, તેની જાગૃતિ માટે મહાત્માઓ ગોચરી વાપરતાં પૂર્વે પોતે જ પોતાના આત્માને જ અનુશાસન આપે છે; કેમ કે મહાત્માઓ જાણતા હોય છે કે ભગવાનના શાસનનો સમ્યગ્વાદ રાગ-દ્વેષના અભાવવિષયક છે, અને મિથ્યાવાદ રાગ-દ્વેષ કરવારૂપ છે; તેથી પોતાનામાં સમ્યગ્વાદની નિષ્પત્તિ કરવી હોય તો દરેક પ્રવૃત્તિ અત્યંત સાવધાનતાપૂર્વક કરવી જોઈએ, જેથી રાગ-દ્વેષની શક્તિનો મૂળથી ત્યાગ થાય.

આ રીતે રાગ-દ્વેષથી મુક્ત થવાની અભિલાષાવાળા સાધુઓ આત્માને અનુશાસન આપે છે, જે અનુશાસનનું વિશેષ સ્વરૂપ આગળની ગાથામાં બતાવાશે. ॥૩૫૩॥

અવતરણિકા :

અનુશાસ્તિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અનુશાસ્તિને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું કે સ્વાધ્યાય કર્યા પછી મોક્ષના અભિલાષી સાધુઓ પોતે જ પોતાને અનુશાસન આપે છે, તેથી તે અનુશાસનનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

ગાથા :

બાયાલીસેસણસંકડંમિ ગહણંમિ જીવ! ન હુ છલિઓ ।

ઈર્ણિહ જહ ન છલિજ્જસિ ભુંજંતો રાગદોસેર્ણિ ॥૩૫૪॥

અન્વયાર્થ :

બાયાલીસેસણસંકડંમિ ગહણંમિ=બેંતાલીસ એષણાથી સંકટ એવા ગહનમાં=એષણાના બેંતાલીશ દોષોથી વ્યાપ્ત એવી ગુફામાં, જીવ !=હે જીવ ! ન હુ છલિઓ=(તું) નથી જ છલાયો=છેતરાયો, ઈર્ણિહ=અત્યારે ભુંજંતો=ભોજન કરતો એવો જહ રાગદોસેર્ણિ=જેવી રીતે રાગ-દ્વેષ વડે ન છલિજ્જસિ=તું ન છલાય. (તેવી રીતે તારે કરવું જોઈએ, એ પ્રકારે સાધુ પોતાના જ આત્માને અનુશાસન આપે છે.)

ગાથાર્થ :

એષણાના બેંતાલીસ દોષોથી વ્યાપ્ત એવી ગુફામાં હે જીવ ! તું નથી જ છેતરાયો, હવે ભોજન કરતો એવો તું જેવી રીતે રાગ-દ્વેષ વડે ન છલાય, તેવી રીતે તારે કરવું જોઈએ. આ પ્રકારે સાધુ પોતાના જ આત્માને અનુશાસન આપે છે.

ટીકા :

દ્વિત્વાર્શિદેષણાસઙ્કટ ઇતિ આકુલે ગહને હે જીવ ! ભિક્ષાટનં કુર્વન્ નાઽસિ છલિતઃ=ન વ્યંસિતોઽસિ, તદિદાનીં ચથા ન છલ્યસે ભુજ્ઞાનો રાગદ્વેષાભ્યાં તથાઽનુષ્ટેયમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫૪॥

ટીકાર્થ :

બેતાલીસ એષણાના દોષોથી સંકટ=આકુલ=વ્યાપ્ત, એવા ગહનમાં=ગુફામાં, ભિક્ષાટનને કરતો એવો હે જીવ ! તું છલાયો નથી=છેતરાયો નથી, તેથી હવે ભોજન કરતો એવો તું રાગ અને દ્વેષ વડે જે રીતે ન છલાય તે રીતે તારે કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુ અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક ભિક્ષાના દોષોના પરિહાર માટે યત્ન કરતા હોય, તે સાધુની ક્યારેક ભિક્ષા લાવવામાં સ્ખલના થઈ હોય તોપણ તે સ્ખલનાની સમ્યગ્ આલોચના કરવાથી શુદ્ધિ થઈ જાય છે.

આ રીતે સ્ખલનાની શુદ્ધિ કરીને સ્વાધ્યાય કર્યા પછી વાપરવા બેસે ત્યારે સાધુ વિચારે કે આ ૪૨ એષણાના દોષોથી આકુલ એવી ભિક્ષારૂપી ગહન ગુફા છે, જેમાં ગયેલા સાધુઓ ખ્યાલ ન રાખે તો મોક્ષમાર્ગમાં જવાને બદલે તે ગુફામાં અટવાઈ જાય; પરંતુ હું એવી પણ ગુફામાં અટવાયા વગર આરામથી બહાર નીકળવારૂપ નિર્દોષ ભિક્ષા લાવ્યો છું, અને કદાચ કોઈ સ્ખલના થઈ હોય તો તેની પણ શુદ્ધિ કરી લીધી છે. આથી હવે મને મોક્ષમાર્ગમાં લઈ જનાર પરિણામ કરવામાં કોઈ વ્યાધાતક નથી; પરંતુ જો ગોચરી વાપરતાં રાગ-દ્વેષથી છલાઈશ, તો મારી પરિણામવૃદ્ધિરૂપ પ્રવૃત્તિ વ્યાધાત પામશે. માટે હું તે રાગ-દ્વેષના પરિણામોથી છલાઉં નહિ, એ પ્રકારના સમ્યગ્ પ્રશિદ્ધાનપૂર્વક આત્માને અનુશાસન આપીને ગોચરી વાપરવા માટે સાધુ તે રીતે યત્ન કરે, જેથી ગોચરી વાપરવાની ક્રિયા સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને. ॥૩૫૪॥

અવતરણિકા :

આત્માને અનુશાસન આપ્યા પછી સાધુ કઈ રીતે ભોજન કરે ? તે બતાવે છે -

ગાથા :

રાગદ્વેસવિરહિઆ વળલેવાઇઝવમાઇ ભુંજંતિ ।

કઙ્કિત્તુ નમોક્કારં વિહીએ ગુરુણા અણુત્રાયા ॥૩૫૫॥

અન્વયાર્થ :

નમોક્કારં કઙ્કિત્તુ=નમસ્કારને=નવકારને, બોલીને ગુરુણા અણુત્રાયા=ગુરુ વડે અનુજાત, રાગદ્વેસ-વિરહિઆ=રાગ-દ્વેષથી વિરહિત એવા સાધુઓ વળલેવાઇઝવમાઇ=વ્રણલેપાદિની ઉપમાથી વિહીએ=વિધિપૂર્વક ભુંજંતિ=વાપરે છે.

ગાથાર્થ :

નવકારને બોલીને ગુરુ વડે અનુજાત, રાગ-દ્વેષથી રહિત એવા સાધુઓ વ્રણલેપાદિની ઉપમાથી વિધિપૂર્વક વાપરે છે.

ટીકા :

તતશ્ચ રાગદ્વેષવિરહિતાઃ સન્તઃ વ્રણલેપાદ્યુપમયા-વ્રણલેપાક્ષોપાઙ્ગવદિત્યાદિલક્ષણયા ભુજ્ઞતે, કહેતુ ણમોક્ષારમિતિ પઠિત્વા નમસ્કારં વિધિના-વક્ષ્યમાણલક્ષણેન ભુજ્ઞતે 'સન્દિશત પારય્યામ' इत्यभिधाय गुरुणाऽनुज्ञाताः सन्त इति गाथार्थः ॥૩૫૫॥

★ “વ્રણલેપાક્ષોપાઙ્ગવદિત્યાદિલક્ષણયા”માં ‘इत्यादि’ પદથી પુત્રમાંસભક્ષણના દૃષ્ટાંતનું ગ્રહણ છે, તેથી સાધુ પુત્રના માંસના ભક્ષણની જેમ નિર્લેપભાવથી ભોજન કરે, તેમ અર્થ પ્રાપ્ત થાય.

ટીકાર્થ :

અને ત્યારપછી=પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે આત્માને અનુશાસન આપ્યા પછી, રાગ-દ્વેષથી વિરહિત છતા સાધુઓ ‘વ્રણમાં લેપ, અક્ષના ઉપાંગની જેમ’ ઈત્યાદિ લક્ષણવાળી વ્રણલેપાદિની ઉપમાથી વાપરે છે.

વળી કઈ રીતે વાપરે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે –

‘આદેશ આપો, અમે પારીએ’ એ પ્રમાણે કહીને ગુરુ વડે અનુજ્ઞા અપાયેલા છતા સાધુઓ નવકારને બોલીને કહેવાનાર લક્ષણવાળી વિધિથી વાપરે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મુનિ રાગ-દ્વેષથી સર્વથા રહિત નહીં હોવા છતાં ઉપયોગથી સાવધાન થઈને ગોચરી વાપરે છે, તેથી વાપરવાની ક્રિયામાં રાગ-દ્વેષ કરતા નથી, પરંતુ રાગ-દ્વેષનો ઉચ્છેદ થાય તેવો યત્ન કરે છે. માટે જ તેઓનું ‘રાગ-દ્વેષથી વિરહિત’ એમ વિશેષણ આપ્યું છે. વળી વાપરતાં પહેલાં ઉચિત વિધિરૂપે નવકારનું સ્મરણ કરીને ગુરુની અનુજ્ઞા મેળવ્યા પછી મુનિ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ વ્રણલેપ અને અક્ષોપાંગની ઉપમાથી વાપરે છે.

સાધુ ‘વ્રણલેપ’ની ઉપમાથી આહાર કરે અર્થાત્ જેમ શરીરમાં વ્રણ = ચાંદા, પડેલા હોય, તો તે ચાંદાના ઘા રુઝવવા માટે ઉપયોગી હોય તેટલો જ લેપ કરાય, તેમ સાધુ સંયમની સાધના માટે ઉપયોગી હોય તેટલું જ ભોજન કરે, જેથી ભોજનગ્રહણ પણ સંયમવૃદ્ધિનું કારણ બને.

અથવા સાધુ ‘અક્ષોપાંગ’ની ઉપમાથી ભોજન કરે અર્થાત્ ગાડાંના પૈડાના જોડાણને=ધરીને, ‘અક્ષ’ કહેવાય, અને તૈલીપદાર્થના લેપને ‘ઉપાંગ’ કહેવાય. વળી અક્ષ ઉપર તૈલી પદાર્થોનો તેટલો જ લેપ કરાય કે જેથી ગાડું સહજ રીતે ભાર વહન કરીને ચાલી શકે, પરંતુ અક્ષમાં તૈલી પદાર્થોનો ઘણો લેપ લગાડાય નહિ; કેમ કે પૈડામાં તૈલીપદાર્થ વધારે લગાવવાથી નિષ્ફળ જાય છે. તેવી રીતે સાધુ પણ સમ્યગ્ અનુજ્ઞાન સુદૃઢ કરી શકાય તેટલું જ ભોજન ગ્રહણ કરે, પરંતુ વધારે ભોજન ગ્રહણ કરે નહિ. ॥૩૫૫॥

અવતરણિકા :

વિધિમાહ –

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુઓ વ્રણલેપાદિની ઉપમાથી વિધિપૂર્વક વાપરે છે. તેથી હવે ગોચરી વાપરવાની વિધિને કહે છે –

ગાથા :

નિદ્ધમહુરાડ પુલ્લિ પિત્તાઈપસમણદ્વયા ભુંજે ।
બુદ્ધિબલવદ્ધણદ્વા દુક્કં ખુ વિગ્ગિચિતં નિદ્ધં ॥૩૫૬॥

અન્યથાર્થ :

પિત્તાઈપસમણદ્વયા બુદ્ધિબલવદ્ધણદ્વા=પિત્તાદિના પ્રશમન અર્થે (અને) બુદ્ધિ-બળના વર્ધન અર્થે (સાધુ) પુલ્લિ=પૂર્વે=ભોજનની શરૂઆતમાં, નિદ્ધમહુરાડ=સ્નિગ્ધ-મધુરને ભુંજે=વાપરે, નિદ્ધં ખુ વિગ્ગિચિતં દુક્કં=ખરેખર સ્નિગ્ધને ત્યજવું દુઃખરૂપ છે. (માટે પણ સાધુ સ્નિગ્ધ-મધુર દ્રવ્યને પહેલાં વાપરે.)

ગાથાર્થ :

પિત્તાદિના પ્રશમન અર્થે અને બુદ્ધિ-બળના વર્ધન અર્થે સાધુ ભોજનની શરૂઆતમાં સ્નિગ્ધ-મધુરને વાપરે. ખરેખર સ્નિગ્ધને ત્યજવું દુઃખરૂપ છે, માટે પણ સાધુ સ્નિગ્ધ-મધુર દ્રવ્યને પહેલાં વાપરે.

ટીકા :

સ્નિગ્ધમધુરે-નિસ્યન્દનપાયસાદિરૂપે પૂર્વમ્=આદૌ પિત્તાદિપ્રશમનાર્થં ભુજીત, આદિશબ્દાત્ વાતાદિપરિગ્રહઃ, તદનુ અમ્લદ્રવ્યાદીનિ, પ્રયોજનાન્તરમાહ-બુદ્ધિબલવદ્ધનાર્થ, ન હિ બુદ્ધિબલરહિતઃ પરલોકસાધનં કર્તુમલમિતિ, તથા દુઃખં ચ પરિત્યક્તું સ્થળિડલેડપિ, સત્ત્વવ્યાપત્તિસમ્ભવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫૬॥

ટીકાર્થ :

પિત્તાદિને શમાવવા માટે પૂર્વે=આદિમાં=ભોજનના પ્રારંભમાં, નિસ્યંદન-પાયસાદિરૂપ સ્નિગ્ધ અને મધુર દ્રવ્યને વાપરે, ત્યારપછી ખાટાં દ્રવ્ય વગેરેને વાપરે. “પિત્તાદિ”માં ‘આદિ’ શબ્દથી વાતાદિનો પરિગ્રહ છે.

પ્રયોજનાંતરને=સ્નિગ્ધ અને મધુર દ્રવ્યને પહેલાં વાપરવામાં બીજા પ્રયોજનને, કહે છે —

બુદ્ધિ અને બળને વધારવા માટે, સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યને પૂર્વે વાપરે, એમ અન્વય છે.

બુદ્ધિ અને બળ વધારવાનું શું પ્રયોજન છે ? એમાં યુક્તિ આપે છે —

જે કારણથી બુદ્ધિ અને બળથી રહિત જીવ પરલોકના સાધનને કરવા માટે= પરલોકની સાધના કરવા માટે, સમર્થ થતો નથી, અને તે રીતે સ્થંડિલમાં પણ=શુદ્ધ ભૂમિમાં પણ, સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યોનો પરિત્યાગ કરવા માટે દુઃખ છે=મુશ્કેલ છે; કેમ કે સત્ત્વની વ્યાપત્તિનો સંભવ છે=સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યો પરઠવવાથી જીવોનો નાશ થવાનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે સાધુને સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્ય વાપરવાનો નિષેધ છે, છતાં કોઈ સાધુને સંયમની વૃદ્ધિ માટે સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યો વગર ચાલે તેમ ન હોય તો કારણે સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવાની પણ ભગવાનની અનુજ્ઞા છે.

અથવા ક્વચિત્ અન્ય નિર્દોષ ભિક્ષા મળી ન હોય પરંતુ સ્નિગ્ધાદિ ભિક્ષા જ નિર્દોષ મળી હોય ત્યારે પણ સંયમની વૃદ્ધિ માટે સાધુ સ્નિગ્ધાદિ આહાર ગ્રહણ કરે. તેથી આવા કોઈક કારણે સાધુ સ્નિગ્ધાદિ આહાર

લાવ્યા હોય ત્યારે ગોચરી વાપરવામાં પ્રથમ સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યો વાપરવાની વિધિ છે; કેમ કે સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યો પ્રથમ વાપરવાથી પિત્ત-વાયુ વગેરેનું શમન થાય છે. આથી સાધુએ પ્રથમ સ્નિગ્ધ-મધુર દ્રવ્ય વાપર્યા પછી અમ્લદ્રવ્યાદિ વાપરવાં જોઈએ.

વળી ગોચરીના પ્રારંભમાં સ્નિગ્ધ-મધુર આહાર વાપરવાનું બીજું પ્રયોજન એ છે કે બુદ્ધિ અને બળ વધારવા માટે સાધુ ગોચરીમાં પ્રથમ સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્ય વાપરે.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે બુદ્ધિ અને બળ વધારવાનું પ્રયોજન શું ? તેથી કહે છે —

બુદ્ધિ અને બળરહિત જીવ પરલોકની સાધના કરવા માટે સમર્થ થતો નથી અર્થાત્ બુદ્ધિ હોય તો સાધુ શાસ્ત્રોના સૂક્ષ્મ પદાર્થોનું જ્ઞાન સારી રીતે કરી શકે, અને શરીરબળ વધે તો વૈયાવચ્ચાદિ કૃત્યો સારી રીતે કરી શકે, જેથી પરલોકની સાધના થઈ શકે.

વળી ગોચરીમાં સ્નિગ્ધાદિ આહાર પહેલાં વાપરવાનું ત્રીજું પ્રયોજન એ છે કે કોઈ કારણથી શરીરની તેવી પરિસ્થિતિ થાય કે પોતે લાવેલો આહાર પણ વાપરવાની પોતાનામાં શક્તિ ન હોય, ત્યારે જો ઋક્ષાદિ આહાર પહેલાં વાપર્યો હોય અને પછી સ્નિગ્ધાદિ આહાર સાધુ વાપરતા હોય, તો પાછળથી બાકી રહેલો સ્નિગ્ધાદિ આહાર પરઠવવાનો પ્રસંગ આવે, જે આહાર નિર્દોષ ભૂમિમાં પણ પરઠવવો મુશ્કેલ થાય; કેમ કે સ્નિગ્ધાદિ આહારમાં કીડી વગેરે જલદી આકર્ષાઈને આવે છે, જેથી તેની હિંસા થવાની સંભાવના રહે. આથી તે હિંસાના પરિહાર માટે પણ સાધુ પ્રથમ સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યોનો આહાર કરે. ॥૩૫૬॥

અવતરણિકા :

અત્રૈવ વિધિવિશેષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ગોચરી વાપરવાના વિષયમાં વિધિ બતાવી. એમાં જ વિશેષ વિધિને કહે છે —

ગાથા :

અહ હોજ્જ નિદ્ધમહુરાઈં અપ્પપરિકમ્મસપ્પરિકમ્મેહિં ।
ભોત્તૂળ નિદ્ધમહુરે ફુસિઅ કરે મુંચઽહાકડણ ॥૩૫૭॥

અન્વયાર્થ :

અહ=જો નિદ્ધમહુરાઈં=સ્નિગ્ધ-મધુર અપ્પપરિકમ્મસપ્પરિકમ્મેહિં=અલ્પપરિકર્મ-સપરિકર્મવાળા પાત્રમાં હોજ્જ=હોય, (તોપણ) નિદ્ધમહુરે=સ્નિગ્ધ-મધુરને ભોત્તૂળ=વાપરીને કરે ફુસિઅ=હાથને લૂંછીને અહાકડણ=યથાકૃત એવા પાત્રોને (માંડલીમાં ફેરવવા માટે) મુંચ=મૂકે.

ગાથાર્થ :

જો સ્નિગ્ધ-મધુર અલ્પપરિકર્મ-સપરિકર્મવાળા પાત્રમાં હોય, તોપણ સ્નિગ્ધ-મધુરને વાપરીને હાથને લૂંછીને યથાકૃત એવાં પાત્રોને માંડલીમાં ફેરવવા માટે મૂકે.

ટીકા :

અથ ભવેતાં સ્નિગ્ધમધુરે-ઉક્તસ્વરૂપે અલ્પપરિકર્મ્મસપરિકર્મ્મયોઃ પાત્રયોઃ તથાઽપ્યયં ન્યાયઃ, ભુક્ત્વા સ્નિગ્ધમધુરે પૂર્વમેવ તદનુ સ્પૃષ્ટ્વા=કરાન્નિર્લેપાન્ કૃત્વા મુંચઽહાગડાં તિ પ્રવર્તયેદ્ ભોજનક્રિયાં પ્રતિ યથાકૃતાનિ, સંયમગૌરવચ્છાપનાર્થમેતદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫૭॥

ટીકાર્થ :

જો કહેવાયેલ સ્વરૂપવાળા=નિસ્ચંદન-પાયસાદિરૂપ, સ્નિગ્ધ અને મધુર, અલ્પપરિકર્મ્મ અને સપરિકર્મ્મવાળા પાત્રમાં હોય, તોપણ આ ન્યાય છે=સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્ય પ્રથમ વાપરવાની વિધિ છે. પૂર્વે જ સ્નિગ્ધ અને મધુરને વાપરીને ત્યારપછી હાથને લૂંછીને=નિર્લેપ કરીને, યથાકૃતોને મૂકે=યથાકૃત પાત્રોને ભોજનની ક્રિયા પ્રતિ પ્રવર્તાવે.

આ=અલ્પપરિકર્મ્મવાળા-સપરિકર્મ્મવાળા પાત્રમાંથી સ્નિગ્ધાદિ દ્રવ્યને વાપરીને હાથ લૂંછીને યથાકૃત પાત્રોને પ્રવર્તાવવા એ, સંયમના ગૌરવના ખ્યાપનના અર્થે છે=સંયમનું ગૌરવ જણાવવા માટે છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સામાન્ય રીતે સાધુ યથાકૃત પાત્રામાં રહેલા ભોજનને પ્રથમ વાપરે છે; કેમ કે યથાકૃત પાત્રામાં નિર્દોષતા વિશેષ હોય છે. તેથી સંયમ પ્રત્યેનો ગૌરવભાવ જળવાય તે માટે સાધુઓને માંડલીમાં પ્રથમ યથાકૃત પાત્રામાંથી ગોચરી આપવામાં આવે છે.

આમ છતાં, અલ્પપરિકર્મ્મ કે બહુપરિકર્મ્મવાળા પાત્રામાં સ્નિગ્ધ-મધુર આહાર આવેલ હોય તો પિત્તાદિના શમન આદિ માટે સાધુને પ્રથમ તે સ્નિગ્ધાદિ આહાર વાપરવો ઉચિત છે. તેથી માંડલીમાં યથાકૃત પાત્રાને બદલે અલ્પપરિકર્મ્મ અને બહુપરિકર્મ્મવાળા પાત્રામાંથી પ્રથમ સર્વ સાધુઓને સ્નિગ્ધ-મધુર ભોજન અપાય છે, અને તે ભોજન વાપર્યા પછી હાથ ચોખ્ખા કરીને યથાકૃત પાત્રા માંડલીમાં ફેરવવા માટે મુકાય છે; અને યથાકૃત પાત્રાનું સર્વ ભોજન બધા સાધુઓ વાપરી લે, ત્યારપછી અલ્પપરિકર્મ્મ અને બહુપરિકર્મ્મવાળા પાત્રામાં રહેલું અન્ય ભોજન સાધુઓને અપાય છે.

આમ, અલ્પપરિકર્મ્મ અને બહુપરિકર્મ્મવાળા પાત્રામાંથી સ્નિગ્ધ-મધુર ભોજન સર્વ સાધુઓને આપ્યા પછી સાધુ હાથને નિર્લેપ કરે છે અને પછી યથાકૃત પાત્રાને ગોચરી આપવા માટે માંડલીમાં ફેરવે છે. આ પ્રવૃત્તિ સંયમના ગૌરવના ખ્યાપન માટે છે; કેમ કે યથાકૃત પાત્રા સંયમમાં વિશેષ ઉપકારક છે. તેથી યથાકૃત પાત્રાને હાથમાં પકડતાં પહેલાં અલ્પ-બહુપરિકર્મ્મવાળા પાત્રામાં રહેલા આહારથી ખરડાયેલા હાથને લૂંછવાના છે. આમ કરવાથી યથાકૃત પાત્રા પ્રત્યે સાધુને વિશેષ બહુમાન અભિવ્યક્ત થાય છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે માંડલીઉપજીવક સાધુઓમાંથી કેટલાક સાધુઓ પાસે યથાકૃત પાત્રા હોય, કેટલાક પાસે અલ્પપરિકર્મ્મવાળા પાત્રા હોય, કેટલાક પાસે બહુપરિકર્મ્મવાળા પાત્રા હોય, અને તે સર્વ સાધુઓ પોતપોતાની ભિક્ષા માંડલીમાં લાવીને મૂકે, અને તેમાં રહેલ ભોજન ગુરુના આદેશ પ્રમાણે માંડલીમાં વહેંચાય, તેમાં સામાન્યથી નિયમ પ્રમાણે માંડલીમાં સાધુઓને યથાકૃત પાત્રામાં રહેલ ભોજન પ્રથમ અપાય.

આમ છતાં, ક્યારેક અલ્પપરિકર્મવાળા અને બહુપરિકર્મવાળા પાત્રામાં જ સ્નિગ્ધ- મધુર ભિક્ષા આવી હોય અને યથાકૃત પાત્રામાં ન આવી હોય ત્યારે, પિતાદિના શમન માટે અને સાધુઓના બુદ્ધિ-બળના વર્ધન માટે માંડલીમાં અલ્પપરિકર્મ અને બહુપરિકર્મવાળા પાત્રામાંથી પણ સ્નિગ્ધ-મધુર આહાર પ્રથમ આપવામાં આવે છે. ॥૩૫૭॥

અવતરણિકા :

ભોજનગ્રહણવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વની બે ગાથામાં કહ્યું કે સાધુ પ્રથમ સ્નિગ્ધાદિ આહાર વાપરે. હવે સાધુ કેટલા પ્રમાણવાળા કોળિયાથી આહાર વાપરે ? તે બતાવવા અર્થે ભોજનગ્રહણની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

કુક્કુડિઅંડગમિત્તં અહવાં ચુઙ્ગલંબણાસિસ્સ ।
લંબણમિત્તં ગેણહરૂં અવિગિઅવચણો ડ રાયણિઓ ॥૩૫૮॥

અન્યથાર્થ :

કુક્કુડિઅંડગમિત્તં અહવાં ચુઙ્ગલંબણાસિસ્સ લંબણમિત્તં=કુકડીના અંડકની માત્રાવાળા અથવા ક્ષુલ્લકના લંબનથી ખાનારાના લંબનની માત્રાવાળા કવલને=કુકડીના ઈંડાના પ્રમાણવાળા અથવા બાળકના કોળિયા જેવડા પ્રમાણવાળા કોળિયાથી ખાવાના સ્વભાવવાળા પુરુષના કોળિયાના પ્રમાણવાળા કોળિયાને, (સાધુ) ગેણહરૂં=ગ્રહણ કરે છે, (આટલા પ્રમાણવાળા કવલ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન બતાવે છે —) રાયણિઓ=રત્નાધિક=રત્નાધિક સાધુ, અવિગિઅવચણો ડ=અવિકૃતવદનવાળા જ હોય છે.

ગાથાર્થ :

કુકડીનાં ઈંડાંના પ્રમાણવાળા અથવા બાળકના કોળિયા જેવડા પ્રમાણવાળા કોળિયાથી ખાવાના સ્વભાવવાળા પુરુષના કોળિયાના પ્રમાણવાળા કોળિયાને સાધુ ગ્રહણ કરે છે; આટલા પ્રમાણવાળા કવલ ગ્રહણ કરવાનું પ્રયોજન બતાવે છે — રત્નાધિક સાધુ અવિકૃત વદનવાળા જ હોય છે.

ટીકા :

इह ग्रहणकाले कुक्कुट्यण्डकमात्रं कवलमिति गम्यते अथवा क्षुल्लकलम्बनाशिनः पुंसः लम्बनमात्रं=કવલમાત્રં ગૃહ્ણતિ, અવિકૃતવદન એવ=સ્વભાવસ્થમુખો રત્નાધિકો=જ્યેષ્ઠાયોઽન્યભક્ત્યર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫૮॥

ટીકાર્થ :

અહીં=ભોજનના વિષયમાં, ગ્રહણકાળમાં કુકડીના ઈંડાની માત્રાવાળા કવલને અથવા બાળકના લંબનથી=કોળિયાથી, ખાનારા પુરુષના લંબનની માત્રાવાળા=કવલની માત્રાવાળા, કવલને સાધુ ગ્રહણ કરે છે.

તેમાં પ્રયોજન બતાવે છે —

અન્યની ભક્તિ અર્થે રત્નાધિક=જયેષ્ઠ આર્ય, અવિકૃતવદનવાળા જ=સ્વભાવસ્થ મુખવાળા જ, હોય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ ગોચરી વાપરતી વખતે કુકડીના ઈંડા જેવડા પ્રમાણવાળા કોળિયા ગ્રહણ કરે, અથવા તો નાના બાળકના કોળિયા જેવડા પ્રમાણવાળા કોળિયાથી ખાવાના સ્વભાવવાળા પુરુષના કોળિયા જેટલા પ્રમાણવાળા કોળિયાથી આહાર વાપરે છે; કેમ કે રત્નાધિક સાધુ અવિકૃતવદનવાળા હોય છે, અર્થાત્ મોઢામાં આહારનો કોળિયો હોય ત્યારે પણ સ્વાભાવિક મુખવાળા જ હોય છે. તેથી વધારે ખાવાના પરિણામરૂપ ભાવદોષને કારણે મુખ વિકૃત થાય તેટલા મોટા કોળિયાથી આહાર ગ્રહણ કરતા નથી.

આશય એ છે કે સાધુને ચોક્કસ કવલની સંખ્યા પ્રમાણ આહાર વાપરવાનો હોય છે, તેથી જો અધિક આહાર વાપરવાનો પરિણામ હોય તો સાધુ મોટા કોળિયા ગ્રહણ કરીને કવલની સંખ્યાનો નિર્વાહ કરે. પરંતુ સાધુ રાત્નિક હોય છે, તેથી મોટા કોળિયા ગ્રહણ કરવારૂપ અધિક આહાર વાપરવાની વૃત્તિવાળા હોતા નથી. તેથી સાધુ સહજ રીતે મુખમાં સમાય તેટલા નાના કોળિયા ગ્રહણ કરીને જ કવલની સંખ્યાનો પણ નિર્વાહ કરે છે.

અહીં કહ્યું કે “રત્નાધિક સાધુ અન્યની ભક્તિ માટે અવિકૃતવદનવાળા જ હોય છે.” તેનાથી એ પ્રાપ્ત થાય કે સાધુ મોટા કોળિયા ગ્રહણ કરીને આહાર વાપરે તો માંડલીમાં પ્રાપ્ત થયેલો પરિમિત આહાર અન્ય સાધુઓને અલ્પ પ્રમાણમાં મળે, તેથી ગુણવાન સાધુ વિચારે કે હું નાના કોળિયાથી આહાર ગ્રહણ કરીશ તો અધિક આહાર અન્ય સાધુની ભક્તિ માટે વપરાશે. આ પ્રકારના શુભ અધ્યવસાયથી રત્નાધિક સાધુઓ નાના કોળિયાથી આહાર ગ્રહણ કરે છે, જેથી પોતે સ્વભાવસ્થ મુખવાળા રહે. ॥૩૫૮॥

ગાથા :

ગ્રહણે પક્ષેવંમિ અ સામાયારી પુણો ભવે દુવિહા ।
ગ્રહણં પાયંમિ ભવે વચણે પક્ષેવણં હોઈ ॥૩૫૯॥

અન્યથાર્થ :

ગ્રહણે પક્ષેવંમિ અ=(કવલના) ગ્રહણમાં અને પ્રક્ષેપમાં સામાયારી=સામાયારી=મર્યાદા, પુણો દુવિહા ભવે=વળી બે પ્રકારે છે. ગ્રહણં પાયંમિ ભવે=ગ્રહણ પાત્રમાં થાય, પક્ષેવણં વચણે હોઈ=પ્રક્ષેપન વદનમાં થાય છે.

ગાથાર્થ :

કવલના ગ્રહણમાં અને પ્રક્ષેપમાં મર્યાદા વળી બે પ્રકારે છે : ગ્રહણ પાત્રમાં થાય અને પ્રક્ષેપન વદનમાં થાય છે.

ટીકા :

ગ્રહણે લમ્બનકસ્ય પ્રક્ષેપે ચ વદને=એતદ્વિષયા સામાચારી=સ્થિતિરિત્યર્થઃ પુનર્ભવતિ દ્વિવિધા, ગ્રહણં પાત્રે ભવેત્ ભાજનાત્રાઽન્યત્ર इत्यર્થઃ, વદને પ્રક્ષેપો ભવતિ ન તુ ગૃહીત્વાઽન્યત્ર, (?ઇતિ) પુનર્લક્ષણાર્થમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૫૯॥

નોંધ :

ટીકામાં પુનર્લક્ષણાર્થ છે, તેને સ્થાને इति લક્ષણાર્થ હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

લંબનકના=આહારનાં કોળિયાના, ગ્રહણમાં અને વદનવિષયક પ્રક્ષેપમાં એટલે આના=આહારના કવલના, વિષયવાળી સામાચારી=સ્થિતિ, વળી બે પ્રકારે થાય છે.

ગ્રહણ પાત્રમાં થાય, ભાજનથી અન્યત્ર નહીં=પાત્ર સિવાય બીજા સ્થાનેથી આહાર ગ્રહણ કરવો હોય ત્યારે લંબનકના ગ્રહણરૂપ સામાચારી નથી થતી;

પ્રક્ષેપ વદનમાં થાય છે, પરંતુ ગ્રહણ કરીને અન્યત્ર નહીં=પાત્રમાંથી આહાર લઈને વદન સિવાય બીજા સ્થાનમાં પ્રક્ષેપ કરવો હોય ત્યારે લંબનકના પ્રક્ષેપરૂપ સામાચારી નથી થતી.

એ પ્રકારે લક્ષણ અર્થે=જણાવવા માટે, બે પ્રકારની સામાચારી છે, એમ અન્વય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કુકડીના ઈંડા પ્રમાણ કવલના ગ્રહણમાં અને વદનવિષયક પ્રક્ષેપમાં, એમ એ બંને વિષયક સામાચારી છે.

આશય એ છે કે પૂર્વગાથામાં કુકડીના ઈંડાના પ્રમાણ જેટલો કે બાળકના કોળિયા જેટલા કોળિયાથી ખાનારા પુરુષના કવલના પ્રમાણ જેટલો જે આહારનો કોળિયો બતાવ્યો, તે કોળિયાની મર્યાદા પાત્રમાંથી લેવાવિષયક અને મુખમાં નાખવાવિષયક છે; પરંતુ કોઈ કારણે પાત્ર સિવાય બીજા સ્થાનેથી આહાર ગ્રહણ કરવો હોય, કે પાત્રમાંથી આહાર ગ્રહણ કરીને મુખ સિવાય બીજા કોઈ સ્થાને પ્રક્ષેપ કરવો હોય, તેના વિષયમાં આ ગ્રહણ અને પ્રક્ષેપરૂપ સામાચારી નથી. આર્થી સાધુ ગૃહસ્થો પાસેથી ભિક્ષા વહોરતી વખતે કે પ્રાધૂર્ણકાદિને ગોચરીની માંડલીમાં ભિક્ષા આપતી વખતે જે ગ્રહણ અને પ્રક્ષેપ કરે છે, તેનું પ્રસ્તુત ગ્રહણ અને પ્રક્ષેપરૂપ સામાચારીમાં ગ્રહણ નથી. ॥૩૫૯॥

અવતરણિકા :

ગ્રહણવિધિમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૫૮માં પાત્રમાંથી કવલ ગ્રહણ કરવાનું પ્રમાણ બતાવ્યું. ત્યારબાદ ગાથા ૩૫૯માં વાપરતી વખતે પાત્રમાંથી કવલનું ગ્રહણ અને વદનમાં કવલનો પ્રક્ષેપ કરવામાં બે પ્રકારે સામાચારી બતાવી. હવે પાત્રમાંથી કવલ ગ્રહણ કરીને કઈ રીતે વાપરવું જોઈએ ? તે રૂપ કવલના ગ્રહણની વિધિને કહે છે —

ગાથા :

પયરગકડછેણં ભોત્તવ્વં અહવ સીહ્વહ્ણં ।
એણમણેગેહિ અ વજ્જિત્તા ધૂમહ્ણાલં ॥૩૬૦॥

અન્યથાર્થ :

એણં અણેગેહિ અ=એકે અને અનેકે=એકલભોજ સાધુએ અને માંડલીભોજ સાધુઓએ, ધૂમહ્ણાલં વજ્જિત્તા=ધૂમ-અંગારને વર્જીને પયરગકડછેણં=પ્રતરક-કટછેદથી અહવ=અથવા સીહ્વહ્ણં=સિંહભક્ષિતથી ભોત્તવ્વં=વાપરવું જોઈએ.

ગાથાર્થ :

પ્રતરછેદ, કટછેદ અથવા સિંહભક્ષિત વડે ભોજન કરવું જોઈએ. માંડલીઅનુપજીવક સાધુએ ધૂમ-અંગાર દોષને ત્યજીને આ ત્રણેય પ્રકારમાંથી કોઈ એક પ્રકારથી વાપરવું જોઈએ, અને માંડલીઉપજીવક સાધુએ ધૂમ-અંગાર દોષને ત્યજીને કટછેદ સિવાય બે પ્રકારમાંથી કોઈ એક પ્રકારે વાપરવું જોઈએ.

ટીકા :

પ્રતરકકટછેદેન ભોક્તવ્યમ્ અથવા સિંહભક્ષિતેન, તત્ર ભોક્તવ્યમિતિ ગ્રહણવિધિપુરસ્સરં પ્રક્ષેપવિધિમાહ, એકેનેત્થં ભોક્તવ્યમ્ અનેકેસ્તુ કટકવર્જં, વર્જ્જયિત્વા ધૂમાદ્ગારમિતિ વક્ષ્યમાણલક્ષણં ધૂમમદ્ગારં ચેતિ,

અત્રાયં વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ-“કડગચ્છેદો નામ જો એગાઓ પાસાઓ સમુદ્દિસડ તાવ જાવ ઉચ્છેદો, પયરેણમેગપયરેણં, સીહ્વહ્ણં સીહો જત્તો આરભેતિ તત્તો ચેવ નિદ્ધવેતિ એવં સમુદ્દિસિયવ્વં, એયં પુણ એગાણિઠ (?યસ્સ) તિસુ વિ, મંડલિયસ્સ કડઓ ણત્થિ, અરત્તેણં અવુદ્ધેણં ચ” ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૬૦॥

નોંધ :

ઓઘનિર્યુક્તિની ૨૮૮ મી ભાષ્યગાથા પણ આ જ પ્રમાણે છે, પરંતુ તેની ટીકામાં માંડલીભોજ કે એકલભોજ, એ બંને સાધુઓને આ ત્રણમાંથી કોઈપણ પ્રકારે ધૂમ અને અંગાર દોષરહિત વાપરવાનું કહેલ છે.

અહીં મૂળગાથામાં પણ માંડલીભોજએ કટકછેદને છોડીને બે પ્રકારે આહાર વાપરવો જોઈએ તેવો કોઈ શબ્દ નથી. આમ છતાં પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મ. સા.એ વૃદ્ધસંપ્રદાયના બળથી ટીકામાં માંડલીભોજ સાધુ માટે આ પ્રકારનો વિભાગ કર્યો હોય તેમ જણાય છે.

ટીકાર્થ :

પ્રતરકકટ વિધિમાહ પ્રતરક-કટછેદ વડે અથવા સિંહભક્ષિત વડે વાપરવું જોઈએ. ત્યાં= મૂળગાથામાં, ‘ભોત્તવ્વં’ એ પ્રકારના શબ્દથી આહારના ગ્રહણની વિધિપૂર્વક પ્રક્ષેપની વિધિને કહે છે=બતાવે છે.

એકેનેત્થં ચેતિ ધૂમ-અંગારને એટલે કહેવાનાર લક્ષણવાળા ધૂમને=ધૂમદોષને, અને અંગારને=અંગાર દોષને, વર્જીને સર્વ સાધુઓએ વાપરવું જોઈએ. એકે=માંડલીઅનુપજીવી સાધુએ, આ રીતે=ત્રણ પ્રકારમાંથી ગમે તે એક પ્રકારે, વળી અનેકે=માંડલીઉપજીવી સાધુઓએ, કટકને વર્જીને=કટકછેદને છોડીને, બેમાંથી કોઈપણ એક રીતે ભોજન કરવું જોઈએ.

‘ઇતિ’ ગાથાસ્પર્શી ટીકાની સમાપ્તિ અર્થે છે.

અત્રાયં વૃદ્ધસમ્પ્રદાયઃ અહીં=કવલના ગ્રહણના અને કવલના મુખમાં પ્રક્ષેપના વિષયમાં, આ વૃદ્ધસંપ્રદાય છે.

કડગ ઉચ્ચઢો કટકછેદ એટલે જે એક પાસાથી આહાર વાપરવાનો શરૂ કરે છે, ત્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી પાત્રાનો આહાર સંપૂર્ણ પૂરો થાય.

પયરેણમેગપયરેણં પ્રતરથી એટલે એક પ્રતર વડે=પડ વડે, આહાર વાપરવો શરૂ કરે, ત્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી પાત્રાની સંપૂર્ણ ગોચરી પૂરી થાય.

સીહકચ્છદ્વર્ણ સમુદ્ધિસિયલ્લં સિંહભક્ષિત વડે એટલે સિંહ જ્યાંથી આરંભ કરે છે, ત્યાં જ સમાપ્ત કરે છે. એ રીતે સાધુએ વાપરવું જોઈએ.

એયં પુણ વળી આ=પૂર્વમાં વર્ણન કર્યું એ પ્રકારે આહાર વાપરવાની વિધિ,

એગાણિયસસ તિસુ વિ એકલભોજ સાધુને ત્રણેય પક્ષ પ્રકારોમાં છે.

મંડલિયસસ કડઓ ણત્થિ માંડલીઉપજીવી સાધુને કટકછેદ નથી,

અસ્તેણં ગાથાર્થઃ અરક્તથી અને અદુષ્ટથી, અર્થાત્ માંડલીઉપજીવી અને માંડલીઅનુપજીવી, એ બંને સાધુઓએ રાગ અને દ્વેષ વગર વાપરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કટકછેદ એટલે જેમ જેમ આહાર વપરાય, તેમ તેમ પાત્રનો થોડો થોડો ભાગ ક્રમસર ખાલી થતો જાય. પ્રતરછેદ એટલે પ્રથમ આહારનું ઉપરનું પડ, ત્યારબાદ નીચેનું પડ, ત્યારબાદ તેની નીચેનું પડ, એ પ્રમાણે આહાર વાપરે. સિંહભક્ષિત ભોજનમાં પાત્રમાં રહેલ આહાર ગોળાકાર રીતે વાપરે છે અર્થાત્ જ્યાંથી વાપરવાનું શરૂ કર્યું હોય, ત્યાં જ વાપરવાનું સમાપ્ત થાય છે.

સાધુએ ગોચરી આ ત્રણ પ્રકારમાંથી કોઈપણ એક પ્રકારે વાપરવી જોઈએ. તેમાં માંડલીભોજ સાધુએ કટકછેદને છોડીને બાકીના બે પ્રકારથી પાત્રમાંથી કોણિયા ગ્રહણ કરીને ધૂમ અને અંગાર દોષ વર્જીને વાપરવું જોઈએ, તેમ જ એકલભોજ સાધુએ આ ત્રણમાંથી કોઈપણ એક પ્રકારથી પાત્રમાંથી કોણિયા ગ્રહણ કરીને ધૂમ અને અંગાર દોષ વર્જીને વાપરવું જોઈએ. ॥૩૬૦॥

અવતરણિકા :

પ્રક્ષેપસામાચારીમભિધિત્સુરાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ઉપલમાં ગોચરી વાપરવાના વિષયમાં પાત્રામાંથી કવલના ગ્રહણ અને પ્રક્ષેપ વિષયક બે પ્રકારની સામાચારી બતાવી. તેમાંથી પૂર્વગાથામાં કવલના ગ્રહણની વિધિ બતાવતાં સાધુએ ધૂમ દોષ અને અંગાર દોષને વર્જીને ભોજન કરવું જોઈએ, તેટલું વિશેષ કહ્યું. હવે પ્રક્ષેપસામાચારીને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અસુરસરં અચ્ચચ્ચં અહુઅમવિલંબિઅં અપરિસાંડિં ।

મળવયણકાયગુત્તો મુંજઙ્ગ અહ પક્ષિવવણસોહી ॥૩૬૧॥

અન્યથાર્થ :

મળવચનકાયગુત્તો=મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત એવા સાધુ અસુરસરં=અસુરકસુર, અચબચબં=અચબચબ, અદ્રુતં=અદ્રુત, અવિલંબિતં=અવિલંબિત, અપરિસાદિં=અપરિસાદી મુંજડ=વાપરે. અહ=આ પ્રકારે પ્રક્ષેપવણસોહી=પ્રક્ષેપનની શુદ્ધિ છે.

ગાથાર્થ :

મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત સાધુ સુર-સર ન વાપરે, ચબ-ચબ ન વાપરે, જલદી-જલદી ન વાપરે, ખૂબ ધીમે-ધીમે ન વાપરે, ઢોળતાં-ઢોળતાં ન વાપરે. આ પ્રક્ષેપસામાચારીની શુદ્ધિ છે.

ટીકા :

;

અસુરકસુરં-તથાવિધદ્રવભોજનવત્, અચબચબં-તથાવિધતીક્ષ્ણાભ્યવહારવદ્, અદ્રુતમ્=અત્વરિતમ્, અવિલંબિતમ્=અમન્થરમ્, અપરિસાદિ=પરિસાદીરહિતં, મનોવાક્કાયગુપ્તઃ સન્ મુક્તીત, અથ પ્રક્ષેપવિધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૬૧॥

ટીકાર્થ :

મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત છતા સાધુ તેવા પ્રકારના દ્રવભોજનની જેમ અસુરકસુર, તેવા પ્રકારના તીક્ષ્ણ અભ્યવહારની જેમ=કડક આહારની જેમ, અચબચબં, અદ્રુત=અત્વરિત=ઉતાવળ વગર, અવિલંબિત=અમંથર=નિરાંત વગર, અપરિસાદિ=પરિસાદીથી રહિત=ઢોળ્યા વગર, ભોજન કરે. એ પ્રકારે મુખમાં કવલના પ્રક્ષેપની વિધિ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ગૃહસ્થો ભોજનમાં સ્વાદ લેવા માટે જેમ સબડકા લઈને પ્રવાહી પદાર્થો ખાય, તેમ સાધુ સુર-કસુર અવાજ કરતાં વાપરે નહીં; વળી ભોજનમાં કડક દ્રવ્યો ખાતી વખતે ગૃહસ્થો જેમ ચબ-ચબ અવાજ કરીને ખાય, તેમ ચબ-ચબ અવાજ કરીને પણ સાધુ વાપરે નહીં. વળી કેટલાક ગૃહસ્થો જલદી જલદી ખાવાની ટેવવાળા હોય છે, તેમ સાધુ મુખમાં જલદી જલદી કોળિયા ભરીને ખાય નહીં. વળી કેટલાક ગૃહસ્થો નિરાંતે ધીમે ધીમે વાપરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે, તેમ સાધુ અતિ ધીમે ધીમે પણ વાપરે નહીં. વળી ગૃહસ્થોની જેમ ઢોળતાં ઢોળતાં પણ સાધુ વાપરે નહીં; પરંતુ મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત થઈને વાપરે અર્થાત્ વાપરતી વખતે સાધુ મનથી ભોજનનો સ્વાદ લેવામાં ઉપયુક્ત ન હોય, પરંતુ પોતાને ભોજનમાં ક્યાંય રાગાદિ ભાવો ન થાય તે પ્રકારે ઉપયુક્ત હોય; વળી વાપરતી વખતે સાધુ વાતો કરતા ન હોય, પરંતુ મૌનપૂર્વક વાપરતા હોય; વળી વાપરતી વખતે કાયાને પણ સ્થિર રાખી હોય : આ પ્રકારની મુખમાં કવલના પ્રક્ષેપવિષયક સાધુની મર્યાદા છે. ॥૩૬૧॥

અવતરણિકા :

ધૂમાદિ વ્યાચિદ્ધાસયાઽઽહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૬૦માં કહેલ કે સાધુ ધૂમ અને અંગાર દોષ વર્જીને વાપરે. તેથી હવે ધૂમાદિને=ધૂમ અને અંગાર દોષને, વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે —

ગાથા :

રાગેણ સડંગાલં દોસેણ સધૂમગં મુણેઅવ્વં ।
રાગદ્દોસવિરહિઆ ભુંજંતિ જઈં ઉ પરમત્થો ॥૩૬૨॥

અન્વયાર્થ :

રાગેણ સડંગાલં=રાગથી સાંગાર=રાગથી ખાનાર સાધુનું ચારિત્ર અંગારદોષવાળું, દોસેણ સધૂમગં=દ્વેષથી સધૂમક=દ્વેષથી ખાનાર સાધુનું ચારિત્ર ધૂમદોષવાળું, મુણેઅવ્વં=જાણવું. (આથી) જઈં=યતિઓ રાગદ્દોસ-વિરહિઆ=રાગ-દ્વેષથી વિરહિત ભુંજંતિ=ભોજન કરે છે. ઉ પરમત્થો=એ પ્રકારનો પરમાર્થ છે.

ગાથાર્થ :

રાગથી ખાનાર સાધુનું ચારિત્ર અંગારદોષવાળું અને દ્વેષથી ખાનાર સાધુનું ચારિત્ર ધૂમદોષવાળું જાણવું. આથી સાધુઓ રાગ-દ્વેષથી વિરહિત વાપરે છે. એ પ્રકારનો ભાવાર્થ છે.

ટીકા :

રાગેણ ભુજ્ઞાનસ્ય સાઙ્ગારં, ચારિત્રેન્ધનસ્ય દગ્ધત્વાદ્, દ્વેષેણ સધૂમં મન્તવ્યં, ચારિત્રેન્ધનસ્યૈવ દાહં પ્રત્યારબ્ધત્વાદ્, રાગદ્વેષવિરહિતા ભુજ્ઞન્તે યતયઃ इति પરમાર્થો=વાક્યભાવાર્થ इति ગાથાર્થઃ ॥૩૬૨॥

ટીકાર્થ :

રાગથી ભોજન કરતા સાધુનું ચારિત્ર અંગારવાળું થાય છે; કેમ કે ચારિત્રરૂપ ઈંધનનું દગ્ધપણું છે=ચારિત્રરૂપી ઈંધન બળી ગયેલ છે. દ્વેષથી ભોજન કરતા સાધુનું ચારિત્ર ધૂમવાળું જાણવું; કેમ કે ચારિત્રરૂપ ઈંધનનું જ દાહ પ્રતિ આરબ્ધપણું છે=ચારિત્રરૂપી ઈંધન બળવાનું શરૂ થયેલ છે. આથી યતિઓ=સાધુઓ, રાગ-દ્વેષથી વિરહિત ભોજન કરે છે. એ પ્રકારનો પરમાર્થ છે=વાક્યનો ભાવાર્થ છે, અર્થાત્ ગાથાના ઉત્તરાર્થમાં બતાવ્યું એ પ્રકારનો ગાથાના પૂર્વાર્ધરૂપ વાક્યનો ભાવાર્થ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ ખાદ્ય પદાર્થો પ્રત્યે પણ રાગવાળા હોતા નથી અને કેવલ સંયમની વૃદ્ધિ અર્થે જ ભોજન કરતા હોય છે. છતાં અતિ વિષમ પ્રકૃતિવાળો આહાર હોય, અને તેનાથી ઈન્દ્રિયોને ઉપદ્રાંત થતો હોય, ત્યારે જો સાધુને દ્વેષ પ્રગટે તો ચારિત્ર રૂપી ઈંધન બળવાનો પ્રારંભ થાય, પરંતુ હજી બળ્યો નથી; અને જે સાધુ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો રાગથી વાપરે છે, તેનું ચારિત્ર રૂપી ઈંધન બળી જાય છે, તેથી અંગારા જેવું બને છે; કેમ કે અચારિત્રી જીવો જેમ ઈન્દ્રિયોના રાગને કારણે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં સ્વાદ લે છે, તેમ સાધુના વેશમાં રહેવા છતાં પણ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ એવા આહારમાં સાધુ રાગને ધારણ કરે, તો તે સાધુનું ચારિત્ર પરિણામથી ભસ્મ થાય. આથી મુનિ રાગ-દ્વેષથી રહિત થઈને ભોજન વાપરે છે, એ પ્રકારનો ગાથાના પૂર્વાર્ધના વાક્યનો ભાવાર્થ છે.

વળી, મુનિ રાગની મનોવૃત્તિ ન થાય તે માટે અનુકૂળ પદાર્થો ગ્રહણ ન કરતા હોય તોપણ ક્વચિત્ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ ખાદ્ય પદાર્થ ભિક્ષામાં પ્રાપ્ત થયો હોય, અને વાપરતી વખતે જો મુનિ સાવધાન ન હોય, તો તે અનુકૂળ પદાર્થ પ્રત્યે ઈષદ્ રાગ થાય, અને ત્યારે તેટલા અંશમાં તે સાધુનું ચારિત્ર મલિન થાય છે;

અને પ્રતિકૂળ પદાર્થ પ્રત્યે ઈષદ્ દ્વેષ થાય તોપણ મુનિનું ચારિત્ર તેટલા અંશમાં મલિન થાય; પરંતુ જો મુનિ રાગથી વાપરતા હોય અથવા રાગને કારણે ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો મેળવવાની વૃત્તિવાળા હોય, તો તેવા મુનિનું તો ચારિત્ર જ નષ્ટ થાય છે. ॥૩૬૨॥

અવતરણિકા :

કિમિત્યેતદેવમિત્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું એ એ પ્રમાણે કયા કારણથી છે ? અર્થાત્ રાગથી ભોજન કરવાથી ચારિત્રરૂપી ઈધન બળી થાય છે અને દ્વેષથી ભોજન કરવાથી ચારિત્રરૂપી ઈધન બળવાનો પ્રારંભ થાય છે એ, એ પ્રમાણે કયા કારણથી છે ?=ભોજનમાં થતા રાગ-દ્વેષ સાધુના ચારિત્રનો નાશ કેમ કરે છે ? એથી કહે છે —

ગાથા :

જહ્નુભાગગયા મત્તા રાગાર્ઘ્યં તદ્વા ચઓ કમ્મે ।

રાગાદિવિહુરયા વિ હુ પાયં વત્થૂણ વિહુરતા ॥૩૬૩॥

અન્યથાર્થ :

રાગાર્ઘ્યં=રાગાદિની જહ્નુભાગગયા મત્તા=જેટલા ભાગગત માત્રા હોય, તદ્વા=તેટલો કમ્મે ચઓ=કર્મમાં ચય થાય છે. વત્થૂણ વિહુરતા=વસ્તુઓનું વિધુરત્વ હોવાથી=ભોજનમાં વપરાતી ઓદનાદિ વસ્તુઓનું તુચ્છપણું હોવાથી, રાગાદિવિહુરયા વિ=રાગાદિની વિધુરતા પણ પાયં=પ્રાય: છે.

★ 'હુ' વાક્યાલંકારમાં છે.

ગાથાર્થ :

રાગાદિની જેટલા ભાગગત માત્રા હોય, તેટલો કર્મમાં ચય થાય છે. ભોજનમાં વપરાતી ઓદનાદિ વસ્તુઓનું તુચ્છપણું હોવાથી રાગાદિની વિધુરતા પણ પ્રાય: છે.

ટીકા :

યાવદ્ભાગગતા માત્રા ઉત્કર્ષમપેક્ષ્ય રાગાદીનાં તથા ચય: કર્મ્મણિ, તત્ત્વતસ્તન્નિબન્ધનત્વાત્ તસ્યા:, અતસ્તદ્વૈધુર્યે યતિતવ્યમિતિ વાક્યાર્થ:, રાગાદિવિધુરતાપિ પ્રાયો, ન તુ નિયમેનૈવ, કથમિત્યાહ - વસ્તૂનામ્-ઓદનાદીનાં વિધુરત્વાદ્, इत्येतेषु सुन्दरेष्वेवातितरां यत्र: कार्य इति गाथार्थ: ॥૩૬૩॥

ટીકાર્થ :

યાવદ્ભાગગતા તસ્યા: ઉત્કર્ષને અપેક્ષીને=ભોજનગત રસના ઉત્કર્ષને આશ્રયીને, રાગાદિની યાવદ્ભાગગત માત્રા હોય=જેટલા ભાગને પામેલી માત્રા હોય, તેટલો કર્મમાં ચય=સંચય, થાય છે;

તત્ત્વત: તસ્યા: તન્નિબન્ધનત્વાત્ કેમ કે તત્ત્વથી તેનું=રાગાદિની માત્રાનું, તન્નિબંધનપણું છે=કર્મબંધમાં કારણપણું છે.

અત વાક્યાર્થ: આથી તેના વૈધુર્યમાં=રાગાદિના નાશમાં, યત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો વાક્યનો અર્થ છે=પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થ છે.

રાગાદિ નિયમેનૈવ રાગાદિની વિધુરતા પણ પ્રાય: છે, પરંતુ નિયમથી જ નથી.

કથં ? इत्याह — કઈ રીતે ? અર્થાત્ સાધુને રાગાદિની વિધુરતા પ્રાય: કેમ છે ? નિયમથી જ કેમ નથી ? એથી કહે છે —

वस्तू विधुस्त्वाद् કેમ કે ઓદનાદિ વસ્તુઓનું વિધુરપણું છે=તુચ્છપણું છે,

इत्येतेषु ગાથાર્થ: એથી સુંદર એવા આમનામાં જ=સુંદર એવી ભોજનગત વસ્તુઓમાં જ, અતિશય યત્ન કરવો જોઈએ=ભોજનગત સુંદર વસ્તુઓ વાપરતી વખતે રાગાદિ ન થાય તે માટે સાધુએ અતિશય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ સામાન્યથી તુચ્છ એવા ભાત વગેરે વાપરે છે, જેથી ભોજનગત પદાર્થોમાં તેઓને પ્રાય: રાગ થતો નથી; આમ છતાં સાધુને ભોજન કરતી વખતે રાગ જ ન થાય તેવો નિયમ નથી; કેમ કે અનાદિકાળથી જીવનો ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થોમાં રાગ કરવાનો અને પ્રતિકૂળ પદાર્થોમાં દ્વેષ કરવાનો અભ્યાસ છે. માટે જ સાધુ ભોજનમાં ભાત વગેરે તુચ્છ દ્રવ્યો વાપરે છે, જેથી આત્મામાં રાગાદિના સંસ્કારો જાગૃત ન થાય.

વળી ભોજનમાં રસના ઉત્કર્ષવાળા પદાર્થની અપેક્ષાએ જેટલી માત્રામાં સાધુને રાગાદિ ભાવો થાય, તેટલી માત્રામાં તેમના આત્મા પર કર્મોનો સંચય થાય છે; કેમ કે રાગાદિ ભાવો પરમાર્થથી કર્મબંધના સંચયનું કારણ છે. આથી સાધુએ વાપરતી વખતે ખાદ્ય પદાર્થોમાં રાગાદિ ન થાય તે રીતે યત્ન કરવો જોઈએ.

વળી ક્યારેક શરીરના કોઈક કારણે કે અન્ય કોઈ તેવા નિમિત્તોથી સાધુ સુંદર ભોજન વાપરતા હોય, ત્યારે તો તે સુંદર ભોજન વાપરતાં સહેજ પણ રાગ ન થાય તે પ્રકારે સાધુએ અતિશય યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી રાગાદિ દ્વારા સાધુના ચારિત્રનો નાશ ન થાય.

અહીં વિશેષ એ છે કે સાધુ વીતરાગ બનવાના અર્થી છે, પરંતુ વીતરાગ થયા નથી. તેથી સર્વ ઉદ્ધમથી ઈન્દ્રિયોના કોઈપણ વિષયમાં રાગાદિ ભાવો ન થાય તે માટે તેઓ સંવરભાવમાં મનોયોગને પ્રવર્તાવવા દ્વારા ગુપ્તિ પ્રત્યે રાગ ધારણ કરે છે. આમ, સંવરભાવમાં રાગ ધારણ કરીને સંયમવૃદ્ધિમાં યત્ન કરનારા પણ સાધુને ક્યારેક સુંદર ભોજનનાં નિમિત્તો પ્રાપ્ત થાય તે વખતે, જો તેઓ અત્યંત ભાવિત થઈને સંવરભાવમાં મનોયોગને પ્રવર્તાવવા માટે ઉદ્ધમવાળા ન રહી શકે, તો ઈન્દ્રિયોના અનુકૂળ વિષયોમાં તેઓના ચિત્તનું યોજન થવાથી તે વિષયોને આશ્રયીને કંઈક રાગાંશ સ્પર્શે છે, અને તે રાગાંશો જેટલી માત્રામાં સાધુને સ્પર્શે તેટલી માત્રામાં તે સાધુને કર્મબંધ થાય છે.

વળી, ચારિત્ર સંવરભાવરૂપ હોવાથી કર્મબંધનું કારણ નહીં હોવા છતાં જ્યારે સાધુ ખાદ્ય પદાર્થોમાં રાગાદિ ભાવો પામીને કર્મબંધ કરે છે ત્યારે તેમનું ચારિત્ર નાશ પામવા માંડે છે, અને સાવધાન ન રહે તો સાધુનું ચારિત્ર સંપૂર્ણ પણ નાશ પામી જાય છે. આથી સાધુએ તત્ત્વના ભાવન દ્વારા પોતાનો રાગ સંવરભાવમાં રહી શકે તે રીતે ભોજન વાપરતાં યત્ન કરવો જોઈએ, જેથી ચારિત્રનો નાશ થાય નહીં.

॥૩૬૩॥

અવતરશિકા :

પ્રાયોઽનિયમેનેત્યુક્તમ્, અધુના નિયમનિમિત્તમાહ —

અવતરશિકાર્થ :

સાધુને રાગાદિની વિધુરતા પ્રાયઃ અનિયમથી હોય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વગાથામાં કહેવાયું. હવે નિયમના નિમિત્તને=નિયમથી રાગાદિની વિધુરતા કરવાના કારણને, કહે છે —

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથાના કથન પ્રમાણે સાધુઓ પ્રાયઃ કરીને સુંદર ભોજન નહીં કરતા હોવાથી તેઓને પ્રાયઃ રાગાદિ પ્રવર્તતા નથી, તોપણ નિમિત્તને પામીને રાગાદિ પ્રવર્તી શકે છે. તેથી કહ્યું કે જ્યારે ગોચરીમાં સુંદર દ્રવ્યો પ્રાપ્ત થયાં હોય ત્યારે તો રાગાદિ ન થાય તે માટે સાધુએ અતિશય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

હવે સાધુ શું કરે તો કારણે સુંદર પદાર્થો વાપરે ત્યારે પણ રાગાદિ થાય નહિ ? તે પ્રસ્તુત ગાથામાં બતાવે છે —

ગાથા :

નિઅમેણ ભાવણાઓ વિવક્ષભૂઆઓ સુપ્પઽન્તાઓ ।
હોઙ્ગે રાગો દોસાણં રાગાઈણં વિસુદ્ધાઓ ॥૩૬૪॥

અન્યથાર્થ :

સુપ્પઽન્તાઓ=સુપ્રયુક્ત, વિવક્ષભૂઆઓ=વિપક્ષભૂત, વિસુદ્ધાઓ=વિશુદ્ધ એવી ભાવણાઓ=ભાવનાથી નિઅમેણ=નિયમથી રાગાઈણં દોસાણં=રાગાદિ દોષોનો રાગો હોઙ્ગે=ક્ષય થાય છે.

ગાથાર્થ :

સુપ્રયુક્ત, વિપક્ષભૂત, વિશુદ્ધ એવી ભાવનાથી નિયમથી રાગાદિ દોષોનો ક્ષય થાય છે.

ટીકા :

નિયમેન=અવશ્યંતયા ભાવનાયાઃ સકાશાત્, કિંવિશિષ્ટાયા ઇત્યાહ-વિપક્ષભૂતાયાઃ=વૈરાગ્યાદિરૂપાયાઃ, ન પ્રયોગમાત્રાદિત્યાહ - સુપ્રયુક્તાયાઃ, કિમિત્યાહ-ભવતિ ક્ષયો દોષાણાં રાગાદીનાં વિશુદ્ધાયા ભાવનાયાઃ સકાશાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૬૪॥

ટીકાર્થ :

ભાવનાથી, કેવી વિશિષ્ટ ભાવનાથી ? એથી કહે છે — વિપક્ષભૂત=રાગાદિના વિપક્ષભૂત=વૈરાગ્યાદિરૂપ, પ્રયોગમાત્રથી નહીં=ભાવનાઓનું ચિંતન કરવામાત્રથી નહીં. એથી કહે છે — સુપ્રયુક્ત એવી વિશુદ્ધ ભાવનાથી, શું થાય છે ? એથી કહે છે — નિયમથી=અવશ્યપણથી, રાગાદિ દોષોનો ક્ષય થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

આહાર વાપરતી વખતે રાગાદિ ન થાય તે માટે મુનિએ અત્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ પ્રકારનો ઉપદેશ પૂર્વગાથામાં આપ્યો. હવે એવો માર્ગ બતાવે છે કે જેનાથી સાધુને કોઈપણ નિમિત્તથી રાગાદિ ન ઊઠે, અને તે માર્ગ આ પ્રમાણે —

રાગાદિની પ્રતિપક્ષભૂત એવી વૈરાગ્ય આદિરૂપ ભાવનાઓ મુનિ જ્યારે અત્યંત ઉપયોગપૂર્વક ભાવે છે, ત્યારે તે વિશુદ્ધ કોટિની ભાવનાઓ આત્મામાં પ્રગટે છે; અને તેવી વિશુદ્ધકોટિની ભાવનાઓથી રાગાદિ દોષોનો ક્ષય થાય છે. અર્થાત્ જીવમાં તેવા પ્રકારના રાગાદિ થઈ શકે તેવા સંસ્કારો નાશ પામે છે, અને સહજ રીતે તે મુનિ ભાવનાઓથી ભાવિત માનસવાળા રહી શકે છે, જેથી તથાવિધ નિમિત્તને પામીને સુંદર ભોજનાદિ વાપરવા છતાં પણ લેશમાત્ર રાગાદિ પરિણામો મુનિને સ્પર્શી શકતા નથી. ॥૩૬૪॥

અવતરણિકા :

અકારણે ન ભોક્તવ્યમિતિ ભોજનકારણાન્યાહ —

અવતરણિકાર્થ :

અકારણમાં ભોજન કરવું જોઈએ નહીં, એથી ભોજનના કારણોને કહે છે —

ભાવાર્થ :

ગાથા ઉપલમાં ગ્રહણ અને પ્રક્ષેપ, એમ બે પ્રકારની સામાયારી બતાવી. ત્યારપછી પાત્રામાંથી કઈ રીતે સાધુ કવલ ગ્રહણ કરે અને તે કવલનો મુખમાં પ્રક્ષેપ કરે, તેની વિધિમાં રાગાદિ દોષોને ટાળવાનો ઉપાય બતાવ્યો. હવે કારણ ન હોય તો મુનિએ ભોજન પણ ન કરવું જોઈએ, એથી હવે સાધુને ભોજન કરવાનાં છ કારણો બતાવે છે —

ગાથા :

વેઅણ વેઆવચ્ચે ઇરિઅઢ્ઢાણ અ સંજમઢ્ઢાણ ।

તહ પાણવત્તિઆણ છઢ્ઢં પુણ ધમ્મચિંતાણ ॥૩૬૫॥ દારગાહા ॥

અન્વયાર્થ :

વેઅણ=વેદના=ક્ષુધાવેદનીયના શમન માટે, વેઆવચ્ચે=વૈયાવૃત્ય=સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરવા માટે, ઇરિઅઢ્ઢાણ=ઈર્યાના અર્થે=ઈર્યાસમિતિના પાલન માટે, સંજમઢ્ઢાણ અ=અને સંયમના અર્થે=સંયમના પાલન માટે, તહ પાણવત્તિઆણ=અને પ્રાણના પ્રત્યયે=જીવનના રક્ષણ માટે, છઢ્ઢં પુણ ધમ્મચિંતાણ=વળી છઢ્ઢં (કારણ) ધર્મની ચિંતાથી=ધર્મનું ચિંતન કરવા માટે, (સાધુ ભોજન કરે.)

ગાથાર્થ :

ક્ષુધાવેદનીયના શમન માટે, સાધુઓની વૈયાવચ્ચ માટે, ઈર્યાસમિતિના પાલન માટે અને સંયમના રક્ષણ માટે, અને જીવનના રક્ષણ માટે, વળી છઢ્ઢં કારણ ધર્મનું ચિંતન કરવા માટે સાધુ ભોજન કરે.

ટીકા :

વેદનેતિ વેદનોપશમનાય વૈયાવૃત્ત્યાર્થ ઈર્યાર્થ વા સંયમાર્થ વા તથા પ્રાણપ્રત્યયમિતિ પ્રાણનિમિત્તં ષષ્ઠં પુનઃ ધર્મચિન્તયા ભુઙ્ગીતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૬૫॥

ટીકાર્થ :

વેદનાના ઉપશમન માટે, વૈયાવૃત્ત્ય માટે, અથવા ઈર્યાના અર્થે=ઈર્યાસમિતિ માટે, અથવા સંયમ માટે, તથા પ્રાણના નિમિત્તે, વળી છઠ્ઠું ધર્મની ચિંતાથી સાધુ ભોજન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૬૫॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ભોજન કરવાનાં છ કારણો બતાવ્યાં. એને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

णत्थि छुहाए सरिसा वेअण भुंजिज्ज तप्पसमद्वा ।दारं।
छुहिओ वेआवच्चं न तरइ काउं तओ भुंजे ॥३६६॥दारं॥
ईरिअं च न सोहिज्जा ।दारं। पेहाईअं च संजमं काउं ।दारं॥
थामो वा परिहायइ ।दारं। गुणणुप्पेहासु अ असत्तो ॥३६७॥दारं॥

અન્યથાર્થ :

છુહાએ સરિસા વેઅણ ણત્થિ=શુધાની સદૃશ વેદના નથી, તપ્પસમદ્વા=તેના=શુધાવેદનાના, પ્રશમાર્થે ભુંજિજ્જ=ભોજન કરે. છુહિઓ=શુધિત=ભૂખ્યા સાધુ, વેઆવચ્ચં કાઉં=વૈયાવચ્ચને કરવા માટે ન તરડ=સમર્થ થતા નથી, તઓ ભુંજે=તે કારણથી ભોજન કરે. ઈરિઅં ચ ન સોહિજ્જા=અને ઈર્યાને શોધતા નથી=ઈર્યાસમિતિને શુદ્ધ પાળી શકતા નથી, પેહાઈઅં ચ સંજમં કાઉં=અથવા પ્રેક્ષાદિ સંયમને કરવા માટે (સમર્થ થતા નથી,) થામો વા પરિહાયઇ=અથવા પ્રાણ પરિક્ષય પામે છે, ગુણણુપ્પેહાસુ અ અસત્તો=અથવા ગુણન-અનુપ્રેક્ષામાં અશક્ત થાય છે, (તે કારણથી સાધુ ભોજન કરે.)

અવતરણિકા :

व्यतिरेकमाह —

અવતરણિકાર્થ :

વ્યતિરેકને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વે સાધુ કયા કારણથી ભોજન કરે ? તે રૂપ અન્વય બતાવ્યો, હવે કયા કારણથી સાધુ ભોજન કરે નહીં ? તે રૂપ વ્યતિરેક બતાવે છે —

ગાથા :

न उ वण्णाइनिमित्तं एत्तो आलंबणेण वऽण्णोणं ।
तं पि न विगइविमिस्सं ण पगामं माणजुत्तं तु ॥३६८॥

અન્યથાર્થ :

एत्तो उ अण्णेणं व आलंबणेण=परंतु आनाथी=वेदनादि आलंबनथी, अथवा अन्य आलंबनथी वण्णाइनिमित्तं न=वर्णादिना निमित्ते नहीं=साधु आहार वापरे नहीं, तं पि=ते पशु=शुद्ध आलंबनवाणुं भोजन पशु, विगड़विमिस्सं न=विकृतिथी विमिश्र नहीं, पगामं ण=प्रकाम नहीं, (परंतु) माणजुत्तं तु=मानथी युक्त ४ (करे.)

ગાથાર્થ :

કુધા સરખી વેદના નથી. તેથી તેને શમાવવા માટે સાધુ વાપરે. ભૂખ્યા સાધુ વૈયાવચ્ચ કરવા માટે શક્તિમાન થતા નથી તેથી વાપરે, અને ઇર્યાસમિતિનું પાલન કરી શકતા નથી માટે સાધુ વાપરે, અથવા પ્રત્યુપેક્ષણાદિ સંયમ કરવા માટે વાપરે, અથવા પ્રાણના રક્ષણ માટે વાપરે, અથવા ગુણન અને અનુપ્રેક્ષામાં અશક્ત ન થાય તે માટે સાધુ વાપરે. પરંતુ વેદનાદિ છ કારણોના આલંબનથી કે અન્ય કોઈ અપ્રામાણિક આલંબનથી શરીરનો વર્ણ અને બળ વધારવા માટે સાધુ ન વાપરે. અને તે શુદ્ધ આલંબનવાળું ભોજન પણ ઘી-તેલ વગેરે રસોથી મિશ્ર ન વાપરે, માત્રાથી અધિક ન વાપરે, પરંતુ પ્રમાણોપેત ૪ વાપરે.

ટીકા :

नास्ति क्षुधा=बुभुक्षया सदृशी वेदनेति भुञ्जीत तद्वेदनोपशमाय, तद्भावे आर्त्तध्यानादिसम्भवात्, तथा छुहिओ त्ति बुभुक्षितो वैयावृत्यं न शक्नोति कर्त्तुमित्यतो भुञ्जीत, कर्त्तव्यं च वैयावृत्यं निर्जराहेतुत्वादिति गाथार्थः ॥३६६॥

ईर्या चेतीर्यापथिकां च न शोधयतीति भुञ्जीत, प्रत्युपेक्षणादिकं वा संयमं कर्त्तुं न शक्नोतीति भुञ्जीत, तथा थामो व त्ति प्राणलक्षणः परिभ्रश्यतीति भुञ्जीत, गुणनानुप्रेक्षयोर्वेति परावर्त्तनार्थानुस्मरणयोर्वा अशक्त इत्येभिरालम्बनैर्भुञ्जीत ॥३६७॥

न उ वेत्यादि सूचागाथा, न तु वर्णादिनिमित्तं भुञ्जीत, आदिशब्दाद्वલपरिग्रहः, एत्तो त्ति अतो=वेदनादेरालम्बनेन वाऽन्येन भुञ्जीत, तदपि शुद्दालम्बनं न विकृतिविमिश्रं=न क्षीरादिरसोपેત, ન પ્રકામ=માત્રાતિરિક્ત, કિન્તુ માનયુક્તમેવ ભુજીતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૬૮॥

ટીકાર્થ :

કુધા=બુભુક્ષા=ભૂખ, સરખી વેદના નથી. એથી તે વેદનાના ઉપશમ માટે સાધુ ભોજન કરે; કેમ કે તેના ભાવમાં=કુધાવેદનાના સદ્ભાવમાં, આર્તધ્યાનાદિનો સંભવ છે; તથા ક્ષુધિત=બુભુક્ષિત=ભૂખ્યા સાધુ, વૈયાવચ્ચને કરી શકતા નથી, એથી ભોજન કરે, અને નિર્જરાનું હેતુપણું હોવાથી વૈયાવચ્ચ કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

અને ઈર્યાને=ઈર્યાપથિકીને, શોધતા નથી=પાળી શકતા નથી, એથી ભોજન કરે; અથવા પ્રત્યુપેક્ષણાદિ સંયમને કરી શકતા નથી, એથી ભોજન કરે; અથવા પ્રાણસ્વરૂપ થામ પરિભ્રંશ થાય છે, એથી ભોજન કરે; અથવા ગુણન અને અનુપ્રેક્ષામાં=પરાવર્તન અને અર્થના અનુસ્મરણમાં, અશક્ત થાય છે, એથી આ આલંબનો વડે=ઉપરમાં બતાવેલ છ કારણો વડે, સાધુ ભોજન કરે.

ન ડ વ ઈત્યાદિ સૂચાગાથા છે=ન ડ વળ્ણાઈ ઈત્યાદિરૂપ ગાથા ૩૬૮ ગાથા ૩૬૫નાં બધાં દ્વારો બતાવ્યા પછી સાધુ કયા નિમિત્તે ભોજન ન કરે ? તેને સૂચવનાર છે.

પરંતુ વર્ણાદિના નિમિત્તે ભોજન ન કરે. 'આદિ' શબ્દથી='વર્ણાદિ'માં 'આદિ' શબ્દથી, બળનો પરિગ્રહ છે. આનાથી=વેદના આદિથી, કે અન્ય આલંબનથી ભોજન ન કરે=વર્ણાદિના નિમિત્તે ભોજન કરે નહીં. અહીં 'ન'નો ફરીવાર અન્વય કરવાનો છે. શુદ્ધ આલંબનવાળું તે પણ=વેદનાદિ છમાંથી કોઈ કારણથી કરાતું ભોજન પણ, વિગઈથી મિશ્ર નહીં=ક્ષીરાદિ રસોથી યુક્ત નહીં, પ્રકામ=માત્રાથી અતિરિક્ત=પ્રમાણથી અધિક, નહીં=સાધુ ભોજન કરે નહીં. પરંતુ માનથી યુક્ત જ=પ્રમાણોપેત જ, ભોજન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

મુનિ છ કારણોથી જ આહાર વાપરે, તે આ પ્રમાણે — (૧) જ્યારે ક્ષુધા અસહ્ય લાગી હોય, જેના કારણે આર્તધ્યાનાદિ થવાનો સંભવ હોય, ત્યારે મુનિ વાપરે.

(૨) ક્ષુધા અતિશયિત હોય ત્યારે આહાર વાપરવામાં ન આવે તો વૈયાવચ્ચ બરાબર કરી શકાય નહિ. તેથી મુનિ વૈયાવચ્ચ માટે વાપરે; કેમ કે ગુણવાન પુરુષોની વૈયાવચ્ચ કરવાથી તેમના પ્રત્યેના વર્તતા ભક્તિભાવથી મહાનિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને આહાર વાપર્યો ન હોય તો વૈયાવચ્ચ સારી રીતે થઈ શકે નહિ. આથી વૈયાવચ્ચ માટે ઉપકારક હોય તેટલો પ્રમાણોપેત આહાર મુનિ વાપરે.

(૩) ઈર્યાસમિતિની શુદ્ધિ માટે મુનિ ગોચરી વાપરે; કેમ કે આહાર વાપરવામાં ન આવે તો ચક્ષુમાં અંધારાં આવવાથી ઈર્યાસમિતિનું સમ્યગ્ પાલન ન થઈ શકે. તેથી દેહ પ્રત્યે અને આહાર પ્રત્યે સાધુ નિર્મમ હોવા છતાં ઈર્યાસમિતિના પાલનમાં ઉપકારક હોય તેટલો આહાર વાપરે.

(૪) પ્રત્યુપેક્ષાદિ સંયમના પાલન માટે મુનિ ગોચરી વાપરે; કેમ કે આહાર ન વાપર્યો હોય તો શરીરમાં અતિ શિથિલતા થવાને કારણે સાધુ પ્રત્યુપેક્ષાદિ જીવરક્ષાની સામાચારીરૂપ સંયમનું સમ્યગ્ પાલન ન કરી શકે. માટે સંયમની સામાચારીને ઉપષ્ટભક થાય, તેટલા જ પ્રમાણવાળું ઉચિત ભોજન સાધુ કરે.

(૫) જો મુનિ આહાર ન વાપરે તો શરીર અને આહાર પ્રત્યે નિરપેક્ષ હોવાથી પોતાને આર્તધ્યાન ન થાય તોપણ દેહનો નાશ થાય, અને દેવભવની પ્રાપ્તિ થાય તો મનુષ્યભવમાં જે સંયમની વૃદ્ધિ થઈ શકે છે તે દેવભવમાં થઈ શકે નહિ. આથી મુનિ પ્રાણરક્ષા માટે આહાર વાપરે.

(૬) સાધુ સંયમની વૃદ્ધિ માટે ભણેલાં શાસ્ત્રોનું પરાવર્તન કરે છે અને અર્થોનું અનુસ્મરણ કરે છે, જેથી શાસ્ત્રવચનોથી ભાવિત થયેલ મતિ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામીને સંયમના ઊંચા કંડકોની મુનિને પ્રાપ્તિ થાય. માટે મુનિને આહારના અભાવને કારણે ગુણન અને અનુપ્રેક્ષામાં વ્યાધાત થતો દેખાય, ત્યારે મુનિ આહાર વાપરે.

આ રીતે છએ કારણોમાંથી કોઈપણ કારણ પ્રાપ્ત થયે છતે સાધુ આહાર વાપરે.

હવે કયા કારણોએ સાધુ આહાર ન વાપરે ? તે બતાવે છે —

ઉપરમાં બતાવેલ છ કારણોનું આલંબન લઈને કે અન્ય કોઈ કારણનું આલંબન લઈને વર્ણાદિ વધારવા માટે સાધુ ભોજન ન કરે.

આશય એ છે કે શાસ્ત્રમાં સાધુને વેદનાદિ છ કારણોથી આહાર ગ્રહણ કરવાનો કહેલો છે. તેથી તે વેદનાદિ કારણોનું આલંબન લઈને અથવા “મારાથી શાસનનાં ઘણાં કાર્યો થઈ શકે છે, માટે મારે દેહને સાચવવો જોઈએ,” આવા પ્રકારના કોઈક આલંબનને લઈને, શરીરનાં વર્ણાદિની વૃદ્ધિ નિમિત્તે સાધુ ભોજન કરે નહિ, તેમ જ શરીરના બળની વૃદ્ધિ નિમિત્તે પણ સાધુ આહાર ન કરે, અને વળી આવું શુદ્ધ આલંબનવાળું પણ ભોજન સાધુ વિગઈઓથી મિશ્રિત ન વાપરે, અને સંયમને ઉપકારક થાય તેનાથી અધિક પ્રમાણમાં પણ ન વાપરે. ॥૩૬૬/૩૬૭/૩૬૮॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સ્પષ્ટ કરે છે અર્થાત્ ગાથા ૩૬૫માં સાધુને આહાર વાપરવાનાં છ કારણો બતાવ્યાં અને તે છ કારણોનો વિસ્તારથી અર્થ ગાથા ૩૬૬-૩૬૭માં બતાવ્યો. ત્યારબાદ ગાથા ૩૬૮માં વર્ણાદિના નિમિત્તે સાધુ આહાર ન વાપરે, એ રૂપ વ્યતિરેક બતાવ્યો. હવે એ વ્યતિરેકને જ સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

जे वण्णाइनिमित्तं एत्तो आलंबणेण वज्जेणं ।
भुजंति तेसि बंधो नेओ तप्पच्चओ तिव्वो ॥३६९॥

અન્યથાર્થ :

एत्तो अत्रेणं व आलंबणेण=આનાથી=વેદનાદિ આલંબનથી, અથવા અન્ય આલંબનથી જે=જેઓ વણ્ણાઇનિમિત્તં=વર્ણાદિના નિમિત્તે ભુજંતિ=ભોજન કરે છે, તેસિ=તેઓને તપ્પચ્ચઓ=તેના પ્રત્યયવાળો=અશુભ એવા વર્ણાદિ આલંબનના નિમિત્તવાળો, તિવ્વો બંધો=તીવ્ર બંધ નેઓ=જાણવો.

ગાથાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહેલ વેદનાદિ છ કારણોના આલંબનથી અથવા અન્ય આલંબનથી જે સાધુઓ વર્ણાદિ માટે વાપરે છે, તે સાધુઓને અશુભ એવા વર્ણાદિ આલંબનના નિમિત્તક તીવ્ર કર્મબંધ જાણવો.

ટીકા :

ये वर्णादिनिमित्तम् अतो=वेदनादेः आलम्बनेन वाऽन्येन भुञ्जते, तेषां बन्धो विज्ञेयः तत्प्रत्यय इत्यशुभवर्णाद्यालम्बनप्रत्ययः तीव्र इति गार्थः ॥३६९॥

ટીકાર્થ :

જેઓ આનાથી=વેદનાદિથી, અથવા અન્ય આલંબનથી વર્ણાદિના નિમિત્તે ભોજન કરે છે, તેઓને તેના પ્રત્યયવાળો=અશુભ વર્ણાદિ આલંબનના નિમિત્તવાળો, તીવ્ર બંધ=કર્મનો બંધ, જાણવો, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવેલો વેદનાદિ છ કારણોના આલંબનથી અથવા તો પોતાનાથી જિનશાસનનાં ઘણાં કાર્યો થઈ શકે છે, ઇત્યાદિ કોઈ આલંબનથી, જે મુનિ વર્ણાદિ વધારવા માટે આહાર વાપરે છે, તે મુનિને શરીરનાં વર્ણાદિ વધારવારૂપ અશુભ આલંબનના નિમિત્તે તીવ્ર પાપબંધ થાય છે. માટે પાપથી ડરનાર મુનિએ સ્વમતિ પ્રમાણે અસદ્ આલંબનો લઈને વર્ણાદિની વૃદ્ધિનું નિમિત્ત બને તે રીતે ભોજન કરવું જોઈએ નહીં, પરંતુ પ્રામાણિકપણે વેદનાદિ સદ્ આલંબનો લઈને સંયમની વૃદ્ધિનું કારણ બને તે રીતે ભોજન કરવું જોઈએ. ॥૩૬૯॥

અવતરણિકા :

તદપિ ન વિકૃતિવિમિશ્રમિત્યુક્તમ્, અતો વિકૃતૌ દોષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

તે પણ=શુદ્ધ આલંબનવાળું ભોજન પણ, સાધુ વિકૃતિથી વિમિશ્ર ન વાપરે, એ પ્રમાણે ગાથા ૩૬૮ના ત્રીજા પાદમાં કહેવાયું. આથી વિકૃતિમાં=વિગઈઓથી મિશ્રિત ભોજન વાપરવામાં, થતા દોષને કહે છે —

ગાથા :

વિગઈં વિગઈંમીઓ વિગઈંગયં જો ડ મુંજણ સાહૂ ।

વિગઈં વિગયસહાવા વિગઈં વિગયં બલા ણેડ ॥૩૭૦॥

અન્યથાર્થ :

વિગઈં વિગયસહાવા=વિગઈં વિકૃતિના સ્વભાવવાળી છે. (આથી) વિગઈં =વિકૃતિને=ચિત્તની વિકૃતિને આશ્રયીને, વિગઈંમીઓ=વિગતિથી ભીત=દુર્ગતિથી ભય પામેલા, જો સાહૂ=જે સાધુ વિગઈંગયં=વિકૃતિગતને=વિગઈંથી બનેલ અથવા વિગઈંથી મિશ્ર એવા ભોજનને, મુંજણ=વાપરે છે, (તે સાધુને) વિગઈં=વિગઈં બલા=બળથી=બળાત્કારે, વિગયં=વિગતિને વિષે=દુર્ગતિમાં, ણેડ=લઈ જાય છે.

★ 'ડ' પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

વિગઈં વિકૃતિના સ્વભાવવાળી છે. આથી ચિત્તની વિકૃતિને આશ્રયીને દુર્ગતિથી ભય પામેલા જે સાધુ વિગઈંથી બનેલ કે વિગઈંથી મિશ્ર એવા આહારને વાપરે છે, તે સાધુને વિગઈં બળાત્કારે દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે.

ટીકા :

વિકૃતિમિતિ ચેતોવિકૃતિમાશ્રિત્ય વિગતિમીતો=દુર્ગતિમીતઃ સન્=દુષ્ટચ્ચેતસઃ કુગતિરિતિ મન્યમાન इत्यर्थः, વિકૃતિગતમિત્યત્ર ચેતોવિકૃતિહેતુત્વાદ્ વિકૃતિઃ-ક્ષીરાદિરૂપા પરિગૃહ્યતે તદ્ગતં=તજ્જાતં ગતવિકૃતિ વા વિકૃતિમિશ્રં, યસ્તુ મુદ્ધુક્તે સાધુઃ સ વિકૃતિગામ્યેવ, કિમિત્યત્રાહ-વિકૃતિઃ-ક્ષીરાદિલક્ષણા વિકૃતિ-સ્વભાવા=ચેતોવિકાસસ્વભાવા, યતશ્ચૈવમતો વિકૃતિઃ પ્રયુજ્યમાના વિગતિં બલાત્રયતિ, તત્કારણપોષણાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૦॥

ટીકાર્થ :

વિકૃતિમિતિ ચેતોવિકૃતિમાશ્રિત્ય વિગતિભીતો=દુર્ગતિભીતઃ સન્=દુષ્ટાચ્ચેતસઃ કુગતિરિતિ મન્યમાન
 इत्यर्थः यः साधुः भुङ्क्ते स विकृतिगाम्येव, विकृतिने=ચિત્તની વિકૃતિને આશ્રયીને, વિગતિથી ભીત=
 દુર્ગતિથી ભય પામેલા છતાં, અર્થાત્ દુષ્ટ ચિત્તથી કુગતિ થાય છે એ પ્રકારે માનતા એવા, જે સાધુ વાપરે
 છે=વિકૃતિગતને વાપરે છે, તે વિકૃતિગામી જ છે=તે સાધુ દુર્ગતિમાં જનારા જ છે:

વિકૃતિગતં इति अत्र चेतोविकृतिहेतुत्वाद् क्षीरादिरूपा विकृतिः परिगृह्यते तद्गतं=તજ્જાતં
 गतविकृति=विकृतिमिश्रं वा, 'विकृतिगतं' એ પ્રકારના શબ્દમાં ચિત્તની વિકૃતિનું હેતુપણું હોવાથી દૂધ વગેરે
 રૂપ વિગઈ ગ્રહણ કરાય છે. તદ્ગત=તજ્જાત=તે વિગઈથી ઉત્પન્ન થયેલું ભોજન, અથવા ગતવિકૃતિવાળું=
 વિકૃતિથી મિશ્ર, એવું ભોજન. 'વિકૃતિગત' કહેવાય.

किमित्यत्राह— કયા કારણથી ? અર્થાત્ વિગઈ વાપરનાર સાધુ દુર્ગતિમાં જનારા જ કેમ છે ? એ પ્રકારની
 શંકામાં કહે છે —

क्षीरादिलक्षणा विकृतिः विकृतिस्वभावाः=चेतोविकास्वभावाः દૂધ વગેરે સ્વરૂપ વિકૃતિ વિકૃતિના
 स्वभाववाणी છે=ચિત્તના વિકારના સ્વભાવવાળી છે.

यतश्चैवमतो અને જે કારણથી આમ છે=વિગઈ ચિત્તમાં વિકાર કરવાના સ્વભાવવાળી છે, એ કારણથી
 प्रयुज्यमाना विकृतिः बलात् विगतिं नयति प्रयोज्यती એવી=સાધુ દ્વારા વપરાતી એવી, વિકૃતિ બળથી
 વિગતિને વિષે=દુર્ગતિને વિષે, લઈ જાય છે;

तत्कारणपोषणादिति गाथार्थः કેમ કે તેના કારણોનું પોષણ છે=વિગઈનું સેવન દુર્ગતિનાં કારણોને
 પોષનાર છે, આ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ચિત્તની વિકૃતિને આશ્રયીને દુર્ગતિથી ભય પામેલા સાધુ સંસારના ભોગોને છોડીને સંયમના યોગોમાં
 યત્ન કરે છે. આમ છતાં જો સાધુ ચિત્તના વિકારના હેતુભૂત એવી વિગઈઓથી બનેલું ભોજન કે વિગઈઓથી
 મિશ્રિત ભોજન વાપરે, તો વિગઈઓ ચિત્તમાં વિકાર કરવાના સ્વભાવવાળી હોવાથી સાધુને કર્મબંધ કરાવી
 બળાત્કારે દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે; કેમ કે દુર્ગતિમાં જવાનું કારણ ચિત્તની વિકૃતિ છે. માટે ચિત્તની વિકૃતિથી
 ડરેલા સાધુ ચિત્તમાં વિકાર કરવાના કારણભૂત એવી વિગઈઓનું સેવન કરતા નથી. ॥૩૭૦॥

અવતરણિકા :

साम्प्रतं विकृतिस्वरूपमाह —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૭૦માં કહ્યું કે વિગઈ સાધુને બળાત્કારે દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. તેથી હવે વિગઈના સ્વરૂપને
 કહે છે —

ગાથા :

ઝીરં દહિ નવળીયં ઘયં તહા તિલ્લમેવ ગુડ મજ્જં ।
મહુ મંસં ચેવ તહા ઓગાહિમગં ચ દસમી તુ ॥૩૭૧॥

અન્યથાથ :

ઝીરં દહિ નવળીયં ઘયં=દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી તહા=તથા તિલ્લં=તેલ, ગુડ મજ્જં=ગોળ, મધ, મહુ મંસં ચેવ=મધુ અને માંસ ઓગાહિમગં ચ=અને અવગ્રાહિમક=તળેલું, દસમી તુ=વળી દશમી (વિગઈ) છે.

★ 'એવ' અને 'ચેવ' પાદપૂર્તિમાં છે.

★ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં રહેલ 'તહા' પાદપૂર્તિમાં છે.

ગાથાર્થ :

દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, તેલ, ગોળ, મધ, મધ, માંસ, અને તળેલું દશમી વિગઈ છે.

ટીકા :

ઝીરં દહિ નવનીતં ઘૃતં તથા તૈલમેવ ગુડો મદ્યં મધુ માંસમેવ ચ તથા ઉદગ્રાહિમકં ચ દશમીતિ એવા વિકૃતિસંખ્યેતિ ગાથાપદાનિ ॥૩૭૧॥

ટીકાર્થ :

દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી અને તેલ, ગોળ, મધ=મદિરા, મધ અને માંસ, અને ઉદગ્રાહિમક=તળેલું, દશમી છે, એ પ્રકારે આ વિગઈઓની સંખ્યા છે. આ પ્રમાણે ગાથાનાં પદો છે. ॥૩૭૧॥

અવતરણિકા :

પદાર્થ ત્વાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં વિગઈનાં દશ પદો બતાવ્યાં. વળી તે પદોના અર્થને કહે છે —

ગાથા :

ગોમહિસુટ્ટિપસૂળં એલગ ઝીરાણિ પંચ ચત્તારિ ।
દહિમાઙ્ઙાઙ્ઙં જમ્હા ઉટ્ટીણં તાણિ નો હંતિ ॥૩૭૨॥

અન્યથાથ :

ગોમહિસુટ્ટિપસૂળં=ગાય, ભેંસ, ઊંટડી, બકરીઓનાં, એલગ=ઘેટીઓનાં, પંચ ઝીરાણિ=પાંચ ક્ષીરો, (અને ઊંટડીને છોડીને) ચત્તારિ દહિમાઙ્ઙાઙ્ઙં=ચાર દધિ આદિ (વિગઈ) છે; જમ્હા=જે કારણથી ઉટ્ટીણં તાણિ=ઊંટડીઓનાં તેઓ=ઊંટડીઓનાં દૂધનાં દહીં આદિ, નો હંતિ=થતાં નથી.

ગાથાર્થ :

ગાય, ભેંસ, ઊંટડી, બકરીઓનાં, ઘેટીઓનાં પાંચ સ્ત્રીઓ, અને ઊંટડીને છોડીને ચાર દધિ આદિ વિગઈ છે; જે કારણથી ઊંટડીઓનાં દૂધનાં દહીં આદિ થતાં નથી.

ટીકા :

ગોમહિષ્યુષ્ટીપશૂનાં એકાનાં ચ સમ્બન્ધીનિ ક્ષીરાણિ પશ્ય વિકૃતયઃ, ન શેષાણિ માનુષીક્ષીરાદીનિ, તથા ચત્તારિ દધ્યાદીનિ=દધિનવનીતઘૃતાનિ ચ ચત્તાર્યેવ ગવાદિસમ્બન્ધીનિ, યસ્માદુષ્ટીણાં તાનિ=દધ્યાદીનિ ન ભવન્તિ, મહુડભાવાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૨॥

ટીકાર્થ :

ગાય, ભેંસ, ઊંટડી, બકરીઓના અને ઘેટીઓના સંબંધવાળાં પાંચ સ્ત્રીઓ વિગઈ છે, શેષ એવા માનુષીના ક્ષીરાદિ નહીં=મનુષ્ય સ્ત્રીના દૂધ વગેરે વિગઈ નથી. તથા ચાર દહીં આદિ=ગાયાદિના સંબંધવાળાં ચાર જ દહીં, માખણ અને ઘી, વિગઈ છે; જે કારણથી ઊંટડીઓનાં તેઓ=દધિ આદિ=દહીં, માખણ અને ઘી, થતાં નથી; કેમ કે મહુડનો ભાવ છે, અર્થાત્ ઊંટડીના દૂધમાં મેળવણ નાંખ્યા પછી દૂધ ફોદા ફોદા થઈ જાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૭૨॥

ગાથા :

ચત્તારિ હુંતિ તિલ્લ તિલઅયસિકુસુંભસરિસવાણં ચ ।
વિગઈઓ સેસાઈં ડોલાઈંણં ન વિગઈઓ ॥૩૭૩॥

અન્યથાર્થ :

તિલઅયસિકુસુંભસરિસવાણં ચ=અને તલ, અળસી, કુસુંભ, સરસવોના, ચત્તારિ તિલ્લ=ચાર તેલ વિગઈઓ હુંતિ=વિગઈ થાય છે, ડોલાઈંણં=ડોળ આદિના સેસાઈં=શેષ એવા તેલ વિગઈઓ ન=વિગઈ નથી.

ગાથાર્થ :

તલ, અળસી, કુસુંભ અને સરસવોનાં ચાર તેલ વિગઈ થાય છે, ડોળ આદિનાં શેષ એવાં તેલ વિગઈ નથી.

ટીકા :

ચત્તારિ ભવન્તિ તૈલાનિ તિલાતસીકુસુંભસર્ષપાણાં સમ્બન્ધીનિ વિકૃતયઃ, શેષાણિ ડોલાદીનાં સમ્બન્ધીનિ ન વિકૃતય ઇતિ, ડોલાનિ=મધુકફલાનીતિ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૩॥

ટીકાર્થ :

તલ, અળસી, કુસુંભ, સરસવોના સંબંધવાળાં ચાર તેલ વિગઈ થાય છે, ડોળાદિના સંબંધવાળાં શેષ એવાં તેલ વિગઈ નથી. ડોળા એટલે મધુકનાં ફળો=મહુડાનાં ફળો, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૭૩॥

ગાથા :

દ્રવગુડપિંડગુલા દો મજ્જં પુણ કટ્ટપિટ્ટનિષ્પન્નં ।
મચ્છિઅપોત્તિઅભામરભેઅં ચ તિહા મહું હોઇ ॥૩૭૪॥

અન્યથાર્થ :

દ્રવગુડપિંડગુલા=દ્રવગોળ-પિંડગોળ=પ્રવાહી ગોળ-ઘન ગોળ, દો=બે, કટ્ટપિટ્ટનિષ્પન્નં પુણ મજ્જં=વળી કાજ-પિષ્ટથી નિષ્પન્ન મધ=લાકડા-લોટમાંથી બનેલી મદિરા, મચ્છિઅપોત્તિઅભામરભેઅં ચ તિહા મહું=અને માક્ષિક-પોત્તિક-ભ્રામરના ભેદવાળું ત્રણ પ્રકારે મધ હોઇ=(વિગઈ) થાય છે.

ગાથાર્થ :

પ્રવાહી ગોળ અને ઘન ગોળ બે વિગઈ છે, વળી લાકડાંમાંથી અને લોટમાંથી બનેલી મદિરા વિગઈ છે, અને મધમાખી, કુંતિયા અને ભમરીના ભેદવાળું ત્રણ પ્રકારે મધ વિગઈ થાય છે.

ટીકા :

દ્રવગુડપિંડગુલૌ દ્વૌ કટ્ટપિટ્ટનિષ્પન્નં, મદ્યં પુનઃ કાષ્ઠપિટ્ટનિષ્પન્નં સીધુસુરારૂપં, માક્ષિકપોત્તિક-ભ્રમરભેદં ચ ત્રિધા મધુ ભવતિ વિકૃતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૪॥

ટીકાર્થ :

દ્રવગોળ અને પિંડગોળ=કકડબ અને પિંડ, બે બે; વળી સીધુ અને સુરારૂપ કાજ અને પિષ્ટથી નિષ્પન્ન એવું મધ=મદિરા; અને માક્ષિક, પોત્તિક, ભ્રમરના ભેદવાળું=માખી, કુંતિયા, ભમરીના ભેદવાળું, ત્રણ પ્રકારનું મધુ=મધ, વિગઈ થાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઢીલો ગોળ અને કઠણ ગોળ વિગઈ છે. વળી વનસ્પતિ, શેરડી, મહુડાં, દ્રાક્ષ વગેરેમાંથી બનતી મદિરા કાજનિષ્પન્ન છે, અને તેને સીધુ કહેવામાં આવે છે; તથા લોટને કોવડાવીને બનતી મદિરા પિષ્ટનિષ્પન્ન છે અને તેને સુરા કહેવામાં આવે છે, તે બંને મદિરા વિગઈ છે. મધમાખીનું મધ, કુંતિયાનું મધ અને ભમરીનું મધ વિગઈ છે. ॥૩૭૪॥

ગાથા :

જલથલચ્છહયરમ્સં ચમ્મં વસ સોણિઅં તિહેઅં પિ ।
આઇલ્લ તિણિણ ચલચલ ઓગાહિમગાઇ વિગઈઓ ॥૩૭૫॥

અન્યથાર્થ :

ચમ્મં વસ સોણિઅં તિહેઅં પિ જલથલચ્છહયરમ્સં=ચર્મ=ચામડું, વસા=ચરબી, શોણિતરૂપ=લોહીરૂપ, ત્રણ પ્રકારનું આ પણ જલચર, સ્થલચર અને ખેચરનું માંસ (વિગઈ) છે. આઇલ્લ તિણિણ ચલચલ ઓગાહિમગાઇ વિગઈઓ=આદિના ત્રણ ચલચલવાળા ઉદ્દગ્રાહિમકો=પહેલાં ત્રણ ઘાણવાળા તળેલા પદાર્થો, વિગઈ છે.

ગાથાર્થ :

ચામડું, ચરબી, લોહી એ ત્રણેય પ્રકારનું આ જલચર, ભૂચર અને ખેચરનું માંસ વિગઈ છે અને પહેલા ત્રણ ઘાણવાળા તળેલા પદાર્થો વિગઈ છે.

ટીકા :

'જલસ્થલચરમાંસં' ચરશબ્દઃ પ્રત્યેકમભિસમ્બધ્યતે, જલચરસ્થલચરચરમાંસં, ચર્મ્મ વસા શોણિતં ત્રિથૈતદપિ વિકૃતિરિતિ યોગઃ, તથા આદ્યત્રયચલચલોદ્ગ્રાહિમકાનિ ચ=પ્રક્ષણભૂતતવકપક્વાનિ ત્રીણ્યેવ ઘારિકાવટકાદીનિ વિકૃતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૫॥

ટીકાર્થ :

'જલસ્થલચરમાંસં' અહીં 'ચર' શબ્દ પ્રત્યેકને વિષે='જલ-સ્થલ-ખ' એ દરેક સાથે, સંબંધ કરાય છે, તેથી જલચર, સ્થલચર અને ખેચરનું માંસ. ચામડું, ચરબી, લોહીરૂપ ત્રણ પ્રકારનું આ પણ=જલચર-સ્થલચર-ખેચરનું માંસ પણ, વિગઈ છે,

અને આઘ ત્રણ ચલચલવાળા ઉદ્ગ્રાહિમકો=પ્રક્ષણથી ભરેલા તવકમાં પકવ અર્થાત્ તેલ કે ઘી રૂપ ચીકણા પદાર્થથી ભરેલી તવીમાં પકાવેલા, ત્રણ જ ઘાણવાળા ધારી-વડા વગેરે વિગઈ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૭૫॥

ગાથા :

સેસા ણ હુંતિ વિગઈ અજોગવાહીણ તે ડ કપ્પંતિ ।

પરિભુંજંતિ ન પાયં જં નિચ્છય્યઓ ન નજ્જંતિ ॥૩૭૬॥

અન્યવાર્થ :

સેસા=શેષ=તે જ ઘી કે તેલમાં ચોથા ઘાણથી આરંભીને પકાવેલ ધારી-વડાં વગેરે, વિગઈ ણ હુંતિ=વિગઈ થતાં નથી. તે ડ=વળી તેઓ=ચોથા ઘાણથી આરંભીને પકાવેલાં ધારી-વડાં આદિ, અજોગવાહીણ=અયોગ-વાહીઓને=જોગ વહન નહીં કરનારા સાધુઓને, કપ્પંતિ=કલ્પે છે, (છતાં તેઓ) પાયં ન પરિભુંજંતિ=પ્રાયઃ પરિભોગ કરતા નથી; જં=જે કારણથી નિચ્છય્યઓ=નિશ્ચયથી ન નજ્જંતિ=જણાતું નથી.

ગાથાર્થ :

તે જ ઘી કે તેલમાં ચોથા ઘાણથી આરંભીને પકાવેલાં ધારી, વડાં વગેરે વિગઈ થતાં નથી. વળી ચોથા ઘાણથી આરંભીને પકાવેલાં ધારી, વડાં વગેરે જોગ વહન નહીં કરનારા સાધુઓને કલ્પે છે, છતાં તેઓ પ્રાયઃ પરિભોગ કરતા નથી; જે કારણથી નિશ્ચયથી જણાતું નથી.

ટીકા :

શેષાણિ ચતુર્થઘાનાદારભ્ય ન ભવન્તિ વિકૃતયઃ, અયોગવાહિનાં સાધૂનામ્-અવિશેષતો નિર્વિકૃતિક-પરિભોક્તૃણાં તાનિ કલ્પન્તે, ન તત્ર કશ્ચિદ્દોષઃ, પરિભુજ્યન્તે ન પ્રાયઃ તથાઽપ્યનેન કારણેન, યત્ નિશ્ચયતો ન જ્ઞાયન્તે કથમેતાનિ વ્યવસ્થિતાનિ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૬॥

ટીકાર્થ :

ચોથા ઘાણથી આરંભીને શેષ એવાં ધારી-વડાં આદિ, વિગઈ થતાં નથી, તેઓ=ચોથા ઘાણથી આરંભીને તે જ ઘી કે તેલમાં તળેલાં ધારી-વડાં આદિ, અવિશેષથી=સામાન્યથી, નિવિગઈનો પરિભોગ કરનારા અયોગવાહી સાધુઓને કલ્પે છે, તેમાં કોઈ દોષ નથી; તોપણ આ કારણથી=હવે કહે છે એ કારણથી, પ્રાય: પરિભોગ કરતા નથી; જે કારણથી આ=ધારી-વડાં આદિ, કેવી રીતે વ્યવસ્થિત છે અર્થાત્ નવું ઘી કે તેલ ઉમેર્યા વગર તે જ ઘી કે તેલના ત્રણ ઘાણ પછીના ઘાણોમાં તળેલા છે ? કે પહેલાંના ઘાણમાં તળેલા છે ? તે, નિશ્ચયથી=નક્કી, જણાતું નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

નવું ઘી કે તેલ ઉમેર્યા વગર તે જ ઘી કે તેલ વગેરેમાં તળેલાં ધારી-વડાં વગેરે ચોથા ઘાણથી આરંભીને વિગઈ થતાં નથી, તોપણ યોગ વહન કરનારા સાધુઓ તે વાપરે નહિ; પરંતુ જે સાધુ યોગ વહન કરતા ન હોય, અને સામાન્યથી વિગઈવાળું ભોજન કરતા ન હોય, અર્થાત્ વિશેષ કોઈ કારણને છોડીને સામાન્યથી વિગઈઓ જે વાપરતા ન હોય, તેવા સાધુને સામાન્યથી ચોથા ઘાણથી આરંભીને તે જ તેલાદિમાં તળેલો આહાર વાપરવો કલ્પે છે. છતાં તેઓ પ્રાય: વાપરતા નથી, તેનું કારણ એ છે કે આ વડાં વગેરે ચોથા ઘાણ પછીનાં જ છે, તેવો ખાતરીપૂર્વક નિર્ણય થતો નથી; કેમ કે ગૃહસ્થને પૂછે અને તે ગૃહસ્થ ભક્તિવાળો હોય તો વહોરાવવા માટે વિપરીત કથન કરે તેવી સંભાવના રહે, અથવા જો ગૃહસ્થે વહોરાવવા માટે ચોથા ઘાણવાળાં વડાં આદિ જુદાં રાખ્યાં હોય તો સાધુને સ્થાપનાદોષ લાગવાની સંભાવના રહે, અથવા તો ક્વચિત્ કૃતદોષની પણ સંભાવના રહે. તેથી સાધુ પ્રાય: તેવાં ધારી, વડાં આદિ વાપરતા નથી. આમ છતાં, 'પ્રાય:' શબ્દથી એ કહેવું છે કે આગાઢ કારણ હોય અથવા ધારી-વડાં વગેરે નિર્દોષ છે તેવો નિર્ણય થતો હોય, ત્યારે સાધુ ક્વચિત્ વાપરે પણ ખરા. ॥૩૭૬॥

ગાથા :

एगेण चेव तवओ पूरिज्जइ पूअएण जो ताओ ।
बीओ वि स पुण कप्पइ निव्विगय लेवडो नवरं ॥३७७॥

અભ્યયાર્થ :

એગેણ ચેવ પૂઅણ=એક જ પૂપક વડે=પુડલા વડે, તવઓ=તવક=તાવડી, પૂરિજ્જઇ=પુરાય છે, તાઓ=તેનાથી જો બીઓ વિ=જે બીજો પણ છે, સ પુણ=તે વળી નિવ્વિગય=નિર્વિકૃતિકને=નિવિગઈવાળો આહાર વાપરનાર સાધુને, કપ્પઇ=કલ્પે છે. નવરં લેવડો=ફક્ત લેવાટક છે=તે પુડલો લેપકૃત છે.

ગાથાર્થ :

એક જ પુડલા વડે તાવડી પુરાય છે, તે પુડલાથી જે બીજો પણ પુડલો છે, તે વળી નિવિગઈવાળો આહાર વાપરનાર સાધુને કલ્પે છે. ફક્ત તે પુડલો લેપકૃત છે.

ટીકા :

एकेनैव तवकः पूर्यते पूपकेन, यत् (?यः) ततः पूपकात् द्वितीयोऽपि निर्विकृतिकस्य कल्पते, असौ लेवाटको नवरमिति गायार्थः ॥३७७॥

નોંધ :

ટીકામાં ચત્ છે, તેને સ્થાને મૂળગાથા પ્રમાણે ચઃ હોવું જોઈએ.

★ “બીઓ વિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે ગ્રણ ઘણ પછીની તળેલી વસ્તુ તો વિગઈત્યાગીને કલ્પે છે, પરંતુ તવામાં તળાયેલા પ્રથમ પુડલા પછીનો બીજો પણ પુડલો વિગઈત્યાગીને કલ્પે છે.

ટીકાર્થ :

એક જ પુડલા વડે તવી પુરાય છે, તે પુડલાથી જે દ્વિતીય પણ પુડલો છે, તે નિર્વિકૃતિકને=નિવિગઈવાળો આહાર વાપરનારા સાધુને, કલ્પે છે; ફક્ત એ લેવાટક છે=એ બીજો પુડલો લેપકૃત કહેવાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ઘી કે તેલથી એક વાર તાવડી ભરી હોય, તેમાં એક પુડલો તળ્યા પછી જે થોડુંક ઘી કે તેલ તાવડીમાં રહ્યું હોય, તેમાં બીજું ઘી કે તેલ ઉમેર્યા વગર તે તેલાદિથી જ બીજો પણ પુડલો તળવામાં આવ્યો હોય, તો તે પુડલો પણ વિગઈત્યાગીને કલ્પે છે; અને આવો પુડલો વિગઈ કહેવાતો નથી, પરંતુ લેપકૃત ગણાય છે. ॥૩૭૭॥

અવતરણિકા :

વિધિશેષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

વિધિશેષને કહે છે અર્થાત્ પૂર્વમાં દશ વિગઈઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. તે વિગઈઓના વિષયમાં, બાકી રહેલ વિધિને કહે છે —

ગાથા :

દહિઅવયવો ડ મંથૂ વિગઈ તક્કં ન હોઝ વિગઈ ડ ।

ચીરં તુ નિરાવયવં નવણીઓગાહિમં ચેવ ॥૩૭૮॥

અન્વયાર્થ :

દહિઅવયવો ડ=વળી દહીંનો અવયવ મંથૂ=મસ્તુ=દહીંની તર, વિગઈ=વિગઈ છે, તક્કં ડ=પરંતુ તક=છાશ, વિગઈ ન હોઝ=વિગઈ નથી થતી. ચીરં તુ નવણીઓગાહિમં ચેવ=વળી ક્ષીર=દૂધ, અને નવનીત-ઉદ્ગ્રાહિમક=માખણ-પકવાણ, નિરાવયવં=નિરવયવ છે.

ગાથાર્થ :

વળી દહીંનો અવયવ દહીંની તર વિગઈ છે, પરંતુ છાશ વિગઈ નથી. વળી દૂધ, માખણ અને પકવાણ નિરવયવ છે.

ટીકા :

દધ્યવયવસ્તુ મસ્તુ વિકૃતિર્વર્તતે, તક્કં ન ભવતિ વિકૃતિસ્તુ, ક્ષીરં તુ નિરવયવમ્=એકમેવ, નવનીતોદ્ગ્રાહિમકે ચ નિરવયવે ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૭૮॥

ટીકાર્થ :

વળી દહીંનો અવયવ મસ્તુ વિગઈ વર્તે છે, પરંતુ તક=છાશ, વિગઈ થતી નથી; વળી દૂધ નિરવયવ=એક જ=દહીંની જેમ અવયવ વગર સંપૂર્ણ જ, વિગઈ છે, અને માખણ-પકવાત્ર નિરવયવ છે=દહીંની જેમ મસ્તુ રૂપ અને તકરૂપ અવયવ ગ્રહણ કરીને એક અવયવ કલ્પે અને એક અવયવ ન કલ્પે એવા વિભાગ વગર સંપૂર્ણ વિગઈ છે, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

દહીંના અવયવભૂત દહીંની તર વિગઈ ગણાય છે, છતાં દહીંના અવયવભૂત છાશ વિગઈ ગણાતી નથી.

તે રીતે દૂધમાં દૂધની તરરૂપ અવયવ હોવા છતાં તેની દૂધથી પૃથગ્ રૂપે વિવક્ષા કરેલ નથી. આથી દૂધ અવયવ રહિત છે, માટે ગાય આદિ પાંચનું દૂધ વિગઈ ગણાય.

એ રીતે માખણ અને પકવાત્ર પણ અવયવ વગરના છે. માટે તે પણ વિગઈ છે. ॥૩૭૮॥

ગાથા :

ઘયઘટ્ટો પુણ વિગઈ વીસંદળ મો અ કેઢ ઇચ્છંતિ ।
તેલ્લગુલાણ નિવિગઈ સૂમાલિઅખંડમાઈણિ ॥૩૭૯॥

અન્યથાર્થ :

ઘયઘટ્ટો પુણ=વળી ઘૃતઘટ્ટ=ધીનો કીટો, વિગઈ=વિગઈ છે, કેઢ અ વીસંદળ ઇચ્છંતિ=અને કેટલાક વિસ્યંદનને (વિગઈરૂપે) ઇચ્છે છે. તેલ્લગુલાણ=તેલ અને ગોળની સૂમાલિઅખંડમાઈણિ=સુકુમારિકા, ખંડાદિ નિવિગઈ=નિવિગઈ છે.

★ 'મો' પાદપૂરણ અર્થે છે.

ગાથાર્થ :

વળી ધીનો કીટો વિગઈ છે, અને કેટલાક વિસ્યંદનને વિગઈરૂપે ઇચ્છે છે. તેલની સુકુમારિકા અને ગોળના ખંડાદિ નિવિગઈ છે.

ટીકા :

ઘૃતઘટ્ટ: પુનર્વિકૃતિ:, ઘૃતઘટ્ટો=મહિયાડુવં, વિસ્યંદનં ચ કેચિદિચ્છંતિ, વિસ્યંદનં=અદ્ધનિહ્વઘયમજ્ઞ-હૃદ્ધતંદુલનિષ્કણં, તૈલગુડયોરવિકૃતિ: સુકુમારિકાખણ્ડાદીનિ=સુકુમારિકા=સસ્તિતીયા ખણ્ડા આદિશબ્દાત્ સક્કરમચ્છંડિયાદીણિ તિ ગાથાર્થ: ॥૩૭૯॥

ટીકાર્થ :

વળી ઘૃતઘટ્ટ વિગઈ છે. ઘૃતઘટ્ટ એટલે મહિયાડુવ; અને કેટલાક વિસ્યંદનને ઇચ્છે છે=વિગઈરૂપે ઇચ્છે છે. વિસ્યંદન એટલે અર્ધ દગ્ધ એવા ઘૃતની મધ્યમાં નાંખેલ તંદુલથી નિષ્પન્ન એવું દ્રવ્ય; તેલ અને ગોળના સુકુમારિકા, ખાંડ આદિ, 'આદિ' શબ્દથી સાકર, મત્સ્યંડિકા આદિ અવિકૃતિ છે=વિગઈ બનતી નથી. સુકુમારિકા એટલે સસ્તિતીયા, ખાંડ આદિ એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૭૯॥

ગાથા :

મજ્જમહુણો ણ ચોલામયણ વિગઈઓ પોગ્ગલે પિંડો ।
રસઓ પુણ તદવયવો સો પુણ નિયમા ભવે વિગઈ ॥૩૮૦॥

અન્વયાર્થ :

મજ્જમહુણો=મઘ અને મધનો ચોલામયણ=ખોલ અને મદન, પોગ્ગલે પિંડો=પુદ્ગલમાં=માંસમાં, પિંડ વિગઈઓ ણ=વિગઈ નથી. તદવયવો પુણ=વળી તેનો=પુદ્ગલનો, અવયવ રસઓ=રસક છે, સો પુણ=તે વળી નિયમા=નિયમથી વિગઈ=વિગઈ ભવે=થાય.

ગાથાર્થ :

મઘ અને મધનો ખોલ અને મદન, માંસમાં પિંડ વિગઈ નથી. વળી માંસનો અવયવ રસક છે, તે વળી નિયમથી વિગઈ થાય.

ટીકા :

મઘમધુનોર્ન ચોલમદને વિકૃતી, તથા પુદ્ગલે પિંડો ન વિકૃતિઃ, પિંડો ત્તિ કાલિજ્જં, રસકઃ પુનસ્તદવયવો=માંસાવયવઃ, સ પુનર્નિયમાદ્ ભવેદ્વિકૃતિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮૦॥

ટીકાર્થ :

મઘ અને મધના ખોલ અને મદન=મીણ, વિગઈ નથી; તથા પુદ્ગલમાં=માંસમાં, પિંડ વિગઈ નથી. પિંડ એટલે કાલિજ્જ=હૃદયનું ગૂઢ માંસવિશેષ; વળી તેનો અવયવ=માંસનો અવયવ, રસક છે, વળી તે નિયમથી વિગઈ થાય, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે. ॥૩૮૦॥

અવતરણિકા :

પ્રાસંગિકમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પ્રાસંગિકને કહે છે -

ભાવાર્થ :

ગાથા ૩૭૦માં કહેલ કે વિગઈઓ બળાત્કારે જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે, માટે સાધુએ વિગઈઓ વાપરવી જોઈએ નહિ. તેથી વિગઈઓ શું છે ? એવી જિજ્ઞાસા થવાથી ગાથા ૩૭૧થી ૩૮૦ સુધી વિગઈઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.

આમ, વિગઈઓનું સ્વરૂપ બતાવતાં પ્રસંગથી લેપકૃત દ્રવ્યો પણ બતાવવાં જોઈએ; કેમ કે લેપકૃત દ્રવ્યોથી પણ જીવને વિકૃતિ થાય છે. આથી હવે પ્રાસંગિક રીતે લેપકૃત દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ બતાવે છે -

ગાથા :

ખજ્જૂરમુદ્ધિયાદાહિમાણ પિલ્લુચ્છુચિચમાઈણં ।
પિંડરસો ન વિગઈઓ નિયમા પુણ હોંતિ લેવકકા ॥૩૮૧॥

અન્યથાર્થ :

ખજ્જૂરમુદિયાદાડિમાણ=ખજૂર, મૃદ્વીકા=દ્રાક્ષ, દાડમનો (અને) પિલ્લુચ્છુચિંચમાઈણં=પિલિક્ષ, ચિંચાદિનો પિંડરસો વિગઈઓ ન=પિંડ અને રસ વિગઈ નથી. લેવકડા પુણ=પરંતુ લેપકૃત નિયમા=નિયમથી હોતિ=થાય છે.

ગાથાર્થ :

ખજૂરનો, દ્રાક્ષનો, દાડમનો, પિલિક્ષનો અને ચિંચાદિનો પિંડ અને રસ વિગઈ નથી, પરંતુ લેપકૃત નિયમથી થાય છે.

ટીકા :

ખજૂરમુદ્રિકા(?મૃદ્વીકા)દાડિમાનામિતિ મૃદ્વીકા=દ્રાક્ષા, તથા પિલિક્ષચિચ્છાદીનામિતિ ચિંચાઓ=અંબિલિકાઓ, પિંડરસૌ ન વિકૃતી ભવતઃ, નિયમાત્પુનર્ધવતઃ લેપકૃતાવિતિ લેવકગ ત્તિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮૧॥

ટીકાર્થ :

ખજૂર, મૃદ્વીકા, દાડમનાં અને પિલિક્ષ, ચિંચાદિનાં પિંડ અને રસ વિગઈ થતા નથી, પરંતુ લેપકૃત નિયમથી થાય છે. મૃદ્વીકા એટલે દ્રાક્ષ, ચિંચા એટલે આંબલી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૩૮૧॥

અવતરણિકા :

ગાથા ૩૭૦માં કહેલ કે વિગઈઓ જીવને બળથી દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે, માટે સાધુ વિગઈઓનો પરિભોગ કરતા નથી. તેથી ગાથા ૩૭૧થી ૩૮૧માં વિગઈઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, અને જેમાં વિગઈઓનું મૂળ સ્વરૂપ નથી તેવી નિવિગઈઓનું પણ સ્વરૂપ બતાવ્યું. હવે આ નિવિગઈઓનો પણ પરિભોગ સાધુ ક્યારે કરી શકે ? તે બતાવવા અર્થે કહે છે —

ગાથા :

एत्थं पुण परिभोगो निव्विइआणं पि कारणाविकखो ।
उक्कोसगदव्वाणं ण उ अविसेसेण विन्नेओ ॥૩૮૨॥

અન્યથાર્થ :

एत्थं पुण=વળી અહીં=વિગઈઓના અધિકારમાં, નિવ્વિइआणं पि=નિર્વિકૃતિકનો પણ=નિવિયાતા દ્રવ્યોનો પણ, પરિભોગો=પરિભોગ કારણાવિક્કો=કારણની અપેક્ષાવાળો છે, ઉક્કોસગદવ્વાણં उ अविसेसेण ण विन्नेओ=વળી ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યોનો (પરિભોગ) અવિશેષથી=સામાન્યથી, ન જાણવો.

ગાથાર્થ :

વળી વિગઈઓના અધિકારમાં નિવિયાતા દ્રવ્યોનો પણ પરિભોગ કારણની અપેક્ષાએ છે, વળી ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યોનો પરિભોગ સામાન્યથી ન જાણવો.

ટીકા :

અત્ર પુનઃ વિકૃત્યધિકારે પરિભોગો નિર્વિકૃતિકાનામપિ ચ્વણ્ડાદીનાં કારણાપેક્ષઃ, કારણં શરીરાસંસ્તરણં, ઉત્કૃષ્ટદ્રવ્યાણાં રસાદ્યપેક્ષયૈવ ન ત્વવિશેષેણ વિજ્ઞેયઃ પરિભોગ ઇતિ, એતદુક્તં ભવતિ—
“આવળણનિવ્વિગઈયસ્સ અસહુણો પરિભોગો, ઇંદિયજયત્થં નિવ્વિગતિયસ્સ ન પરિભોગો”તિ ગાથાર્થઃ
॥૩૮૨॥

★ “નિર્વિકૃતિકાનામપિ”માં ‘અપિ’થી એ જણાવવું છે કે સાધુને વિગઈઓનો પરિભોગ તો કારણની અપેક્ષાવાળો છે જ, પરંતુ નિવિગઈઓનો પણ પરિભોગ કારણની અપેક્ષાવાળો છે.

★ “રસાદ્યપેક્ષયૈવ”માં ‘આદિ’ પદથી વર્ણ, ગંધ અને સ્પર્શનું ગ્રહણ કરવાનું છે, અને ખાદ્યપદાર્થમાં રસની પ્રધાનતા હોવાથી ‘વર્ણાદિ’ની અપેક્ષાએ જ ‘એમ ન કહેતાં’ ‘રસાદિ’ની અપેક્ષાએ જ ‘એમ કહેલ છે.

ટીકાર્થ :

વળી અહીં=વિગઈઓના અધિકારમાં, નિર્વિકૃતિક એવી પણ ખાંડ આદિનો પરિભોગ કારણની અપેક્ષાવાળો છે, શરીરનું અસંસ્તરણ કારણ છે=શરીરનું અસમર્થપણું નિર્વિકૃતિક એવા ખાંડ આદિ દ્રવ્યોના પરિભોગનું કારણ છે.

વળી રસાદિની અપેક્ષાથી જ ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યોનો પરિભોગ અવિશેષથી=સાધુને સામાન્યથી, ન જાણવો. ‘ઇતિ’ ગાથાસ્પર્શી ટીકાની સમાપ્તિમાં છે.

આ કહેવાયેલું થાય છે —

આપન્ન નિર્વિકૃતિકનો=પ્રાપ્ત થયેલ નિવિયાતા દ્રવ્યનો, અસહિષ્ણુ સાધુને પરિભોગ છે, ઈન્દ્રિયોના જય અર્થે નિર્વિકૃતિકનો પરિભોગ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુઓ સામાન્ય સંયોગોમાં અંત-પ્રાંત-તુચ્છ ભોજન કરે છે, તોપણ કોઈક સાધુનું શરીર કોમળ હોવાને કારણે ઋક્ષ ભોજન વાપરીને સંયમનું પાલન કરવા અસમર્થ હોય તો જેમાં વિગઈનું મૂળ સ્વરૂપ નથી તેવા નિવિગઈવાળા દ્રવ્યોનું તે સાધુ સેવન કરે. અને કોઈ કારણ ન હોય તો સાધુ જેમ વિગઈવાળાં દ્રવ્યો વાપરતા નથી, તેમ નિવિગઈવાળાં દ્રવ્યો પણ વાપરતા નથી.

આ રીતે ગાથાના પૂર્વાર્ધથી એ પ્રાપ્ત થયું કે શરીરના અસંસ્તરણને કારણે સાધુ નિવિગઈવાળાં દ્રવ્યોનો પરિભોગ કરે છે. એને જ સ્પષ્ટ કરવા ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી કહે છે —

રસાદિની અપેક્ષાએ જ ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યોનો પરિભોગ સાધુ સામાન્યથી કરે નહીં, પરંતુ સંયમના યોગો સેવવા માટે શરીર અસમર્થ બન્યું હોય ત્યારે કારણવિશેષથી જ તેવા નિવિયાતા ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યોનો પરિભોગ કરે છે.

વળી આ ગાથાના તાત્પર્યને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે જે સાધુનું શરીર ઋક્ષ આહારને સહન કરી શકે તેમ ન હોય તેવા જ સાધુ નિવિગઈનો પરિભોગ કરે, પરંતુ જેઓનું શરીર ઋક્ષ આહારને સહન કરી શકે તેવું હોય તેવા સાધુઓ તો ઈન્દ્રિયોનો જય કરવા માટે નિવિગઈનો પણ પરિભોગ કરે નહીં; કેમ કે ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ રસાદિવાળાં દ્રવ્યોનો પરિભોગ કરવાથી ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ પદાર્થો પ્રત્યે જીવને સૂક્ષ્મ પણ પક્ષપાત થવાની સંભાવના રહે છે. ॥૩૮૨॥

અવતરણિકા :

ઓઘતો વિકૃતિપરિભોગદોષમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ઓઘથી વિકૃતિપરિભોગના દોષને કહે છે=વિશેષ કારણ વગર સામાન્યથી વિગઈઓના સેવનથી થતા દોષને કહે છે —

ગાથા :

વિગઈ પરિણઙ્ઘમ્મો મોહો, (?જો) જમુદિજ્જણ ઉદિણ્ણે અ ।

સુદ્ધુ વિ ચિત્તજયપરો કહં અકજ્જે ન વઙ્ઘિહિઈં ? ॥૩૮૩॥

અન્યથાર્થ :

વિગઈ=વિકૃતિ મોહો પરિણઙ્ઘમ્મો=મોહરૂપ પરિણતિધર્મ છે, જો ઉદિજ્જણ=જે (વિગઈઓના સેવનથી) ઉદીરણા પામે છે. ઉદિણ્ણે અ=અને ઉદીર્ણ થયે છતે=મોહની ઉદીરણા થયે છતે, સુદ્ધુ વિ ચિત્તજયપરો=સારી રીતે પણ ચિત્તના જયમાં પર=તત્પર એવા સાધુ, કહં અકજ્જે=કેવી રીતે અકાર્યમાં ન વઙ્ઘિહિઈં ?=નહીં વર્તશે ?

ગાથાર્થ :

વિકૃતિ મોહરૂપ પરિણતિધર્મ છે, જે વિગઈઓના સેવનથી ઉદીરણા પામે છે, અને મોહની ઉદીરણા થયે છતે સારી રીતે પણ ચિત્તને જીતવામાં તત્પર સાધુ કેવી રીતે અકાર્યમાં ન પ્રવર્તે ?

ટીકા :

વિકૃતિ: પરિણતિધર્મ: , કીડુગિત્યાહ — મોહો, યત્ (? યો) ઉદીર્યતે, તત: કિમિત્યાહ-ઉદીર્ણે ચ મોહે સુષ્ઠ્વપિ ચિત્તજયપર: પ્રાણી કથં અકાર્યે ન વર્તિષ્યતે? ઇતિ ગાથાર્થ: ॥૩૮૩॥

નોંધ :

મૂળગાથામાં 'જં' છે તેના સ્થાને 'જો' અને ટીકામાં 'યત્' છે, તેના સ્થાને 'યઃ' હોય, તેમ ભાસે છે; કેમ કે યદ્ સર્વનામ પ્રસ્તુતમાં મોહનો પરામર્શક છે અને મોહ શબ્દ પુલિંગ છે.

★ "સુદ્ધુ વિ"માં 'અપિ'થી એ કહેવું છે કે મોહની ઉદીરણા થાય ત્યારે ચિત્તનો જય કરવામાં તત્પર ન હોય તેવા સાધુ તો અકાર્યમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ સારી રીતે પણ ચિત્તનો જય કરવામાં તત્પર હોય તેવા સાધુ પણ અકાર્યમાં કેમ ન પ્રવર્તે ?

ટીકાર્થ :

વિકૃતિ પરિણતિધર્મ છે. કેવા પ્રકારનો પરિણતિધર્મ છે ? એથી કહે છે — મોહ છે=વિકૃતિ એ જીવનો મોહરૂપ પરિણતિ ધર્મ છે, જે ઉદીરણા પામે છે=જે મોહ વિગઈઓના સેવનથી ઉદીરણા પામે છે. તેનાથી શું ?=મોહ ઉદીરણા પામે તેનાથી શું ? એથી કહે છે — અને મોહ ઉદીર્ણ થયે છતે સુષ્ઠુ પણ ચિત્તના જયમાં પર એવો પ્રાણી=સારી રીતે પણ ચિત્તનો જય કરવામાં તત્પર એવો જીવ, કેવી રીતે અકાર્યમાં નહીં વર્તશે ? અર્થાત્ વર્તશે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

વિકૃતિ એ જીવનો પરિણતિરૂપ ધર્મ છે અને તે મોહસ્વરૂપ છે, જે મોહ વિગઈઓના સેવનથી ઉદીરણ પામે છે. અને જ્યારે મોહ ઉદીરણ પામે છે ત્યારે સારી રીતે પણ ચિત્તને જીતવામાં તત્પર સાધુ અકાર્યમાં પ્રવર્તી શકે છે.

આશય એ છે કે સાધુ સંયમ ગ્રહણ કરીને ચિત્ત ઉપર જય મેળવવા યત્ન કરતા હોય છે; કેમ કે સાધુને સંસારનો ભય હોય છે. તોપણ સાધુ વિગઈઓનું સેવન કરે તો તે વિગઈઓ તેમના ચિત્તમાં વિકૃતિ પેદા કરે છે, અને તે વિકૃતિને કારણે તે સાધુમાં કામાદિ વિકારો પેદા થાય છે, જે વિકારોને કારણે તે સાધુની બાહ્ય ઈન્દ્રિયો ઉત્સુકતાને વશ થઈ બાહ્ય પદાર્થોને આશ્રયીને પ્રવર્તે છે, તેથી ચિત્તનો જય કરવામાં તત્પર પણ સાધુને કામાદિ વિકારો અકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. માટે સાધુએ વિગઈઓના સેવનથી દૂર રહેવું જોઈએ. ॥૩૮૩॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે વિગઈઓના સેવનથી ચિત્તને જીતવામાં તત્પર સાધુ પણ અકાર્યમાં પ્રવર્તે છે. એ વાત દૃષ્ટાંતથી બતાવે છે -

ગાથા :

દાવાનલમજ્ઞગઓ કો તદુવસમદ્વયાએ જલમાઈ ।
સંતે વિ ન સેવિજ્જા મોહાનલદીવિએ ઉવમા ॥૩૮૪॥

અન્યથાર્થ :

દાવાનલમજ્ઞગઓ=દાવાનલની મધ્યમાં રહેલો કો=કોણ તદુવસમદ્વયાએ=તેના=દાવાનલના, ઉપશમ અર્થે સંતે વિ=સત્ પણ=વિદ્યમાન પણ, જલમાઈ=જલાદિને ન સેવિજ્જા=ન સેવે ? મોહાનલદીવિએ=મોહાનલથી=મોહરૂપી અગ્નિથી, દીપ્તમાં ઉવમા=(આ) ઉપમા છે.

ગાથાર્થ :

દાવાનલની મધ્યમાં રહેલો કોણ, દાવાનલના ઉપશમન માટે વિદ્યમાન પણ જલાદિને ન સેવે ? મોહરૂપી અગ્નિથી દીપ્તમાં આ ઉપમા છે.

ટીકા :

દાવાનલમધ્યગતઃ સન્ કસ્તદુપશ્ચમાર્થ જલાદીનિ સન્ત્યપિ ન સેવેત ? સર્વ એવ સેવેત ઇત્યર્થઃ, મોહાનલદીમેઽપ્યુપમેતિ જલાદિસ્થાનીયા યોષિતઃ સેવેતેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮૪॥

★ “સંતે વિ”માં ‘અપિ’થી એ કહેવું છે કે દાવાનલની મધ્યમાં રહેલ પુરુષ જલાદિ ન હોય તો તો જલાદિ ન સેવે, પરંતુ જલાદિ હોય તોપણ જલાદિ ન સેવે એમ નહીં, સેવે જ.

ટીકાર્થ :

દાવાનલની મધ્યમાં રહેલો છતો કોણ તેના ઉપશમ અર્થે=દાવાનલ શમાવવા માટે, છતા પણ જલાદિને=વિદ્યમાન પણ પાણી આદિને, ન સેવે ? અર્થાત્ સર્વ જ સેવે=બધા જ જલાદિને સેવે. મોહરૂપ

અનલથી દીપ્તમાં પણ આ ઉપમા છે=જલાદિ સ્થાનીય એવી સ્ત્રીઓને સેવે=વિગઈઓના સેવનથી વ્યાકુળ થયેલ ચિત્તની વ્યાકુળતા શમાવવા માટે પાણી આદિના સ્થાને સ્ત્રીઓને સેવે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે રીતે પોતે દાવાનલની વચ્ચે રહેલ હોય અને પાસે પાણી વગેરે વિદ્યમાન હોય તો દાવાનલના શમન માટે સર્વ પુરુષો યત્ન કરે છે, તે રીતે વિગઈઓના સેવનથી કામવૃત્તિ ઊઠે ત્યારે, સંયમી પણ સાધુ તે કામના શમન માટે અનુચિત પ્રવૃત્તિ કર્યા વગર ન પણ રહે. માટે સાધુએ મોહરૂપી અગ્નિ પ્રગટ ન થાય, તે અર્થે વિગઈઓનું સેવન કરવું જોઈએ નહિ.

અહીં વિશેષ એ છે કે વિગઈઓના સેવનથી પ્રદીપ્ત મોહવાળા સાધુ સાક્ષાત્ સ્ત્રીઓનું સેવન ન પણ કરે, તોપણ સ્ત્રીઓને જોવાની ક્રિયાથી કે સ્ત્રીઓ સાથે વાર્તાલાપની ક્રિયાથી પોતાને ઊઠેલ વિકારોને શમાવવા માટે જે યત્ન કરે, એ સર્વ વિગઈઓના સેવનથી પ્રગટેલ વિકારનું કાર્ય છે, એ પ્રકારનો પ્રસ્તુત ગાથાનો ધ્વનિ છે. ॥૩૮૪॥

અવતરણિકા :

અતિપ્રસન્નનિવૃત્ત્યર્થમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૮૩-૩૮૪ માં કહ્યું એમ સામાન્ય રીતે વિગઈઓના સેવનથી મોહની ઉદીરણ થયે છે તે ચિત્તનો જય કરવામાં તત્પર પણ સાધુ અકાર્યમાં પ્રવર્તે છે. પરંતુ આવો નિયમ એકાંતે માનીએ તો, કારણે વિગઈઓનો પરિભ્રમ કરતા સુસાધુને પણ મોહની ઉદીરણ માનવાનો અતિપ્રસંગ આવે. તેથી તે અતિપ્રસંગની નિવૃત્તિ અર્થે કહે છે —

ગાથા :

एत्थ रसलोलुआए विगइं न मुअइ दढो वि देहेणं ।

जो तं पइ पडिसेहो दढुव्वो न पुण जो कज्जे ॥૩૮૫॥

અન્યથાર્થ :

દેહેણં દઢો વિ=દેહ દઢ પણ જો=જે રસલોલુઆએ=રસની લોલુપતાથી વિગઈ=વિગઈને ન મુઅઇ=મુક્તા નથી, તં પઇ=તેના પ્રતિ એત્થ=અહીં=વિગઈઓના અધિકારમાં, પડિસેહો=પ્રતિષેધ દઢુવ્વો=જાણવો. જો પુણ કજ્જે ન=પરંતુ જે કાર્યમાં (વિગઈને મુક્તા નથી, તેના પ્રતિ પ્રતિષેધ) નથી.

ગાથાર્થ :

શરીરથી દઢ પણ જે સાધુ રસની લોલુપતાથી વિગઈને છોડતા નથી, તેના પ્રતિ વિગઈઓના અધિકારમાં પ્રતિષેધ જાણવો. પરંતુ જે સાધુ કાર્યમાં વિગઈને છોડતા નથી તેના પ્રતિ પ્રતિષેધ નથી.

ટીકા :

અત્ર પ્રક્રમે રસલોલુપતાયા કારણેન વિકૃત્તિં ન મુચ્છતિ દ્વઢોઽપિ દેહેન યસ્તં પ્રતિ પ્રતિષેધો

વિકૃતેર્દ્રષ્ટ્યઃ, ન પુનર્યઃ કાર્યે ન મુચ્ચતીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮૫॥

★ “દ્રષ્ટે વિ”માં ‘અપિ’થી એ દર્શાવતું છે કે જે સાધુ દેહથી દૃઢ ન હોય તે તો વિગઈને ન મૂકે, પરંતુ દેહથી દૃઢ પણ સાધુ વિગઈને ન મૂકે તેના પ્રતિ વિગઈનો પ્રતિષેધ છે.

ટીકાર્થ :

દેહથી દૃઢ પણ જે સાધુ રસની લોલુપતારૂપ કારણથી વિગઈને મૂકતા નથી, તેના પ્રતિ આ પ્રક્રમમાં=વિગઈઓના અધિકારમાં, વિગઈનો પ્રતિષેધ જાણવો; પરંતુ જે સાધુ કાર્ય હોતે છતે વિગઈને મૂકતા નથી તેના પ્રતિ પ્રતિષેધ નથી, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જે સાધુ વિગઈઓ સેવ્યા વગર સંયમનો નિર્વાહ કરી શકે તેમ હોય, તેવા સાધુને રસની લોલુપતાથી વિગઈઓ વાપરવાનો પરિણામ થાય, તો તેઓને આશ્રયીને શાસ્ત્રમાં વિગઈઓ વાપરવાનો નિષેધ કર્યો છે; પરંતુ જે સાધુ વિગઈઓ વગર સંયમનો નિર્વાહ કરી શકે તેમ ન હોય, તેઓને સંયમના પાલન માટે ઉપષ્ઠંભક થાય, તેટલી વિગઈઓ વાપરવાનો નિષેધ નથી. ॥૩૮૫॥

અવતરણિકા :

एतदेवाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ કહે છે અર્થાત્ ગાથા ૩૮૫માં કહ્યું કે વિગઈઓના સેવન વગર સંયમનો નિર્વાહ કરી શકે તેમ ન હોય, તેવા સાધુને કાર્ય હોય ત્યારે વિગઈઓના સેવનનો નિષેધ નથી, એને જ કહે છે —

ગાથા :

अब्भंगेण व सगडं न तरइ विगई विणा उ जो साहू ।
सो रागदोसरहिओ मत्ताए विहीए तं सेवे ॥૩૮૬॥

અન્યવાર્થ :

अब्भंगेण सगडं व=અભ્યંગ વિના શકટની જેમ વિગઈ વિના ઉ=વિગઈ વિના જ જો સાહૂ=જે સાધુ ન તરइ=સમર્થ નથી=આત્માને સંયમના યોગોમાં ચલાવવા માટે સમર્થ નથી, રાગદોસરહિओ सो=રાગ-દ્વેષથી રહિત તે મત્ताए विहीए=માત્રાથી=પ્રમાણથી, विधिपूर्वक तं सेवे=તેને=વિગઈને, સેવે.

ગાથાર્થ :

અભ્યંગ વિના ગાડાંની જેમ વિગઈ સેવ્યા વગર જ જે સાધુ આત્માને સંયમના યોગોમાં ચલાવવા માટે સમર્થ નથી. રાગ-દ્વેષથી રહિત તે સાધુ પ્રમાણથી વિધિપૂર્વક વિગઈને સેવે.

ટીકા :

अभ्यङ्गेनेव शकटं न शक्नोत्यात्मानं आपयितुं विकृतिं विना तु यः साधुः, सः इत्थंभूतो रागद्वेषरहितः सन् मात्रया विधिना-कायोत्सर्गादिलक्षणेन तां सेवेतेति गाथार्थः ॥૩૮૬॥

ટીકાર્થ :

અભ્યંગ વગર શકટની જેમ=તૈલી પદાર્થથી ગાડાનાં પૈડાંનું મર્દન કર્યા વગરના ગાડાની જેમ, જે સાધુ વિગઈ વિના જ આત્માને યાપના કરવા માટે=સદનુષ્ઠાનની ક્રિયાઓ દ્વારા પોતાના આત્માને ઉપશમભાવ તરફ લઈ જવા માટે, શક્તિમાન નથી, આવા પ્રકારના તે સાધુ રાગ-દ્વેષથી રહિત છતાં માત્રાથી=પ્રમાણથી, કાયોત્સર્ગાદિના લક્ષણવાળી વિધિથી તેને=વિગઈને, સેવે. એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

જેમ ગાડાના પૈડામાં તૈલી પદાર્થ લગાડવામાં ન આવે તો ગાડાનું પૈડું ચાલી ન શકે, તેમ અતિસુકુમાર હોવાને કારણે જે સાધુનું શરીર વિગઈઓનાં સેવન વગર સંયમના યોગોમાં સુદૃઢ યત્ન કરી શકે તેમ ન હોય, તેવા સાધુ રાગ-દ્વેષ ન થાય તે રીતે ઉપયુક્ત થઈને વિગઈઓના સેવન અર્થે કાયોત્સર્ગાદિ વિધિ કરીને, સંયમના પાલન માટે ઉપયોગી હોય તેટલા પ્રમાણમાં વિગઈઓનું સેવન કરે, જેથી તે વપરાતી એવી વિગઈઓ ચિત્તમાં વિકારો પેદા ન કરે. ॥૩૮૬॥

અવતરણિકા :

‘માનયુક્ત’ ઇત્યુક્તં તદાહ —

અવતરણિકાર્થ :

સાધુ પ્રકામ ભોજન ન કરે, પરંતુ પ્રમાણયુક્ત જ ભોજન કરે, એ પ્રમાણે ગાથા ૩૮૬માં કહેવાયું હતું; તેને કહે છે, અર્થાત્ સાધુના પ્રમાણોપેત ભોજનને બતાવે છે —

આશા :

પદુષ્પણ્ણડ્ણાગ્ વા સંજમજોગાણ જેણ પરિહાણી ।

ન વિ જાયઙ્ તં જાણસુ સાહુસ્સ પમાણમાહારં ॥૩૮૭॥ ભુંજણ ત્તિ દારં ગયં ॥

અન્વયાર્થ :

પદુષ્પણ્ણડ્ણાગ્ વા=પ્રત્યુત્પન્નમાં કે અનાગતમાં=વર્તમાનમાં કે ભવિષ્યમાં, જેણ=જેના વડે=જેટલા પ્રમાણવાળા આહાર ગ્રહણ વડે, સંજમજોગાણ=સંયમયોગોની પરિહાણી=પરિહાણિ ન જાયઙ્= ન થાય, તં=તેને=તેટલા પ્રમાણવાળા આહાર ગ્રહણને, સાહુસ્સ=સાધુનો પમાણમાહારં=પ્રમાણવાળો આહાર જાણસુ=તમે જાણો. ભુંજણા=‘ભોજન’ ત્તિ=એ પ્રકારે દારં ગયં=દાર ગયું=પુરું થયું.

★ ‘વિ’ પાદપૂર્તિ માટે છે.

ગાથાર્થ :

વર્તમાનમાં કે ભવિષ્યમાં જેટલા પ્રમાણવાળા આહારના ગ્રહણ વડે સાધુના સંયમયોગોની પરિહાણિ ન થાય, તેટલા પ્રમાણવાળા આહારના ગ્રહણને સાધુનો પ્રમાણવાળો આહાર તમે જાણો.

ટીકા :

પ્રત્યુત્પન્ન ઇતિ વર્તમાને અનાગતે વા=અથ્થે સંયમયોગાનાં=કુશલવ્યાપારાણાં યેન પરિહાણિર્ન જાયતે તત્પદ્ધતયા ક્ષુધા વા, તં જાનીધ્વં સાધોઃ પ્રમાણમાહારમિતિ પ્રમાણયુક્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮૭॥

ટીકાર્થ :

જેના વડે=જેટલા પ્રમાણવાળા આહારના ગ્રહણ વડે, પ્રત્યુત્પન્નમાં=વર્તમાનમાં, કે અનાગતમાં=અધ્યમાં=ભવિષ્યમાં, તેની પુષ્ટતાથી કે ક્ષુધાથી=શરીરના પુષ્ટપણાથી કે ભૂખથી, સંયમયોગોની=કુશળવ્યાપારોની પરિણામિ ન થાય, તેને=તેટલા પ્રમાણવાળા આહારના ગ્રહણને, સાધુનો પ્રમાણવાળો=પ્રમાણથી યુક્ત, આહાર તમે જાણો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ દીર્ઘદૃષ્ટિથી પોતાના શરીરની ક્ષમતાનો વિચાર કરીને આહાર વાપરે, જેથી પોતે વર્તમાનમાં સંયમના વ્યાપારો સારી રીતે કરી શકે અને ભવિષ્યમાં પણ સંયમના યોગોની હાનિ ન થાય; પરંતુ જો સાધુ કેવલ ઊણોદરી કરવાની વૃત્તિવાળા હોય, તો ક્ષુધાને કારણે ક્વચિત્ વર્તમાનમાં સંયમની ક્રિયાઓ પ્રમાદથી થાય, જેથી તે તે ક્રિયાઓથી ઉત્તમ અધ્યવસાયો નિષ્પન્ન થઈ શકે નહિ; તો ક્વચિત્ અતિશય ઊણોદરી કરવાને કારણે કાળક્રમે શરીર અસમર્થ બની જાય, જેથી દૃઢ પ્રયત્ન દ્વારા પણ ક્રિયાઓમાં પરિણામની વૃદ્ધિ થઈ શકે નહિ. આમ, ઊણોદરી કરવાની વૃત્તિ હોવા છતાં દીર્ઘ પર્યાલોચનના અભાવને કારણે ઊણોદરી જ સંયમના પરિણામની વ્યાઘાતક બની જાય છે.

અથવા જો સાધુ શરીરને પુષ્ટ કરવાની વૃત્તિથી આહાર ગ્રહણ કરતા હોય, તો કદાચ તે સાધુ બાહ્ય ક્રિયાઓ સારી રીતે કરી શકતા હોય તોપણ શરીર પ્રત્યેના મમત્વને કારણે તે ક્રિયાઓ તેમને સમ્યગ્ પરિણામ પામતી નથી; કેમ કે આહારની ગૃદ્ધિ અને શરીર પ્રત્યેની પુષ્ટતાનો ભાવ સંયમના પરિણામની વૃદ્ધિમાં અવરોધક બને છે.

આથી શરીરની પુષ્ટિનો આશય પણ ન થાય અને અવિચારક રીતે ક્ષુધા સહન કરવાની વૃત્તિ પણ ન થાય, તે રીતે સાધુ આહાર વાપરે, જેથી સંયમના યોગોમાં દૃઢ યત્ન દ્વારા ઉત્તમ ભાવોની વૃદ્ધિ થઈ શકે; અને આ પ્રકારે વપરાયેલો આહાર સાધુ માટે પ્રમાણોપેત આહાર જાણવો. ॥૩૮૭॥

અવતરણિકા :

મૂલદ્વારગાથાયાં ભોજનદ્વારમુક્તમ્, અધુના પાત્રધાવનદ્વારવ્યાચિન્ધ્યાસયાઽઽહ —

;

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૨૩૦ રૂપ મૂળદ્વારગાથામાં બતાવેલ છઠ્ઠું 'ભોજન'દ્વાર ગાથા ૩૪૩થી ૩૮૭માં કહેવાયું. હવે સાતમા 'પાત્રધાવન'દ્વારનું વ્યાખ્યાન કરવાની ઈચ્છાથી ગ્રંથકાર કહે છે —

ગાથા :

અહ ભુંજિરૂણ પચ્છ જોગ્ગા હોરૂણ પત્તગે તાહે ।

જોગ્ગે ધુવંતિ બાર્હિ સાગરિં નવરમંતો વિ ॥૩૮૮॥

અન્યથાર્થ :

ભુંજિરૂણ પચ્છ=ભોજન કરીને પછી જોગ્ગા હોરૂણ=યોગ્ય થઈને, તાહે=ત્યારપછી જોગ્ગે પત્તગે=

યોગ્ય પાત્રકોને બાહિ=બહાર ધુવંતિ=ધોવે છે. નવરં=ફક્ત સાગરિ=સાગારિક હોતે છતે=ગૃહસ્થ હોતે છતે, અંતો વિ=અંદર પણ=પાત્રાને માંડલીની અંદર પણ ધોવે છે.

ગાથાર્થ :

ભોજન કરીને પછી યોગ્ય થઈને ત્યારપછી યોગ્ય પાત્રાને માંડલીની બહાર ધોવે છે, ફક્ત ગૃહસ્થ હોતે છતે પાત્રાને માંડલીની અંદર પણ ધોવે છે.

ટીકા :

અથેત્યુપન્યાસાર્થે, ભુક્ત્વા પશ્ચાત્=તદનન્તરં, યોગ્યા ભૂત્વા=કરાદિનિરવયવાદિના ડચિતા ભૂત્વા, પાત્રકાણિ તતઃ=તદનન્તરં યોગ્યાનિ નિરવયવાદિનૈવ પ્રકારેણ ધાવન્તિ=સમયપરિભાષયા ત્રેપ્યંતીત્યર્થઃ બહિઃ=મણ્ડલભૂમેરન્યત્ર, સાગારિકે સત્યુપધાતસંરક્ષણાર્થં નવરમન્તોડપિ=અભ્યન્તરેડપિ ધાવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૮૮॥

ટીકાર્થ :

'અથ' એ પ્રકારનો અવ્યય ઉપન્યાસના=પાત્રકધાવન દ્વારના પ્રારંભના, અર્થમાં છે. ભોજન કરીને પાછળથી=ત્યારપછી, યોગ્ય થઈને=કર આદિના નિરવયવ આદિ દ્વારા ઉચિત થઈને=હાથ અને પાત્રકોને ભોજનના અંશોથી રહિત કરવા વગેરે દ્વારા ઉચિત થઈને, ત્યારપછી નિરવયવાદિ પ્રકારથી જ=પાત્રાને ભોજનના અંશોથી રહિત કરવા આદિરૂપ પ્રકારથી જ, યોગ્ય એવા પાત્રકોને બહાર=માંડલીની ભૂમિથી અન્ય સ્થાનમાં, ધુવે છે અર્થાત્ સમયની=શાસ્ત્રની પરિભાષા વડે ત્રેપ કરે છે. ફક્ત સાગારિક હોતે છતે=ગૃહસ્થ હોતે છતે, ઉપધાતના સંરક્ષણ અર્થે=પાત્રધોવનની ક્રિયાથી ગૃહસ્થને અરુચિ થાય તેમ હોય તો શાસનના ઉપધાતના રક્ષણ માટે, અંદર પણ=અભ્યંતરમાં પણ=માંડલીની ભૂમિની અંદર પણ, ધુવે છે=સાધુ પાત્રકોને ધુવે છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે. ॥૩૮૮॥

અવતરણિકા :

કેન વિધિનેત્યાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુઓ ભોજન કરીને યોગ્ય થઈને યોગ્ય પાત્રકોને માંડલીભૂમિની બહાર ધોવે છે. તેથી જિજ્ઞાસા થાય કે તે પાત્રકો કઈ વિધિથી ધોવે છે ? એથી કહે છે -

ગાથા :

અચ્છદવેણુવડતા નિરવયવે દિતિ તેસુ કષ્પતિઅં ।

નારુણ વ પરિભોગં કષ્પં તાહે પવર્ઙ્કિતિ ॥૩૮૯॥

અન્યથાર્થ :

વડતા=ઉપયુક્ત એવા સાધુઓ નિરવયવે તેસુ નિરવયવ એવા તેઓમાં=ભોજનના અંશોથી રહિત એવા પાત્રાઓમાં, અચ્છદવેણ=સ્વચ્છ દ્રવથી કષ્પતિઅં દિતિ=કલ્પત્રિકને આપે છે. પરિભોગં વ નારુણ=અથવા પરિભોગને જાણીને=આધાકર્માદિ દોષોવાળા ભોજનના પરિભોગને જાણીને, કષ્પં=કલ્પને તાહે પવર્ઙ્કિતિ=તેનાથી=ત્રણ વારથી, વધારે છે.

ગાથાર્થ :

ઉપયુક્ત એવા સાધુઓ ભોજનના અવયવોથી રહિત એવા પાત્રાઓને સ્વચ્છ પાણીથી ત્રણ વાર ધુવે છે અથવા આધાકર્માદિ દોષોવાળા ભોજનનો પરિભોગ જાણીને પાત્રાઓને ત્રણ વારથી વધારે વાર ધુવે છે.

ટીકા :

અચ્છદ્રવેણ=સ્વચ્છોદકેનોપયુક્તા: સન્ત:=અવયવકલ્પયોર્દત્તાવધાના इति भावः, નિરવયવ इति जातावेकवचनं ततश्च निरवयवेषु, ददति तेषु=भाजनेषु कल्पत्रयं-समयप्रसिद्धं, ज्ञात्वा वा परिभोगमाधाकम्पदि: कल्पं ततः प्रवर्द्धयन्ति सदोषतापरिख्यापनेन गान्धर्वपरिहरणार्थमिति गाथार्थः ॥૩૮૯॥

ટીકાર્થ :

ઉપયુક્ત છતા=અવયવ અને કલ્પમાં આપેલ અવધાનવાળા સાધુઓ, નિરવયવ એવા તેઓમાં=ભાજનોમાં, અચ્છ દ્રવથી=સ્વચ્છ ઉદકથી, સમયમાં પ્રસિદ્ધ એવા કલ્પત્રયને આપે છે=ભોજનથી નહીં ખરડાયેલા પાત્રાઓને ચોકખા પાણીથી ત્રણ વાર ધુવે છે; અથવા આધાકર્માદિના પરિભોગને જાણીને, સદોષતાના પરિખ્યાપન દ્વારા ગાંધર્વના પરિહરણ અર્થે=ગૃહિભાવના પરિહાર માટે, કલ્પને તેનાથી=ત્રણ વારથી, વધારે છે, 'નિરવયવે' એ પ્રકારનું એકવચન જાતિમાં છે, અને તેથી નિરવયવેષુ એમ બહુવચનમાં જાણવું, એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ છે.

ભાવાર્થ :

અવયવ અને કલ્પમાં ઉપયોગવાળા થઈને સાધુઓ પાત્રા ધોવે છે, અર્થાત્ પાત્રાના કોઈપણ ભાગમાં લેશ પણ આહારનો અંશ ન રહી જાય, અને ત્રણ વખત ધોવાની ક્રિયામાંથી એક પણ વાર ઓછું કે વધારે ન થઈ જાય, તેવા ઉપયોગવાળા થઈને સાધુઓ સ્વચ્છ પાણીથી ત્રણ વખત પાત્રા ધોવે છે.

જો કોઈ કારણસર સાધુએ આધાકર્માદિ દોષોવાળું ભોજન કર્યું હોય, તો તે સાધુ આધાકર્માદિ દોષોવાળા પાત્રા અશુદ્ધ હોવાથી ત્રણ વારથી વધારે વાર ધોવે, જેથી પોતે સદોષ ભોજન કર્યું છે, તેનું અન્યને જ્ઞાપન થાય, અને આધાકર્માદિ દોષોવાળા ભોજનમાં ગૃહિનો પરિહાર થાય અર્થાત્ સામાન્ય નિમિત્તને પામીને આવો અશુદ્ધ આહાર લેવાનો પરિણામ ફરી ન થાય, પરંતુ આધાકર્માદિ દોષોવાળું ભોજન સદોષ છે, તેવી બુદ્ધિ થવાથી તેના પરિહાર માટે હું વિશેષ પ્રયત્ન કરું, તેવો પરિણામ થાય. ॥૩૮૯॥

અવતરણિકા :

વિધિશેષમાહ -

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં પાત્રધાવનની વિધિ દર્શાવી. તે વિધિમાં જ બાકી રહેલ વિધિને કહે છે -

ગાથા :

અંતો નિરવયવિ ચ્ચિઅ બિઅતિઅકપ્પે વિ બાહિ જઙ્ પેહે ।
અવયવમંતજલેણં તેણેવ કરિજ્જ તે કપ્પે ॥૩૯૦॥

અન્યાર્થ :

અંતો=અંદર નિરવયવિ ચ્વિઅ=નિરવયવ હોતે છતે જ=પાત્રા ભોજનના અંશોથી રહિત હોતે છતે જ, વિઅતિઅકપ્પે વિ=બીજા-ત્રીજા કલ્પમાં પણ જફ=જો બાહિ=બહાર અવયવં=અવયવને=ભોજનના અંશને, પેહે=દેખે, (તો) તેણેવ અંતજ્વલેણં=તે જ અંતર્જલ વડે તે કપ્પે=તે કલ્પથી કરિજ્જ=કરે=બહાર લાગેલા ભોજનના અવયવને સાફ કરે.

ગાથાર્થ :

પાત્ર અંદરથી ભોજનના અવયવોથી રહિત હોતે છતે જ બીજા-ત્રીજા કલ્પમાં પણ જો બહાર ભોજનના અવયવ દેખાય, તો તે જ અંતર્જલ વડે તે કલ્પથી બહાર લાગેલા ભોજનના અવયવને સાફ કરે.

ટીકા :

અન્તઃ=મધ્યે નિરવયવ એવ પાત્ર ઇતિ ગમ્યતે દ્વિતીયતૃતીયકલ્પેઽપિ પ્રસ્તુતે બહિર્યદિ પ્રેક્ષેત કથચ્ચિદવયવં, તતોઽન્તર્જલેન તેનૈવ ગૃહીતેન કુર્યાત્ તત્કલ્પાદ્ બહિઃ, ન પુનસ્તદ્બદ્ધમયાદન્યત્ર ગૃહ્ણીયાદિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૯૦॥

ટીકાર્થ :

અંદર=મધ્યમાં, પાત્ર નિરવયવ જ હોતે છતે=ભોજનના અંશોથી રહિત જ હોતે છતે, પ્રસ્તુત એવો બીજો-ત્રીજો કલ્પ કરાયે છતે પણ=બીજા-ત્રીજા વખત પાત્ર ધોવાની વિધિ કરાયે છતે પણ, જો કોઈક રીતે બહાર અવયવને=પાત્રની બહાર ભોજનના અંશને, જુએ, તો ગ્રહણ કરેલ તે જ અંતર્જલ વડે=પાત્રને અંદરથી ધોવા માટે લીધેલ પાણી વડે જ, તે કલ્પથી=બીજા કે ત્રીજા કલ્પથી, બહાર કરે=પાત્રને બહારથી ધોવે. પરંતુ તેના ભંગના ભયથી=પાત્ર ભાંગી જવાના ભયથી, અન્યત્ર=બીજા કોઈ ભાજનમાં રહેલ પાણી, ગ્રહણ ન કરે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સાધુઓ સ્વચ્છ પાણી વડે પાત્રાને ત્રણ વાર ધુવે છે. તે કઈ રીતે ધુવે છે ? તે સ્પષ્ટ કરે છે -

પાત્રાને અંદર એક વખત ધોયા પછી અંદર કોઈ આહારનો અવયવ રહેલો ન હોય તોપણ બીજા-ત્રીજા વખત પાત્રાને અંદરથી ધુવે છે; ત્યારે જો પાત્રાની બહારના ભાગમાં કોઈ આહારનો અવયવ લાગેલો દેખાય, તો તે પાત્રાને બીજા-ત્રીજા વાર અંદર જે પાણીથી ધોયું હોય તે જ પાણીથી પાત્રાની બહાર લાગેલા તે આહારના અવયવને સાફ કરે, અને જો પાત્રાની બહાર કોઈ આહારનો અવયવ લાગેલો ન હોય તો પાત્રાને અંદરથી જ ત્રણ વાર ધુવે, પરંતુ અંદરના પાણીથી પાત્રાને બહાર સાફ કરવા માટે યત્ન કરવા જતાં પાત્રા હાથમાંથી પડશે તો ફૂટી જશે, એ પ્રકારના પાત્રા ભાંગવાના ભયથી, સાધુ પાત્રાની બહાર લાગેલા અવયવને સાફ કરવા નવું પાણી લે નહીં; કેમ કે તેમ કરવાથી પાણીનો અધિક વ્યય થાય છે, અને સાધુને અત્યંત પરિમિત પાણીથી જ પાત્રા સ્વચ્છ કરવાના હોય છે. આ રીતે પરિમિત પાણીથી જ પાત્રા ધોવાથી અને પાત્રામાં આહારના અંશો ન રહે તે પ્રકારની ઉચિત કાળજી રાખવાથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિનું પાલન થાય છે. ॥૩૯૦॥

અવતરણિકા :

યદુક્તં 'યોગ્યાનિ ધાવન્તિ બહિઃ' इत्यत्र कश्चिदाह-इत्थं सति तेऽत्र भुञ्जते प्रच्छन्न इत्यापन्नं, तदत्र किं प्रयोजनं ? इति प्रयोजनमाह -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૮૮ના ઉત્તરાર્ધમાં કહેલ કે 'યોગ્ય એવા પાત્રકોને સાધુઓ બહાર ધુવે છે.' એ પ્રકારના કથનમાં કોઈ કહે છે -

આમ હોતે છતે અર્થાત્ સાધુઓ પાત્રા બહાર ધુવે છે એમ હોતે છતે, તેઓ=સાધુઓ, અહીં પ્રચ્છન્નમાં ભોજન કરે છે, એ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયું. તે કારણથી અહીં=પ્રચ્છન્ન ભોજનમાં, શું પ્રયોજન છે ? એથી પ્રચ્છન્ન ભોજન કરવાના પ્રયોજનને કહે છે -

ગાથા :

પચ્છન્ને ભોક્તવ્યં જઙ્ઞા દાણાઓ પઙ્ગિનિઅત્તેણં ।

તુચ્છજાઙ્ઞઅદાણે બંધો ઇહરા પદોસાર્ઙ્ઞ ॥૩૯૧॥

અન્વયાર્થ :

દાણાઓ પઙ્ગિનિઅત્તેણં જઙ્ઞા=દાનથી પ્રતિનિવૃત્ત એવા યતિએ પચ્છન્ને ભોક્તવ્યં=પ્રચ્છન્નમાં ભોજન કરવું જોઈએ. તુચ્છજાઙ્ઞઅદાણે તુચ્છ વડે યાચિતના દાનમાં બંધો=બંધ થાય છે=પુણ્યબંધ થાય છે. ઇહરા=અન્યથા=તુચ્છ વડે યાચિતના અદાનમાં, પદોસાર્ઙ્ઞ=પ્રદેષાદિ થાય છે.

ગાથાર્થ :

દાનથી પ્રતિનિવૃત્ત એવા સાધુએ પ્રચ્છન્નમાં વાપરવું જોઈએ. તુચ્છ વડે યાચિતના દાનમાં પુણ્યબંધ થાય છે, તુચ્છ વડે યાચિતના અદાનમાં પ્રદેષાદિ થાય છે.

ટીકા :

પ્રચ્છન્ને=વિજને ભોક્તવ્યં, કેનેત્યાહ-યતિના=પ્રવ્રજિતેન, કિંવિશિષ્ટેનેત્યાહ - દાનાત્ પ્રતિનિવૃત્તેન, પુણ્યપાપક્ષયાર્થિના મુમુક્ષુણેત્યર્થઃ, અપ્રચ્છન્નભોજને દોષમાહ - તુચ્છ્યાચિતદાને બન્ધઃ, સમ્ભવતિ ચ કેચિદ્ દ્રમકા યે પ્રવ્રજિતાનપિ યાચન્તિ, તત્ર ચાવશ્યમનુકમ્પયાઽપિ દદતઃ પુણ્યબન્ધ એવ, અસાવપિ ચ નેષ્યતે, સૌવર્ણનિગડકલ્પત્વાત્ તસ્ય, ઇતરથા પ્રદેષણાદય ઇતિ અદાને તુચ્છ્યાઙ્ઞાર્થાં તે એવ ક્ષુદ્રજન્તુત્વાત્ પ્રદેષમાપદ્યન્તે, શાસનાવર્ણવાદં ગૃહ્ણન્તિ, તથા ચ સતિ સંસારે પતન્ત્યનર્થં પ્રાપ્નુવન્તિ, તદેતદ્વસ્તુતો નિમિત્તકારણત્વેન કૃતં ભવતીતિ પ્રચ્છન્ને ભોક્તવ્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૯૧॥

ટીકાર્થ :

પ્રચ્છન્ને ણેત્યર્થઃ પ્રચ્છન્નમાં=વિજનમાં=એકાંતમાં, ભોજન કરવું જોઈએ. કોણે ? એથી કહે છે - યતિએ=પ્રવ્રજિતે. કેવા વિશિષ્ટ એવા પ્રવ્રજિતે ? એથી કહે છે - દાનથી પ્રતિનિવૃત્ત એવા યતિએ. તેનું તાત્પર્ય ખોલે છે - મુમુક્ષુ હોવાથી=મોક્ષની ઈચ્છાવાળા હોવાથી, પુણ્ય-પાપના ક્ષયના અર્થી એવા યતિએ, એકાંતમાં ભોજન કરવું જોઈએ, એમ અન્વય છે.

અપ્રચ્છન્નભોજને તસ્ય અપ્રચ્છન્ન ભોજનમાં દોષને કહે છે - તુચ્છ વડે યાચિતના દાનમાં=દ્રમકો વડે મંગાયેલ આહારને આપવામાં, બંધ છે, અને કેટલાક દ્રમકો સંભવે છે, જેઓ પ્રવ્રજિતો પાસે પણ=સાધુઓ પાસે પણ, માંગે છે. અને ત્યાં=દ્રમકોની યાચનામાં, અનુકંપા વડે પણ આપતા એવાને=ભોજન આપતા એવા સાધુને, અવશ્ય પુણ્યબંધ જ થાય છે. અને આ પણ=પુણ્યબંધ પણ, સાધુ વડે ઇચ્છાતો નથી; કેમ કે તેનું=પુણ્યબંધનું, સુવર્ણની નિગડકલ્પપણું છે અર્થાત્ પુણ્યબંધ સોનાની બેડી જેવો છે.

इतरथा ગાથાર્થ: ઈતરથા પ્રદેષણાદિ થાય છે અર્થાત્ તુચ્છની યાચનામાં અદાનમાં=દ્રમકો વડે આહાર માંગવા છતાં આહાર નહીં આપવામાં, ક્ષુદ્રજંતુપણું હોવાને કારણે, તેઓ જ=તુચ્છ એવા દ્રમકો જ, પ્રદેષને પ્રાપ્ત કરે છે, શાસનના અવર્ણવાદને ગ્રહણ કરે છે. અને તે પ્રમાણે થયે છે તે=દ્રમકો દ્વારા પ્રદેષ અને શાસનનો અવર્ણવાદ કરાયે છે, દ્રમકો સંસારમાં પડે છે, અનર્થને પ્રાપ્ત કરે છે. તે=ઉપરમાં વર્ણન કર્યું તે, આ=બુદ્ધિમાં ઉપસ્થિત એવા પ્રદેષાદિ દોષો, વસ્તુતઃ=પરમાર્થથી, નિમિત્તકારણપણું હોવાને કારણે કરાયેલું થાય છે=પ્રચ્છન્નમાં ભોજન નહીં કરનાર સાધુ દ્વારા કરાયેલું થાય છે. એથી પ્રચ્છન્નમાં=એકાંતમાં, ભોજન કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ મોક્ષના અર્થી હોય છે અને મોક્ષનો ઉપાય પુણ્ય-પાપનો ક્ષય છે. તેથી મુમુક્ષુ એવા સાધુ દાનથી પ્રતિનિવૃત્ત હોય છે અર્થાત્ દાનથી પાછા ફરેલા હોય છે. આથી દાન-શીલાદિ ધર્મના ચાર પ્રકારમાંથી દાનને છોડીને તેઓ શીલાદિરૂપ ભાવધર્મને સેવે છે; કેમ કે દાનધર્મ દ્રવ્યસ્તવરૂપ છે અને તે મુખ્યત્વે પુણ્યબંધનું કારણ છે, જ્યારે શીલાદિધર્મ ભાવસ્તવરૂપ છે અને તે મુખ્યત્વે નિર્જરાનું કારણ છે.

જો સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન ન કરે તો તુચ્છ એવા ભિખારીઓ સાધુ પાસે પણ ભોજનની યાચના કરે, અને દયાને કારણે પણ જો સાધુ તેઓને ભોજન આપે તો સાધુને પુણ્યબંધ થાય, અને સાધુ પુણ્યબંધ ઇચ્છતા નથી; કેમ કે પુણ્યબંધ સુવર્ણની બેડી જેવો છે. અને જો સાધુ પુણ્યબંધના પરિહાર માટે યાચકોને દાન ન આપે તો તે યાચકોને સાધુ પ્રત્યે દ્વેષ થાય, સાધુનો અવર્ણવાદ બોલે, જેથી તે યાચકો દુરંત સંસારમાં ભટકે. તેથી તેવા જીવોના અહિતને નિવારવા માટે સાધુ પ્રચ્છન્ન ભોજન કરે.

અહીં વિશેષ એ છે કે સાધુ તે ભવમાં મોક્ષે ન જાય તોપણ સંયમની આરાધનાથી આનુષંગિકરૂપે બંધાયેલા પુણ્યથી તેઓ ઉત્તમ કોટિના દેવભવને પામે છે; છતાં સાધુ પુણ્યબંધના અર્થી હોતા નથી, પરંતુ નિર્જરાના અર્થી હોય છે, અને નિર્જરાનો ઉપાય શીલાદિ ભાવધર્મ જ છે; અને આ ભવમાં સાધુ શીલાદિરૂપ ભાવધર્મનો પ્રકર્ષ ન કરી શકે તો મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય નહિ, તેથી આ ભવમાં કરેલ સંયમની આરાધનાથી આનુષંગિક રીતે પ્રાપ્ત થયેલા પુણ્યના બળથી તે સાધુને દેવભવ પ્રાપ્ત થાય, તોપણ તે સાધુની સંયમની પ્રવૃત્તિ નિર્જરાને અનુકૂળ હોય છે.

જ્યારે શ્રાવકો નિર્જરામાં યત્ન કરી શકે તેવી ભૂમિકાવાળા નહીં હોવાથી તેઓ નિર્જરાથી શીલાદિ ધર્મને સેવતા હોય તોપણ પ્રબળ પુણ્યના ઉપાયરૂપ દાનધર્મને પણ સેવે છે; અર્થાત્ જેમ સાધુ જાણતા હોય છે કે પુણ્ય એ સોનાની બેડી સરખું છે તેમ પરિણત શ્રાવક પણ જાણતા હોય કે પુણ્ય સોનાની બેડી સરખું છે, તેથી મોક્ષ માટે શીલાદિધર્મમાં યત્ન કરવો જોઈએ; તોપણ શીલાદિ ભાવધર્મમાં પૂર્ણ રીતે યત્ન કરવાનું શ્રાવકનું સામર્થ્ય હોતું નથી, આથી મોક્ષમાં સહાયક એવા દાનધર્મને પણ શ્રાવક સેવે છે; જ્યારે સાધુ તો

કેવલ નિર્જરાર્થે શીલાદિ ભાવધર્મમાં યત્ન કરે છે, અને નિર્જરાની પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોવાથી આનુષંગિકરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા પુણ્યથી તેઓ દેવભવમાં જાય છે. ॥૩૯૧॥

અવતરણિકા :

મૂલદ્વારગાથાયાં પાત્રકધાવનદ્વારં વ્યાખ્યાતં, તદનન્તરં ચદ્વિધેયં તદ્દર્શયતિ -

અવતરણિકાર્થ :

મૂળદ્વારગાથા ૨૩૦માં બતાવેલ સાતમું 'પાત્રકધાવન' દ્વાર ગાથા ૩૮૮થી ૩૯૧માં વ્યાખ્યાન કરાયું, હવે તેનાથી પછી=પાત્રકધાવન કર્યા પછી, જે કરવા યોગ્ય છે, તેને દર્શાવે છે -

ગાથા :

સંવરણં તચણંતરમેક્કાસણગે વિ અપ્પમાયત્થં ।

આણાઅણુહવ સેઅં આગારનિરોહઓ અણ્ણં ॥૩૯૨॥ પત્તગધુવણ ત્તિ દારં ગયં ॥

અન્વયાર્થ :

एक्कासणगे वि=એકાશનક હોતે છતે પણ તચણંતરં=તેના પછી=પાત્રકધાવન પછી, આણાઅણુહવ=આજ્ઞાનો અનુભવ થવાથી=આજ્ઞાની ઉપસ્થિતિ થવાથી, અણ્ણં=અન્ય (પ્રયોજન)-આગારનિરોહઓ=આગારનો નિરોધ થવાથી અપ્પમાયત્થં=અપ્રમાદ અર્થે સંવરણં=સંવરણ=પચ્ચક્ખાણ ગ્રહણ કરવું, સેઅં=શ્રેય છે. પત્તગધુવણ='પાત્રકધાવન' ત્તિ=એ પ્રકારે દારંગયં=દ્વાર ગયું=સમાપ્ત થયું.

ગાથાર્થ :

એકાસણું હોવા છતાં પણ પાત્રા ઘોયા પછી આજ્ઞાની ઉપસ્થિતિ થવાથી અને બીજું પ્રયોજન-આગારનો નિરોધ થવાથી અપ્રમાદ માટે પચ્ચક્ખાણ ગ્રહણ કરવું શ્રેય છે.

ટીકા :

પાત્રકધાવનાનન્તરં પ્રત્યાખ્યાનં વિધેયં, યદ્યપિ પ્રાગેવૈકાશનકં પ્રત્યાખ્યાતં તથાપિ ભુક્ત્વા પ્રત્યાખ્યાનં ગ્રાહ્યં અપ્રમાદાર્થં તથાડડજ્ઞાનુભવાત્ શ્રેયઃ, એતદાકારનિરોધતશ્ચાડન્યત્પ્રયોજનં, 'સાગારિયાગારેણં ગુરુઅભ્મુદ્ધણેણં આડંટણપસારેણં પારિદ્ધિવણિયાગારેણં' इत्येते प्राक् आकारः गृहीताः तेषां निरोधार्थं पुनरपि प्रत्याख्यानं विधेयमिति ॥૩૯૨॥

★ “एक्कासणगे वि”માં ‘અપિ’થી એ સમુચ્ચય કરવો છે કે એકાસણું ન હોય ત્યારે તો વાપર્યા પછી પચ્ચક્ખાણ કરવું આવશ્યક છે, પરંતુ એકાસણું હોય ત્યારે પણ વાપર્યા પછી અપ્રમાદ અર્થે પચ્ચક્ખાણ કરવું શ્રેય છે.

ટીકાર્થ :

પાત્રકધાવનની પછી પચ્ચક્ખાણ કરવું જોઈએ. જોકે પહેલાં જ એકાસણું પ્રત્યાખ્યાત છે=ભોજન કરતાં પહેલાં જ એકાસણાનું પચ્ચક્ખાણ કરાયેલું છે, તોપણ તે પ્રકારે આજ્ઞાનો અનુભવ થવાથી=ભગવાનની આજ્ઞાની ઉપસ્થિતિ થવાથી, અપ્રમાદ અર્થે ભોજન કરીને પચ્ચક્ખાણ ગ્રહણ કરવું શ્રેય છે, અને આગારનો નિરોધ થવાથી આ અન્ય પ્રયોજન છે. તે સ્પષ્ટ કરે છે - સાગારિક આગાર, ગુરુ અભ્યુત્થાન આગાર,

આકુંચન-પ્રસારણ આગાર અને પારિષ્ઠાપનિકા આગાર; આ આગારો પહેલાં ગ્રહણ કરાયા હતા, તેઓના નિરોધ અર્થે ફરી પણ=ભોજન કરીને પાત્રધાવન કર્યા પછી પણ, પચ્ચક્ષ્માણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :

ગોચરી વાપર્યા પછી પાત્રા ધોવાની વિધિનું વર્ણન ગાથા ૩૯૧માં પૂરું થયું. ત્યારબાદ જે પચ્ચક્ષ્માણ કરવાનું છે તેને પાત્રધાવનદ્વારની અંતર્ગત લઈને ગ્રંથકારશ્રી તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે —

સાધુએ એકાસણું કર્યું હોય તોપણ અપ્રમાદની વૃદ્ધિ માટે પાત્રા ધોયા પછી સાધુ પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે અર્થાત્ એકાસણાનું પચ્ચક્ષ્માણ પૂર્વે કર્યું હોવાથી વાપર્યા પછી પણ આહારત્યાગનું પચ્ચક્ષ્માણ છે જ, તોપણ ફરી પાણી વાપરવાનું ન હોય તો ચોવિહારનું કે પાણી વાપરવાનું હોય તો તિવિહારનું પચ્ચક્ષ્માણ લેવાથી સાધુને “હવે મારે આહાર વાપરવાનો નથી,” એવો એક સંકલ્પવિશેષ થાય છે, જે અપ્રમાદભાવની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે, માટે સાધુ પચ્ચક્ષ્માણ કરે છે.

વળી, વાપર્યા બાદ પાત્રા ધોયા પછી બીજી વખત પચ્ચક્ષ્માણ લેવાથી ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે, જે આત્મા માટે કલ્યાણરૂપ છે, અને વાપર્યા પછી પચ્ચક્ષ્માણ લેવાનું બીજું પ્રયોજન એ છે કે એકાસણાનું પચ્ચક્ષ્માણ લેતી વખતે “સાગરિયાગારેણં, આઉટણપસારેણં, ગુરુઅબ્બુદ્ધાણેણં, પારિક્કા-વણિયાગારેણં” એમ જે ચાર આગારો રાખેલા હતા, તેનો પણ ફરી પચ્ચક્ષ્માણ ગ્રહણ કરવાથી નિરોધ થાય છે. માટે સાધુએ પાત્રા ધોયા પછી પચ્ચક્ષ્માણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ॥૩૯૨॥

અવતરણિકા :

અધુના વિચારદ્વારમાહ —

અવતરણિકાર્થ :

પાત્રા ધોઈને પચ્ચક્ષ્માણ લીધા પછી સાધુ મળત્યાગ અર્થે સંજ્ઞાભૂમિમાં જાય છે, તેથી હવે મૂળદ્વાર ગાથા ૨૩૦માં બતાવેલ આઠમા ‘વિચાર’દ્વારને કહે છે —

ગાથા :

કાલમકાલે સળ્ળા કાલો તઙ્યાએ સેસગમકાલો ।

પઢમા પોરિસિ આપુચ્છ પાણગમપુપ્પિ અણ્ણ દિસિ ॥૩૯૩॥

અન્યથાર્થ :

કાલમકાલે સળ્ળા=કાલ-અકાલમાં સંજ્ઞા થાય છે, તઙ્યાએ કાલો=તૃતીયામાં=ત્રીજી પોરિસીમાં, (સંજ્ઞા થાય તે) કાલ છે. સેસગમકાલો=શેષ અકાલ છે. પઢમા પોરિસિ=પ્રથમ પોરિસીમાં (સંજ્ઞા થયે છતે બીજા સાધુઓને) આપુચ્છ=પૂછીને અણ્ણ દિસિ=અન્ય દિશાને વિષે અપુપ્પિ પાણગં=અપુષ્પિત=ગંધરહિત, પાનક (ગ્રહણ કરવું જોઈએ.)

ગાથાર્થ :

કાલમાં અને અકાલમાં સંજ્ઞા થાય છે, ત્રીજી પોરિસીમાં સંજ્ઞા થાય તે કાલસંજ્ઞા છે, શેષ અકાલસંજ્ઞા

છે. પ્રથમ પોરિસીમાં સંજ્ઞા થાય તો અન્ય સાધુઓને પૂછીને અન્ય દિશામાં ગંધરહિત પાનક ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

ટીકા :

કાલાકાલયોઃ સંજ્ઞા, સંજ્ઞેતિ સમયપરિભાષયા પુરીષોત્સર્ગઃ, સ કાલે અકાલે ચ ભવતિ, તત્ર કાલસ્તુતીયાયાં પૌરુષ્યાં તસ્યાઃ ઔચિત્યેન, શેષઃ અકાલઃ સ્વાધ્યાયાદિહાનિપ્રસજ્ઞાત, પ્રથમાયાં પૌરુષ્યાં સંજ્ઞાભાવે સત્યાપૃચ્છ્ય શેષસાધૂન્ પાનકમપુષ્પિતમન્યસ્યાં દિશિ ગ્રાહ્યમિતિ ગાથાક્ષરાર્થઃ ॥

ભાવાર્થસ્તુ વૃન્દ્રસમ્પ્રદાયાદવસેયઃ, સ ચાયમ્ —

સળ્ળા દુવિહા-કાલે અકાલે ચ, તત્થ જા કાલે સા સુત્તપોરિસિં અત્થપોરિસિં ચ કાઠુણં કાલસ્સ પડિક્કમિત્તા જાયાએ વેલાએ સા કાલે, અહવા જા જિમિયસ્સ સા કાલે, સેસા અકાલે, જડ પામ પઢમપોરિસીએ સળ્ળા ભવિજ્જા તત્થ કો વિહી ? તત્થ ઝગાહેત્તા પાણયં ગિળ્હડ, અહ ણ ઝગાહેડ અસામાયારી, લોગો વિજાણડ-જહા એસ બાહિરપાણયં ગિળ્હડ, તાહે ણ દિજ્જ ચઠ્ઠરસિઅં, ઝગાહિએણ ચ અળ્ળો ગુળો, કોડ સઢ્ઢો પઠાડો, સઢ્ઢાએ પુળ્ળાએ સાહુ દિઢ્ઢો, ધુવો લાભો તિ પડિલાહિજ્જ, સો વિ લાભો ભવડ, સંકા વિ ણ ભવડ, અળ્ળો જાણતિ-જહા પાણગસ્સ હિંડંતિ, સો પુળ કેરિસં પાણયં ગિળ્હડ તિ ? અચ્છમ્પુષ્પિયમ્=અગંધં જાહે ણ હોજ્જ ચઠ્ઠરસિઅં તાહે તિદંડોદયં ગિળ્હડ, જાએ દિસાએ સળ્ળાભૂમી તાએ દિસાએ ન ઘેત્તવ્વં, જડ ગિળ્હડ અસામાયારી, ડહાહો હુજ્જા, તમ્હા અળ્ળાએ દિસાએ પાણયં ઘેત્તવ્વં, તં પિ જડ અળ્ળાઠ્ઠાએ વચ્ચતિ અસામાયારી, તો તેણં પરિમિયં પાણયં ગહિયં, તાહે અળ્ળો વિ ભળેજ્જ અહં પિ વચ્ચામિ', જડ પરિમિએ એક્કસ્સ દો વચ્ચતિ ડહાહો, અહ ણ(?ણં) અળ્ળં મગ્ગડ તાહે ભાવાસળ્ળા(?ણં) ભવતિ, તાહે દોસા, તમ્હા આપુચ્છિત્તા ગંતવ્વં પાણયસ્સ, આમંતેયવ્વા ચ 'અજ્જો ! કસ્સ ભે કજ્જો સળ્ળાપાણેણ?' તાહે જત્તિયા ભણંતિ તેસિં પરિમાણેણ ગિળ્હડ, જડ દો વચ્ચંતા તા તિળ્હ પરિમાણેણ ગિળ્હડ, અહ બહેવે તાહે અપરિમિયં ગિળ્હજ્જા, ધિત્તૂણ આગઓ બાહિં પડિલેહેત્તા પમજ્જિત્તા દંડયં ઠવિત્તા ઇરિયાએ પડિક્કમિત્તા આલોએત્તા દાએત્તા પુળો વિ આપુચ્છંતિ 'વચ્ચામિ બાહિં', આળયડ આમંતેડ, જડ કોડ વચ્ચડ તાહે તપ્પમાણં પાણયં ગિળ્હડ, જાહે નત્થિ અપ્પણા એગો તાહે બિઝણં ગિળ્હડ, તાહે એક્કલગો વિ વચ્ચડ, તં ઓગ્ગાહિઅમળ્ળણસ્સ ઢાઠુણ હત્થે દંડયં પમજ્જિત્તા તાહે ગિળ્હડ, જડ અળ્ળાપુચ્છાએ વચ્ચડ અસામાયારી, આવસિસયં ન કરેડ અસમાયારી, એવં તા અકાલસળ્ળાએ ભળિઓ વિહી, જા સા કાલઓ સા સુત્તથાણિ કરિત્તા તતિયાએ પોરિસિએ તિ । અલં તાવત્સામાચાર્યન્તરેણ ॥૩૧૩॥

નોંધ :

ટીકામાં અહ ણ છે તેને સ્થાને અહ ણં હોવું જોઈએ, અને તે 'ણં' વાક્યાલંકારમાં હોય તેમ ભાસે છે, અથવા અહ પછી રહેલો ણ વધારાનો ભાસે છે. વળી ભાવાસળ્ળાને સ્થાને ભાવાસળ્ળં હોવું જોઈએ.

ટીકાર્થ :

કાલાકાલયોઃ પુરીષોત્સર્ગઃ કાલ અને અકાલમાં સંજ્ઞા થાય છે. સંજ્ઞા એટલે શાસ્ત્રની પરિભાષા વડે પુરીષનો ઉત્સર્ગ=મળનો ત્યાગ;

સ ભવતિ તે=પુરીષનો ઉત્સર્ગ, કાલમાં અને અકાલમાં થાય છે.

તત્ર પ્રસજ્ઞાત ત્યાં ત્રીજી પોરિસીમાં તેનું=સંજ્ઞાનું, ઉચિતપણું હોવાથી કાલ છે. સ્વાધ્યાયાદિની હાનિનો પ્રસંગ હોવાથી શેષ=ત્રીજી પોરિસી સિવાયનો, અકાલ છે.

પ્રથમાયાં ગાથાક્ષરાર્થઃ પહેલી પોરિસીમાં સંજ્ઞાનો ભાવ થયે છતે શેષ સાધુઓને પૂછીને અપુષ્પિત પાનક=ગંધરહિત ચોખ્ખાનું ધોવણ વગેરે, અન્ય દિશામાં=જે દિશામાં પોતાને મળનો ત્યાગ કરવા માટે જવાનું છે તેનાથી અન્ય દિશામાં, ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ગાથાનો અક્ષરાર્થ છે.

ભાવાર્થ ચાયમ્, વળી ભાવાર્થ વૃદ્ધસંપ્રદાયથી જાણવો, અને તે આ છે —

સપ્ના અક્ષાલે ય સંજ્ઞા બે પ્રકારની છે : કાલમાં અને અકાલમાં.

તત્થ સેસા અક્ષાલે ત્યાં=બે પ્રકારની સંજ્ઞામાં, જે સંજ્ઞા કાલમાં છે તે સૂત્રપોરિસીને અને અર્થપોરિસીને કરીને, કાલનું પ્રતિક્રમણ કરીને થયેલી વેળામાં થાય, તે સંજ્ઞા કાલમાં છે. અથવા જમેલાને=ભોજન કરેલા સાધુને, જે થાય તે સંજ્ઞા કાલમાં છે. શેષ=બાકીની વેળામાં થયેલી સંજ્ઞા, અકાલમાં છે.

જહ વિહી ? જો પ્રથમ પોરિસીમાં સંજ્ઞા થાય ત્યાં કઈ વિધિ ? તે બતાવે છે —

તત્થ હિંદંતિ ત્યાં અવગાહન કરીને=પાત્રાને ઝોળીથી વીંટાળીને, પાનકને ગ્રહણ કરે છે. જો અવગાહન ન કરે તો અસામાચારી છે. લોક જાણે છે — જેવી રીતે આ સાધુ બાહિરપાનકને=મળત્યાગ માટે લઈ જવાના પાનકને, ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે ચતુર્થરસિકને=છાશની આશને, ન આપે, અને અવગાહિત વડે=પાત્રાને ઝોળીથી ઢાંકવા વડે, અન્ય ગુણ છે=બીજો લાભ છે: કોઈ શ્રાદ્ધ જતો હોય, પૂર્ણ શ્રાદ્ધ વડે સાધુ જોવાયા, ધ્રુવ=ચોકકસ, લાભ થશે, એ પ્રમાણે પડિલાભે, તે પણ લાભ થાય છે. શંકા પણ થતી નથી. અન્ય લોકો જાણે છે— જેવી રીતે પાનક માટે કરે છે.

સો ગિણહ્ઠ તિ વળી તે=સાધુ, કેવા પ્રકારના પાનકને ગ્રહણ કરે છે ? એથી કહે છે —

અચ્છમ પાણયં ચેત્ત્વં સ્વચ્છ, અપુષ્પિત=ગંધરહિત, એવું ચતુર્થરસિક જ્યારે ન હોય=પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યારે ત્રિદંડકને=ત્રણ વાર ઉકાળેલ પાણીને, ગ્રહણ કરે છે. જે દિશામાં સંજ્ઞાભૂમિ હોય=મળત્યાગ માટે જવાની શુદ્ધ ભૂમિ હોય, તે દિશામાં પાનક ગ્રહણ કરવું ન જોઈએ. જો ગ્રહણ કરે તો અસામાચારી થાય, પ્રવચનનો ઉકાલ થાય. તે કારણથી અન્ય દિશામાં પાનક ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

તં પિ તાહે સોસા તે પણ=પાનક પણ, જો અનાપૃચ્છાથી જાય=અન્ય સાધુઓને પૂછ્યા વિના ગ્રહણ કરવા માટે જાય, તો અસામાચારી થાય. તેથી=બીજાને પૂછ્યા વગર જવાથી, તેના વડે=પાનક લેવા જનાર સાધુ વડે, પરિમિત=પ્રમાણસર, પાનક ગ્રહણ કરાવું, ત્યારે અન્ય પણ સાધુ કહે— હું પણ આવું છું. જો એકને પરિમિત એવા પાનકમાં બે સાધુ જાય, તો ઉકાલ થાય. હવે અન્યને માર્ગણ કરે=બીજું પાનક માંગવા માટે જાય, તો ભાવાસન્ન થાય છે અર્થાત્ મળત્યાગની હાજત તીવ્ર થાય છે, ત્યારે દોષો થાય. ભાવાસન્નથી થતા દોષોનું વર્ણન ગાથા ૪૨૩માં કરેલ છે.

તમ્હા ગિણિહ્ઠજ્ઞા તે કારણથી પૂછીને=અન્ય સાધુઓને પૂછીને, પાનક માટે જવું જોઈએ અને આમંત્રણ કરવું જોઈએ — હે આર્ય ! સંજ્ઞાના પાનક વડે કોને કાર્ય છે ? ત્યારે જેટલા સાધુઓ કહે છે, તેઓના પરિમાણથી પાનક ગ્રહણ કરે. જો બે જાય=બે સાધુ મળત્યાગ માટે આવતાં હોય, તો ત્રણ સાધુઓના પરિમાણથી પાનક ગ્રહણ કરે, અથવા બહુ હોય=ઘણા સાધુઓ આવતા હોય, તો અપરિમિત=ઘણું પાનક, ગ્રહણ કરે.

વિત્તૂળ એક્કલગો વિ વચ્ચહ્ઠ ગ્રહણ કરીને આવેલા=પાનક ગ્રહણ કરીને આવેલા સાધુ, બહાર હાથ-પગને પડિલેહીને, પ્રમાણને, દંડકને સ્થાપીને, ઈરિયાવહિયાથી પ્રતિક્રમીને, પાનકને આલોવીને, ગુરુને દેખાડીને, ફરી પણ પૂછે છે, હું બાહિરને વિષે જાઉં છું. જણાવે=અન્ય સાધુઓને પણ પાનક આવી ગયું છે તેમ જણાવે, અને આમંત્રણ આપે. જો કોઈ સાધુ આવે, ત્યારે તેના પ્રમાણવાળું પાનક ગ્રહણ કરે. જ્યારે આત્મા સાથે નથી=કોઈ સાધુ પોતાની સાથે આવતું નથી, ત્યારે એક દિગુણને=બમણા પાનકને, ગ્રહણ કરે છે, ત્યારપછી એકલો પણ જાય છે.

તં ગિણહ્ઠ અવગાહિત એવા તેને=ઝોળીથી વીંટાળેલ એવા પાત્રકને, અન્ય સાધુના હાથમાં આપીને, દંડકને પ્રમાણને ત્યારે પાત્રક ગ્રહણ કરે છે.

જહ વિહી જો અનાપૃચ્છાથી જાય છે=સંજ્ઞાભૂમિએ જતી વખતે જો અન્ય સાધુઓને પૂછ્યા વિના સાધુ જાય છે, તો અસામાચારી થાય, આવશ્યિકીને કરતા નથી, તો અસામાચારી થાય, આ પ્રમાણે અકાલસંજ્ઞામાં વિધિ કહેવાઈ.

જા સા પોરિસિય જે તે સંજ્ઞા કાલથી છે, તે સૂત્ર-અર્થોને કરીને તૃતીય પોરિસીમાં થાય છે.

‘તિ’ વૃદ્ધસંપ્રદાયના કથનની સમાપ્તિ અર્થે છે.

અલં ચંત્તરેણ અન્ય સામાચારીથી સર્વું. ॥૩૯૩॥

અવતરણિકા :

एतदेव सूचयन्नाह —

અવતરણિકાર્થ :

આને જ સૂચવતાં કહે છે, અર્થાત્ પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે સંજ્ઞા કાલમાં અને અકાલમાં થાય છે, ત્રીજી પોરિસીમાં થાય તે કાલસંજ્ઞા છે અને શેષ કાળમાં થાય તે અકાલસંજ્ઞા છે. તેમાં પ્રથમ પોરિસીમાં સંજ્ઞા થાય તો અન્ય સાધુઓને પૂછીને અન્ય દિશામાં પાનક ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એ વિધિનું જ મૂળગાથામાં સંક્ષેપથી સૂચન કરતાં કહે છે —

ગાથા :

अइरेगगहण उग्गाहिण आलोइअ पुच्छिउं गच्छे ।

एसा उ अकालंमी अणहिंडिअहिंडिआ काले ॥૩૯૪॥

અન્યથાર્થ :

उग्गाहिण अइरेगगहण=ઉદ્ગ્રાહિત વડે અતિરિક્ત ગ્રહણ=ઝોળીથી વીંટાળેલા પાત્રક વડે પાનકને વધારે ગ્રહણ કરે, आलोइअ पुच्छिउं गच्छे=આલોચીને પૂછીને જાય=પાનક વહોરીને આવ્યા પછી પાનક વહોરવામાં લાગેલા દોષોનું ગુરુ પાસે આલોચન કરીને બીજા સાધુઓને પૂછીને પછી પોતે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય. एसा उ अकालंमी=વળી આ અકાલમાં (સંજ્ઞા) છે, अणहिंडिअहिंडिआ काले=અણહિંડિત અને હિંડિતની કાલમાં (સંજ્ઞા) છે.

ગાથાર્થ :

ઝોળીથી વીંટાળેલ પાત્રક વડે પાનકને વધારે ગ્રહણ કરે, પાનક વહોરીને આવ્યા પછી પાનક વહોરવામાં લાગેલા દોષોનું ગુરુ પાસે આલોચન કરીને બીજા સાધુઓને પૂછીને પછી પોતે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય. વળી આ અકાલમાં સંજ્ઞા છે, અણહિંડિત અને હિંડિતની કાલમાં સંજ્ઞા છે.

ટીકા :

अतिरिक्तग्रहणं पानकस्य उद्ग्राहितेन भाजनेनालोच्य गुरोः पृष्ट्वा तमन्यांश्च साधून् गच्छेत्, एषा पुनरकाले संज्ञा, अहिण्डितहिण्डितयोस्तु काल इति, कालसंज्ञाविषयविभागो निर्दिष्ट एवेति गाथार्थः ॥૩૯૪॥

ટીકાર્થ :

ઉદ્ગ્રાહિત ભાજન વડે=ઝોળીથી ઢાંકેલા પાત્રક વડે, પાનકનું અતિરિક્ત ગ્રહણ કરે, ગુરુની પાસે આલોચન કરીને તેને=ગુરુને, અને અન્ય સાધુઓને પૂછીને જાય=સાધુ મળત્યાગ કરવા માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય. વળી આ અકાલમાં સંજ્ઞા છે. વળી અહિંડિત અને હિંડિતની=ગોચરી વહોરવા નહીં ફરેલા અને ફરેલા માટે સાધુની, સંજ્ઞા કાલમાં છે. 'इति' ગાથાસ્પર્શી ટીકાની સમાપ્તિમાં છે. કાલસંજ્ઞાવિષયક વિભાગ નિર્દર્શિત જ છે=પૂર્વગાથામાં વૃદ્ધસંપ્રદાયના કથનમાં દર્શાવાયેલો જ છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

કોઈ સાધુને અકાલમાં મળત્યાગ કરવાની શંકા થાય, ત્યારે પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ પ્રમાણે તે સાધુ વિધિપૂર્વક સંજ્ઞાભૂમિએ જાય, અને પોતાને આવશ્યક હોય તેનાથી વધારે પાણી ગ્રહણ કરે, જેથી સંજ્ઞાભૂમિમાંથી આવતા કે જતા ગૃહસ્થો જોતા હોય તો વધેલા પાણીથી હાથ-પગ ધોઈ શકાય, જેથી શાસનનો ઉકાલ ન થાય; પરંતુ જો વધારે પાણી ન લીધું હોય તો પાણી નહીં વધવાથી કોઈ ગૃહસ્થ જોતા હોય તોપણ સાધુ હાથ-પગ ધોઈ ન શકે, જેથી તે સાધુને જોઈને કોઈ ગૃહસ્થને થાય કે સાધુઓ અશુદ્ધ ભૂમિમાંથી આવ્યા પછી સ્વચ્છ થતા નથી, તેથી આ લોકોનો ધર્મ અશુચિવાળો છે. વળી જો ગૃહસ્થ ન હોય તો સાધુને પાણીથી હાથ-પગ ધોવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી; આમ, સાધુ મળત્યાગ કરવા સંજ્ઞાભૂમિએ જતી વખતે વધારે પાણી લઈને જાય, અને તે પાનક પણ વસ્ત્રથી ઢાંકેલ પાત્રામાં ગ્રહણ કરે; જેથી કોઈ ગૃહસ્થને શંકા ન થાય કે આ સાધુ સંજ્ઞાભૂમિએ જવા નીકળ્યા છે. વળી પાત્રાને ઝોળીથી ઢાંકીને લઈ જવાનું વિશેષ કારણ આગળની ગાથાની ટીકામાં બતાવ્યું છે. અને સંજ્ઞાભૂમિએ જતી વખતે પણ ગુરુને અને અન્ય સાધુઓને પૂછીને જાય, જેથી કોઈને મળત્યાગ માટે સાથે આવવું હોય તો આવી શકે. આ પ્રકારની અકાલસંજ્ઞાની વિધિ છે.

વળી કાલસંજ્ઞાવિષયક વિભાગ પૂર્વગાથામાં વૃદ્ધ સંપ્રદાયના વર્ણનમાં બતાવ્યો કે “તત્થ જા કાલે સા સુત્તપોરિસિં અત્થપોરિસિં ચ કાઠુણં કાલસ્સ પઢિક્કમિત્તા જાયાએ વેલાએ સા કાલે, અહવા જા જિમિયસ્સ સા કાલે” એ રીતે સૂત્રપોરિસી અને અર્થપોરિસી કરીને કાળનું પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી ગોચરીએ જતાં પહેલાં મળત્યાગ માટે જાય, તે અહિંડિતકાલસંજ્ઞા છે; અને જેઓ ગોચરી લાવ્યા પછી વાપર્યા પછી મળત્યાગ માટે જાય, તે હિંડિતકાલસંજ્ઞા છે. ॥૩૯૪॥

અવતરણિકા :

ઉત્કૃષ્ટકાલસંજ્ઞામાહ -

અવતરણિકાર્થ :

ગાથા ૩૯૩માં કાલસંજ્ઞા અને અકાલસંજ્ઞાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, અને ગાથા ૩૯૪માં કાલસંજ્ઞાના હિંડિત અને અહિંડિત, એમ બે ભેદ પાડ્યા. તેમાંથી હિંડિતકાલસંજ્ઞા ઉત્કૃષ્ટ કાલસંજ્ઞા છે, તેથી હવે ઉત્કૃષ્ટ કાલસંજ્ઞાને કહે છે -

ગાથા :

કપ્પેઠુણં પાએ એક્કિક્કસ્સ ઉ દુવે પઢિગ્ગહિએ ।

દાઝં દો દો ગચ્છે તિણ્હડ્ડુ દવં તુ ઘિત્તૂણં ॥૩૯૫॥

અન્યથાર્થ :

પાએ કપ્પેઠુણં=પાત્રોને કલ્પ કરીને=ગોચરી વાપર્યા પછી પાત્રાને ત્રણ વાર ધોઈને, એક્કિક્કસ્સ=એક-એકના જ=પોતાના અને પોતાના સંઘાટકના એમ બંનેના જ, દુવે પઢિગ્ગહિએ દાઝં=બે-બે પ્રતિગ્રહકને આપીને દો દો તુ=વળી બે-બે સાધુ તિણ્હડ્ડુ=ત્રણ સાધુઓના અર્થે દવં=દ્રવને=પાણીને, ઘિત્તૂણં=ગ્રહણ કરીને ગચ્છે=જાય છે=મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ગાથાર્થ :

ગોચરી વાપર્યા પછી પાત્રાને ત્રણ વાર ઘોઈને પોતાના અને પોતાના સંઘાટકના એમ બંનેના જ બે બે પાત્રાને આપીને, વળી બે બે સાધુ ત્રણ સાધુઓ જેટલું પાણી ગ્રહણ કરીને મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ટીકા :

કલ્પયિત્વા=વિશોધ્ય પાત્રાણિ એકૈકસ્ય તુ સ્વસજ્ઞાટકપ્રતિબદ્ધસ્ય દ્વૌ દ્વૌ પ્રતિગ્રહકૌ=આત્મીયં તત્સમ્બદ્ધં ચ દત્ત્વા, સમાધ્યમાત્રકાનિયમપરિભોગચ્છાપનપરમેતત્, દ્વૌ દ્વૌ ગચ્છતઃ દ્રવં તુ ત્રયાણામર્થાય ગૃહીત્વા કુરુકુચાદિનિમિત્તમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૯૫॥

ટીકાર્થ :

પાત્રોને કલ્પ કરીને=વિશુદ્ધ કરીને, સ્વ અને સંઘાટકરૂપે પ્રતિબદ્ધ એવા એક એકના જ=પોતાના અને પોતાના સંઘાટક સાધુના જ, બે બે પ્રતિગ્રહકને=આત્મીયને અને તેનાથી સંબદ્ધને=પોતાના બે પાત્રને અને પોતાના સંઘાટકના બે પાત્રને, આપીને, વળી કુરુકુચાદિના નિમિત્તે=પગનું પ્રક્ષાલન વગેરે કરવા માટે, ત્રણ સાધુઓને માટે દ્રવને=પાણીને, ગ્રહણ કરીને બે બે જાય છે=બે બે સાધુઓ સંઘાટક બનીને સંજ્ઞાભૂમિએ મળત્યાગ કરવા જાય છે.

આ સમાધિ, અમાત્રક અને અનિયમપરિભોગના ખ્યાપનમાં પર છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

ટીકામાં કહ્યું કે આ કથન અર્થાત્ 'પાત્રાને કલ્પ કરીને એકેક સાધુના બે બે પ્રતિગ્રહને આપીને' એ કથન સમાધિ, અમાત્રક અને અનિયમપરિભોગના ખ્યાપનમાં તત્પર છે. આનાથી એ ફલિત થાય કે સાધુ વાપર્યા પછી પોતાના પાત્રક-માત્રકને ધોઈને, પોતાના અને પોતાના સંઘાટકના પાત્રક-માત્રક પોતાના સંઘાટક સાધુને સોંપીને, અન્ય સંઘાટકમાંના એક સાધુ સાથે સ્થંડિલમાં મળત્યાગ અર્થે જાય. આ પ્રકારની શાસ્ત્રવિધિથી ત્રણ અર્થો ખ્યાપન થાય છે : (૧) સમાધિ (૨) અમાત્રક (૩) અનિયમપરિભોગ.

(૧) સમાધિ : સાધુ મળત્યાગ કરવા જતી વખતે પોતાના પાત્રક-માત્રક કોઈ સાધુને સોંપ્યા વગર પોતાના સ્થાને મૂકીને જાય અને કોઈ તેને ગ્રહણ કરીને ગમે ત્યાં અન્ય સ્થાને મૂકે, તો જીવવિરાધના થવાની સંભાવના રહે. તેમ જ તે પાત્રા હિંસાનું અધિકરણ બને; અને સાધુ પોતાનાં ઉપકરણો અધિકરણ ન બને તે પ્રકારના સંવરભાવવાળા હોય છે, અને તે સંવરના પરિણામને અનુકૂળ તેઓના ચિત્તમાં કષાયોનું શમન વર્તે છે, જે જીવરક્ષાને અનુકૂળ સમાધિનો પરિણામ છે. અને તે સમાધિના પરિણામને કારણે જ સાધુઓ પોતાના પાત્રાને કોઈ સ્થાને મૂકતા નથી. આથી મળત્યાગ માટે જનાર સાધુ સમાધિવાળા હોય છે, એમ 'સંઘાટક સાધુને પોતાના પાત્રક-માત્રક આપીને' એ કથનથી સૂચિત થાય છે.

(૨) અમાત્રક : વળી સાધુઓ મળત્યાગ માટે જતી વખતે માત્રકનો ઉપયોગ કરતા નથી. આથી મળત્યાગ માટે જનાર સાધુ માત્રક વગરના હોય છે, એમ 'સંઘાટક સાધુને પાત્રક-માત્રક આપીને' એ કથનથી સૂચિત થાય છે.

(૩) અનિયમપરિભોગ : વળી સાધુઓ જેની સાથે સંઘાટક થઈને ભિક્ષા માટે ગયા હોય તેની સાથે જ સંઘાટક થઈને મળત્યાગ માટે જતા નથી, પરંતુ અન્ય સાધુ સાથે સંઘાટક થઈને જાય છે; કેમ કે દરેક પ્રવૃત્તિમાં નિયત બે સાધુ જ સંઘાટક બનીને સાથે રહે તો નિયમપરિભોગ થાય, અને તેમ થાય તો બે સાધુની પરસ્પરની પ્રીતિ વધે, જેથી અસંયમની પ્રાપ્તિ થાય. આથી એક સમુદાયમાં રહેલા સાધુઓ દ્રવ્યથી અનેક હોવા છતાં ભાવથી તો સદા એક જ હોય છે; કેમ કે સાધુઓ કોઈની સાથે પ્રીતિથી જોડાયેલા હોતા નથી, તેથી પરસ્પર પ્રીતિનો સંબંધ ન થાય તદર્થે અન્ય સાધુ સાથે સંઘાટક બનવારૂપ પરિભોગ પણ સાધુઓને નિયત રાખવાનો નથી. આથી શાસ્ત્રકારોએ મળત્યાગ કરવા જતી વખતે પોતાના સંઘાટક સાધુને પાત્રક-માત્રક આપીને અન્ય સંઘાટકમાંના એક સાધુ સાથે જવાનું કહેલ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ સંયમની સર્વ ક્રિયાઓના સૂક્ષ્મ તાત્પર્યના પારને જોનારા છે, અને તેઓ મિતભાષી છે. તેથી પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં તેઓશ્રીએ મિતભાષણરૂપે કહેલ છે કે આ રીતે પોતાના સંઘાટકને પોતાના પાત્રક-માત્રક સોંપવાથી સમાધિનું ખ્યાપન થાય છે. એ કથનથી અર્થથી એ સિદ્ધ થાય કે ષટ્કાયના પાલન માટેની સાધુની જે જે સૂક્ષ્મ સામાચારી છે તે સર્વ સામાચારીથી સાધુ અત્યંત ભાવિત હોય છે, જેના કારણે તેઓમાં ષટ્કાયના પાલનને અનુકૂળ સુદૃઢ વ્યાપાર કરાવે તેવી કષાયોની અનાકુળતારૂપ સમાધિ વર્તતી હોય છે; અને તે સમાધિને કારણે સંયમને ઉપષ્ટભક એવી કોઈપણ પ્રવૃત્તિ તેઓ કંટકાકીર્ણ ભૂમિમાં ગમનતુલ્ય કરે છે, અને સંયમને ઉપષ્ટભક એવા પ્રયોજનના અભાવમાં તેઓ સ્થિર આસનમાં બેસીને સ્વાધ્યાયાદિથી સતત ભાવિત થાય છે. આ પ્રકારના યત્નનું કારણ તેઓમાં વર્તતી તથાપ્રકારની સમાધિ છે. આથી જેઓમાં જે જે પ્રકારની સમાધિનો અભાવ હોય તેઓ તે તે પ્રકારની સંયમની ઉચિત યતનાઓ કરી શકતા નથી. આથી તેવા સાધુઓ સંયમના પ્રયોજનથી ગમનાદિ ચેષ્ટા કરતા હોય ત્યારે પણ તથાપ્રકારની સમાધિના અભાવને કારણે સમિતિઓમાં સમ્યગ્ યત્ન કરી શકતા નથી. ॥૩૯૫॥

અવતરણિકા :

एतदेव स्पष्टयति —

અવતરણિકાર્થ :

પૂર્વગાથામાં ઉત્કૃષ્ટ કાલસંજ્ઞાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, જે ગોચરી વાપરીને પાત્રા ધોયા પછી મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જવાની પ્રવૃત્તિરૂપ છે. હવે આને જ=ઉત્કૃષ્ટ કાલસંજ્ઞાના સ્વરૂપને જ, સ્પષ્ટ કરે છે —

ગાથા :

कप्येरुणं पाए संघाडड़लो उ एगु दोणहं पि ।

पाए धरेइ बिड़ओ वच्चइ एवं तु अण्णसमं ॥૩૯૬॥

અન્યચાર્થ :

પાણ કપ્યેરુણં = વળી પાત્રોને કલ્પ કરીને=ત્રણ વાર ધોઈને, સંઘાડડલો=(ગોચરી માટે ગયેલા) સંઘાટકવાળા એગુ=એક=બેમાંથી એક સાધુ, દોણહં પિ=બંનેના પણ પાણ ધોઈ=પાત્રોને ધારણ કરે છે. બિડઓ

તુ=વળી દ્વિતીય=બીજા સાધુ, એવં અણ્ણસમં=આ રીતે અન્યની સાથે=બીજા સંઘાટકમાંના એક સાધુ સાથે, વચ્ચફ=જાય છે=મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ગાથાર્થ :

વળી પાત્રાને ત્રણ વાર ઘોઈને ગોચરી માટે ગયેલા સંઘાટકવાળા બેમાંથી એક સાધુ બંનેના પણ પાત્રાને ધારણ કરે છે, વળી બીજા સાધુ આ રીતે અન્ય સંઘાટકમાંના એક સાધુ સાથે મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ટીકા :

કલ્પયિત્વા પાત્રાણિ સઙ્ગાટકવાન્ એકઃ=અન્યતરો દ્વયોરપિ પાત્રે ધારયતિ, દ્વિતીયસ્તુ સઙ્ગાટકવાન્ વ્રજતિ એવમન્યસમમિતિ અન્યસઙ્ગાટકસત્કસાધુસમમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૯૬॥

ટીકાર્થ :

પાત્રોને કલ્પ કરીને=ત્રણ વાર ઘોઈને, સંઘાટકવાળા એક=અન્યતર=ગોચરીએ ગયેલા સંઘાટકમાંના બેમાંથી એક સાધુ, બંનેના પણ બે પાત્રને=પાત્રક અને માત્રકને, ધારણ કરે છે. વળી સંઘાટકવાળા દ્વિતીય=ગોચરીએ ગયેલા સંઘાટકમાંના બીજા સાધુ, આ રીતે અન્યની સાથે=બીજા સંઘાટક સંબંધી સાધુની સાથે, જાય છે=મળત્યાગ કરવા માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

સાધુ વાપર્યા પછી પાત્રાને ત્રણ વાર ધોવે, અને ત્યારપછી ગોચરી માટે જે બે સાધુ સંઘાટક બનીને ગયા હોય, તે સંઘાટકમાંના બે સાધુમાંથી કોઈપણ એક સાધુ પોતાના અને પોતાના સંઘાટક સાધુના, એમ બંનેના પાત્રાનું ધ્યાન રાખે; કેમ કે પાત્રા કોઈને સાચવવા આખ્યા વગર એમ ને એમ સાધુથી બહાર જવાય નહિ. તેથી મળત્યાગ માટે જનાર સાધુ પોતાના પાત્રા પોતાના સંઘાટક સાધુને સંભાળવા માટે આપે, અને બીજા સંઘાટક સંબંધી એક સાધુ સાથે મળત્યાગ કરવા માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય. ॥૩૯૬॥

ગાથા :

एकिक्रो संघाडो तिण्हायमणं तु जत्तिअं होंइ ।

दवगहणं एवइअं इमेण विहिणा उ गच्छंति ॥३९७॥

અન્યથાર્થ :

एकिक्रो संघाडो=એક એક સંઘાટક તિણ્હ=ત્રણ સાધુઓને જત્તિઅં આયમણં=જેટલું આયમન હોઈ=થાય છે, એવइअं તુ=એટલું જ દવગહણં=દ્રવનું ગ્રહણ (કરે છે,) इमेण उ विहिणा=આ જ વિધિથી=આગળની ગાથામાં કહેવાશે એ જ વિધિથી, गच्छंति=જાય છે=મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ગાથાર્થ :

એક એક સંઘાટક ત્રણ સાધુઓને જેટલું આયમન થાય એટલું જ પાણી ગ્રહણ કરે છે, અને આગળમાં કહેવાશે એ જ વિધિથી મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ટીકા :

एकैकः सङ्घाटक इति सङ्घाटकत्वं बहिर्भूम्यपेक्षया, त्रयाणामाचमनं यावद् भवति द्रवग्रहणमेतावत् करोतीति वाक्यशेषः, तदनेन विधिना व्रजन्ति, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वादनेनैवेति गाथार्थः ॥३९७॥

ટીકાર્થ :

એક એક સંઘાટક ત્રણ સાધુઓને જેટલું આચમન=શુદ્ધિ, થાય છે, એટલું દ્રવનું ગ્રહણ કરે છે. સંઘાટકપણું બહિર્ભૂમિની અપેક્ષાથી છે=બે બે સાધુનું યુગલ મળત્યાગ માટે સંજ્ઞાભૂમિએ જવાની દૃષ્ટિથી સંઘાટકપણું છે. ત્યારપછી આ વિધિથી જાય છે=સાધુઓ મળત્યાગ કરવા માટે હવે કહેશે એ વિધિથી સંજ્ઞાભૂમિએ જાય છે.

ગાથાના ચોથા પાદમાં રહેલ તુ શબ્દનું અવધારણનું અર્થપણું હોવાથી આનાથી જ=આગળમાં કહેવાશે એ વિધિથી જ, એમ એવકાર સમજવો, એ પ્રમાણે ગાથાર્થ છે.

ભાવાર્થ :

પૂર્વગાથામાં બતાવ્યું એ રીતે ગોચરી માટે ગયેલ સંઘાટકમાંથી એક સાધુને પોતાની ઉપધિ સોંપીને બીજા સાધુ, ગોચરી માટે ગયેલ અન્ય કોઈક સંઘાટકમાંના એક સાધુ સાથે મળત્યાગ માટે જાય. તે વખતે તે સાધુ અને અન્ય સંઘાટકમાંથી આવનાર સાધુ, એમ બંને સાધુ મળત્યાગ માટે જનાર સંઘાટક બને, અને તે સંઘાટક મળત્યાગ કર્યા પછી શુદ્ધિ માટે ત્રણ સાધુને આવશ્યક હોય તેટલું પાણી લઈને જાય છે; કેમ કે તે સંજ્ઞાભૂમિમાં ગૃહસ્થો દેખતા હોય, તો તે સંઘાટક સાધુ વધેલા પાણીનો હાથ-પગની શુદ્ધિ કરવા માટે ઉપયોગ કરે, જેથી ગૃહસ્થોને સાધુઓ પ્રત્યે જુગુપ્સા ન થાય. આથી ત્રણ સાધુઓને શુદ્ધિ કરવા માટે જોઈએ તેટલું પાણી લઈને એક-એક સંઘાટક, આગળની ગાથામાં કહેવાના છે એ વિધિથી સંજ્ઞાભૂમિમાં મળત્યાગ કરવા માટે જાય. ॥૩૯૭॥

અવતરણિકા :

પૂર્વગાથામાં કહ્યું કે એક-એક સંઘાટક ત્રણ સાધુના આચમન જેટલું પાણી ગ્રહણ કરીને આ જ વિધિથી જાય છે. તેથી હવે તે સંજ્ઞાભૂમિએ જવાની વિધિ જ બતાવે છે -

ગાથા :

अजुअलिया अतुरंता विगहारहिआ वयंति पढमं तु ।

निसिङ्गत्तु डगलगहणं आवडणं वच्चमासज्ज ॥३९८॥ विआर त्ति दारं गयं ॥

અવ્યયાર્થ :

अजुअलिया=અજુગલિત, અતુરંતા=ત્વરા નહીં કરતા, વિગહારહિઆ=વિકથાથી રહિત એવા સાધુઓ પદમં=પ્રથમ સ્થંડિલને વિષે, તુ=પ્રથમ સ્થંડિલના અભાવમાં અન્ય સ્થંડિલને વિષે વયંતિ=જાય છે. (અને ત્યાં જઈને) નિસિંગ્ગત્તુ=બેસીને વચ્ચમાસજ્જ=વચ્ચને=મળને, આશ્રયીને ડગલગહણં=ડગલનું ગ્રહણ (અને) આવડણં=આપતન (કરે છે.) વિઆર='વિચાર' ત્તિ=એ પ્રકારે દારં ગયં=દ્વાર ગયું=પૂર્ણ થયું.

ગાથાર્થ :

સમગતિથી નહીં ચાલતા, ત્વરિતગતિથી નહીં ચાલતા, વિકથાથી રહિત એવા સાધુઓ પ્રથમ ભાંગાવાળી શુદ્ધભૂમિમાં, પ્રથમ ભાંગાવાળી શુદ્ધભૂમિના અભાવમાં અન્ય શુદ્ધભૂમિમાં જાય છે, અને ત્યાં જઈને બેસીને મળને આશ્રયીને ડગલનું ગ્રહણ અને આપતન કરે છે.

ટીકા :

અજુઅલિતા ઇતિ સમગમનપરિહારેણ, અત્વરમાણા=અસમ્પ્રાતાઃ, વિકથારહિતાઃ=ઈર્યોપયુક્તા એવ, વ્રજન્તિ પ્રથમં સ્થળિડલં, તુર્વિશેષણાર્થઃ તદભાવેઽન્યત્, તત્ર ચૈષા સામાચારી -

થંડિલસ અભ્યાસે દિસાલોઅં કરીતિ, કિંનિમિત્તં ? પરિસોહણત્યં, ડગલગાણં ચ આદાણં કરીતિ, જડ ઋદ્ધિઓ ગિળહડ અસામાચારી અપમજ્જિએ વા જડ ગિળહડ, તે પુણ ડગલગા દુવિહા-સંબદ્ધા અસંબદ્ધા ય, સંબદ્ધા જે ભૂમીએ સમં લગ્યા, તે જડ ગિળહડ અસામાચારી, જા ય તત્થ વિરાહણા, જે અસમ્બદ્ધા તે તિવિહા-ઁક્કોસા મજ્જિમા જહણ્ણા, ઁક્કોસા પહાણા મજ્જિમા ઇટ્ઠલાદિ જહણ્ણા લેટ્ટુગાદિ, ઁક્કોસે સમે મસિણે ય ગિળહડ, તાહે તિન્નિ વારે આવડેડે, જો ભિન્નવચ્છો સો તિણ્ણ અણ્ણે દોન્નિ, જો અરિસાહિત્તો ભગંદલાહિત્તો વા સો ન ગિળહડ, કહ પુણ ગિજ્ઞંતિ? સંઙાસયં પમજ્જિત્તા ણિવિટ્ઠો ગિળહિતિ ત્તિ ।

એતદેવાહ -

નિષદ્ધ=ઉપવિષય ડગલગગ્રહણં કરોતિ, આપતનં તેષામેવ ભૂમૌ, વચ્ચં આસાદ્ય ગ્રહણં તેષામેવેતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૯૮॥

ટીકાર્થ :

અજુઅલિતા સ્થળિડલં સમગમનના પરિહાર વડે=સંઘાટક સાધુ સાથે ચાલવાના ત્યાગ વડે, અજુગલિત, ત્વરા નહીં કરતા=અસંભ્રાંત, વિકથાથી રહિત=ઈર્યાસમિતિમાં ઉપયુક્ત જ, સાધુઓ પ્રથમ સ્થંડિલને વિષે જાય છે.

તુર્વિશેષણાર્થઃ તદભાવેઽન્યત્, 'તુ' વિશેષણના અર્થવાળો છે. અને તે વિશેષણાર્થ જ બતાવે છે કે તેના અભાવમાં અન્યને વિષે=પ્રથમ ભાંગાવાળા સ્થંડિલના અભાવમાં અન્ય સ્થંડિલને વિષે, જાય છે.

તત્ર ચૈષા સામાચારી - અને ત્યાં=સ્થંડિલને વિષે જવાના વિષયમાં, આ સામાચારી છે -

થંડિલસ જડ ગિળહડ સ્થંડિલના અભ્યાસમાં=મળત્યાગ કરવાની શુદ્ધ ભૂમિની નજીકમાં, દિશાલોકને કરે છે=સાધુઓ દિશાનું અવલોકન કરે છે. શા માટે દિશાઓનું અવલોકન કરે છે ? તે બતાવે છે - પરિશોધન અર્થે=પથ્થરો શોધવા માટે, દિશાઓનું અવલોકન કરે છે. અને ડગલોના આદાનને કરે છે=પથ્થરો લે છે. જો ઊર્ધ્વસ્થિત ગ્રહણ કરે=સાધુ પથ્થરો ઊભા ઊભા લે, અથવા જો અપ્રમાર્જિતને ગ્રહણ કરે=પથ્થરો પ્રમાર્જ્યા વગર લે, તો અસામાચારી થાય.

તે પુણ વિરાહણા વળી તે ડગલો બે પ્રકારના છે : સંબદ્ધ અને અસંબદ્ધ. જેઓ ભૂમિ સાથે લાગેલા=ચોટલા, હોય તે ડગલો સંબદ્ધ છે, જો તેઓ=સંબદ્ધ ડગલો, ગ્રહણ કરે તો અસામાચારી છે. અને જે કારણથી ત્યાં=સંબદ્ધ ડગલો ગ્રહણ કરવામાં, વિરાધના થાય છે.

જે સો ન ગિળહડ જે અસંબદ્ધ ડગલો છે તે ત્રણ પ્રકારના છે : ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ, જઘન્ય. ઉત્કૃષ્ટ પાષાણો=પથ્થરો, મધ્યમ ઈંટ વગેરે, જઘન્ય લેષ્ટુકાદિ=માટીના ઢેફાં વગેરે. સાધુ ઉત્કૃષ્ટ, સમ=સપાટ, અને મસૃણ=લીસા, એવા ડગલોને ગ્રહણ કરે છે. ત્યારપછી ત્રણ વાર અફાળે છે. જે ભિન્નવર્ચવાળા છે તે ત્રણને=જે સાધુને ઢીલો ઝાડો થતો હોય તે સાધુ ત્રણ ડગલોને, અન્યો બેને=બીજા સાધુઓ બે ડગલોને ગ્રહણ કરે, જે સાધુ મસાવાળા કે ભગંદરવાળા હોય, તે સાધુ ડગલોને ગ્રહણ ન કરે.

કહ ગિણ્હતિ વળી ડગલો કેવી રીતે ગ્રહણ કરાય છે ? તે બતાવે છે – સંદેશકને પ્રમાણને બેઠેલ સાધુ ગ્રહણ કરે છે.

‘ત્તિ’ સામાચારીના કથનની સમાપ્તિ અર્થક છે.

एतदेवाह – આને જ કહે છે=આ વાતને જ મૂળગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે –

निषट्ट તેષામેવ ડગલોનું ગ્રહણ બેસીને કરે છે. તેઓનું જ=ડગલોનું જ, ભૂમિમાં આપતન છે અર્થાત્ અફાળે છે. તેઓનું જ=ડગલોનું જ, વચ્ચે=મળને, આશ્રયીને બેસીને ગ્રહણ છે.

इति गार्थार्थः आ प्रमाणे गाथानो अर्थ છે. ॥૩૯૮॥

પંચવસ્તુક પ્રકરણ શબ્દશઃ વિવેચન ભાગ-૨

: પ્રકાશક :

ગિતાર્થગંગા

૫, જૈન મર્ચન્ટ સોસાયટી, ફતેહપુરા રોડ, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭.

ટેલિ./ફેક્સ : (૦૭૯) ૨૬૬૦૪૯૧૧, ફોન : (૦૭૯) ૩૨૯૧૧૪૭૧

E-mail : gitarthganga@yahoo.co.in